

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία και Ιστορία της Τέχνης»

Ειδίκευση «Ευρωπαϊκή»

Τα Διατάγματα για την Εργασία ως Πεδίο Οικονομικής και Πολιτικής Αντιπαράθεσης στην Αγγλία του Ύστερου Μεσαίωνα

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Εμμανουήλ Χατζηαθανασίου

Καθηγήτρια: Νικολέττα Γιαντσή

Αναπληρωτής Καθηγητής: Κωνσταντίνος Γαγανάκης

Κύρια Ερευνήτρια στο Ε. Ι. Ε. : Μαρίνα Κουμανούδη

Αθήνα, 2021

Abstract/Περίληψη:

This master thesis delves into the English labour laws as a field of economic and political conflict in late medieval England. After the black death, a detrimental labour crisis stroke almost every corner of Europe. The elites had to deal with new economic and social pressure. In response, they launched harsh labour laws, which quickly withered everywhere, except from the English kingdom. There, they persisted forming a distinct social policy. The labour legislation failed its initial purpose: to overcome the new economic problems. Instead, it hardened the social crisis. The labour laws became a fearsome weapon for the economical exploitation of the workers and their social degradation. The world of labour retaliated, notwithstanding his new place. The conflict over labour was most severe in the civic communities, where the workers through their guilds and fraternities fought together for their interests and promoted the ideals of solidarity and “good labour”. The phenomenon generated social conflict, which was defused in every level of society. It initiated a distinct process of politicization for the English subjects affecting the political culture of the elites and the lower ranks of society.

Η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία εμβαθύνει στα Διατάγματα για την εργασία ως πεδίο οικονομικής και πολιτικής αντιπαράθεσης στην Αγγλία του ύστερου μεσαίωνα. Μετά τον Μαύρο Θάνατο, μία καταστροφική εργασιακή κρίση έπληξε σχεδόν όλη την Ευρώπη. Οι ελίτ έπρεπε να αντιμετωπίσουν νέες οικονομικές και κοινωνικές πιέσεις. Σε απάντηση, εξαπέλυσαν σκληρά εργασιακά Διατάγματα, τα οποία σύντομα εξελίχθηκαν παντού σε κενό γράμμα, εκτός από το αγγλικό βασίλειο. Εκεί διαμόρφωσαν μία διακριτή κοινωνική πολιτική. Τα εργασιακά Διατάγματά δεν πέτυχαν τον αρχικό τους στόχο: την άμβλυνση της οικονομικής κρίσης. Αντίθετα προξένησαν βαθύτερη κοινωνική κρίση, καθώς εργαλειοποιήθηκαν για την οικονομική εκμετάλλευση των εργαζομένων και την κοινωνική τους υποβάθμιση. Ο κόσμος της εργασίας αντεπιτέθηκε, μη ανεχόμενος την νέα του θέση. Η αντιπαράθεση για την εργασία ήταν σφοδρότερη στις αστικές κοινότητες, όπου οι εργαζόμενοι μέσω των αδελφοτήτων διεκδίκησαν συλλογικά τα συμφέροντά τους και προώθησαν τα ιδανικά της αλληλεγγύης και της «καλής εργασίας». Το φαινόμενο δημιούργησε κοινωνική αντιπαράθεση που διαχεόταν σε όλη την κοινωνία. Προξένησε μία διακριτή διεργασία πολιτικοποίησης για τους Άγγλους υπηκόους, επηρεάζοντας την πολιτική κουλτούρα των ελίτ και των υπάλληλων στρωμάτων.

Συντομογραφίες:

<i>Calendar of Patent Rolls preserved in the Public record office, prepared under the superintendence of the deputy keeper of the records</i> , London, Printed for his Majesty's Stationery Office, 1891-	<i>C.P.R.</i>
Luders Alexander and others (επιμ.), <i>The statutes of the realm: Printed by command of his majesty King George the Third, in pursuance of an address of the House of Commons of Great Britain. From original records and authentic manuscripts, Vol. I-II</i> , London, Dawsons of Pall Mall, 1810-1828.	<i>S.R., I / II</i>
Strachey John and Blyke Richard (επιμ.), <i>Rotuli Parliamentorum: Ut Et Petitiones, Et Placita In Parlamento</i> Vol. II, IV, London, 1766-1767.	<i>R.P. II / IV</i>
Thomas H. A. (επιμ.), <i>Calendar of the Plea and Memoranda Rolls of the City of London: Volume I-III, 1323-1412</i> , London, Published by His Majesty's Stationery Office, 1929.	<i>C.P.M.R.C.L, I-III</i>
Riley Henry Thomas (επιμ.), <i>Memorials of London and London Life in the 13th, 14th and 15th Centuries</i> , London, Longmans, Green, 1868.,	<i>Memorials</i>
Sharpe R. Reginald (επιμ.), <i>Calendar of Letter-Books of the City of London: 1275-1509</i> , London, published by His Majesty's Stationery Office, 1909.	<i>C.L.B.C.L.</i>
Riley Henry Thomas (επιμ.), <i>Chronica Monasterii S. Albani, Thomae</i>	<i>Historia Anglicana, I-II</i>

<p><i>Walsingham, quondam Monachis. Albani, Historia Anglicana, vol. I-II, 1272-1422, London, Published by her Majesty's Stationery Office, 1863-1864.</i></p>	
<p>Lumby R. Joseph (επιμ.), <i>Chronicon Henrici Knighton vel Cnitthon Monachi Leycestrensis</i>, vol. II, Published by the authority of the Lords Commissioners of her Majesty's Treasury under the direction of the Master of the Rolls, London, Published for her Majesty's Stationery Office: Byre, Spottiswoods, 1895</p>	<p><i>Knighton, II</i></p>

Περιεχόμενα

A' ΜΕΡΟΣ.....	4
Εισαγωγή: Το ιστορικό και ιστοριογραφικό πλαίσιο των Διαταγμάτων για την εργασία.....	4
Τα Διατάγματα για την εργασία και η εργαλειοποίησή τους	13
Εργοδότες και εργαζόμενοι	13
Το περιεχόμενο των Διαταγμάτων	16
Υποχρεωτική εργασία.....	16
Θέσπιση ανώτατου μισθού	18
Περιορισμός της κινητικότητας	20
Ρύθμιση της επαιτείας και της φιλανθρωπίας	22
Συστηματοποίηση της εργασίας και του ελεύθερου χρόνου	24
Δίωξη, Κίνητρα και Τιμωρία	28
Περιπτώσεις δίωξης των μισθωτών εργαζόμενων	32
Το αστικό πλαίσιο των εργασιακών Διαταγμάτων	38
Η αντιπαράθεση για την εργασία.....	48
“Confederatio et Conspiratio”: Το αστικό πλαίσιο της αντιπαράθεσης για την εργασία	53
Προς μία νέα εργασιακή ηθική;	62
Η εργασιακή αντιπαράθεση ως πεδίο πολιτικής συγκρότησης των Άγγλων υπηκόων	64
“Laborator est rebellis”.....	65
Νέα προβλήματα, νέες ευκαιρίες	68

Η «τεχνολογία της εξουσίας»	73
Τα πολιτικά κριτήρια της αντιπαράθεσης του κόσμου της εργασίας	76
Η εργασία ως πεδίο συσπείρωσης των μισθωτών εργαζόμενων	77
Η «τεχνολογία της ανυποταξίας»	80
Η εργασιακή αντιπαράθεση στο πλαίσιο των ευρύτερων πολιτικών συγκρούσεων του αγγλικού βασιλείου	86
Εξεγέρσεις κατά του Στέμματος	87
Η εξέγερση του 1381	87
Η εξέγερση του 1450-1	90
Αστικές συγκρούσεις: Λονδίνο και Υόρκη	91
Η Αίρεση των Λολλάρδων	95
Συμπεράσματα	98
Βιβλιογραφία:	101
Β΄ ΜΕΡΟΣ	112
Παράρτημα	112

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Εισαγωγή: Το ιστορικό και ιστοριογραφικό πλαίσιο των Διαταγμάτων για την εργασία

Σύμφωνα με τον Thomas Walsingham, έναν μοναχό και χρονικογράφο του 14ου αιώνα: «Το 1349... μεγάλη θνησιμότητα απλώθηκε στην υφήλιο... Και η εξαθλίωση που ακολούθησε ήταν τόσο μεγάλη... ώστε ο κόσμος δεν θα μπορούσε να επιστρέψει ποτέ πια στην πρότερη κατάστασή του»¹.

Το απόσπασμα αναφερόταν στον Μαύρο Θάνατο την πιο θανατηφόρα γνωστή πανδημία που έχει γνωρίσει ο ευρωπαϊκός χώρος μέχρι σήμερα. Η πανώλη σκόρπισε τον θάνατο σε δεκάδες εκατομμύρια ανθρώπους και επηρέασε κάθε πτυχή της ζωής τους, αποτελώντας ένα ξεχωριστό κεφάλαιο στην οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική ιστορία της Ευρώπης². Υπάρχει πληθώρα μαρτυριών, οι οποίες, ανεξάρτητα από το αν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα, καθόρισαν τις συνειδήσεις των ανθρώπων. Περιγράφονταν μαζικές ταφές, περιστατικά μαζικής

¹ Rosemary Horrox, *The Black Death*, Manchester, New York, Manchester University Press, 1994, σ. 66. Απόσπασμα από το *Historia Anglicana* του μοναχού και χρονικογράφου Thomas Walsingham. Βλ. [σελίδα 114](#).

² Paul Slack, *Plague: A Very Short Introduction*, Oxford, Oxford University Press, 2012, σ. 53-55., Mark Bailey, *After the Black Death Economy, Society, and the Law in Fourteenth-Century England*, Oxford, Oxford University Press, 2021, σ. 17-18.

υστερίας, τρομακτικά συμπτώματα, και η δίχως προηγούμενο αντί-κοινωνική συμπεριφορά που προκάλεσε ο λοιμός³.

Παρόλα αυτά, ο Thomas Walsingham ίσως είχε και άλλους λόγους υπόψη του, όταν έγραφε ότι *ο κόσμος άλλαξε για πάντα*. Όπως αναφέρει η *Historia Roffensis*: « Η μεγάλη θνησιμότητα των ανθρώπων...έφτασε και στην Αγγλία...ως αποτέλεσμα προέκυψε έλλειμμα υπηρετών, τεχνιτών, εργατών και αγροτικών εργατών, έτσι ώστε πολλοί άρχοντες και ο απλός κόσμος παρότι είχαν περιουσιακά αγαθά έμειναν δίχως υπηρεσία και βοήθεια»⁴.

Ο κόσμος της εργασίας, πράγματι, άλλαξε ριζικά μετά τον Μαύρο Θάνατο. Δημιουργήθηκε έλλειμμα προσφοράς εργατικού δυναμικού στην αγορά και το κόστος της εργασίας αυξήθηκε. Για την αντιμετώπιση του προβλήματος, θεσμοθετήθηκαν Διατάγματα για την ρύθμιση της εργασίας σε πολλά ευρωπαϊκά βασίλεια και πόλεις-κράτη. Τα Διατάγματα στρέφονταν κατά των μισθωτών εργαζόμενων, οι οποίοι θεωρήθηκαν υπεύθυνοι της εργασιακής κρίσης⁵. Τα εργασιακά Διατάγματα αποτελούν μέρος της ευρωπαϊκής ιστορίας, όχι μόνο της αγγλικής⁶. Ωστόσο, η ιστοριογραφία εστιάζει κυρίως στην αγγλική περίπτωση. Όχι άδικα, καθώς στο αγγλικό βασίλειο είχαν αξιοσημείωτη μακροβιότητα, αποτελώντας την πρώτη φάση στην μακρά ιστορία των Εργασιακών Νόμων⁷.

Όλα άρχισαν το καλοκαίρι του 1348, όταν ο Μαύρος Θάνατος έφτασε στην Αγγλία. Μέχρι το τέλος του 1349 είχε μολυνθεί ολόκληρο το βασίλειο⁸ επιφέροντας ολέθριες επιπτώσεις στην δημογραφία και στην οικονομία. Στις 18 Ιουνίου του 1349, ο Εδουάρδος Γ΄ θέσπισε έπειτα από τις παροτρύνσεις των συμβούλων του την πρώτη

³John Aberth, *The Black Death: The Great Mortality of 1348-1350. A Brief History with Documents*, New York, Palgrave Macmillan, 2005, σ. 5-6, 24, 67, 96, 117-120.

⁴Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 70., Για παρόμοια αποσπάσματα, βλ. [στη σελίδα 112](#).

⁵Samuel Cohn, "After the Black Death: labour legislation and attitudes towards labour in late medieval western Europe", *Economic History Review*, 60, 3(2007), σ. 468.

⁶Ο Samuel Cohn στο "attitudes towards labour" και οι Catharina Lis, Hugo Soly στο "Labor Laws in Western Europe, 13th-16th Centuries: Patterns of Political and Socio-Economic Rationality", Marcel van der Linden, Leo Lucassen (επιμ.), *Working on Labor: Essays in Honor of Jan Lucassen*, Leiden, Boston, Brill, 2013 προσεγγίζουν συγκριτικά τα Διατάγματα για την εργασία στο ευρωπαϊκό τους πλαίσιο. Ο Cohn προκρίνει το ψυχολογικό σοκ του Μαύρου Θανάτου και τις κοινωνικές του επιπτώσεις ως κύριους παράγοντες διαμόρφωσης των Διαταγμάτων, ενώ οι Catharina Lis και Hugo Soly βλέπουν κυρίως κοινωνικοοικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες πίσω από την επιβολή των Διαταγμάτων. Αξίζει να σημειωθεί ότι το ιστορικό πλαίσιο, οι στόχοι και το περιεχόμενο των εκάστοτε εργασιακών Διαταγμάτων διέφεραν. Επιπρόσθετα, τα εργασιακά Διατάγματα δεν συνδέονταν νομοτελειακά με την κρίση του Μαύρου θανάτου, καθώς προϋπάρχουν της πανώλης στα βασίλεια της Σικελίας, της Νορβηγίας και σε πρώιμη μορφή στο πλαίσιο τοπικών ρυθμίσεων στην Αγγλία. Βλ. παράρτημα για πηγές αλλού στην Ευρώπη, [στη σελίδα 115](#).

⁷Judith M. Bennett, "Compulsory Service in Late Medieval England", *Past & Present*, 209 (2010), σ. 7, 10-11.

⁸Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 9-10.

Ρύθμιση⁹ για την εργασία, με καθολική ισχύ τόσο για τις αγροτικές όσο και για τις αστικές κοινότητες του βασιλείου.

Σήμερα, οι παραπάνω θεματικές παραμένουν επίκαιρες. Στο πλαίσιο της υγειονομικής και κοινωνικής κρίσης του Covid-19, η εργασία, οι οικονομικοί και οι πολιτικοί παράγοντες που διακυβεύονται πίσω από την ρύθμιση της εργασίας, συνιστούν πεδίο αντιπαράθεσης και απασχολούν την κοινή γνώμη.¹⁰

Ιστοριογραφικά, οφείλει κανείς να ξεκινήσει με την εμβληματική έρευνα της Bertha Putnam: *The Enforcement of the Statutes*¹¹. Η έρευνα προσεγγίζει την συγκρότηση του δικαστικού μηχανισμού, την δικαστική διεργασία και την εφαρμογή των Διαταγμάτων στο πλαίσιο των κεντρικών και των τοπικών θεσμών την δεκαετία του 1350. Παρά την κριτική που έχει δεχθεί¹², η μελέτη συνιστά δικαίως μέχρι σήμερα σημείο αναφοράς για την ιστοριογραφία, ενώ εντυπωσιάζει ο όγκος του πρωτογενούς υλικού.

Η Elaine Clark και ο Lawrence R. Poos έφεραν τα εργασιακά Διατάγματα εγγύτερα στην καθημερινότητα των απλών ανθρώπων, αποδεικνύοντας ότι η εφαρμογή τους δεν αφορούσε μόνο τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Η Madonna J.Hettinger, σε μία επίσης «από τα κάτω» προσέγγιση, ανέδειξε την αντιπαράθεση που προκάλεσαν τα εργασιακά Διατάγματα ως μέρος μίας ευρύτερης προσπάθειας επαναπροσδιορισμού της κοινωνικής θέσης όσων εργάζονταν.¹³

Για τα Διατάγματα ενδιαφέρθηκαν και οι προγενέστεροι οικονομικοί ιστορικοί, όπως ο Ephraim Lipson, αλλά και νεότεροι, όπως οι Simon Penn, Christopher Dyer, John Hatcher, John Munro και Robert Braid. Προσέγγισαν τα Διατάγματα κυρίως σε συνάρτηση με την πορεία των πραγματικών μισθών των μισθωτών εργαζομένων,

⁹ Η βιβλιογραφία προκρίνει τον όρο «ρύθμιση» (“Ordinance”), διότι η βασιλική πρωτοβουλία του 1349 για την εργασία δεν είχε ακόμη επικυρωθεί στο κοινοβούλιο, το οποίο συγκλήθηκε δύο έτη αργότερα και ενέκρινε το 1351 το πρώτο βασιλικό «Διάταγμα» (“Statute”) για την εργασία. Mark Bailey, *After the Black Death*, ό.π., σ. 103.

¹⁰ Adrian R. Bell, Helen Lacey, Andrew Prescott, “What Can the Black Death Tell Us About the Global Economic Consequences of a Pandemic?” στο Monica Billio, Simone Varotto (επιμ.), *A New World Post COVID-19: Lessons for Business, the Finance Industry and Policy Makers*, Venezia, Edizioni Ca’ Foscari, 2020., K D Ewing, Lord Hendy, “Covid-19 and the Failure of Labour Law: Part 1, *Industrial Law Journal*, 49, 4(2020), σ. 497–538., <https://data.europa.eu/en/impact-studies/covid-19/changes-labour-market>. (29/7/2021)

¹¹ Bertha H. Putnam, *The Enforcement of The Statutes of Labourers: During the First Decade after the Black Death 1349-1359*, New York, Columbia University, 1908.

¹² Ο Samuel Cohn εξαπολύει σφοδρή κριτική απέναντι στην Putnam, θεωρώντας το έργο της μία «από τα πάνω» προσέγγιση με αμφιλεγόμενα αξιολογικά σχόλια. Bertha H. Putnam, *The Enforcement*, ό.π., σ. 219-221., Samuel Cohn, “attitudes towards labour”, ό.π., σ. 460.

¹³ Elaine Clark, “Medieval Labor Law and English Local Courts”, *American journal of Legal History*, 27, 4(1983), σ. 330-332., Lawrence R. Poos, “The Social Context of Statute of Labourers Enforcement”, *Law and History Review*, 1, 1(1983), σ. 27–28., Madonna J.Hettinger, “Defining the Servant: Legal and Extra Legal Terms Of Employment In Fifteenth-Century England”, στο Allen J. Frantzen, Douglas Moffat (επιμ.), *The work of work : servitude, slavery, and labor in Medieval England*, Glasgow, Cruithne Press, 1994., σ. 206-207.

αναδεικνύοντας τις νέες προσλήψεις για την εργασία, τις αιτίες των διακυμάνσεων της αγοραστικής δύναμης των εργαζομένων, τον αντίκτυπο των Διαταγμάτων στην οικονομική συμπεριφορά και στην κοινωνική θέση των μισθωτών εργαζομένων.¹⁴

Η κίνηση του Στέμματος το 1349 ήταν αναμενόμενη και στόχευε στην αναχαίτιση μίας σειράς κρίσεων που ταλάνιζαν την κοινωνία του 14ου αιώνα με αποκορύφωμα την έλευση της πανώλης το 1348. Ήδη, από τις αρχές του αιώνα το κλίμα οικονομικής ανάπτυξης της προηγούμενης περιόδου είχε ανατραπεί εξαιτίας της «φεουδαλικής κρίσης», ενός συνδυασμού εξωγενών κλιματικών και ενδογενών κοινωνικοοικονομικών κρίσεων¹⁵. Η κοινωνία μαστιζόταν από υπερπληθυσμό, κακές σοδειές, επιδημίες, λιμούς, ενδημικό πόλεμο και αυξημένη φορολογία. Μεγάλο μέρος του πληθυσμού (περίπου 40%) βρισκόταν στα όρια της φτώχειας κατέχοντας λίγη ή καθόλου γη και λαμβάνοντας χαμηλούς μισθούς. Ο κόσμος της μισθωτής εργασίας, που αποτελούσε τουλάχιστον το 1/3 του συνολικού πληθυσμού, εισερχόταν σε μία εχθρική αγορά εργασίας, όπου οι υπάρχουσες οικονομικές συνθήκες υπερ-προσφοράς ευνοούσαν τους εργοδότες εξασφαλίζοντας μία δεξαμενή φθηνού εργατικού δυναμικού. Την παραμονή του Μαύρου Θανάτου, ο κόσμος της εργασίας στην Αγγλία βρισκόταν σε ένα καθεστώς εργασιακής επισφάλειας, ένδειας και ανεργίας.¹⁶

¹⁴ Ephraim Lipson, *The Economic History of England*, London A&C Black, 1937, σ. 113-117, Simon Penn και Christopher Dyer, "Wages and Earnings in Late Medieval England: Evidence from the Enforcement of the Labour Laws", *The Economic History Review*, 43, 3(1990), σ. 356-376., John Hatcher, "England in the Aftermath of the Black Death", *Past & Present*, 144(1994), σ. 3-35., John H. Munro "Wage-stickiness, monetary changes, and real incomes in late-medieval England and the low countries, 1300-1500: Did money matter?", *Research in Economic History*, 21(2003) σ. 185-297., Robert Braid, "Economic Behavior, Markets and Crises: The English Economy in the Wake of Plague and Famine in the 14th Century", στο Wim Blockmans (επιμ.), *Economic and Biological Interactions in Pre-industrial Europe from the 13th to the 18th Centuries*, Firenze, Firenze University Press, 2010. Οι παραπάνω έρευνες εμφανίζουν συχνά αποκλίνοντα συμπεράσματα καθώς πραγματεύονται αρκετά αμφιλεγόμενα ζητήματα, όπως οι συνέπειες της πανώλης στην αγορά εργασίας και η αποτελεσματικότητα των εργασιακών Διαταγμάτων. Η σχετική πόλωση υποδαυλίζεται συχνά από ιδεολογικές αντιπαραθέσεις που αφορούν τον αντίκτυπο των επιδημιών στην κοινωνία. Η διαμάχη έγκειται στην πρόκριση «ενδογενών» και «εξωγενών» ή άλλων παραγόντων ως πρωταρχικών για την εξέλιξη της κοινωνίας. Ωστόσο, ο Stephen Rigby στο "Introduction: Social structure and economic change in late medieval England", στο Rosemary Horrox, Mark Ormrod (επιμ.), *A Social History of England, 1200-1500*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, σ. 30 αντιπροτείνει πειστικά την αποδοχή πολύ-παραγοντικών ερμηνευτικών σχημάτων. Για μία συνοπτική επισκόπηση της ιστοριογραφίας των κοινωνικοοικονομικών συνεπειών της πανώλης του 1348: Mark Bailey, *After the Black Death*, ό.π., σ. 18-23.

¹⁵ Ο κόσμος της εργασίας και ο αντίκτυπος των εργασιακών Διαταγμάτων σε αυτόν εμπεριέχεται στις ιστοριογραφικές προσεγγίσεις της «φεουδαλικής κρίσης» του 14ου αιώνα και της μετάβασης στον καπιταλισμό. Έτσι, βασικά έργα για την αγγλική κοινωνία του 14ου αιώνα πραγματεύονται τα εργασιακά Διατάγματα, όπως η νέα μελέτη του Mark Bailey: *After the Black Death* και η μελέτη: *An Age Of Transition? Economy and Society in England in the Later Middle Ages*, Oxford, New York, Oxford University Press, 2005 του Christopher Dyer. Η έρευνα του Bailey εμπεριέχει πλούσιο ιστοριογραφικό υλικό, προσφέρει μία λεπτομερή περιοδολόγηση και ανάλυση των κοινωνικοοικονομικών φαινομένων μετά το 1348. Ωστόσο, υποτιμά την κοινωνική σύγκρουση ως ερμηνευτικό εργαλείο και υπερεκτιμά τον παράγοντα της αγοράς. Ο Dyer αξιοποιώντας την δυναμική της κοινωνικής σύγκρουσης, κατοχυρώνει το ύστερο Μεσαίωνα ως περίοδο μετάβασης στον καπιταλισμό και αναδεικνύει την συμβολή των κατώτερων κοινωνικών ομάδων σε αυτήν την εξέλιξη. Ωστόσο, δεν προσφέρει λεπτομερή ανάλυση για το άμεσο αντίκτυπο της πανώλης, εστιάζοντας κυρίως στην περίοδο μετά το 1375.

¹⁶ Mark Bailey, *After the Black Death*, ό.π., σ. 23, 55-56, 59, 74., Christopher Dyer, *An age of transition?* ό.π., σ. 29-30

Οι οικονομικές συνέπειες του Μαύρου Θανάτου συνδέονται συχνά με αλλαγές που δρομολόγησαν την αναδιανομή του πλούτου προς τα κατώτερα στρώματα, έθεσαν τα θεμέλια για την μελλοντική οικονομική ανάπτυξη και μείωσαν τους θεσμικούς περιορισμούς που προκαλούσαν την οικονομική δυσπραγία. Πράγματι, μέσα στην επόμενη πεντηκονταετία ο κόσμος της εργασίας κέρδιζε περισσότερα χρήματα, έτρωγε και ντυνόταν καλύτερα, κατανάλωνε περισσότερο. Το κατά κεφαλήν και το ετήσιο εισόδημα ενός νοικοκυριού αυξήθηκε κατά 40%¹⁷. Τίποτα όμως από όλα αυτά δεν ήταν ορατό όταν ξέσπασε η κρίση, ιδιαίτερα στο διάστημα 1349-1353. Η πανώλη επιδείνωσε την ήδη δυσχερή κατάσταση της οικονομίας¹⁸.

Το πρώτο κύμα της ασθένειας, το 1348-9, οδήγησε στον θάνατο το 40-50% του πληθυσμού. Η επιδημία επέστρεψε αρκετές φορές τον 14^ο και 15^ο αιώνα με τα πρώτα στάδια ανάκαμψης να εντοπίζονται στον 16^ο αιώνα¹⁹. Όπως αναφέρουν οι πηγές, η πανώλη μείωσε τον αριθμό των εργατών. Ωστόσο, ήταν κυρίως το σοκ από το μέγεθος της ανθρώπινης καταστροφής που επαναπροσδιόρισε τις προτεραιότητες των ανθρώπων, οδηγώντας σε μειωμένη προσφορά εργασίας. Στην τελευταία συνέβαλλε σταδιακά η νέα διαπραγματευτική δύναμη των μισθωτών εργαζομένων, οι οποίοι μπορούσαν να διεκδικήσουν καλύτερους μισθούς και συνθήκες εργασίας²⁰. Όλα τα παραπάνω, σε συνδυασμό με πρωτόγνωρα καιρικά φαινόμενα²¹, οδήγησαν σε: «ελάχιστά σιτηρά και άδειους αχυρώνες»²². Το εμπόριο στις πόλεις διακόπηκε και οι αγορές υπολειπόμενες για καιρό. Πολλοί τομείς της οικονομίας που απαιτούσαν σημαντικό βαθμό εξειδίκευσης και μεγάλα οικονομικά κεφάλαια άργησαν να ορθοποδήσουν ξανά²³.

Στην βάση όλων των παραπάνω, από το 1349 οι τιμές των τροφίμων αλλά και άλλων βασικών αγαθών εκτινάχθηκαν στα ύψη²⁴. Στην εξέλιξη αυτή συνέβαλε το νέο κύμα πληθωρισμού που χτύπησε την αγγλική οικονομία. Το κόστος ζωής έγινε δυσβάσταχτο για τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα. Πολλοί δεν ήταν καν σε

¹⁷ Mark Bailey, *After the Black Death*, ό.π., σ. 193, 345, 357-359, 379-380., Christopher Dyer, *An age of transition?* ό.π., σ. 128-129, 131-132, 139-141, 155-157.

¹⁸ Mark Bailey, *After the Black Death*, ό.π., σ. 395.

¹⁹ Στο ίδιο, σ. 21, 168, 170-171.

²⁰ Robert Braid, "Economic Behavior, Markets and Crises", ό.π., σ. 356-357., Mark Bailey, *After the Black Death*, ό.π., σ. 99, 207-209.

²¹ Mark Bailey, *After the Black Death*, ό.π., σ. 98.

²² Απόσπασμα από το *Historia Roffensis*. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 112](#).

²³ Mark Bailey, *After the Black Death*, ό.π., σ. 94, 96, 99, 194.

²⁴ Ωστόσο, το 1348-1349, το τραύμα του Μαύρου Θανάτου είχε άμεσο αντίκτυπο στην συμπεριφορά των καταναλωτών, ρίχνοντας κατακόρυφα τις τιμές. Πηγές επιβεβαιώνουν αυτήν την τάση της αγοράς (Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 112](#)). Οι εργαζόμενοι αποσύρθηκαν από την αγορά εργασίας και η κατανάλωση αυξήθηκε ραγδαία. Η πτώση των τιμών δεν κράτησε για πολύ. Robert Braid, "Economic Behavior, Markets and Crises", ό.π., σ. 353-354.

θέση να εκμεταλλευτούν τις νέες ευκαιρίες που ανέκυπταν. Στο σύνολο των οικονομικών δυσχερειών προστέθηκαν οι αυξημένες φορολογικές απαιτήσεις του Στέμματος για την κάλυψη των έκτακτων κρατικών αναγκών και την χρηματοδότηση των πολέμων του. Ένας μισθωτός εργαζόμενος, παρά την φαινομενική αύξηση του μισθού του έπρεπε να δουλέψει το ίδιο και περισσότερο για να εξασφαλίσει την ποιότητα ζωής που είχε πριν το 1348.²⁵

Μετά το ξέσπασμα του Μαύρου θανάτου, το εργατικό δυναμικό συνέρρεε στις πόλεις, αλλά λόγω των συνθηκών οι αστικές ολιγαρχίες δεν ήταν σε θέση να το αφομοιώσουν ή να προσφέρουν περίθαλψη σε όλους. Σε αυτές τις οριακές συνθήκες, η πρώτη *Ρύθμιση* για την εργασία το 1349, φαίνεται ότι έγινε δεκτή με ανακούφιση από τους εμπόρους και τους ειδικευμένους τεχνίτες. Το Στέμμα, προσπαθώντας να αποτρέψει τον λιμό και να διατηρήσει την οικονομική σταθερότητα των εμπορικών συνενώσεων, όρισε μειωμένες τιμές προϊόντων, εργασία για όλους κάτω των 60 ετών και απέτρεπε τους εργοδότες από την πρόσληψη πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού. Ακόμα, με την *Ρύθμιση* του 1349 απαγορευόταν η χορήγηση φιλανθρωπίας σε ικανούς προς εργασία επαίτες και ορίζονταν ανώτατοι μισθοί για τους μισθωτούς εργαζόμενους.²⁶

Σύντομα, όμως, η κατάσταση άλλαξε ριζικά. Τα νέα εργασιακά Διατάγματα, όπως εκείνο του 1351, μετατράπηκαν σε όργανα οικονομικής εκμετάλλευσης και καταπίεσης για τον κόσμο της εργασίας²⁷. Θέσπιζαν υποχρεωτική εργασία, καθόριζαν τιμές, μισθούς και τον χρόνο υπηρεσίας, περιόριζαν την κινητικότητα των μισθωτών εργαζομένων, συστηματοποιούσαν την εργασία και τον ελεύθερο χρόνο τους.

²⁵ Mark Bailey, *After the Black Death*, ό.π., σ. 93-94, 100-102, 145-146, 205-206., Robert Braid, "Economic Behavior, Markets and Crises", ό.π., σ. 354-356., John H. Munro, "Wage-stickiness", ό.π., σ. 211-213. Ωστόσο, ο John Hatcher θεωρεί ότι η θέση των εργατών βελτιώθηκε σημαντικά αμέσως μετά το 1348. Σε αυτό συνέβαλε, μαζί με άλλους παράγοντες, η ανεπίσημη πληρωμή των εργατών σε είδος (τροφή, ρουχισμός, παροχή στέγης) και σε χρηματικά δώρα ενάντια στα εργασιακά Διατάγματα. Έτσι, οι εργάτες όντας προστατευμένοι από τις αυξήσεις των τιμών και εξασφαλίζοντας κάποιο κέρδος, αποσύρονταν από την αγορά εργασίας επενδύοντας στον ελεύθερο χρόνο (leisure), αυξάνοντας τους μισθούς και την διαπραγματευτική τους δύναμη. Η προσέγγισή του αντιτίθεται στις εκτιμήσεις πολλών ιστορικών όπως του Samuel Cohn, του John H. Munro, του Robert Braid, οι οποίοι επιχειρηματολογούν υπέρ της δεινότερης θέσης των μισθωτών εργαζομένων και της ουσιαστικής βελτίωσης της θέσης τους στην δεκαετία του 1370, και βρίσκεται εγγύτερα στις τοποθετήσεις άλλων, όπως του Mark Bailey. Η θέση του Hatcher συνέβαλε καθοριστικά στην ιστοριογραφία αμφισβητώντας την αξιοπιστία των ονομαστικών μισθών (nominal wages) ως μέσο εκτίμησης της νέας κοινωνικής θέσης των μισθωτών εργαζομένων. Samuel Cohn, "attitudes towards labour", ό.π., σ. 460, 465-466, 470., Mark Bailey, *After the Black Death*, ό.π., σ. 175-177, 197., Robert Braid, "Economic Behavior, Markets and Crises", ό.π., σ. 354-356., John H. Munro, "Wage-stickiness", ό.π., σ. 203, 211., John Hatcher, "The Aftermath", ό.π., σ. 9, 20-27, 31, 33.

²⁶ S.R., I, σ. 307-308.

²⁷ Πολλοί ιστορικοί βλέπουν δικαίως τα εργασιακά Διατάγματα ως εργαλείο καταπίεσης των υπάλληλων στρωμάτων. Ωστόσο, η *Ρύθμιση* του 1349 δεν συνιστούσε μέρος μίας προσχεδιασμένης πολιτικής που αποσκοπούσε στην καταπίεση των υπάλληλων στρωμάτων, αλλά αποτελούσε την πρωτοβουλία του βασιλιά σε μία στιγμή κρίσης για την αποφυγή της κοινωνικής κατάρρευσης. Robert Braid, "Economic Behavior, Markets and Crises", ό.π., σ. 358-359.

Ρύθμιζαν μέχρι και τον χαρακτήρα της φιλανθρωπίας²⁸. Οι παραπάνω ρυθμίσεις, που αυστηροποιήθηκαν σταδιακά μέχρι το τέλος του 15^{ου} αιώνα, αφορούσαν ένα ευρύ και κοινωνικά ανομοιογενές φάσμα του κόσμου της εργασίας στην πόλη και την ύπαιθρο: τους εργάτες και υπηρέτες, τους μαθητευόμενους και τους μισθωτούς τεχνίτες. Παράλληλα, επέβαλλαν ευνοϊκές οικονομικές συνθήκες για ένα επίσης ανομοιογενές φάσμα εργοδοτών, προσδοκώντας να διαμορφώσουν μία ελεγχόμενη και φθηνή δεξαμενή εργατικού δυναμικού. Τα Διατάγματα επιφύλαξαν για τους παραβάτες ένα μεγάλο εύρος προστίμων και σωματικές τιμωρίες, όπως η δημόσια έκθεση στο ικρίωμα και η φυλάκιση. Για την υλοποίηση των φιλόδοξων Διαταγμάτων ενισχύθηκαν οι δικαστικοί έλεγχοι και οι μηχανισμοί αστυνόμευσης. Οι τελευταίοι στελεχώθηκαν από τις κεντρικές και τοπικές ελίτ. Παράλληλα, προσφέρονταν κίνητρα στα μέλη των αστικών και αγροτικών κοινοτήτων για να καταγγέλλουν τις παραβάσεις και να τηρούν τις ρυθμίσεις.²⁹

Οι ελίτ συσπειρώθηκαν γύρω από τα Διατάγματα για την εργασία και πρωταγωνίστησαν στο εγχείρημα της διαμόρφωσης και της εφαρμογής τους³⁰. Για τις ελίτ, υπαίτιοι της εργασιακής κρίσης ήταν τα υπάλληλα στρώματα του κόσμου της εργασίας που εκμεταλλεύονταν τις περιστάσεις μετά το ξέσπασμα της πανώλης για να πλουτίσουν. Μάλιστα, οι εργαζόμενοι όντας «άπληστοι» και «απειθαρχοί» δεν απειλούσαν μόνο τις περιουσίες των ισχυρότερων, αλλά και την «φυσική τάξη» της

²⁸ Πρόκειται για επιμέρους, οργανικά συνδεδεμένες, πτυχές των μεσαιωνικών εργασιακών Διαταγμάτων. Ιστοριογραφικά, οι μελέτες της Elaine Clark, "Institutional and Legal Responses to Begging in Medieval England", *Social Science History*, 26, 3 (2002), σ. 447-473 και της Miri Rubin, *Charity and Community in Medieval Cambridge*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987 πραγματεύονται ρύθμιση της φιλανθρωπίας. Η μελέτη του Christopher Dyer, "Work Ethics in the Fourteenth Century" στο James Bothwell, P.J.P. Goldberg, W.M. Onnrod (επιμ.), *The Problem of Labour in Fourteenth-Century England*, York, York Medieval Press, 2000 και του John Hatcher, "The Aftermath" προσεγγίζουν την θεματική της «εργασιακής ηθικής» του κόσμου της εργασίας μετά τον Μαύρο Θάνατο. Η μελέτη του A. L. Beier, "A New Serfdom" Labor Laws, Vagrancy Statutes, and Labor Discipline in England, 1350-1800", στο A. L. Beier, Paul Ocobock (επιμ.), *Cast Out: vagrancy and homelessness in global historical perspective*, Athens, Ohio University Press, 2008 ερευνά το φαινόμενο της περιπλάνησης και η μελέτη της Judith Bennett, "Compulsory Service" την υποχρεωτική εργασία. Τέλος, η μελέτη της Sarah Rees Jones, "English Towns in the Later Middle Ages: the Rules and the Realities of Population Mobility", στο Mark W. Ormrod, Joanna Story, Elizabeth M. Tyler (επιμ.), *Migrants in Medieval England, c. 500-c. 1500*, Oxford, Oxford University Press, 2020 ερευνά την κινητικότητα του πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένων των εργατών (θα ήθελα ευχαριστήσω την Καθηγήτρια Sarah Rees Jones για την συμβολή της στη παρούσα εργασία παραχωρώντας την παραπάνω νέα της έρευνα). Οι παραπάνω μελέτες συμβάλλουν στην κατανόηση των επιμέρους ρυθμίσεων των Διαταγμάτων και των μεταβολών στην πρόσληψη της εργασίας.

²⁹ Chris Given-Wilson, "The Problem of Labour in the Context of English Government, c. 1350-1450", *The Problem of Labour*, ό.π., σ. 85-86, 88., Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies Literary and Legal Productions In Britain, 1350-1500*, New York, Palgrave Macmillan, 2006, σ. 19, 53, 86-87, 219., Michael Bennett, "The Impact of the Black Death on English Legal History", *Australian Journal of Law And Society*, 11(1995), σ. 200., Mark Bailey, *After the Black Death*, ό.π., σ. 259, 324., Judith Bennett, "Compulsory Service", ό.π., σ. 12., Christopher Dyer, *An Age Of Transition?*, ό.π., σ. 217, 224.

³⁰ Ο Chris Given-Wilson στο "English Government"(σ.97) και στο "Service, Serfdom and English Labour Legislation, 1350-1500" (θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή Chris Given-Wilson για την παραχώρηση της παραπάνω μελέτης καθώς και για τα σχόλιά του), Matthew Curry (επιμ.), *Concepts and Patterns of Service in the later Middle Ages*, Boydell and Brewer, 2000 πραγματεύεται την κοινοβουλευτική πτυχή των Διαταγμάτων.

κοινωνίας διαστρεβλώνοντας τις εδραιωμένες ιεραρχικές σχέσεις³¹. Σύμφωνα με τον Chris Given-Wilson, το «πρόβλημα της εργασίας» δεν περιοριζόταν μόνο στην διατάραξη της αγοράς εργασίας αλλά συνιστούσε και ένα «πρόβλημα εξουσίας» για τις ελίτ και το αγγλικό Στέμμα³².

Παράλληλα, θεολόγοι και διανοούμενοι έδιναν νέα έμφαση στη διάκριση του άξιου-ανάξιου φτωχού και προκρίθηκε το δίπολο της «καλής» και της «κακής» εργασίας³³. Η πρώτη δεν ήταν απλώς ένα μέσο κοινωνικής ανέλιξης και βιοπορισμού αλλά σημαντικό θεμέλιο της ευημερίας του βασιλείου, στη βάση του «κοινού καλού». Από την άλλη πλευρά, η οκνηρία και η αδιαφορία για την εργασία, δηλαδή κάθε έκφανση της εργασίας που δεν εντασσόταν στα εργασιακά Διατάγματα ποινικοποιήθηκε ως χαρακτηριστικό των «άπληστων», «οκνηρών» και «κακών» εργατών³⁴, ιδιαίτερα όταν οι τελευταίοι συνασπίζονταν ενάντια στις εργοδοτικές και αστικές ελίτ. Τα εργασιακά Διατάγματα δεν έλυσαν το πρόβλημα για το οποίο θεσπίστηκαν, αλλά αντίθετα αναδείχθηκαν σε βασικό πεδίο κοινωνικής αντιπαράθεσης, αντιμετωπίζοντας τις συμπεριφορές και τις θέσεις των εργαζόμενων ως την πηγή των κοινωνικών προβλημάτων.

Από την άλλη πλευρά, ο κόσμος της μισθωτής εργασίας αναζήτησε τρόπους ανάσχεσης των νέων πιέσεων απέναντί του. Η ιστοριογραφία των εργασιακών Διαταγμάτων τονίζει τον αγροτικό τους χαρακτήρα, αγνοώντας ή απορρίπτοντας την αστική τους διάσταση. Ενδεικτικά, οι Catharina Lis και Hugo Soly θεωρούν ότι τα εργασιακά Διατάγματα υπηρετούσαν ουσιαστικά τα συμφέροντα της υπαίθρου. Ο Samuel Cohn, αν και υπενθυμίζει ότι τα Διατάγματα αφορούσαν τους τεχνίτες, επισημαίνει ότι ο χαρακτήρας των αγγλικών εργασιακών Διαταγμάτων ήταν αγροτικός και οι αγρεργάτες διώκονταν περισσότερο. Επιπρόσθετα, οι περισσότεροι ερευνητές επικεντρώνονται στην αγροτική πτυχή των Διαταγμάτων και στα κοινωνικά στρώματα της υπαίθρου, όπως ο Christopher Dyer ή ο Lawrence Poos. Άλλοι, όπως η Judith Bennett, προβάλλουν την έλλειψη δεδομένων για την μελέτη της αστικής πτυχής των Διαταγμάτων³⁵. Ωστόσο, όπως αναφέρει ο Christian Liddy, σε μία από τις λιγότες

³¹ Rosemary Horrox, *Black Death*, ό.π., σ. 242.

³² Ο Chris Given-Wilson στο "English Government" πραγματεύεται την πολιτική διάσταση του φαινομένου συνδέοντας το πρόβλημα της εργασίας με αυτό της ανυποταξίας των υπάλληλων στρωμάτων και της συγκεντροποίησης της βασιλικής εξουσίας. Chris Given-Wilson, "English Government", ό.π., σ. 98.

³³ Η Kellie Robertson στο *The Laborer's Two Bodies*, με εμφανή επιρροή από τον Ernst Kantorowicz, συμβάλλει στην κατανόηση του πολιτισμικού αντικτύπου και του πολιτικού αφηγήματος των Διαταγμάτων, ιδιαίτερα του δίπολου «καλής» και «κακής» εργασίας.

³⁴ Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 2-3, 15, 31, 85-86.

³⁵ Catharina Lis και Hugo Soly, "Labor Laws in Western Europe", ό.π., σ. 307., Samuel Cohn, "attitudes towards labour", ό.π., σ. 463., Judith Bennett, "Compulsory Service", ό.π., σ. 17-18., Christopher Dyer,

μελέτες που θίγουν τον αστικό χαρακτήρα των Διαταγμάτων: «...Είναι καταφανές ότι υπήρχε σημαντική αστική πτυχή των εργασιακών κοινοβουλευτικών Διαταγμάτων»³⁶, ενώ η Emma Martin αναφέρει ότι «υπήρχε έκδηλη αντιπαράθεση απέναντι στην ρύθμιση της εργασίας, ιδιαίτερα στις αστικές περιοχές»³⁷.

Με το εργατικό δυναμικό να είναι συγκεντρωμένο στις πόλεις, η διαχείριση της εργασίας από τους εξουσιαστικούς φορείς των αστικών κοινοτήτων επηρέασε καθοριστικά τον κόσμο της εργασίας. Η εξουσιαστική ελίτ των πόλεων, δηλαδή τα αστικά συμβούλια σε συνεργασία με το Στέμμα κατέβαλλαν συστηματικές προσπάθειες να περιορίσουν τους μισθωτούς εργαζομένους σε υπάλληλη κοινωνικοοικονομική θέση. Οι τελευταίοι στελέχωναν τις κατώτερες θέσεις των συντεχνιών και έβλεπαν την θέση τους να χειροτερεύει όλο και περισσότερο. Ωστόσο, αντέδρασαν συγκροτώντας συλλογικότητες, οι οποίες προωθούσαν την αλληλεγγύη γύρω από την εργασία και την συλλογική δράση για την διεκδίκηση κοινών συμφερόντων, πρωταγωνιστώντας στην σύγκρουση με τις εργοδοτικές και εξουσιαστικές ελίτ³⁸. Θα ήταν τολμηρό να υποθέσουμε ότι η αντιπαράθεση για την εργασία λειτούργησε ως διεργασία πολιτικοποίησης τόσο για εκείνους που ρύθμιζαν την εργασία όσο και για εκείνους που υπάγονταν σε αυτές της ρυθμίσεις;

Στην βάση όλων των παραπάνω, η παρούσα εργασία πραγματεύεται τα Διατάγματα εργασίας ως πεδίο οικονομικής και πολιτικής αντιπαράθεσης στην Αγγλία του ύστερου Μεσαίωνα. Αρχικά, αναδεικνύεται ο χαρακτήρας των εργασιακών Διαταγμάτων και η εργαλειοποίηση τους σε βάρος των μισθωτών εργαζομένων. Ακολούθως, αφού διερευνηθεί η αστική πτυχή των Διαταγμάτων, αναδεικνύονται οι

³⁵ "Work Ethics in the Fourteenth Century", *ό.π.*, σ. 21-41., Lawrence R. Poos, "The Social Context", *ό.π.*, σ. 27-52.

³⁶ Christian D. Liddy, "Urban Communities and the Crown: Relations between Bristol, York, and the Royal Government, 1350-1400", PhD, University of York, 1999, σ. 209. Ελάχιστες μελέτες αναδεικνύουν την αστική πτυχή του φαινομένου. Εκτός από την μελέτη του Liddy, οι μόνες που γνωρίζω είναι οι εξής: "Behind the ordinance of labourers: economic regulation and market control in London before the Black Death", *The Journal of Legal History*, 34, 1(2013), σ. 3-30 του Robert Braid και "Household, Work and the Problem of Mobile Labour: The Regulation of Labour in Medieval English Towns" στο *Problem of Labour* της Sarah Rees Jones. Παρόλα αυτά υπάρχουν μελέτες διαφορετικών ιστοριογραφικών πεδίων που συμβάλλουν στην κατανόηση του κόσμου της εργασίας στις πόλεις μετά το 1348, όπως το *English and French towns in feudal society: A comparative study*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992 του Rodney Hilton.

³⁷ Emma Martin, "The Performance of Idleness in Late Medieval English Society: Work, Leisure and the Sin of Sloth", PhD, University of York, 2017, σ. 143. Ωστόσο, δεν αναλύει εκτενώς αυτήν την θέση.

³⁸ Richard Holt, Gervase Rosser, "Introduction: The English Town in the Middle Ages", στο Richard Holt, Gervase Rosser (επιμ.), *The Medieval Town: A Reader in English Urban History 1200-1540*, Addison Wesley Longman Limited, Essex, 1990, σ. 8-11, Rodney Hilton, *English and French towns*, *ό.π.*, σ. 97-98, 75, 101-102. Το αστικό πλαίσιο της αντιπαράθεσης για την εργασία αναδεικνύουν και οι εξής μελέτες: Gervase Rosser, *The Art of Solidarity in the Middle Ages, Guilds in England 1250-1550*, Oxford, Oxford University Press, 2015, Catharina Lis, Hugo Soly, Lee Mitzman. "'An Irresistible Phalanx': Journeymen Associations in Western Europe, 1300-1800.", *International Review of Social History*, 39 (1994), σ. 11-52., Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest in Late Medieval English Towns.*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012. Στην αντιπαράθεση για την εργασία συμβάλλει καταλυτικά η Emma Martin με την προαναφερόμενη μελέτη της πάνω στην έννοια της οκνηρίας στο πλαίσιο της εργασιακής κρίσης: Emma Martin, "Idleness", *ό.π.*,

προσπάθειες του κόσμου της εργασίας να αντισταθεί στις διαθέσεις των ελίτ και να αναδείξει τον ρόλο του στην αγγλική οικονομία και κοινωνία. Τέλος, με αφορμή την αντιπαράθεση για την εργασία παρουσιάζονται μερικές σκέψεις για την πολιτική συγκρότηση των Άγγλων υπηκόων κατά τον ύστερο Μεσαίωνα και η συμβολή της εργασιακής αντιπαράθεσης σε ευρύτερα φαινόμενα πολιτικών συγκρούσεων του αγγλικού βασιλείου.

Για την υποστήριξη των παραπάνω θέσεων αξιοποιήθηκε εκτενώς η δευτερογενής βιβλιογραφία αλλά και πρωτογενείς πηγές. Συγκεκριμένα, το πρωτογενές υλικό απαρτίζεται κυρίως από συλλογές αστικών αρχείων, όπως το *Calendar of the Plea and Memoranda Rolls of the City of London*, που καταδεικνύουν την δράση των εξουσιαστικών ελίτ, κυρίως στο Λονδίνο, αλλά και σε άλλες πόλεις όπως το Bristol και η Υόρκη. Επίσης, χρησιμοποιήθηκαν πηγές για την δράση του Στέμματος και του κοινοβουλίου σχετικά με τα Διατάγματα, όπως τα *Statutes of the Realm*, τα *Parliament Rolls* και τα *Patent rolls*. Επιπρόσθετα, αξιοποιήθηκαν τα δικαστικά αρχείων των *Sessions of Piece*, από το Lincolnshire και το Yorkshire. Τέλος, εντοπίζονται και παρατίθενται αποσπάσματα χρονικών της περιόδου που έθιγαν ζητήματα εργασίας, όπως του Knighton, του Walsingham και του William Dene, αλλά και αντίστοιχα λογοτεχνικά έργα των John Gower και William Langland.

Τα Διατάγματα για την εργασία και η εργαλειοποίησή τους

Η περίοδος των μεσαιωνικών εργασιακών Διαταγμάτων αρχίζει με την *Ρύθμιση* του Εδουάρδου Γ' το 1349 και το τέλος τους οροθετείται συμβατικά το 1495-7 με τα Διατάγματα του Ερρίκου Ζ'³⁹. Σε διάστημα 146 ετών θεσπίστηκαν 31 Διατάγματα για την εργασία⁴⁰. Ως σημαντικότερα κρίνονται η *Ρύθμιση* του 1349 και τα Διατάγματα του 1351, 1388 και 1445, διότι εισήγαγαν καινοτόμα μέτρα που επηρέασαν την εργασιακή πολιτική⁴¹. Ποιο ήταν, όμως, το περιεχόμενό τους; Ποιους, ακριβώς, αφορούσαν;

Εργοδότες και εργαζόμενοι

Ξεκινώντας από το τελευταίο ερώτημα, τα Διατάγματα για την εργασία αφορούν μεγάλο εύρος της μισθωτής εργασίας: τους ημερομίσθιους εργάτες και τους υπηρέτες σε πόλη και ύπαιθρο, τους μισθωτούς τεχνίτες, τους μάστορες και τους

³⁹ Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 186.

⁴⁰ Chris Given-Wilson, "English Labour Legislation", ό.π., σ. 37. Βλ. παράρτημα στη σελίδα 113.

⁴¹ Chris Given-Wilson, "English Government", ό.π., σ. 85-86., Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 157.

μαθητευόμενους. Ακόμα, στις ρυθμίσεις των Διαταγμάτων υπέκειντο έμποροι-πωλητές, όπως οι έμποροι τροφίμων και οι βιοτέχνες που πωλούσαν τα προϊόντα που κατασκεύαζαν, και όσοι ασχολούνταν με την παροχή υπηρεσιών, όπως οι ξενοδόχοι. Συμπεριλαμβάνονταν ακόμα και οι υποτελείς των αρχόντων⁴². Παράλληλα, παρατηρείται ευρεία υποκατηγοριοποίηση των επαγγελματικών ομάδων, η οποία καταδεικνύει το βαθμό της επαγγελματικής ειδίκευσης και ιεραρχίας⁴³. Βέβαια, η αυξανόμενη υποκατηγοριοποίηση «των χειρωνακτών» (“laboratores”) δεν αποσκοπούσε στην καταγραφή του κόσμου της εργασίας, αλλά στην αυστηρότερη εποπτεία και ρύθμιση του⁴⁴.

Σε αντίθεση με τους μισθωτούς εργαζομένους, οι αναφορές στους εργοδότες είναι περιορισμένες και κυριαρχεί μία συνειδητή ασάφεια αναφορικά με την επαγγελματική και κοινωνική τους ταυτότητα⁴⁵. Δίνεται η εντύπωση δύο ακραιφνώς διαχωρισμένων και συμπαγών εργασιακών ομάδων, διότι οι εργαζόμενοι συχνά ομαδοποιούνταν με κριτήριο την υποχρέωση εργασίας, την κατώτερη κοινωνική και οικονομική τους θέση⁴⁶. Η εντύπωση αυτή εντείνεται καθώς οι υπάλληλες ομάδες «του κλήρου» (“oratores”) υποβλήθηκαν επίσης σε παρόμοιους περιορισμούς⁴⁷. Πράγματι, στο μικροσκόπιο του νόμου βρίσκονταν περισσότερο τα κατώτερα στρώματα της μισθωτής εργασίας παρά οι εργοδότες, ωστόσο, όπως αναφέρει ο Christopher Dyer: «στον Μεσαίωνα δεν υπήρχε προλεταριάτο»⁴⁸. Συγκεκριμένα, σημαντικό μέρος του πληθυσμού δεν βιοποριζόταν ακόμα από την μισθωτή εργασία και οι μισθωτοί εργαζόμενοι δεν αντλούσαν το σύνολο των εισοδημάτων τους από αυτήν. Ακόμα, η οικονομία δεν βασιζόταν κατά κανόνα σε μεγάλες παραγωγικές μονάδες. Η διάκριση μεταξύ εργοδότη και εργαζομένου δεν ήταν πάντα ευκρινής, ούτε όλοι οι μισθωτοί εργαζόμενοι μοιράζονταν τις ίδιες νοοτροπίες και ανησυχίες. Μάλιστα, με μια προσεκτικότερη ματιά διακρίνει κανείς ότι η κατηγορία των εργοδοτών περιλάμβανε ένα ευρύ κοινωνικό φάσμα⁴⁹.

⁴² Για την λεπτομερή καταγραφή της ιδιότητας του εργαζόμενου στα Διατάγματα Βλ. το παράρτημα [στη σελίδα 115](#).

⁴³ Για την υποκατηγοριοποίηση των επαγγελματικών ομάδων στα Διατάγματα Βλ. το παράρτημα, [στη σελίδα 120](#).

⁴⁴ Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 81.

⁴⁵ Σύμφωνα με τους πίνακες στις σελίδες 115, 120, προκύπτει ότι στα υπό εξέταση Διατάγματα υπάρχουν 10 όροι που αποδίδουν την κατηγορία των εργοδοτών δίχως καμία υποκατηγοριοποίηση, ενώ υπάρχουν 72 αναφορές σε ευρύτερες κατηγορίες εργαζομένων, συμπεριλαμβανομένων των πωλητών και όσων παρείχαν υπηρεσίες, με 86 υποκατηγοριοποιήσεις επαγγελματικών ομάδων.

⁴⁶ Για τα αντίστοιχα χωρία Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 125](#).

⁴⁷ Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 37-38. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 126](#).

⁴⁸ Christopher Dyer, *An age of transition?* ό.π., σ. 213.

⁴⁹ Για το κοινωνικό φάσμα των εργοδοτών Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 126](#).

Στον πραγματικό κόσμο της εργασίας ούτε οι εργοδότες ούτε οι μισθωτοί εργαζόμενοι ανήκαν σε ομοιογενείς κοινωνικές και επαγγελματικές ομάδες. Δεν υπήρχε σαφής διαχωριστική γραμμή μεταξύ των δύο. Εργοδότες μπορούσαν να είναι όλοι όσοι χρειάζονταν εργατικό δυναμικό ακόμη και αν διέφεραν ελάχιστα οικονομικά και κοινωνικά από τους ανθρώπους που προσλάμβαναν. Εργοδότης ήταν τόσο ένας άρχοντας ή πλούσιος έμπορος όσο και ένας εύπορος αγρότης ή μάστορας. Ακόμη και αγρεργάτες και τεχνίτες προσλάμβαναν εργατικό δυναμικό. Πολλοί ήταν εργοδότες και την ίδια στιγμή εργαζόμενοι.⁵⁰

Η πραγματικότητα της μεσαιωνικής εργασίας ήταν πολύπλευρη και ασταθής. Ο χαρακτήρας της εξαρτιόταν από ποικίλους παράγοντες. Το αν και πόσο εργαζόταν κανείς εξαρτιόταν από την έκταση γης που κατείχε, από την εκπαίδευσή του, από την εποχιακή εργασία, από την ηλικία του, από την ζήτηση εργασίας που δημιουργούσαν οι τοπικές οικονομικές δραστηριότητες. Ακόμα, πολλοί εργαζόμενοι ασκούσαν παράλληλα διαφορετικά επαγγέλματα. Ο Hugh Grantham, ένας χτίστης από την Υόρκη που πέθανε το 1410, εμπλεκόταν στην αγοραπωλησία μεγάλων ποσοτήτων σιταριού. Επίσης, η εργασία δεν περιοριζόταν πάντα σε μία οικονομική λειτουργία. Για παράδειγμα, ένας μάστορας ή τεχνίτης κατασκεύαζε και πωλούσε ένα προϊόν. Τέλος, πολλοί εργάζονταν τόσο στην πόλη όσο και στην ύπαιθρο. Στο Essex, σύμφωνα με φορολογικά δεδομένα του 1381, τεχνίτες κατείχαν μικρές εκτάσεις γης και ενδέχεται τον καιρό της συγκομιδής να εργάζονταν στην ύπαιθρο.⁵¹

Τα Διατάγματα αναφέρονται σε “servientes” και “operararii”. Τι σήμαινε, όμως, να είναι κανείς υπηρέτης ή εργάτης; Η διάκριση δεν είναι σαφής. Οι υπηρέτες ήταν μία ευρεία κατηγορία δίχως συγκεκριμένο ηλικιακό, επαγγελματικό ή κοινωνικό πρόσημο. Αφορούσε άνδρες και γυναίκες όλων των ηλικιών, όλων των κοινωνικών θέσεων στις πόλεις και στην ύπαιθρο που σύναπταν εργασιακά συμβόλαια. Ως υπηρέτης προσδιοριζόταν ο μαθητευόμενος, ο οικιακός υπηρέτης, ο αγροτικός υπηρέτης μέχρι και τα παιδιά στην υπηρεσία των γονέων τους. Η υπηρεσία συνδεόταν σε μεγάλο βαθμό με τον κύκλο ζωής των εργαζόμενων, συγκεκριμένα με ανύπαντρους νέους και νέες, και με την εκπαίδευσή τους, ιδιαίτερα στην αστική βιοτεχνία. Η υπηρεσία όσο και η εργασία είχε διαφορετικές διαβαθμίσεις ειδίκευσης. Ο υπηρέτης βρισκόταν περισσότερο στην εξουσία και συνήθως κάτω από την στέγη του κυρίου του

⁵⁰ Christopher Dyer, *An age of transition?* ό.π., σ. 215-217, 229-230.

⁵¹ Christopher Dyer, *An age of transition?* ό.π., σ. 119, 215-216, 221., Simon Penn και Christopher Dyer, “Wages and Earnings”, ό.π., σ. 356-357, 360-362, 368, 373., Christopher Dyer, “Work Ethics in the Fourteenth Century”, ό.π., σ. 30-31., Mark Bailey, *After the Black Death*, ό.π., σ. 193, 358.

(σε αντίθεση με τον εργάτη). Μέσα από μία δέσμευση που προέκυπτε συχνά από μακροχρόνια συμβόλαια εργασίας. Ο εργάτης, σε αντίθεση με τον υπηρέτη, είχε λιγότερο σταθερή και μακροχρόνια εργασία, αλλά έχαιρε μεγαλύτερων χρηματικών απολαβών και ελευθερίας επιλογών. Για αυτό, οι συμφωνίες εργασίας που αφορούσαν μικρά χρονικά διαστήματα προτιμούνταν από τους μισθωτούς εργαζόμενους. Ωστόσο, όσοι επιθυμούσαν ασφαλέστερες εργασιακές συνθήκες επέλεξαν την θέση του υπηρέτη. Συνοψίζοντας, αν και ο αριθμός των μισθωτών εργαζόμενων μάλλον δεν μεταβλήθηκε κατά τον ύστερο μεσαίωνα, εκείνο που άλλαξε ήταν οι εργασιακές σχέσεις.⁵²

Το περιεχόμενο των Διαταγμάτων

Συνεχίζοντας στο ερώτημα περί του περιεχομένου των εργασιακών Διαταγμάτων, η απάντηση δομείται με κέντρο αναφοράς: α) την υποχρεωτική εργασία, β) την ρύθμιση των μισθών και των τιμών, γ) τον περιορισμό της κινητικότητας, δ) την ρύθμιση της επαιτείας και της φιλανθρωπίας και ε) την συστηματοποίηση της εργασίας και του ελεύθερου χρόνου των μισθωτών εργαζόμενων.

Υποχρεωτική εργασία

Σύμφωνα, με την *Ρύθμιση* του 1349, όλοι όσοι ήταν κάτω των 60 ετών, ήταν ικανοί προς εργασία, δεν εργάζονταν ούτε είχαν άλλο μέσο βιοπορισμού όφειλαν αν δέχονταν προσφορά υπηρεσίας να ανταποκριθούν θετικά. Η θέσπιση της υποχρεωτικής υπηρεσίας επιβεβαιώθηκε στο Διάταγμα του 1351 και έκτοτε αποτελούσε σταθερά των εργασιακών Διαταγμάτων. Ορισμένα Διατάγματα επέκτειναν την υποχρέωση υπηρεσίας. Συγκεκριμένα, το Διάταγμα του 1361 δήλωνε με σαφήνεια την υποχρέωση υπηρεσίας των μισθωτών τεχνιτών απέναντι στους μάστορές τους. Το Διάταγμα του 1388 εξανάγκαζε τα υπάλληλα στοιχεία των συντεχνιών σε αγροτική εργασία στην περίοδο συγκομιδής.⁵³

Ο εξαναγκασμός σε εργασία δεν αποτελούσε καινοφανή κοινωνική συνθήκη. Αν και η σχετική ιστοριογραφική αντιπαράθεση για τις καταβολές της υποχρεωτικής εργασίας των εργασιακών Διαταγμάτων είναι εκτενής,⁵⁴ ωστόσο, η σύλληψη της

⁵² Judith Bennett, "Compulsory Service", *ό.π.*, σ. 9, 31., Madonna J.Hettinger, "Defining the Servant", *ό.π.*, σ. 208-9, 225-226., Christopher Dyer, *An age of transition?* *ό.π.*, σ. 212, 214-215, 223., Elaine Clark, "Medieval Labor Law", *ό.π.*, σ. 337-343., Simon Penn και Christopher Dyer, "Wages and Earnings", *ό.π.*, σ. 365-367, 369-370.

⁵³ *SR, I*, σ. 307, 311, 367., *SR, II*, σ. 56., Judith Bennett, "Compulsory Service", *ό.π.*, σ. 9-10., Elaine Clark, "Medieval Labor Law", *ό.π.*, σ. 333. Για την θέσπιση της υποχρεωτικής εργασίας βλ. παράρτημα [στη σελίδα 127](#).

⁵⁴ Η συζήτηση περί καταβολών της υποχρεωτικής εργασίας στο: Judith Bennett, "Compulsory Service", *ό.π.*, σ. 13-15, 40., Chris Given-Wilson, "English Labour Legislation", *ό.π.*, σ. 22-24., Mark Bailey, *After the Black*

υποχρεωτικής εργασίας ήταν από τις πιο τολμηρές ρυθμίσεις των εργασιακών Διαταγμάτων και αποτέλεσε τομή, διότι επιβαλλόταν σε ολόκληρο το βασίλειο και έθετε καινοφανή κριτήρια για τον προσδιορισμό της. Συγκεκριμένα, όλοι οι υπήκοοι και όχι μόνο οι δουλοπάροικοι υποχρεούνταν να εργαστούν. Ο εξαναγκασμός σε εργασία δεν εξαρτιόταν πλέον μόνο από την σχέση με την γη και την κοινωνική θέση, αλλά και από οικονομικά κριτήρια τόσο περιουσιακά όσο και επαγγελματικά. Επιπρόσθετα, η αποκλειστική χρήση παραγώγων του ρηματικού τύπου *servire*, και η απουσία αναφοράς σε παράγωγα του *laborare* ή σε *operarii*, καταδεικνύει ότι η διάταξη υποχρεωτικής εργασίας προσιδίαζε στο καθεστώς της υπηρεσίας, το οποίο, όπως προαναφέρθηκε επέβαλλε περισσότερους περιορισμούς στον εργαζόμενο. Η θέσπιση της υποχρεωτικής υπηρεσίας αποσκοπούσε στην διαμόρφωση ενός πάγιου και φθηνού εργατικού δυναμικού⁵⁵.

Αξίζει να αναφερθεί ότι η υποχρεωτική εργασία στο πλαίσιο των Διαταγμάτων συνδυάστηκε άρρηκτα τόσο με το φαινόμενο της περιπλάνησης (*Vagrancy*, *Vagabondry*) όσο και με την πρόσληψη του οκνηρού και φυγόπονου εργάτη και κατά επέκταση με την ρύθμιση της επαιτείας και της φιλανθρωπίας. Ο σωματικά υγιής, άρα ικανός προς εργασία, όφειλε να εργαστεί. Στην *Ρύθμιση* του 1349, αναφερόταν ότι πολλοί οκνηροί, ενώ ήταν ικανοί προς εργασία αρνούσαν να εργαστούν και προτιμούσαν να επαιτούν. Για αυτό, απαγορευόταν με την απειλή φυλάκισης η παροχή βοήθειας σε τέτοιους επαίτες προκειμένου να εξαναγκαστούν να εργαστούν. Στο Διάταγμα του 1445 οριζόταν ότι «κανείς δεν θα εξαιρούνταν από την ενιαύσια υπηρεσία, διαφορετικά θα προσδιοριζόταν ως περιπλανώμενος».⁵⁶

Μετά το 1349 η υποχρεωτική υπηρεσία συνέχισε να απασχολεί τις αρχές. Στα *Patent Rolls*, το 1352, επαναλαμβανόταν η διάταξη της υποχρεωτικής εργασίας και η ανάγκη τήρησής της. Διότι, με έναυσμα τη βασιλική διαταγή για την επιτέλεση έργων στο Norwich, αναφερόταν ότι «οι πολίτες είχαν μεγάλη ανάγκη από υπηρέτες και εργάτες..., ενώ πολλοί άνδρες και γυναίκες, δυνατοί και ικανοί, τριγυρίζουν οκνηρά στην πόλη και αρνούνται να εργαστούν για έναν επαρκή μισθό».⁵⁷

Death, ό.π., σ.104., Catharina Lis και Hugo Soly, "Labor Laws in Western Europe", ό.π., σ. 302., Emma Martin, "The Performance of Idleness", ό.π., σ. 113.

⁵⁵ Judith Bennett, "Compulsory Service", ό.π., σ. 9, 13, 41-42., A. L. Beier, "A New Serfdom", ό.π., σ. 38-40, 44., Mark Bailey, *After the Black Death*, ό.π., σ. 263., Emma Martin, "The Performance of Idleness", ό.π., σ. 123-124.

⁵⁶ Judith Bennett, "Compulsory Service", ό.π., σ. 12., A. L. Beier, "A New Serfdom", ό.π., σ. 39., Chris Given-Wilson, "English Government", ό.π., σ. 89. *SR, I*, σ. 308., *SR, II*, σ. 339. Βλ. παράρτημα στη σελίδα 128.

⁵⁷ Judith Bennett, "Compulsory Service", ό.π., σ. 17-18., *C.P.R., 1353-1354*, σ. 283-284.

Το ζήτημα δεν απασχολούσε μόνο τις αρχές, αλλά αποτελούσε κοινό σημείο αναφοράς για ολόκληρη την κοινωνία. Στο έργο *Piers Plowman* του Langland, η Συνείδηση και η Λογική ανακρίνουν τον νωθρό Will, ρωτώντας, αν μπορεί να επιτελέσει καθήκοντα κληρικού, αν επιτελεί κάποια χειρωνακτική εργασία ή επάγγελμα, αν έχει αρκετή περιουσία ή γη που να μπορεί να βιοποριστεί και αν έχει κάποιας μορφής αναπηρία ή είχε κάποιο ατύχημα. Οι ερωτήσεις στο πλαίσιο αξιολόγησης της εργασίας του Will αντανakλούσαν τα κριτήρια της υποχρεωτικής εργασίας των Διαταγμάτων.⁵⁸

Θέσπιση ανώτατου μισθού

Σύμφωνα με την *Ρύθμιση* του 1349, οι μισθοί των μισθωτών εργαζομένων δεν θα ξεπερνούσαν το ύψος εκείνων του 1346, ενώ οι τιμές πώλησης των προϊόντων ορίζονταν ως «λογικές», δίχως υπερβολικό κέρδος, λαμβάνοντας υπόψη την τοπική διακύμανση των τιμών και το κόστος μεταφοράς. Το 1351, οι μισθοί των μισθωτών προσδιορίστηκαν με περισσότερη ακρίβεια, ορίζοντας για τις περισσότερες κατηγορίες των εργαζομένων συγκεκριμένες τιμές, αλλά και το είδος πληρωμής, απαγορεύοντας διάφορα «δώρα» των εργοδοτών και την παροχή φαγητού. Στα επόμενα Διατάγματα οριζόταν με μεγαλύτερη ακρίβεια το ύψος των απολαβών αλλά και ο τρόπος πληρωμής. Σταδιακά, οι απολαβές των μισθωτών εργαζόμενων αυξήθηκαν, με τους μισθούς στο Διάταγμα του 1445 να είναι σχεδόν διπλάσιοι εκείνων του 1351. Παράλληλα, η αρμόδια αρχή για την θέσπιση των μισθών ήταν μία από τις περισσότερο μεταβαλλόμενες διατάξεις των Διαταγμάτων. Το 1351, 1388, 1445 και 1495 το Στέμμα καθόριζε τον ανώτατο μισθό, ενώ το 1390 και το 1427 τέθηκαν αρμόδιες οι τοπικές αρχές.⁵⁹

Οι καταβολές της ρύθμισης των τιμών και μισθών εντοπίζονται ευκολότερα από την υποχρεωτική εργασία, με τις οικονομικές ρυθμίσεις των αστικών κοινοτήτων, ιδιαίτερα του Λονδίνου, να παίζουν καταλυτικό ρόλο⁶⁰. Η θέσπιση του ανώτατου μισθού βρισκόταν στο επίκεντρο της νομοθετικής δραστηριότητας και αποτελούσε πεδίο συνεχόμενων πειραματισμών. Για πρώτη φορά, το στέμμα καθόρισε το ύψος των

⁵⁸ Judith Bennett, "Compulsory Service", *ό.π.*, σ. 26-28.

⁵⁹ Emma Martin, "The Performance of Idleness", *ό.π.*, σ. 123, 127-130, 132, 137, 148., Jörn Janssen, 'On Construction in the Rise of Wage Labour 1349- 1563', *Dunkeld et al*, 2006, σ. 1709-1710., Robert Braid, "Economic Behavior, Markets and Crises", *ό.π.*, σ. 360., Chris Given-Wilson, "English Government", *ό.π.*, σ. 86-87., *S.R., I*, σ. 307-308 (1349), 311-313 (1351), *S.R., II*, σ. 57(1388), 338 (1445).

⁶⁰ Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις των καταβολών της θέσπισης του ανώτατου μισθού: Sarah Rees Jones, "The Regulation of Labour", *ό.π.*, σ. 138-140, Mark Bailey, *After the Black Death*, *ό.π.*, σ. 56-58., Emma Martin, "The Performance of Idleness", *ό.π.*, σ. 114, 120-121., σ. 17-19, Robert Brid, "Behind the ordinance of labourers", *ό.π.*, σ. 17-18, 25-28.

μισθών για όλο το βασίλειο επηρεάζοντας την ευημερία μίας τεράστιας πληθυσμιακής ομάδας και θέτοντας ένα σημαντικό προηγούμενο ρύθμισης των εργασιακών σχέσεων. Η απαίτηση μεγαλύτερων απολαβών από τους εργάτες μετατράπηκε σε παραβατική συμπεριφορά. Ο περιορισμός των απολαβών των μισθωτών εργαζομένων αποσκοπούσε στην ανάσχεση της οικονομικής και κοινωνικής τους ανέλιξης. Ακόμη, η απαγόρευση πληρωμής σε είδος το 1351 έπληττε τόσο στους εργαζόμενους όσο και στους εργοδότες, που ήταν διατεθειμένοι να παραβούν τον νόμο, διότι, όπως υποστήριξε ο John Hatcher, ήταν μέθοδος αποφυγής των ρυθμίσεων των Διαταγμάτων. Επιπρόσθετα, η αυξανόμενη συγκεκριμενοποίηση και συστηματοποίηση του ύψους των τιμών και των μισθών συνέβαλλε στην εποπτεία των εργαζόμενων.⁶¹

Ένα πεδίο διαπίστωσης των κοινωνικών απολήξεων του εγχειρήματος θέσπισης ανώτατου μισθού ήταν η θεωρία του «δίκαιου μισθού», μέρος της θεωρίας της «δικαίας τιμής». Πριν το 1348, στον 13^ο αιώνα, οι κορυφαίοι σχολαστικιστές θεολόγοι, όπως ο Αλβέρτος ο Μεγάλος (Albertus Magnus), ο Ιωάννης Σκότος (John Duns Scotus), ο Θωμάς ο Ακινάτης, έθεσαν την βάση για τον καθορισμό της «δικαίας τιμής». Κατά κανόνα δεν δίνονταν συγκεκριμένες τιμές, αλλά περιγραφόταν ο τρόπος διαμόρφωσης της «δικαίας τιμής» και κατ' επέκταση του «δίκαιου μισθού». Οι κανόνες προσφοράς-ζήτησης στην αγορά και οι προσφερόμενες δεξιότητες καθόριζαν τον μισθό, με την διαπραγμάτευση να συνιστά καίριο μέρος της όλης διεργασίας. Το κοινωνικό και οικονομικό status των συμβαλλόμενων μερών δεν έπαιζαν σημαντικό ρόλο. Συνήθως, η συναλλαγή ήταν έγκυρη, με την προϋπόθεση κανένας να μην αδικηθεί τόσο, ώστε να μην μπορεί να βιοποριστεί. Έτσι, θεωρητικά εξασφαλιζόταν ισορροπία και δικαιοσύνη. Ωστόσο, πρακτικά οι εργοδότες, υποβοηθούμενοι από τις συνθήκες της αγοράς πριν την πανώλη, εκμεταλλεύονταν συχνά τους μισθωτούς εργαζόμενους. Με βάση, όμως, την παραπάνω παραδοχή οι μισθωτοί εργαζόμενοι δεν έκαναν τίποτα παράνομο ή ανήθικο όταν απαιτούσαν ανώτερους μισθούς μετά το 1348. Ωστόσο εκείνοι που διαμόρφωσαν τα Διατάγματα είχαν διαφορετική άποψη, ρυθμίζοντας πρώτοι έναν κεντρικά καθορισμένο μισθό βασισμένο στα κοινωνικά και οικονομικά κριτήρια των ελίτ. Σύντομα, ακολούθησαν θεολόγοι που νομιμοποίησαν την επιλογή τους. Το δραματικό πρακτικό αποτέλεσμα ήταν ότι ο «δίκαιος μισθός»

⁶¹ Chris Given-Wilson, "English Government", *ό.π.*, σ. 85-86, Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, *ό.π.*, σ. 81, 83-84., Clark, "Medieval Labor Law", *ό.π.*, σ. 341., John H. Munro, "Wage-stickiness", *ό.π.*, σ. 210.

στράφηκε καταστατικά και ιδεολογικά για πρώτη φορά εναντίον των μισθωτών εργαζομένων.⁶²

Περιορισμός της κινητικότητας

Ο περιορισμός της κινητικότητας των εργαζομένων αποτελούσε σημαντικό στοιχείο των νέων εργασιακών ρυθμίσεων. Τα εργασιακά Διατάγματα επηρέαζαν τόσο την κινητή εργασία όσο και το φαινόμενο της περιπλάνησης, δηλαδή της μετακίνησης όσων δεν είχαν μόνιμη κατοικία. Το 1349 η κινητικότητα περιοριζόταν έμμεσα μέσω της ρύθμισης των συμβολαίων, αλλά η πρώτη σαφής προσπάθεια περιορισμού της έγινε στο διάταγμα του 1351, το οποίο όριζε «ότι κανείς δεν θα άφηνε την πόλη όπου ζει τον χειμώνα για να εργαστεί αλλού το καλοκαίρι εάν υπάρχει διαθέσιμη εργασία για αυτόν στην ίδια πόλη». Ωστόσο, στο ίδιο διάταγμα επιτράπηκαν εξαιρέσεις του κανόνα που επιβεβαίωναν την ανάγκη πρόσθετου εργατικού δυναμικού κατά την περίοδο συγκομιδής στην ύπαιθρο. Ακολούθως, το 1361 θεσμοθετήθηκε ότι οι εργάτες και οι τεχνίτες που εγκατέλειπαν την εργασία τους θεωρούνταν παράνομοι. Θα φυλακίζονταν και θα σημαδεύονταν στο μέτωπο με το γράμμα “F” για το σφάλμα τους (Fauxine).

Τα Διατάγματα, το 1383, αναφέρθηκαν σε “vagerantz”, στοχεύοντας στην αντιμετώπιση της «κακίας διάφορων ανθρώπων, εκείνων που παρίσταναν τους άξιους πτωχούς και εκείνων που περιπλανούνται από μέρος σε μέρος πολύ περισσότερο από ό,τι συνήθιζαν στο παρελθόν». Τοπικοί και κεντρικοί αξιωματούχοι εξουσιοδοτούνταν να τους συλλαμβάνουν, να τους ανακρίνουν και να τους φυλακίζουν, αν δεν παρείχαν εγγύηση καλής συμπεριφοράς. Το σημαντικότερο Διάταγμα για τον περιορισμό της κινητικότητας των εργαζομένων ήταν αυτό του 1388. Απαγορευόταν οι μισθωτοί εργαζόμενοι να αποχωρούν από τον τόπο διαμονής τους προκειμένου να εγκατασταθούν ή να εργαστούν αλλού. Η μετακίνηση επιτρεπόταν μόνο με ειδικές γραπτές άδειες εγκεκριμένες από την βασιλική εξουσία και υπό την εποπτεία των τοπικών αρχών. Οι άδειες έφεραν πληροφορίες για τον μετακινούμενο και το ταξίδι του. Οι παραβάτες θα τοποθετούνταν σε ικρίωματα⁶³ για δημόσια έκθεση αναμένοντας την παροχή εγγύησης ή θα φυλακίζονταν για 40 ημέρες.

⁶² Mark Bailey, *After the Black Death*, ό.π., σ. 56, 105., Emma Martin, “The Performance of Idleness”, ό.π., σ. 133-139., Diana Wood, *Medieval Economic Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, σ. 132, 135-138, 143-146, 152-155., Stephan Epstein, “The theory and practice of the just wage”, *Journal of Medieval History*, 17(1991), σ. 57, 61, 64-67.

⁶³ Τα ικρίωματα (στην αγγλική δευτερογενή βιβλιογραφία αποδίδονται ως “stocks”, στις πρωτογενείς πηγές ως “cerros”) αξιοποιούνταν από τις αρχές στην περίπτωση παραβίασης των Διαταγμάτων εργασίας για την δημόσια έκθεση του ανυπάκουου εργαζομένου. Kellie Robertson, *The Laborer’s Two Bodies*, ό.π., σ. 9, 14, 30., *S.R.*, I, σ. 312.

Το Διάταγμα του 1445 ήταν το επόμενο πιο σημαντικό και όριζε ότι όποιος δεν είχε γη και αρνούνταν να δεχτεί ενιαύσιο συμβόλαιο αγροτικής υπηρεσίας θα θεωρούνταν περιπλανώμενος απατεώνας και θα αντιμετωπιζόταν κατάλληλα. Επίσης, εάν οι ειρηνοδίκες⁶⁴ διατάζαν κάποιον εργαζόμενο να εργαστεί για άλλον εργοδότη που έκριναν ότι είχε περισσότερη ανάγκη και αρνιόταν τότε θα θεωρούνταν περιπλανώμενος απατεώνας. Το επόμενο Διάταγμα που στρεφόταν κατά των περιπλανώμενων θεσπίστηκε το 1495, αλλά έκτοτε οι περιπλανώμενοι θα αποκτήσουν την δική τους σειρά Διαταγμάτων.⁶⁵

Οι αρχές ήταν και παλαιότερα καχύποπτες απέναντι στην κινητή εργασία και στους περιπλανώμενους⁶⁶. Ωστόσο, στο πλαίσιο των εργασιακών Διαταγμάτων τα μέτρα κατά της κινητικότητας και η κατηγορία της περιπλάνησης αποσκοπούσαν στην διαμόρφωση μίας σταθερής και φθηνής δεξαμενής εργατικού δυναμικού σε όλο το βασίλειο. Παράλληλα, είναι πιθανό να αποσκοπούσαν στον περιορισμό της πανώλης, ειδικά σε έτη επιδημιολογικής έξαρσης (π.χ. 1349, 1361). Η αυστηροποίηση των μέτρων και των επιβαλλόμενων τιμωριών, όπως καταδεικνύουν τα Διατάγματα του 1361 και του 1388, από την μία, έκανε την κινητή εργασία αντικείμενο εποπτείας των αρχών, και από την άλλη, έκανε την «κακή εργασία» ορατή στην δημόσια σφαίρα. Έτσι, οι εξουσιαστικοί φορείς και οι εργοδότες ήξεραν ποιος εργαζόμενος πειθαρχούσε στις αποφάσεις τους και ποιος όχι. Το Διάταγμα του 1445 επέκτεινε το φάσμα του φαινομένου της περιπλάνησης, συνδέοντάς το με τις αρρυθμιστες εργασιακές πρακτικές και την αντίσταση των εργατών κατά των αρχών. Το Διάταγμα του 1383 συνέδεε άμεσα την ρύθμιση της επαιτείας και την πρόσληψη της πτωχείας με την περιπλάνηση. Ο περιπλανώμενος πριν το 1348 συνδεόταν με την καχυποψία απέναντι στον ξένο και με φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας, όπως η εγκληματικότητα. Στο πλαίσιο, όμως, της εργασιακής κρίσης προστέθηκε στο φάσμα της περιπλάνησης η

⁶⁴ Οι ειρηνοδίκες (Justices of Piece) αποτελούσαν ένα σημαντικό δικαστικό θεσμό του αγγλικού στέμματος. Ήταν αποτέλεσμα των πολλών διοικητικών πειραματισμών του 14ου αιώνα. Προήλθαν από τον θεσμό των Φυλάκων της Ειρήνης (Keepers of Piece) και απορρόφησαν πολλές από τις αρμοδιότητες των σερίφηδων (Sheriffs). Η εξέλιξή τους και η σημασία της αποτελούν αμφιλεγόμενο ζήτημα της ιστοριογραφίας. Από τα μέσα του 14ου αιώνα οι αρμοδιότητες και η εξουσία τους αυξήθηκαν σημαντικά. Τη δεκαετία του 1360 περιήλθε επίσημα στα καθήκοντά τους η εφαρμογή των ρυθμίσεων για την εργασία. Chris Given-Wilson, "English Government", *ό.π.*, σ. 97., Bertha H. Putnam, *The Enforcement*, *ό.π.*, σ. 1-4, 24-25, 49-57, 153-154.

⁶⁵ Chris Given-Wilson, "English Government", *ό.π.*, σ. 88-89., Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, *ό.π.*, σ. 15-16, 18 (δεν υπάρχει καταγραφή περιστατικού σημαδέματος, αλλά η θέσπιση της ποινής ήταν ενδεικτική των διαθέσεων της ελίτ), 66., Emma Martin, "The Performance of Idleness", *ό.π.*, σ. 127-128., *S.R., I*, σ. 307, 312, 367., *S.R., II*, σ. 56, 339, 569. Για την θέσπιση περιορισμών κινητικότητας Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 130](#).

⁶⁶ Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις των καταβολών του περιορισμού της κινητικότητας και της αγυρτείας στα εργασιακά Διατάγματα: Chris Given-Wilson, "English Government", *ό.π.*, σ. 88-89., Sarah Rees Jones, "The Regulation of Labour", *ό.π.*, σ. 149-150, 152-153., Catharina Lis και Hugo Soly, "Labor Laws in Western Europe", *ό.π.*, σ. 302, 308., Mark Bailey, *After the Black Death*, *ό.π.*, σ. 56-58., Sarah Rees Jones, "Population Mobility", *ό.π.*, σ. 32-33.

έννοια της μη-παραγωγικότητας και της ανυποταξίας. Η δίωξη των περιπλανώμενων συνιστούσε την δίωξη των περιθωριακών στοιχείων της κοινωνίας, όσων δεν είχαν υπόληψη και δεν εντάσσονταν στο «από τα πάνω» διαμορφωμένο πρότυπο του αξιοσέβαστου υπηκόου. Σε μεγάλο βαθμό, λοιπόν, ο «επικίνδυνος ξένος» δεν προέρχεται πλέον μόνο έξω από την κοινότητα αλλά και από τα χαμηλότερα κοινωνικά της στρώματα. Στην αυστηροποίηση των μέτρων συνέβαλλε η συνεχιζόμενη αμφισβήτησή τους από τους εργαζομένους, η αύξηση φαινομένων εξέγερσης την δεκαετία του 1370 και του 1380, καθώς και οι δυσχερέστερες οικονομικές εξελίξεις για τους μεγάλους εργοδότες μετά το 1375. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα Διάταγματα που έδιναν έμφαση στην περιπλάνηση συνέπιπταν χρονικά με την επιστροφή στρατιωτών από τον Εκατονταετή Πόλεμο.⁶⁷

Ρύθμιση της επαιτείας και της φιλανθρωπίας

Η *Ρύθμιση* του 1349, όπως προαναφέρθηκε, απαγόρευε την επαιτεία σε όσους μπορούσαν να εργαστούν και τιμωρούσε με την ποινή της φυλάκισης εκείνους που προσέφεραν φιλανθρωπία στους άνεργους επαίτες. Επιδίωκε να καταστήσει σαφή στους υπηκόους την διάκριση μεταξύ άξιου και ανάξιου πτωχού, με κριτήριο διάκρισης την ικανότητα για εργασία. Το Διάταγμα του 1351 περιέργως δεν επαναλαμβάνει την παραπάνω ρύθμιση, μάλλον επειδή ήταν δύσκολο να εντοπιστούν και να τιμωρηθούν όλοι όσοι προσέφεραν φιλανθρωπία.

Το Διάταγμα του 1383, στράφηκε ενάντια στους ίδιους τους ικανούς προς εργασία επαίτες. Οι “faytours”, δηλαδή όσοι παρίσταναν επιτυχώς τους άξιους πτωχούς ενώ ήταν ικανοί προς εργασία εξαπατώντας τους καλούς χριστιανούς θα ανακρίνονταν και θα φυλακίζονταν, εκτός αν μπορούσαν να εξασφαλίσουν εγγύηση καλής συμπεριφοράς, όπως και οι περιπλανώμενοι. Το Διάταγμα του 1388 ήταν το σημαντικότερο για την ρύθμιση της επαιτείας και της φιλανθρωπίας. Οι ικανοί προς εργασία επαίτες, όπως οι περιπλανώμενοι εργάτες, απαγορευόταν να αποχωρήσουν από τον τόπο κατοικίας τους. Εάν εντοπίζονταν περιπλανώμενοι θα υφίστατο τις αντίστοιχες ποινές των περιπλανώμενων εργατών. Αντίθετα, όσοι επαιτούσαν διότι

⁶⁷ Chris Given-Wilson, “English Government”, *ό.π.*, σ. 88-89., Kellie Robertson, *The Laborer’s Two Bodies*, *ό.π.*, σ. 16, 159, 170, 187., A. L. Beier, “A New Serfdom”, *ό.π.*, σ. 39, 45., Mark Bailey, *After the Black Death*, *ό.π.*, σ. 324., Sarah Rees Jones, “Population Mobility”, *ό.π.*, σ. 38-40, 43-44., Anthony Musson, “Reconstructing English labour laws”, Kellie Robertson, Michael Uebel (επιμ.), *The Middle Ages at Work: Practicing Labor in Late Medieval England*, New York, Palgrave Macmillan, 2004, σ.125-126., Emma Martin, “The Performance of Idleness”, *ό.π.*, σ. 129, 181-190, 199-200.

δεν μπορούσαν να εργαστούν θα παρέμεναν όπου βρίσκονταν τον καιρό θέσπισης του Διατάγματος. Εκεί θα μπορούσαν να επαιτούν. Εάν οι ανάγκες τους δεν καλύπτονταν, εντός σαράντα ημερών θα έπρεπε να επιστρέψουν στο τόπο καταγωγής τους και να επαιτούν για πάντα εκεί.

Το Διάταγμα του 1495 όριζε ότι εκτός από τους «οκνηρούς περιπλανώμενους», όσοι «ζούσαν ύποπτα», μία κατηγορία στην οποία θα μπορούσαν να ενταχθούν οι ικανοί προς εργασία επαίτες, θα υπέκειντο στην εξουσία των αρχών και θα εκτίθονταν δημόσια σε ικριώματα μόνο με ψωμί και νερό και μετά θα οδηγούνταν εκτός της πόλης. Εάν κάποιος τους βοηθούσε θα πλήρωνε πρόστιμο.⁶⁸

Με βάση τις παραπάνω ρυθμίσεις παρατηρείται ότι στο πλαίσιο των εργασιακών Διαταγμάτων, η αντιμετώπιση της επαιτείας δύσκολα διακρινόταν από την αντιμετώπιση της «κακής εργασίας» και του φαινομένου της περιπλάνησης. Η στενή σχέση των φαινομένων οφειλόταν αφενός στο κοινό χαρακτηριστικό της μετακίνησης και αφετέρου στην προσπάθεια για την ποινικοποίηση του αδικήματος που διέπραττε εκείνος που δεν εργαζόταν, ενώ ήταν ικανός για εργασία. Συγχρόνως με την εργασία γινόταν προσπάθεια να ρυθμιστεί και το θέμα της περιπλάνησης, της επαιτείας και της φιλανθρωπίας. Το ίδιο επιβεβαιώνουν και άλλες πηγές. Το αίτημα κατά της περιπλάνησης της Βουλής των Κοινοτήτων⁶⁹ του κοινοβουλίου το 1376 ανέφερε: «...Και ας γίνει γνωστό στον βασιλιά και στο κοινοβούλιό του ότι πολλοί από τους προαναφερόμενους περιπλανώμενους εργάτες έχουν γίνει επαίτες με σκοπό να ζήσουν μία οκνηρή ζωή...». Ο ικανός προς εργασία που δεν εργαζόταν ήταν ανάξιος πτωχός. Εκείνος που έχρηζε βοήθειας ήταν όποιος δεν μπορούσε να εργαστεί. Σύμφωνα με το αστικό διάταγμα του Λονδίνου το 1359, όπως ακριβώς και στο βασιλικό διάταγμα του 1383, οι ικανοί προς εργασία επαίτες στερούσαν πολύτιμη βοήθεια που θα δινόταν

⁶⁸ A. L. Beier, "A New Serfdom", *ό.π.*, σ. 39., Emma Martin, "The Performance of Idleness", *ό.π.*, σ. 168, 186, Marjorie K. McIntosh, *Poor Relief in England, 1350-1600*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012, σ. 43-44., *S.R.*, I, σ. 308., *S.R.*, II, σ. 32, 56, 58, 569. Για την θέσπιση των ρυθμίσεων περί επαιτείας και φιλανθρωπίας Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 131](#).

⁶⁹ Πρόκειται για τους Commons του αγγλικού κοινοβουλίου (Parliament). Δεν πρόκειται για το μεταγενέστερο κοινοβούλιο ως αναγνωρισμένο θεσμικό όργανο της αγγλικής κυβέρνησης. Το μεσαιωνικό κοινοβούλιο εδραζόταν στο ευρύτερο πλαίσιο της αγγλικής πολιτικής σκηνής ως σύγκλιση πολιτικών σωμάτων που συνδιαλέγονταν και συμβούλευαν το στέμμα. Ήταν αποτέλεσμα των πολλαπλών ζυμώσεων που ακολούθησαν την Magna Carta το 1215. Ο πολιτικός του ρόλος ενισχύθηκε κατά τον 14ο αιώνα, ιδίως από την δεκαετία του 1340. Το κοινοβούλιο απαρτιζόταν από δύο υπο-ομάδες: τους Λόρδους (Lords) και τις Κοινότητες (Commons). Οι Commons, με την σειρά τους, απαρτιζόνταν από τους Ιππότες των Κομητειών (Knights of the Shires) και τους εκπροσώπους των πόλεων. Τόσο οι εκπρόσωποι της υπαίθρου όσο και των πόλεων προέρχονταν από τις τοπικές ελίτ. Οι Commons ήταν ετερογενές σώμα με αποκλίνοντα συμφέροντα. Η πολιτική τους θέση ενισχύθηκε σημαντικά στην υπό εξέταση περίοδο. Έπαιζαν, τηρουμένων των αναλογιών, σημαντικό ρόλο στην πολεμική, φορολογική και νομοθετική πολιτική και προωθούσαν στο κοινοβούλιο τα «κοινά αιτήματα» (common petitions). Βασικές μελέτες για το Commons του κοινοβουλίου είναι οι εξής: Gerald Harriss, *King, Parliament and Public Finance in Medieval England*, Oxford, Clarendon Press, 1975, H. G. Richardson, G. O. Sayles, *The English Parliament In The Middle Ages*, London, The Hambledon Press, 1981.

διαφορετικά «σε πολλούς αδύναμους ανθρώπους, όπως λεπρούς, τυφλούς, αναπήρους, και άτομα πλήττονταν από γηρατεία και πολλές άλλες παθήσεις». Αντίθετα, ο ικανός προς εργασία που απαιτούσε ήταν οκνηρός και επικίνδυνος και διωκόταν, όπως ακριβώς και στα βασιλικά Διατάγματα.⁷⁰

Η αντιμετώπιση του επαίτη και του φτωχού στο πλαίσιο των Διαταγμάτων διέφερε από την παλαιά αντίληψη που ήθελε τον φτωχό να είναι απαραίτητος για τον πλούσιο, διασφαλίζοντάς του συγχώρεση. Η νοηματοδότηση της επαιτείας και της φιλανθρωπίας άλλαξε στο πλαίσιο της εργασιακής κρίσης με την προώθηση νέων προτύπων μέσω των εργασιακών Διαταγμάτων. Η αλλαγή οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στη σύλληψη του νέου συμβολικού κεφαλαίου της εργασίας. Βέβαια, ήδη από τον 12^ο και τον 13^ο αιώνα η εργασία δεν ήταν πλέον απλά η τιμωρία για το αμάρτημα του Αδάμ, ενώ η διάκριση στην φιλανθρωπία δεν εμφανίστηκε πρώτη φορά στα Διατάγματα. Ωστόσο, στο πλαίσιο των Διαταγμάτων το φαινόμενο έλαβε νέα διάσταση. Η διάκριση στην φιλανθρωπία εντατικοποιήθηκε και θεσμοθετήθηκε με ιδιαίτερη σκληρότητα σε περισσότερο κοσμικό πλαίσιο, συνδεδεμένη έντονα με την έννοια της παραγωγικότητας. Παράλληλα, η επαιτεία ταυτίστηκε με την οκνηρία. Ακόμα και ο υπέρμαχος των πτωχών και της εθελούσιας πενίας, επίσκοπος του Rochester, Thomas Brinton, έβλεπε με καχυποψία τους «άθλιους οκνηρούς» που δεν εργάζονταν. Η αξία της εργασίας στο πλαίσιο της εργασιακής κρίσης και του ελλείμματος αυτής αυξήθηκε ακόμα περισσότερο. Ήταν αδιανόητο στις ελίτ ότι υπήρχε κάποιος ικανός προς εργασία που δεν εργαζόταν και δεν το είχε επιλέξει. Παρόλα αυτά, οι παλαιότερες προσλήψεις της φτώχειας και της φιλανθρωπίας δεν εξαφανίστηκαν. Αντίθετα, στον ύστερο Μεσαίωνα οι δύο αντιφατικές προσεγγίσεις των παραπάνω φαινομένων συνυπήρχαν.⁷¹

Συστηματοποίηση της εργασίας και του ελεύθερου χρόνου

Είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι μέσω των εργασιακών Διαταγμάτων καταβλήθηκε μία άνευ προηγουμένου προσπάθεια συστηματοποίησης της μισθωτής

⁷⁰Judith Bennett, "Compulsory Service", *ό.π.*, σ. 12., Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, *ό.π.*, σ. 170., Catharina Lis και Hugo Soly, "Labor Laws in Western Europe", *ό.π.*, σ. 309., Mark Bailey, *After the Black Death*, *ό.π.*, σ. 325., Emma Martin, "The Performance of Idleness", *ό.π.*, σ. 167, 169-70., Elaine Clark, "Begging", *ό.π.*, σ. 460-463. Για το αίτημα του 1376 και το αστικό διάταγμα του 1359 Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 133](#).

⁷¹ Christopher Dyer, "Work Ethics in the Fourteenth Century", *ό.π.*, σ. 33 ., Christopher Dyer, *An age of transition?* *ό.π.*, σ. 239-240., Emma Martin, "The Performance of Idleness", *ό.π.*, σ. 165-166, 170-172, 175-176, 245-248 (η προσέγγιση της Martin διαφέρει μερικώς από του Dyer και της Rubin, διότι εστιάζει περισσότερο στην διάκριση φιλανθρωπίας) ., Elaine Clark, "Begging", *ό.π.*, σ. 455-459, 463., Miri Rubin, *Charity and Community*, *ό.π.*, σ. 31-33, 52, 84-85, 87, 91-93, 97-98., Marjorie K. McIntosh, *Poor Relief*, *ό.π.*, σ. 2, Marjorie K. McIntosh *Controlling misbehaviour in England 1370-1600*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, σ. 83-84.

εργασίας. Πράγματι, τα Διατάγματα προσδιόριζαν τον χρόνο, τον τρόπο εργασίας, ακόμα και τον ελεύθερο χρόνο των εργαζομένων. Ήδη μέσα από την υποχρεωτική εργασία, τον ανώτατο μισθό και τον περιορισμό της κινητικότητας είδαμε αρκετές εκφάνσεις της συστηματοποίησης της εργασίας.

Μία άλλη πτυχή της παραπάνω διεργασίας ήταν τα μέτρα γύρω από τα συμβόλαια υπηρεσίας⁷². Στην *Ρύθμιση* του 1349 προβλεπόταν ότι οι μισθωτοί εργαζόμενοι δεν μπορούσαν να αποχωρήσουν από την υπηρεσία κάποιου πριν το τέλος του διαστήματος που είχαν συμφωνήσει, δίχως λογική αιτία ή άδεια, με ποινή την φυλάκιση. Επίσης, αναφερόταν ότι οι εργοδότες που είχαν συνάψει συμβόλαια μεγαλύτερων μισθών από το προβλεπόμενο όριο πριν την *Ρύθμιση*, είχαν το δικαίωμα να τα ακυρώσουν και να επαναπροσδιορίσουν τις αμοιβές των εργαζομένων. Για τους μισθωτούς εργαζόμενους σε συμβόλαιο υπηρεσίας δεν προβλεπόταν κάτι τέτοιο. Στο διάταγμα του 1351, οριζόταν ότι οι εργαζόμενοι «...θα προσλαμβάνονται για να υπηρετούν ένα ολόκληρο έτος, ή για άλλα εθιμικά διαστήματα υπηρεσίας, και όχι με την ημέρα...». Το διάταγμα του 1445 όριζε ότι όσοι αγροτικοί υπηρέτες είχαν συνάψει συμβόλαιο υπηρεσίας, όφειλαν να ανανεώνουν του συμβολαίου τους στο τέλος του χρόνου υπηρεσίας τους είτε στα μισά του έτους να συνάψουν συμβόλαιο με τον νέο εργοδότη της επιλογής τους. Ωστόσο, όσοι επέλεγαν να αλλάξουν εργοδότη έπρεπε να ειδοποιήσουν τον εργοδότη τους για την μελλοντική τους αποχώρηση τουλάχιστον 6 μήνες πριν φύγουν, διαφορετικά οποιοδήποτε νέο συμβόλαιο θα θεωρούνταν άκυρο και υποχρεούνταν να υπηρετήσουν εκ νέου τον παλιό τους εργοδότη.⁷³

Τα Διατάγματα προωθούσαν την ρύθμιση των εργασιακών σχέσεων μέσω συμβολαίων. Πρόκειται για προφορικές συμφωνίες αμοιβαίων υποχρεώσεων μεταξύ εργοδότη και εργαζομένου και αποτελούσαν εδραιωμένο τρόπο σύναψης εργασιακών σχέσεων ήδη από τον 13^ο αιώνα με καθιερωμένες νομικές πρακτικές διευθέτησης διενέξεων. Ωστόσο, πριν το 1348 η σύναψη ενός συμβολαίου ήταν εθελούσια και συνιστούσε προϊόν διαπραγμάτευσης. Τα εργασιακά Διατάγματα, αποσκοπώντας στην διαμόρφωση μίας σταθερής δεξαμενής προσφερόμενου εργατικού δυναμικού σε χαμηλή τιμή, καθιστούσαν την εργασία μέσω συμβολαίου υποχρεωτική με

⁷² Ο όρος «συμβόλαια υπηρεσίας» (“service contracts”) απαντάται κυρίως στην δευτερογενή βιβλιογραφία. Στις πρωτογενείς πηγές για την απόδοση των συμβολαίων υπηρεσίας και για την παραβίαση αυτών (“breach of contract”) χρησιμοποιούνται όροι όπως «είσοδος σε υπηρεσία», «συμφωνία», «σύμφωνο» (“allows de servir”, “fregit conencionem”, “covenant”. Bertha H. Putnam, *Enforcement*, ό.π., σ. 71-74, 158-159, 176-179 και σ. 185, 192, 426, 432 στο παράρτημα.

⁷³ Emma Martin, “The Performance of Idleness”, ό.π., σ. 123, 127., Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 158-159., *S.R, I*, σ. 307, 311., *S.R, II*, σ. 337. Για την θέσπιση των συμβολαίων υπηρεσίας Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 133](#).

καθορισμένη τιμή. Στον εργαζόμενο γινόταν πλέον μία προσφορά που δεν μπορούσε να αρνηθεί. Επιπρόσθετα, όπως έχει προαναφερθεί, η θέσπιση ενιαύσιων συμβολαίων υπηρεσίας συνέφερε τους εργοδότες εξασφαλίζοντας μόνιμη παροχή εργασίας σε χαμηλότερες αμοιβές συγκριτικά με την εργασία που αμείβεται με ημερομίσθιο ή ανά εβδομάδα. Παράλληλα οι ρυθμίσεις του χρόνου υπηρεσίας, όπως στο Διάταγμα του 1445, έκαναν τον μισθωτό εργαζόμενο δέσμιο του εργοδότη του. Η νέα ρύθμιση άφηνε στενό περιθώριο εύρεσης νέας εργασίας όσο μάλιστα ο υπηρέτης υπέκειτο στους περιορισμούς της υπάρχουσας εργασίας του. Διαφορετικά, το υπάρχον συμβόλαιο υπηρεσίας του ανανεωνόταν αυτόματα.⁷⁴

Το 1363 θεσπίστηκε ότι οι τεχνίτες κι άλλοι χειρώνακτες του βιοτεχνικού τομέα θα ανήκαν σε ένα ορισμένο και συντεχνιακά ελεγχόμενο επάγγελμα. Σύμφωνα με το διάταγμα του 1388, παιδιά μικρότερα των δώδεκα ετών που απασχολούνταν στον τομέα της αγροτικής υπηρεσίας, θα παρέμεναν σε αυτόν χωρίς το δικαίωμα να μεταβούν σε συντεχνίες και σε βιοτεχνικά επαγγέλματα. Οποιοδήποτε συμβόλαιο μαθητείας συναπτόταν θα θεωρούνταν άκυρο. Ακόμα, το διάταγμα του 1406 απαγόρευε την μαθητεία ή την ένταξη σε οποιοδήποτε αστικής βάσης επάγγελμα σε παιδιά των οποίων οι γονείς δεν μπορούσαν να αποδείξουν ότι κατέχουν γη ή ενοίκιο αξίας 20 σελινιών ετησίως. Τα διαπιστευτήρια για τα παραπάνω περιουσιακά κριτήρια θα ελέγχονταν από αστικούς αξιωματούχους. Οι ρυθμίσεις αυτές στόχευαν συγκεκριμένα στον περιορισμό της επαγγελματικής και κοινωνικής κινητικότητας των εργαζομένων. Παράλληλα επέκτειναν την δικαιοδοσία των αρχών στον έλεγχο της εργασίας και των εργαζομένων, όπως με την επιβολή της λογικής «ένας άνδρας, ένα επάγγελμα» το 1363. Επιπρόσθετα, τα δύο τελευταία Διατάγματα επιχειρούσαν να σταματήσουν την ροή του εργατικού δυναμικού στις πόλεις.⁷⁵

Με το διάταγμα του 1351 θεσπίστηκαν επίσης σημαντικά μέτρα που καθόριζαν τον τρόπο εργασίας. Συγκεκριμένα, ορίστηκε ότι η πρόσληψη των εργαζομένων θα πραγματοποιούνταν μόνο δημόσια, στην αγορά. Έτσι, η διεργασία της πρόσληψης γινόταν ορατή στην δημόσια σφαίρα και αντικείμενο εποπτείας των αρχών, αποτρέποντας τους υποψήφιους εργαζομένους και εργοδότες από την απαίτηση και την

⁷⁴ Christopher Dyer, "Work Ethics in the Fourteenth Century", *ό.π.*, σ. 40., Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, *ό.π.*, σ. 66, 158-159, 170., Elaine Clark, "Medieval Labor Law", *ό.π.*, σ. 335, 345, Mark Bailey, *After the Black Death*, *ό.π.*, σ. 58-59, 104, 256, 404., Anthony Musson, "Reconstructing", *ό.π.*, σ. 125.,

⁷⁵ Heather Swanson, "The Illusion of Economic Structure: Craft guilds in Late Medieval English Towns", *Past and Present*, 121 (1988), σ. 33, 38., Emma Martin, "The Performance of Idleness", *ό.π.*, σ. 129-130., *S.R.*, I, σ. 379., *S.R.*, II, σ. 57, 157-158. Για τα παραπάνω Διατάγματα που συνέβαλλαν στην συστηματοποίηση της εργασίας βλ. παράρτημα στην σελίδα 134.

παροχή υπέρογκων μισθών. Ακόμα, οριζόταν ότι οι εργαζόμενοι θα δεσμεύονται με όρκο δύο φορές ετησίως στους αξιωματούχους των πόλεων ότι θα τηρούν τις ρυθμίσεις των εργασιακών Διαταγμάτων, αποσκοπώντας στην ενημέρωση των εργαζομένων για τα καθήκοντά τους και κυρίως στην εξασφάλιση της υπακοής τους.⁷⁶

Όλα τα παραπάνω μέτρα καταδεικνύουν μία αναδυόμενη «εργασιακή ηθική»⁷⁷ από μέρους των εργοδοτών. Το διάταγμα του 1495 ήταν ενδεικτικό αυτής της πραγματικότητας. Ανάμεσα σε άλλα, οριζόταν ότι κανένας τεχνίτης ή εργάτης δεν θα εργάζεται μισή μέρα και θα λαμβάνει μισθό ολόκληρης, αλλά μισής. Από τα μέσα Μαρτίου μέχρι τα μέσα Σεπτεμβρίου κάθε εργάτης και τεχνίτης θα εργάζεται από τις πέντε το πρωί μέχρι τις επτά ή οκτώ ώρα το βράδυ με καθορισμένα διαλείμματα για φαγητό και ύπνο που δεν θα ξεπερνούσαν τις δύο με δύομιση ώρες συνολικά. Από τα μέσα Σεπτεμβρίου μέχρι τα μέσα Μαρτίου όλοι οι εργάτες και τεχνίτες θα πήγαιναν στην εργασία τους με την αυγή και θα έφευγαν το βράδυ δίχως να επιτρέπεται να αναπαύονται κατά την διάρκεια της εργασίας τους. Μάλιστα, σε περίπτωση που οι εργαζόμενοι δεν τηρούσαν τις νέες ρυθμίσεις θα έχαναν μέρος του μισθού τους ανάλογο με τον εργάσιμο χρόνο που «σπατάλησαν»⁷⁸.

Απώτερος σκοπός των παραπάνω μέτρων ήταν η τήρηση της εργασιακής ιεραρχίας και η αύξηση της παραγωγικότητας των εργαζομένων. Σύμφωνα με το ίδιο Διάταγμα, οι νέες ανησυχίες των αρχών για την εντατικότητα της εργασίας οφείλονταν στο γεγονός ότι:

«...διάφοροι τεχνίτες και εργάτες που προσλήφθηκαν για να εργαστούν και να υπηρετήσουν σπαταλούν μεγάλο μέρος της ημέρας και δεν αξίζουν τους μισθούς τους. Ενώ έρχονται αργά στην δουλειά τους, αποχωρούν νωρίς από αυτήν, καθυστερώντας πολύ τόσο κατά το πρωινό τους γεύμα, όσο και στο βραδινό και στο μεσημεριανό, και (δεν παραλείπουν να) κοιμούνται πολλή ώρα το απόγευμα...»⁷⁹

Σύμφωνα, λοιπόν, με τους εργοδότες, η αιτία της αυστηροποίησης των συνθηκών εργασίας ήταν η οκνηρία των εργαζομένων. Την ίδια εκείνη στιγμή που χρειάζονταν την εργασία τους περισσότερο από ποτέ, εκείνοι απαιτούσαν υπέρογκες αμοιβές και τεμπέλιαζαν. Όπως πολύ γλαφυρά ανέφερε ο Langland δια στόματος του Piers, ίσως σε μία νοσταλγική ανάμνηση της εποχής προ του 1348, μόνον η «Πείνα»

⁷⁶ Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 14., Simon Penn και Christopher Dyer, "Wages and Earnings", ό.π., σ. 365., Emma Martin, "The Performance of Idleness", ό.π., σ. 127, *S.R.*, I, σ. 311. Για τα παραπάνω Διατάγματα που συνέβαλλαν στην συστηματοποίηση της εργασίας βλ. παράρτημα στη [σελίδα 135](#).

⁷⁷ Christopher Dyer, "Work Ethics in the Fourteenth Century", ό.π., σ. 21-24.

⁷⁸ *S.R.*, II, σ. 586-587.

⁷⁹ *S.R.*, II, σ. 596.

ήταν δυνατόν να βάλει μυαλό στους απείθαρχους εργάτες. Έτσι, η μόνη λύση ήταν να τους υποδείξουν πως θα δουλεύουν.⁸⁰

Τα Διατάγματα για την εργασία αξίωσαν δικαιοδοσία και σε μία άλλη πτυχή της καθημερινότητας των υπάλληλων στρωμάτων: τον ελεύθερο χρόνο. Συγκεκριμένα, στο διάταγμα του 1388 αναφερόταν ότι όσοι εργαζόμενοι υπέκειντο στα Διατάγματα δεν θα οπλοφορούσαν, αλλά θα τους επιτρεπόταν να εξασκούνται στις εορτές και τις Κυριακές στην τοξοβολία. Επιπρόσθετα, απαγορεύτηκαν παιχνίδια και αθλήματα που προσιδίαζαν στο σημερινό ποδόσφαιρο, τένις, μπόουλινγκ, ζάρια και «άλλα τέτοια ενοχλητικά παιχνίδια», υπό την ποινή φυλάκισης. Για πρώτη φορά ο ελεύθερος χρόνος των υπηκόων ρυθμιζόταν από νόμο. Το 1410 επαναλήφθηκαν οι ίδιες διατάξεις και στα τέλη του 15^{ου} αιώνα εισηγήθηκαν νέα μέτρα ακολουθώντας το πρότυπο του 1388.⁸¹

Όταν η Πείνα του Langland δεν απειλούσε τους εργάτες, εκείνοι αρνούσαν να εργαστούν. Αντίθετα, έπιναν κι τραγουδούσαν. Σύμφωνα, με την Marjorie McIntosh, οι κατά τόπους κοινότητες κατά αντιστοιχία με τα βασιλικά Διατάγματα, αν και με τον δικό τους τρόπο, ήταν αρνητικά διακείμενες προς τις δραστηριότητες ομαδικών αθλημάτων, την κατανάλωση αλκοόλ και τα τυχερά παιχνίδια. Οι απαγορεύσεις είχαν κοινωνικό πρόσημο. Δηλαδή, δεν απαγορεύονταν για όλους, αλλά συγκεκριμένα για τους μισθωτούς εργαζομένους. Γιατί όμως; Σύμφωνα με το έργο *Jacob's Well*, όλες αυτές οι δραστηριότητες οδηγούσαν στην οκνηρία. Η έννοια του ελεύθερου χρόνου δεν ήταν αντίθετη με την εργασία, αλλά εξαρτιόταν από αυτήν. Η ξεκούραση, η χαλάρωση, ο ύπνος ήταν θεμιτές και αναμενόμενες ενέργειες, αρκεί να διενεργούνταν με μέτρο και να ακολουθούσαν τις ανάγκες για την εργασία. Στο πλαίσιο της εργασιακής κρίσης, οι ελίτ θεωρούσαν ότι οι εργαζόμενοι δεν εργάζονται αρκετά και τέτοιου είδους δραστηριότητες «σπαταλούσαν» τον χρόνο των εργοδοτών και κατά επέκταση ήταν αντιπαραγωγικές.⁸²

Δίωξη, Κίνητρα και Τιμωρία

Την *Ρύθμιση* του 1349 ακολούθησε περίοδος «διοικητικού πειραματισμού» αναφορικά με την συγκρότηση του διωκτικού μηχανισμού. Από το 1352, δραστηριοποιήθηκαν οι «Δικαστές των Εργατών», οι οποίοι εκδίκάζαν τις υποθέσεις

⁸⁰Mavis E. Mate, "Work and leisure", *Social History of England*, ό.π., σ. 282, 290-292. A. L. Beier, "A New Serfdom", ό.π., σ. 50-51., Robert Braid, "Economic Behavior, Markets and Crises", ό.π., σ. 364., Christopher Dyer, "Work Ethics in the Fourteenth Century", ό.π., σ. 26, 29, 31-32, 38.

⁸¹ Christopher Dyer, *An age of transition?* ό.π., σ. 237-238., Emma Martin, "The Performance of Idleness", ό.π., σ. 229, 243-244. *SR, II*, σ. 57. Βλ. παράρτημα στη [σελίδα 135](#)

⁸² Mavis E. Mate, "Work and leisure", 277-279, 283 288-289, 291-292. Emma Martin, "The Performance of Idleness", ό.π., σ. 38, 208-214, 228-230, 233, 242-245. Marjorie K. McIntosh *Controlling misbehaviour*, ό.π., σ. 13-14, 96-99., Για το απόσπασμα του έργου "Jacob's Well" Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 136](#).

παράβασης των εργασιακών Διαταγμάτων. Το προσωπικό που υπηρετούσε στις παραπάνω δικαστικές επιτροπές συχνά ταυτιζόταν με εκείνο των ειρηνοδικών. Έτσι, από το 1359 έπαψαν να αποτελούν ξεχωριστό δικαστικό σώμα και στην δεκαετία του 1360 επικυρώθηκε ότι τα καθήκοντά τους θα ανήκουν πλέον στους ειρηνοδίκες που συνεδρίαζαν τέσσερις φορές ετησίως στις κομητείες του βασιλείου. Η δίωξη διενεργούνταν είτε από τις αρχές είτε ιδιωτικά.⁸³

Η ένταση της δίωξης αποτελεί ένα αμφιλεγόμενο ιστοριογραφικό ζήτημα. Σύμφωνα με πολλούς μελετητές οι διώξεις ήταν εντονότερες την δεκαετία του 1350⁸⁴. Ωστόσο, υπάρχουν αρκετά στοιχεία που καταδεικνύουν την συνέπεια του διωκτικού μηχανισμού απέναντι στο πρόβλημα της εργασίας και στις επόμενες δεκαετίες, με περιόδους έντασης να διαδέχονται διαστήματα χαμηλότερης δραστηριότητας.⁸⁵. Περισσότερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το ζήτημα των κατά τόπους διακυμάνσεων των διώξεων. Για παράδειγμα στην μελέτη της για τις υποθέσεις που εκδικάστηκαν στο Lincolnshire, η Rosamund Sillem, ανέφερε ότι από ένα δικαστικό αρχείο που συμπεριλάβανε συνολικά 485 υποθέσεις που εκδικάστηκαν στο Lindsey του Lincolnshire μεταξύ 1373-1375, οι 151 αφορούσαν την παραβίαση των εργασιακών Διαταγμάτων, δηλαδή το τριάντα ένα τοις εκατό, ποσοστό πολύ μεγαλύτερο από τις υπόλοιπες διοικητικές περιφέρειες του Lincolnshire. Δυστυχώς, η Sillem περιορίζεται στην εξήγηση ότι ήταν λογικό μία αγροτική κομητεία να παρουσιάζει πολλές παραβάσεις⁸⁶. Ωστόσο, η εξήγηση τέτοιων φαινομένων ήταν πολυπαραγοντική. Η χρονολογία σε συνάρτηση με την διακύμανση της αγοράς, η ζήτηση-προσφορά εργασίας που δημιουργεί η τοπική οικονομία, η ευρύτερη πολιτική κατάσταση του βασιλείου, οι τοπικοί εξουσιαστικοί μηχανισμοί, η επίπτωση των συνεχιζόμενων κυμάτων πανώλης θα έπαιζαν καθοριστικό ρόλο.

Εκείνοι που επάνδρωναν τα δικαστικά σώματα προέρχονταν από τις ανώτερες κοινωνικές ομάδες, όπως η κατώτερη (gentry) και η ανώτερη αριστοκρατία της υπαίθρου (nobility). Μέλη των ίδιων κοινωνικών ομάδων αντιπροσωπεύονταν στο κοινοβούλιο συμβάλλοντας στην διαμόρφωση των εργασιακών Διαταγμάτων. Επομένως, εκείνοι που αποφάσιζαν ήταν εκείνοι που εφάρμοζαν τις ρυθμίσεις. Τα

⁸³ Anthony Musson, "Reconstructing", *ό.π.*, σ. 115-117, 121-122., Bertha H. Putnam, *Enforcement*, *ό.π.*, σ. 10-25.

⁸⁴ Christopher Dyer, "Work Ethics in the Fourteenth Century", *ό.π.*, σ. 27., Mark Bailey, *After the Black Death*, *ό.π.*, σ. 105-106, 153., Anthony Musson, "Reconstructing", *ό.π.*, σ. 121.

⁸⁵ Judith Bennett, "Compulsory Service", *ό.π.*, σ. 11., Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, *ό.π.*, σ. 54, 207., Mark Bailey, *After the Black Death*, *ό.π.*, σ. 362, 387.

⁸⁶ Rosamund Sillem, *Records of the Sessions of Piece in Lincolnshire, 1360-1375*, Lincoln Record Society, Herford Times, 1936, σ. xlvi.

εργασιακά Διατάγματά αύξησαν την δικαστική τους δικαιοδοσία και μέσω αυτής αυξήθηκε η επιρροή τους στην περιφέρεια. Παράλληλα, η διαδικασία απόδοσης δικαιοσύνης έγινε περισσότερο αυθαίρετη, με την απόδειξη της ενοχής και την απόδοση της ποινής να διενεργούνται με συνοπτικές διαδικασίες. Επιπρόσθετα, οι προαναφερόμενες ελίτ αποτελούσαν τους μεγαλύτερους τοπικούς εργοδότες και είχαν κάθε συμφέρον στην αυστηρότερη ρύθμιση και εφαρμογή των Διαταγμάτων. Ακόμα, στους μισθούς των δικαστών συνέβαλλαν τα πρόστιμα των παραβατών, με όσους δικαστές επιδείκνυαν ιδιαίτερο ζήλο να επιβραβεύονται με μεγαλύτερο μισθό.

Οι ελίτ αποκόμιζαν και άλλα οικονομικά οφέλη από την εφαρμογή των Διαταγμάτων. Συγκεκριμένα, την δεκαετία του 1350 προβλεπόταν ότι το σύνολο των προστίμων από την εφαρμογή τους θα αντιστάθμιζε το ποσό που όφειλε η τοπική κοινότητα στο Στέμμα. Η συνεισφορά των εργατών δεν ήταν αμελητέα. Στο Essex, το 1352, τα πρόστιμα από 7.556 παραβάτες κάλυψαν περίπου το 50% του κοινοτικού φόρου. Η Βουλή των Κοινοτήτων ήταν θετικά διακείμενη και προωθούσε τέτοιες ρυθμίσεις, καθώς αυτές γίνονταν στο πλαίσιο νέων εγχειρημάτων που προετοίμασαν το έδαφος για τις συστηματικότερες προσπάθειες φορολόγησης των υπάλληλων κοινωνικών στρωμάτων που ακολούθησαν τις δεκαετίες του 1370 και 1380. Αργότερα εκφράστηκαν σκέψεις για την συνέχεια της παραπάνω φορολογικής ρύθμισης και το 1377 προτάθηκε από την Βουλή των Κοινοτήτων η αξιοποίηση των προστίμων για την χρηματοδότηση του Εκατονταετούς Πολέμου.⁸⁷

Το εύρος του διοικητικού μηχανισμού δεν εξαντλούνταν στα ανώτερα κλιμάκια αυτού. Ιδιαίτερα σημαντικός ήταν ο ρόλος των κατώτερων τοπικών αξιωματούχων. Συγκεκριμένα, των ενόρκων των τοπικών δικαστηρίων και των μελών της φρουράς (constables) στους δρόμους των τοπικών κοινοτήτων. Ιδιαίτερα, οι τελευταίοι βρίσκονταν στην πρώτη γραμμή διαχείρισης του «προβλήματος της εργασίας», καθορίζοντας με την προσέγγισή τους την τύχη των παραβατών. Μέσω των Διαταγμάτων, οι εξουσίες τους αυξήθηκαν, επεκτείνοντας την επιρροή των κατώτερων ελεγκτικών μηχανισμών στα υπάλληλα στρώματα. Παράλληλα, προωθήθηκε η ενσωμάτωση των τοπικών εξουσιαστικών μηχανισμών στον βασιλικό. Οι φρουροί, αν και εκλέγονταν από την τοπική κοινότητα, πλέον λογοδοτούσαν μόνο στους δικαστές. Ως ένορκοι και φρουροί υπηρετούσαν τα ευπορότερα μέλη των τοπικών αστικών ή

⁸⁷ Gerald Harriss, *King, Parliament and Public Finance in Medieval England*, Oxford, Clarendon Press, 1975, σ. 333-334, 342-444., Emma Martin, "The Performance of Idleness", *ό.π.*, σ. 132, 141., Chris Given-Wilson, "English Government", *ό.π.*, σ. 87, 95-96., Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, *ό.π.*, σ. 55, 209., Bertha H. Putnam, *Enforcement*, *ό.π.*, σ. 44-49.

αγροτικών κοινοτήτων. Ήταν μεσαίοι ή μεγάλοι εργοδότες που επωφελούνταν οι ίδιοι από την αξιοποίηση των Διαταγμάτων εργασίας. Επιπρόσθετα, διαχειρίζονταν την διάθεση της υποχρεωτικής εργασίας στην τοπική κοινότητα, τοποθετώντας τους παραβάτες κατά την κρίση τους στην υπηρεσία των εργοδοτών και γειτόνων τους. Ορισμένες φορές τους αξιοποιούσαν και οι ίδιοι ως εργατικό δυναμικό.⁸⁸

Όπως είδαμε στην περίπτωση των φρουρών και των ενόρκων δεν ήταν μόνο οι οικονομικές ελίτ του βασιλείου που επωφελούνταν από τα εργασιακά Διατάγματα. Σύμφωνα με τον Lawrence Poos, η τήρηση των Διαταγμάτων συνέφερε και μικρότερης κλίμακας εργοδότες, όπως τους εύπορους αγρότες. Επίσης, η αντιστάθμιση του κοινοτικού φόρου μέσω των προστίμων ωφελούσε πολλά μέλη των τοπικών κοινοτήτων. Παράλληλα, οι αρχές φρόντισαν να δώσουν οικονομικά κίνητρα για την εφαρμογή των Διαταγμάτων, παροτρύνοντας όλες τις κοινωνικές ομάδες να συμμετέχουν στο κινήγι της «κακής εργασίας». Συγκεκριμένα, όποιος επέλεγε να καταγγείλει τους παραβάτες των Διαταγμάτων θα λάμβανε οικονομική επιβράβευση και στον 15^ο αιώνα τα έσοδα μοιράζονταν μεταξύ του Στέμματος και του ενάγοντος. Το σημαντικότερο ήταν ότι οι οικονομικά ασθενέστερες ομάδες αξιοποιούσαν, επίσης, τα Διατάγματα. Για παράδειγμα, το 1357, ο John Grimm κινήθηκε νομικά εναντίον του Adam Packer με την κατηγορία προσβολής εργασιακού συμβολαίου. Ο τελευταίος, ενώ είχε συμφωνήσει να εργαστεί για τον Grimm, κόβοντας ξύλα για έναν χρόνο, αποχώρησε από την υπηρεσία του. Η απώλεια της εργασίας του Adam είχε ως αποτέλεσμα ο Grimm να καταλήξει «περιπλανώμενος και άνεργος». Ίσως, τα Διατάγματα της εργασίας να ήταν απαραίτητα για τους εργοδότες των χαμηλότερων κοινωνικοοικονομικών στρωμάτων που δεν μπορούσαν να πληρώνουν μεγαλύτερους μισθούς. Επομένως, πρώτον, τα Διατάγματα για την εργασία είχαν οικονομικά ερείσματα στα κατώτερα στρώματα. Δεύτερον, η αντιπαράθεση που πυροδοτούσαν είχε δια-κοινωνικό χαρακτήρα, δεν περιοριζόταν μεταξύ ενός δίπολου πλούσιου-φτωχού ή εργοδότη-εργαζομένου.⁸⁹

Όσον αφορά το ζήτημα των ποινών, ήταν τόσο χρηματικές όσο και σωματικές. Οι χρηματικές ποινές επιβάλλονταν με την μορφή προστίμων, στέρησης μισθού και κατάσχεσης. Οι σωματικές ποινές λάμβαναν την μορφή φυλάκισης, δημόσιας έκθεσης

⁸⁸ Mark Bailey, *After the Black Death*, ό.π., σ. 257, 259-262., Lawrence R. Poos, "The Social Context", ό.π., σ. 31-36, 50.

⁸⁹ Lawrence R. Poos, "The Social Context", ό.π., σ. 36-37, 50-52., Elaine Clark, "Medieval Labor Law", ό.π., σ. 333., Christopher Dyer, "Work Ethics in the Fourteenth Century", ό.π., σ. 30, 33., Emma Martin, "The Performance of Idleness", ό.π., σ. 156-157., Chris Given-Wilson, "English Government", ό.π., σ. 87., Christopher Dyer, *An age of transition?* ό.π., σ. 224., Mark Bailey, *After the Black Death*, ό.π., σ. 263-264.

στο ικρίωμα, και σημαδέματος. Το 1351, με την εισαγωγή της δημόσιας έκθεσης στο ικρίωμα οι ποινές έλαβαν αυστηρότερη και περισσότερο σωματική τροπή. Διατάγματα όπως αυτά του 1361 και του 1495 καθιστούσαν σαφές ότι η παράβαση των εργασιακών Διαταγμάτων δεν ήταν πάντα εξαγοράσιμη.⁹⁰

Δεν υπήρχε πάντα ομοφωνία ανάμεσα στις ελίτ για τον τρόπο αντιμετώπισης των παραβατών. Ο καθορισμός της ποινής στο ζήτημα των υπέρογκων μισθών αποτέλεσε ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα και ήταν ενδεικτικό του χαρακτήρα των Διαταγμάτων. Υπήρχε δίλλημα σχετικά με την επίρριψη της ευθύνης. Το 1349, 1388, 1414, 1423 τιμωρούνταν τόσο ο εργαζόμενος που ζητούσε και λάμβανε τον παράνομο μισθό, όσο και ο εργοδότης που τον παρείχε. Αντίθετα, το 1351, 1402, 1416, 1427 προβλεπόταν τιμωρία μόνο για τους εργαζομένους. Η τιμωρία του εργοδότη θα αποθάρρυνε άλλους εργοδότες να κινηθούν νομικά εναντίον των εργαζομένων τους. Επίσης, θα επέρριπτε ευθύνες και στις ελίτ για την εργασιακή κρίση την στιγμή που προέκριναν την εικόνα του θύματος. Ωστόσο, ήταν οι ανώτερες κοινωνικές ομάδες που απάρτιζαν την Βουλή των Κοινοτήτων, οι οποίες συνήθως πίεζαν για την τιμωρία των εργοδοτών. Παρά την φαινομενική αντιφατικότητα, η στάση τους οφειλόταν στην στοχοποίηση των εργοδοτών μικρότερης κλίμακας, επειδή πλήρωναν υπέρογκους μισθούς για την πρόσληψη εργατών και ήταν ανταγωνιστές τους στην πρόσληψη του εργατικού δυναμικού.⁹¹

Περιπτώσεις δίωξης των μισθωτών εργαζομένων

Η παραπάνω ανάλυση του περιεχομένου και του συστήματος δίωξης των εργασιακών Διαταγμάτων κατέδειξε την καταστατική οικονομική εκμετάλλευση και καταπίεση των μισθωτών εργαζομένων. Ωστόσο, είναι η ανάλυση των υποθέσεων δίωξης των μισθωτών εργαζομένων στο πλαίσιο εφαρμογής των εργασιακών Διαταγμάτων που θα μας επιτρέψει, πρώτον, να διαπιστώσουμε κατά πόσο το περιεχόμενο των Διαταγμάτων ανταποκρινόταν στην κοινωνική πραγματικότητα. Δεύτερον, να έρθουμε εγγύτερα στην εμπειρία των υπάλληλων στρωμάτων του κόσμου της εργασίας. Τρίτον, να προσεγγίσουμε τυχόν μη θεσμικά εργαλεία που αξιοποιούνταν για την οικονομική εκμετάλλευση των μισθωτών εργαζομένων.

Το 1394, ο Mathew Ruthin μέλος της συντεχνίας των ραφτάδων (tailors) της Οξφόρδης απαίτησε την υπηρεσία της Christine Hinksey, γνωστής και ως “Truelove”.

⁹⁰ Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 16-21., *SR, I*, 312, 366., *S.R., II*, σ. 587.

⁹¹ Chris Given-Wilson, “English Government”, ό.π., σ. 87., Emma Martin, “The Performance of Idleness”, ό.π., σ. 154-155.

Όταν η τελευταία αρνήθηκε να εργαστεί ακόμα και μπροστά στους δικαστές, οδηγήθηκε στην φυλακή μέχρι να αναθεωρήσει την απόφασή της. Η ίδια ομολόγησε ότι ήταν κάτω των 60 ετών, ενώ οι μάρτυρες, Mathew και Thomas Wariner και Michael Hulot, πιστοποίησαν ότι δεν εργαζόταν, δεν είχε επαρκή περιουσιακά στοιχεία και ότι ήταν «περιπλανώμενη» και «απατεώνισσα».⁹²

Παρόμοιες περιπτώσεις εκτυλίσσονταν στην ύπαιθρο. Στο Lincolnshire, μεταξύ 1373-1375, ο William Shadwood προσέφερε θέση υπηρέτη υπό τον ιππότη John Percy στον Richard Baward. Η υπηρεσία του τελευταίου θα ήταν «ανάλογη της κοινωνικής του θέσης», «θα λάμβανε τους μισθούς που όριζαν τα εργασιακά Διατάγματα», ενώ ο ίδιος περιγραφόταν «κοινός εργάτης και οκνηρός περιπλανώμενος που τριγυρνούσε». Εκείνος τα «αρνήθηκε όλα»⁹³. Άλλοι είχαν λιγότερο σθένος. Το 1377, ο John Egger, «ικανός προς εργασία» και «περιπλανώμενος», αρνήθηκε το ενιαύσιο συμβόλαιο υπηρεσίας του William Cothull. Ωστόσο, ο τελευταίος έβαλε έναν φρουρό να τον συλλάβει και να τον τοποθετήσει σε δημόσια έκθεση στο ικρίωμα. Σύντομα, ο Egger μετάνιωσε και συμφώνησε να υπηρετήσει⁹⁴.

Μπορεί η κατηγορία άρνησης υπηρεσίας να μην πρωταγωνιστούσε στα κατηγορητήρια, αλλά την επικαλούνταν εναντίον κάθε απείθαρχου εργαζομένου. Συνήθως συνόδευε άλλες κατηγορίες, όπως της παράνομης κινητικότητας και του υπέρογκου μισθού. Τα παραπάνω παραδείγματα καταδεικνύουν ότι εφαρμοζόταν δεκαετίες μετά την θέσπισή της. Σύμφωνα με την υπόθεση της Christine Hinksey, η υποχρεωτική υπηρεσία στοιχειοθετούνταν με βάση τα ίδια κριτήρια ηλικίας, επαγγέλματος και περιουσίας που τέθηκαν το 1349, ενώ το κατηγορητήριο εναντίον του Baward παρουσιάζει εξίσου πολλές ομοιότητες με την προαναφερόμενη *Ρύθμιση*. Η διεργασία εκδίκασης της υπόθεσης μέσω της μαρτυρίας των ευυπόληπτων ανδρών της κοινότητας και της άμεσης επιβολής ποινών επίσης πιστοποιεί τις συνοπτικότερες δικαστικές διαδικασίες στο πλαίσιο των Διαταγμάτων. Στις προαναφερόμενες υποθέσεις αποδόθηκαν οι προβλεπόμενες από τον νόμο ποινές. Φυσικά, η σωματική τιμωρία, ο δημόσιος εξευτελισμός, και η απειλή της παρατεταμένης ανεργίας μπορούσαν να κάμψουν το ηθικό, όσων επέλεγαν να αντιπαρατεθούν στις ρυθμίσεις των Διαταγμάτων, όπως ο John Egger. Στις παραπάνω περιπτώσεις είναι εντυπωσιακό το αντίκτυπο των κατηγοριών περί περιπλάνησης και οκνηρίας, που, όπως στα

⁹² Judith Bennett, "Compulsory Service", *ό.π.*, σ. 20, 51.

⁹³ Στο ίδιο, σ. 50. Βλ. παράρτημα στη σελίδα 136.

⁹⁴ Στο ίδιο, σ. 17.

Διατάγματα έτσι και στην εφαρμογή τους, ήταν συνυφασμένες με την «κακή εργασία». Γίνεται σαφές ότι οι νέες προσλήψεις περί εργασίας καθιστούσαν ανήθικο και παράνομο οποιονδήποτε δεν εξυπηρετούσε τα υλικά συμφέροντα της ελίτ.⁹⁵

Σχεδόν από κανένα κατηγορητήριο δεν έλειπε απαίτηση και λήψη υπέρογκου μισθού⁹⁶. Στο Yorkshire, μεταξύ 1361-1364, ο Willelmus de Keldale «δεν ήθελε να υπηρετήσει ανά έτος ούτε ανά μισό έτος αλλά με ημερομίσθιο για να λάβει μεγαλύτερο μισό, δηλαδή 3 δηνάρια ανά ημέρα μαζί με φαγητό»⁹⁷. Στο Essex, το 1356, «ο αγγειοπλάστης Robertus Grys φτιάχνει πιθάρια και τα πουλά σε τριπλάσια τιμή ενάντια στο Διάταγμα»⁹⁸.

Φυσικά, σε κάθε μισθωτό εργαζόμενο που έπαιρνε υψηλότερους μισθούς αντιστοιχούσε και ένας εργοδότης που τους έδινε. Ωστόσο, στο πλαίσιο εφαρμογής των Διαταγμάτων, ακόμα και όταν ίσχυαν τα Διατάγματα που επέρριπταν ευθύνες στους εργοδότες, εκείνοι σπάνια βρισκόνταν υπόλογοι ενώπιον του νόμου. Όταν αυτό συνέβαινε ήταν συνήθως επειδή προσέφεραν εργασία σε εργαζόμενο κάποιου άλλου εργοδότη⁹⁹, όπως ο Johannes Gale που απέσπασε τον υπηρέτη Johannes Donney από τον κύριό του Walteri Hardegray «δίνοντάς του ένα μάρκο μαζί με το φαγητό του και άλλα δώρα ενάντια στην Ρύθμιση»¹⁰⁰. Ακόμα και τις ελάχιστες φορές που οι εργοδότες κατηγορούνταν δεν υπέκειντο στις σωματικές τιμωρίες των εργαζόμενων, αλλά τους επιβαλλόταν χρηματική ποινή¹⁰¹, όπως ο ηγούμενος του Newbo Robertus de Benyngton που κατέβαλε το 1393 πρόστιμο ύψους 40 δηναρίων για την παροχή ποικίλων παροχών και υπέρογκου μισθού στον καλλιεργητή Rogerus Hert¹⁰².

Συχνά, οι κατηγορίες περί υπέρογκων μισθών, συνοδεύονταν από παραβάσεις των κανονισμών περί κινητικότητας¹⁰³. Το 1396, οι «Walterus Taliour Thomas Pyper κοινοί εργάτες» έφυγαν από το Sutton' του Lincolnshire και πήγαν στο Norfolk «προς αναζήτηση μεγαλύτερων μισθών ενάντια στο Διάταγμα του βασιλιά»¹⁰⁴. Μέσω της κινητικότητας οι εργαζόμενοι διεκδικούσαν καλύτερους μισθούς, απέφευγαν

⁹⁵ Judith Bennett, "Compulsory Service", *ό.π.*, σ. 15-16, 21.

⁹⁶ Elaine Clark, "Medieval Labor Law", *ό.π.*, σ. 336

⁹⁷ Bertha H. Putnam, *Yorkshire Sessions of The Peace, 1361—1364*, The Yorkshire Archaeological Society, Wakefield, The West Yorkshire Printing Co., 1939, σ. 51. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 137](#).

⁹⁸ Bertha H. Putnam, *Enforcement*, *ό.π.*, σ. 170 στο παράρτημα, Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 137](#).

⁹⁹ Mark Bailey, *After the Black Death*, *ό.π.*, σ. 256-257, 262-263.,

¹⁰⁰ Rosamond Sillem, *Sessions*, *ό.π.*, σ. 63., Mark Bailey, *After the Black Death*, *ό.π.*, σ. 280., Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 138](#).

¹⁰¹ Mark Bailey, *After the Black Death*, *ό.π.*, σ. 264., Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, *ό.π.*, σ. 20.

¹⁰² Elisabeth G. Kimball (ed.), *Records of Some Sessions of The Peace in Lincolnshire 1381 — 1396, Volume I: The Parts of Kesteven and the Parts of Holland*, The Lincoln Record Society, Hereford Times, 1955, σ. 32-33. Βλ. Παράρτημα [στη σελίδα 138](#).

¹⁰³ Emma Martin, "The Performance of Idleness", *ό.π.*, σ. 141

¹⁰⁴ Elisabeth G. Kimball (ed.), *Sessions*, *ό.π.*, σ. 76. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 142](#).

απογοητευτικά συμβόλαια και σκληρούς εργοδότες ή τους αξιωματούχους που είχαν επιφορτιστεί με την εφαρμογή των Διαταγμάτων.

Αμφότερα τα αδικήματα περί υπέρογκων μισθών και κινητικότητας ήταν εγγενή στοιχεία των κατηγοριών περί προσβολής συμβολαίων, που ήταν από τις συνηθέστερες κατηγορίες, ιδιαίτερα στις πόλεις. Ωστόσο, συχνά οι δικαστές δυσκολεύονταν να εκδικάσουν τέτοιες υποθέσεις με νομικά κριτήρια, προτιμώντας άλλες κατηγορίες. Στο πλαίσιο των εργασιακών Διαταγμάτων, τα συμβόλαια για πολλούς έγιναν υποχρεωτικά. Επιπρόσθετα, οι όροι εργασίας των συμβολαίων, όπως ο χρόνος υπηρεσίας, ο μισθός και ο τρόπος πληρωμής διαμορφώνονταν προς όφελος των εργοδοτών. Παράλληλα, οι όροι αποδέσμευσης των εργαζομένων ήταν ασαφείς, κάνοντας τους μισθωτούς εργαζόμενους έρμαιο στις διαθέσεις των εργοδοτών¹⁰⁵. Έτσι πολλοί επέλεξαν την παρανομία. Στο Yorkshire μεταξύ 1361-1364, ο μάγειρας Johannes Coke στην υπηρεσία του ιπότη Gerardo de Saluayn επέλεξε να φύγει πριν το τέλος της περιόδου υπηρεσίας του «χωρίς λογική αιτία ή την έγκριση του ίδιου του Gerardi ενάντια στο Διατάγμα» και φυλακίστηκε¹⁰⁶. Την ίδια επιλογή έκανε το 1373 στο Lincolnshire, η Alicia de Ingoldmels, μόνο που σε εκείνη επιρρίφθηκε πρόστιμο¹⁰⁷.

Η ελευθερία και οι καλύτερες αποδοχές δεν ήταν ο μόνος λόγος για να παραβεί κανείς τον νόμο. Οι εργοδότες συχνά δεν αρκούσαν στα μέσα που τους παρείχαν τα Διατάγματα και υποβοηθούμενοι από την ανοχή των αρχών, διαμόρφωναν μη θεσμικές πρακτικές εργοδοσίας που έφερναν τους μισθωτούς εργαζόμενους σε ακόμα δεινότερη θέση. Υπήρχαν ακόμα και υπηρέτες που επικαλούνταν τα εργασιακά Διατάγματα, προκειμένου να αποφύγουν τις δυσμενέστερες αξιώσεις των εργοδοτών τους. Οι περισσότεροι επέλεξαν να πληρώσουν πρόστιμα δίχως να προσφύγουν στην δικαιοσύνη γνωρίζοντας ότι δεν θα δικαιωθούν¹⁰⁸.

Ορισμένοι εργοδότες εξαπέλυαν ψευδείς κατηγορίες εναντίον των εργαζομένων τους. Έτσι, οι τελευταίοι εμπλέκονταν σε δικαστικές διεργασίες που δεν τους επέτρεπαν να εργαστούν αλλού. Για παράδειγμα, κατά τον 15^ο αιώνα, στο Canterbury, η Johanna Little είχε ενιαύσιο συμβόλαιο υπηρεσίας με τον William Kyркеby. Τον προειδοποίησε, όπως όφειλε, ότι θα αποχωρήσει μετά την λήξη του συμβολαίου της. Εκείνος, επιθυμώντας την παράτασή του, προχώρησε σε καταγγελίες

¹⁰⁵ Mark Bailey, *After the Black Death*, ό.π., σ. 106, 256-257., Elaine Clark, "Medieval Labor Law", ό.π., σ. 335-336, 339-340

¹⁰⁶ Bertha H. Putnam, *Yorkshire Sessions*, ό.π., σ. 47. Βλ. παράρτημα στη σελίδα 139.

¹⁰⁷ Mark Bailey, *After the Black Death*, ό.π., σ. 261. Βλ. Παράρτημα στη σελίδα 139.

¹⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 257., Madonna J.Hettinger, "Defining the Servant", ό.π., σ. 213.

εναντίον της. Η τελευταία συλλαμβανόταν επανειλημμένως χωρίς να μπορεί να αναζητήσει εργασία αλλού. Σε περίπτωση που ο εργαζόμενος δεν συμμορφωνόταν τότε η παράταση της δικαστικής διαμάχης συντελούσε στην φτωχοποίησή του, όπως στην περίπτωση της Johanna. Η σοφή επιλογή της δικαστικής αρένας ήταν σημαντική και για τις δύο πλευρές. Όταν η Johanna ζήτησε την σύγκληση ορκωτού δικαστηρίου, ο εργοδότης της William απέσυρε τις τρέχουσες κατηγορίες απέναντί της και ξεκίνησε νέες στο δικαστήριο του δημάρχου¹⁰⁹.

Ένας άλλος τρόπος, ήταν οι εργοδότες απλά να μην δίνουν τα προσυμφωνημένα, που συχνά ήταν αντίθετα των Διαταγμάτων, στους εργαζομένους τους. Εάν οι τελευταίοι διαμαρτύρονταν, τότε τους απειλούσαν με κατηγορίες παραβίασης των Διαταγμάτων. Μεταξύ 1467-1493, στο Maidstone του Kent, ο εργοδότης του William Hervy, δεν του κατέβαλε τον προσυμφωνημένο μισθό των 28 σελινιών σε τέσσερις ετήσιες δόσεις. Υποστηρίζοντας ότι η τροφή που του παρείχε ήταν αρκετή αμοιβή. Όταν ο υπηρέτης αποφάσισε να φύγει ο εργοδότης του τον απείλησε με κατηγορίες παραβίασης των Διαταγμάτων. Ακόμη κι όταν ο υπηρέτης δήλωσε έτοιμος να τις αντικρούσει στο δικαστήριο βρέθηκε στην φυλακή δίχως δίκη.

Την ίδια χρονική περίοδο στο Λονδίνο, δύο υπηρέτριες, η Johanna Chamberlyn και η Johanna Ruke βρέθηκαν σε παρόμοια κατάσταση με τον William, αλλά οι εργοδότες τους χρησιμοποίησαν διαφορετική τακτική αξιοποιώντας την επιρροή τους στην πόλη για την μεθόδευση της καταδίκης των υπηρετριών. Ο Richard Swan ήταν εργοδότης της πρώτης και συγχρόνως αστικός αξιωματούχος. Είχε πολλούς «φίλους» πρόθυμους να τον βοηθήσουν. Ο John Holme, εργοδότης της δεύτερης, έπεισε ένα μέλος του αστικού συμβουλίου να τον βοηθήσει.¹¹⁰

Κάποιες φορές η στάση των εργοδοτών κατά την εφαρμογή των Διαταγμάτων προμήνυε την αυστηροποίηση των μελλοντικών εργασιακών Διαταγμάτων. Για παράδειγμα, το 1445 στο Norfolk, ο Robert Growt βρέθηκε κατηγορούμενος από τους ενόρκους διότι «ζει ύποπτα...επειδή δεν έχει τίποτα...ώστε να μπορεί να βιοποριστεί ενάντια στην Ειρήνη του Βασιλιά¹¹¹». Το μόνο που έπρεπε να κάνει κανείς για να

¹⁰⁹ Εδώ, η Madonna J.Hettinger δεν διευκρινίζει την διαφορά μεταξύ των δύο δικαστηρίων, αλλά ο εργοδότης μάλλον είχε περισσότερες πιθανότητες να κερδίσει στο δικαστήριο του δημάρχου. Madonna J.Hettinger, "Defining the Servant", ό.π., σ. 216.

¹¹⁰ Στο ίδιο, σ. 213-218.

¹¹¹ Ο όρος «Ειρήνη του Βασιλιά» ("Pax Regis") απέδιδε την κοινωνική ευταξία που εξασφάλιζε το Στέμμα. Συνιστούσε σύνθετη και σταδιακά εξελισσόμενη νομική και πολιτική έννοια. Συνδέθηκε άρρηκτα με την βασιλική δικαιοσύνη και ενίσχυσε σημαντικά την βασιλική εξουσία. Στην παρούσα εργασία ο όρος παρουσιάζεται συχνά στα κατηγορητήρια όλων εκείνων που δεν τηρούσαν τα εργασιακά Διατάγματα. Η παραβίαση των εργασιακών Διαταγμάτων συνιστούσε την καταπάτηση της Ειρήνης του Βασιλιά. Για την εξέλιξη του όρου και της σημασίας του: Alan Harding, *Medieval Law and the Foundations of the State*, Oxford University Press, New York, 2001.

καταπατήσει την Ειρήνη του Βασιλιά ήταν να μην εργάζεται και να μην έχει ιδιοκτησία. Η άποψη των ενόρκων, όχι μόνο ευθυγραμμίζεται με το σκληρό διάταγμα του ίδιου έτους, αλλά προοικονομεί το Διάταγμα του 1495, όταν όσοι «συμπεριφέρονταν ύποπτα» βρίσκονταν υπό την εποπτεία αξιωματούχων και τιμωρούνταν με δημόσια έκθεση στο ικρίωμα.¹¹²

Όπως προαναφέρθηκε, οι κατώτεροι αξιωματούχοι σαν τα μέλη της τοπικής φρουράς έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην δίωξη των εργαζομένων. Επιφορτίζονταν με την σύλληψή τους, με την απαγγελία κατηγοριών και με την απόδοση τιμωριών, όπως στην περίπτωση της Christine Hinksey. Επίσης, αν κανείς υπέκειτο στην ρύθμιση περί υποχρεωτικής εργασίας επέλεγαν τον εργοδότη για τον οποίον θα εργάζονταν. Για παράδειγμα, ο Thomas Souter τοποθετήθηκε από τους φρουρούς του Keleby στο Lincolnshire ως θεριστής στην υπηρεσία του Hugonem Halle. Ο Thomas αρνήθηκε αμέσως¹¹³. Όσοι προέβαλαν αντίσταση κινδύνευαν να φυλακιστούν ή να τοποθετηθούν σε δημόσια έκθεση στο ικρίωμα, , όπως ο Richard Rote, περιπλανώμενος που αρνούσαν την ενιαύσια υπηρεσία¹¹⁴. Άλλοι, όπως η προαναφερόμενη Alicia, ήταν πιο πειθήνιοι. Ορισμένοι φρουροί αξιοποιούσαν την θέση τους για να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες. Το 1395, στο Lincolnshire, «ο Robert Wyotson, φρουρός του Croft, συνέλαβε τον John Hudson, περιπλανώμενο, και τον έθεσε υπό την υπηρεσία του»¹¹⁵. Πολλές υποθέσεις θα διευθετούνταν από τους φρουρούς δίχως να φθάσουν στα δικαστήρια.

Η διαφθορά δεν ήταν ασυνήθιστο φαινόμενο και καθόριζε την εμπειρία της δίωξης των μισθωτών εργαζομένων στο πλαίσιο των εργασιακών Διαταγμάτων. Τα ίδια τα Διατάγματα λάμβαναν υπόψη την διαφθορά των αξιωματούχων, ενώ υπάρχουν και καταγεγραμμένες περιπτώσεις: ο φρουρός του Lincoln, Hugo Cressy απέσπασε μέσω εκβιασμού χρήματα από τον Roberto atte Beck και πολλούς άλλους. Η προσφορά δωροδοκίας από τον υποψήφιο κακό εργάτη ίσως επηρέαζε ευνοϊκά την μεταχείρισή του. Σε παρόμοιες ενέργειες εμπλέκονταν και δικαστές. Ορισμένοι πληρούσαν ταυτόχρονα διαφορετικές θέσεις που τους επέτρεπαν να υπεξαιρέσουν χρήματα

¹¹² Chris Given-Wilson, "English Government", *ό.π.*, σ. 100., *S.R., II*, σ. 569.

¹¹³ Rosamond Sillem, *Sessions*, *ό.π.*, σ. 33., Βλ. παράρτημα στη σελίδα 140.

¹¹⁴ Judith Bennett, "Compulsory Service", *ό.π.*, σ. 50. Βλ. παράρτημα στη σελίδα 140

¹¹⁵ Στο ίδιο, σ. 51.

ευκολότερα, όπως ο Edmund de Northtoit, ή καταχρώμενοι την εξουσία τους απομυζούσαν οικονομικά τις τοπικές κοινότητες, όπως ο Lionel of Bradenham.¹¹⁶

Παρά την κοινωνική ένταση στο πλαίσιο της εργασιακής κρίσης, μερικές υποθέσεις που εκδικάζονταν στα τοπικά δικαστήρια δικαίωναν υπηρέτες που αποφάσιζαν να αναμετρηθούν με τους εργοδότες τους¹¹⁷. Επιπρόσθετα, πολλοί εργοδότες σχημάτιζαν προσωπικούς δεσμούς με τους εργαζομένους τους, μνημονεύοντάς τους στις διαθήκες τους¹¹⁸. Ωστόσο, η εμπειρία της δίωξης των εργαζομένων καταδεικνύει ότι ήταν εποχή αλλαγής των εργασιακών σχέσεων. Σε περιπτώσεις δικαστικής αντιπαράθεσης εργοδοτών οι εργαζόμενοι προσλαμβάνονταν ως περιουσιακό στοιχείο των κυρίων τους. Ενδεικτικά, σε μία ιδιαίζουσα υπόθεση από τα αρχεία του Chancery, τον 15^ο αιώνα, παρουσιάζεται η σωματική κακοποίηση της Johanna White, μίας εκδιδόμενης στην υπηρεσία του κύριου και μαστροπού της, Stephen Reygate, από τον υπηρέτη του Herman Rynge με εντολή του τελευταίου. Στο επίκεντρο της δικαστικής αντιπαράθεσης δεν ήταν η ιστορία της Johanna, αλλά η αποζημίωση των 20 λιρών που ζητούσε ο εργοδότης της για την απώλεια των υπηρεσιών της. Η Johanna αντιμετωπίζεται ως περιουσιακό στοιχείο που έχασε την αξία του.¹¹⁹

Με βάση όλα τα παραπάνω το περιεχόμενο των Διαταγμάτων συνδεόταν με την κοινωνική εμπειρία, η οποία συμπληρώνει την καταστατική οικονομική εκμετάλλευση και καταπίεση των μισθωτών εργαζομένων. Πριν προχωρήσουμε, όμως, στην ανάδειξη της αντιπαράθεσης για την εργασία, μένει να επιλυθεί μία σημαντική «παρεξήγηση» της ιστοριογραφίας.

Το αστικό πλαίσιο των εργασιακών Διαταγμάτων

Όπως προαναφέρθηκε στο εισαγωγικό κεφάλαιο, η ιστοριογραφία εστιάζει στον αγροτικό χαρακτήρα των Διαταγμάτων. Πράγματι, τα εργασιακά Διατάγματα πάσχισαν να εξασφαλίσουν επαρκές εργατικό δυναμικό για την ύπαιθρο. Εκεί στόχευαν ορισμένα από τα πιο ακραία μέτρα: ο περιορισμός της επαγγελματικής κινητικότητας, η δέσμευση του υπάλληλου εργατικού δυναμικού των συντεχνιών για αγροτική υπηρεσία κατά την συγκομιδή, οι διάφορες μορφές περιορισμού της κινητικότητας των

¹¹⁶ Mark Bailey, *After the Black Death*, ό.π., σ. 241-242, 261-262., Lawrence R. Poos, "The Social Context", ό. π., σ. 39-40., Bertha H. Putnam, *Enforcement*, ό.π., σ. 103 και στο παράρτημα σ. 242-243(Βλ. Παράρτημα στη σελίδα 141.), *S.R.*, I, σ. 312-313.

¹¹⁷ Elaine Clark, "Medieval Labor Law", ό.π., σ. 347.

¹¹⁸ Christopher Dyer, *An age of transition?* ό.π., σ. 120.

¹¹⁹ Madonna J.Hettinger, "Defining the Servant", ό.π., σ. 219-221. Παρόμοια περίπτωση: Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 66.

εργαζομένων. Ωστόσο, πρέπει να αναρωτηθεί κανείς, γιατί ήταν τα μέτρα αυτά αναγκαία.

Η επίμονη προσπάθεια του Στέμματος να εξασφαλίσει αρκετούς αγρεργάτες μέσω των Διαταγμάτων εργασίας καταδεικνύει ότι μετά το ξέσπασμα του Μαύρου θανάτου το εργατικό δυναμικό συνέρρεε στις πόλεις. Η ανησυχία των αρχών για την κινητικότητα των υπάλληλων στρωμάτων ήταν εύλογη, καθώς η περίοδος μετά το 1348 και μετά το 1475 χαρακτηριζόταν από έντονη μετανάστευση στις πόλεις¹²⁰. Μπορεί η αστικοποίηση της Αγγλίας, πριν το 1348, να κυμαινόταν περίπου στο 20%, αλλά, σύμφωνα με φορολογικά δεδομένα, η αστικοποίηση κατά τις δεκαετίες του 1370 και 1380 ανερχόταν επίσης στο 20%. Επομένως, καταδεικνύεται η έλευση νέου πληθυσμού και η αναπλήρωση του δημογραφικού κενού¹²¹. Σε πόλεις, μάλιστα, όπως το Λονδίνο, δύσκολα παρατηρούνταν σημαντικό εργατικό έλλειμμα¹²². Άλλες πόλεις, όπως το Coventry και το Colchester ήταν πολυπληθέστερες το 1400 από ό,τι ήταν το 1300. Τα ονόματα πολλών κατοίκων των πόλεων είχαν αγροτική προέλευση¹²³, ενώ πολλοί γονείς στην ύπαιθρο προτιμούσαν να εργαστούν τα παιδιά τους στην βιοτεχνία και σύναπταν συμβόλαια μαθητείας με μάστορες¹²⁴. Τέλος, μέχρι το 1400, συνέβησαν σημαντικές οικονομικές μεταβολές που επηρέασαν την εργασία στις πόλεις: πάνω από το 40% του πληθυσμού δεν εργαζόταν πλέον στο αγροτικό τομέα και οι πόλεις άρχισαν να παίζουν ακόμα πιο ενεργό ρόλο στη οικονομία¹²⁵.

Οι πηγές καταδεικνύουν, επίσης, την συγκέντρωση του εργατικού δυναμικού στις πόλεις και κατ' επέκταση την σημασία της αστικής πτυχής των Διαταγμάτων. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελούν τα αστικά διατάγματα του Λονδίνου που δήλωναν την ανησυχία των αρχών για την συγκέντρωση των ικανών προς εργασία ανέργων στην πόλη ή, ακόμα χειρότερα, υποψήφιων μισθωτών εργαζομένων που δεν δέχονταν τον ενδεδειγμένο μισθό. Σύμφωνα με το αστικό διάταγμα του 1359: «... πολλοί άνδρες και γυναίκες, και άλλοι, από διάφορες κομητείες, που θα μπορούσαν να εργαστούν, για να βοηθήσουν τους απλούς ανθρώπους, ήρθαν από τον τόπο καταγωγής τους στην πόλη του Λονδίνου...». Οι τελευταίοι υποχρεώνονταν να εγκαταλείψουν την πόλη.

¹²⁰ Sarah Rees Jones, "Population Mobility", *ό.π.*, σ. 34-35.

¹²¹ Mark Bailey, *After the Black Death*, *ό.π.*, σ. 61-62, 396.

¹²² Caroline M. Barron, 'London 1300-1540', David. M. Palliser (επιμ.), *Cambridge Urban History of Britain, vol. 1 600-1540*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, σ. 397.

¹²³ Christopher Dyer, *An age of transition?* *ό.π.*, σ. 36, 193., Mark Bailey, *After the Black Death*, *ό.π.*, σ. 194-195.

¹²⁴ Caroline M. Barron, 'London 1300-1540', *ό.π.*, σ. 399

¹²⁵ Mark Bailey, *After the Black Death*, *ό.π.*, σ. 353, 357-359.

Στην ίδια κατεύθυνση κινούνταν τα αιτήματα της Βουλής των Κοινοτήτων στο κοινοβούλιο. Τα αιτήματα αυτά είτε στοχοποιούσαν άμεσα τους μισθωτούς εργαζομένους είτε έμμεσα μέσω της καταδίκης των ικανών προς εργασία περιπλανώμενων και επαιτών, καθιστούσαν εμφανή την κινητικότητα των εργαζομένων από την ύπαιθρο στις πόλεις. Σύμφωνα με ένα αίτημα του 1376:

«...εργάτες, τεχνίτες και άλλοι υπηρέτες... μόλις οι κύριοι/εργοδότες τους τους κατηγορούσαν για κακή υπηρεσία, ή επιθυμούσαν να τους πληρώσουν για την εργασία τους σύμφωνα με την ρύθμιση των Διαταγμάτων, εκείνοι έφευγαν και ξαφνικά εγκατέλειπαν την εργασία και την περιοχή τους, πηγαίνοντας από την μία κομητεία στην άλλη από την μία Εκατοντάδα¹²⁶ στην άλλη από την μία πόλη στην άλλη, σε μέρη περίεργα και άγνωστα στους κυρίους/εργοδότες τους... Και συνήθως φεύγουν από τις περιοχές τους και πηγαίνουν στα αστικά κέντρα, σε θεσμικά αναγνωρισμένες αστικές κοινότητες και σε άλλες καλές πόλεις για να επαιτούν αν και είναι ικανοί προς εργασία...».¹²⁷

Εξάλλου, τα ίδια τα Διατάγματα ανέφεραν σαφώς την εφαρμογή τους στις πόλεις και τον κεντρικό ρόλο που έπαιζαν οι αστικοί αξιωματούχοι στην επιβολή τους. Στο διάταγμα του 1351 αναφερόταν ότι: «αυτή η ρύθμιση θα ισχύει και θα εφαρμόζεται στην πόλη του Λονδίνου, όπως και σε άλλες πόλεις ...». Στην *Ρύθμιση* του 1349 αναφερόταν ότι: «...ο δήμαρχος και οι βαΐλοι των πόλεων... θα έχουν την δικαιοδοσία να ανακρίνουν οποιονδήποτε για να ανακαλύψουν ποιος έχει παραβιάσει την *Ρύθμιση*, και να επιβάλλουν τις ποινές...»¹²⁸. Παράλληλα, όπως έχει προαναφερθεί, τα Διατάγματα ρύθμιζαν την εργασία δεκάδων αστικών επαγγελματιών.

Η αστική πτυχή των βασιλικών εργασιακών Διαταγμάτων αποτυπωνόταν επίσης στην οργανική τους σύνδεση με τα αντίστοιχα αστικά διατάγματα και με τις συντεχνιακές ρυθμίσεις. Η ομοιότητα δεν ήταν απλά απότοκη της εφαρμογής των βασιλικών επιταγών, αλλά μίας κοινής πολιτικής. Παρά τις διαφορές τους, το Στέμμα, οι αστικές ελίτ και οι ιθύνοντες των συντεχνιών είχαν παρόμοιες ιδέες για την ρύθμιση της εργασίας. Προκειμένου να γίνουν κατανοητοί οι λόγοι που επέβαλαν την χάραξη της κοινής εργασιακής πολιτικής και κατ' επέκταση το περιεχόμενό της, είναι

¹²⁶ Η Εκατοντάδα (hundred) ήταν διοικητική υποδιαίρεση της κομητείας.

¹²⁷ Emma Martin, "The Performance of Idleness", *ό.π.*, σ. 169., Elaine Clark, "Begging", *ό.π.*, σ. 460-463. Το αστικό διάταγμα στο: *Memorials*, "1359, Proclamation made against Vagrants within the City", σ. 302-305. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/no-series/memorials-london-life/pp302-305> [30/10/2021]. Βλ. παράρτημα για το αίτημα του 1376 [στη σελίδα 141](#).

¹²⁸ Rosemary Horrox, *Black Death*, *ό.π.*, σ. 289, 316., *S.R.*, *I*, σ. 308, 313.

απαραίτητο η εργασία να εξεταστεί στο πλαίσιο της πολιτικής οικονομίας αστικών κοινοτήτων.

Την εργασία διαχειρίζονταν σε μεγάλο βαθμό οι εξουσιαστικοί φορείς των αγγλικών πόλεων με σημαντικό βαθμό βασιλικής εποπτείας. Τον 14^ο αιώνα ο κυρίαρχος θεσμός εξουσίας ήταν τα αστικά συμβούλια. Αν και η αριστοκρατία είχε απωλέσει την ισχυρή της θέση, οι αριστοκράτες με εμπορικά συμφέροντα συμμετείχαν στην σύνθεση των αστικών συμβουλίων. Ωστόσο, στα αστικά συμβούλια κυρίαρχη θέση κατείχαν οι εμπορικές ελίτ. Στις παρυφές του 14^{ου} αιώνα, η συντεχνιακή δομή οργάνωσης της εργασίας θεσμοποιήθηκε από τις αστικές αρχές. Εργαλειοποιήθηκε για τον έλεγχο της παραγωγικής διεργασίας, αναγκάζοντας τον κόσμο της εργασίας να ενταχθεί στις συντεχνίες και επιφυλάσσοντάς του τον ρόλο της βιοτεχνικής παραγωγής. Οι αστικές ελίτ κράτησαν για τους ίδιους το μονοπώλιο παροχής των πρώτων υλών και διάθεσης του τελικού προϊόντος στην αγορά. Μετά τον Μαύρο Θάνατο, οι ιθύνοντες των συντεχνιών των τεχνιτών, δηλαδή οι αρχιμάστορες, απέκτησαν αυξημένη διαπραγματευτική ισχύ στο πλαίσιο των νέων οικονομικών εξελίξεων. Έτσι, ορισμένοι αρχιμάστορες, κυρίως μάστορες επαγγελματιών που θεωρούνταν από τις εμπορικές ελίτ κοινωνικά αποδεκτά διείσδυσαν στα αστικά συμβούλια. Κατά κανόνα, επιτελούσαν ήσσονος σημασίας διοικητικούς ρόλους και δεν αμφισβητούσαν, πλέον, το status quo. Άλλωστε, αποτέλεσαν μέρος του εξουσιαστικού μηχανισμού και οι νέες εργασιακές ρυθμίσεις των ελίτ υπηρετούσαν και τα δικά τους συμφέροντα.¹²⁹

Οι δύσκολες συνθήκες μετά το 1348, με τον κορεσμό της αγοράς εργασίας στις πόλεις και το υψηλό κόστος ζωής, έκαναν τόσο την ανεργία όσο και τις κυρώσεις των Διαταγμάτων ανησυχητικά ενδεχόμενα για τους μισθωτούς εργαζόμενους. Την ίδια στιγμή, οι αρχιμάστορες κατέχοντας τα ανώτερα συντεχνιακά αξιώματα περιόριζαν την δυνατότητα οικονομικής και επαγγελματικής εξέλιξης των τεχνιτών και μαθητευομένων. Θεσπίζονταν συντεχνιακές ρυθμίσεις που καταδίκαιζαν τους μισθωτούς εργαζόμενους σε συστηματικότερη εργασία με μειωμένες απολαβές και σε υπάλληλη θέση. Οι ρυθμίσεις αυτές προωθούνταν και παράλληλα εγκρίνονταν από τα ανώτερα κλιμάκια των αστικών αξιωματούχων που με την σειρά τους δρούσαν με την στήριξη του Στέμματος. Τελικά, το Στέμμα, οι εμπορικές ελίτ και οι αρχιμάστορες

¹²⁹ James Tait, "The Origin of Town Councils in England", *The English Historical Review*, 174 (1929), σ. 191-193, 198-199, 202., Richard Holt και Gevorse Rosser, "Introduction", *ό.π.*, σ. 8-11, Rodney Hilton, *English and French towns*, *ό.π.*, σ. 96-98, 101-102., Swanson Heather., "Craft guilds", *ό.π.*, σ. 31-33, 39, 43, 46-47., Sarah Rees Jones, "The Regulation of Labour", *ό.π.*, σ. 146.

αξίωσαν έναν άνευ προηγουμένου βαθμό ελέγχου και οικονομικής εκμετάλλευσης των κατώτερων μελών του κόσμου της εργασίας των πόλεων.¹³⁰

Ένα μεγάλο σώμα παραδειγμάτων προέχεται από πολλές αγγλικές πόλεις. Το 1364 στο Bristol στην εγκεκριμένη από το αστικό συμβούλιο εργασιακή ρύθμιση της συντεχνίας των υποδηματοποιών αναφερόταν:

"Προς ανακούφιση των μαστόρων της συντεχνίας των υποδηματοποιών της πόλης Bristol που τώρα φτωχοποιούνται όλο και περισσότερο εξαιτίας των υπέρογκων μισθών των υπηρετών τους που δεν επιθυμούν να εργάζονται αν δεν έχουν εξωφρενικούς και υπέρογκους μισθούς σε αντίθεση με το Διάταγμα του άρχοντα-βασιλιά μας, και τις ρυθμίσεις της δεδομένης πόλης..."¹³¹

Η σύνδεση του διατάγματος του 1351 με την συντεχνιακή ρύθμιση των υποδηματοποιών του Bristol είναι σαφής, όσον αφορά την θέσπιση μισθών και κυρίως του πολιτικού αφηγήματος των εργασιακών Διαταγμάτων, δηλαδή της νομιμοποίησης των νέων ρυθμίσεων επιρρίπτοντας στους εργαζομένους τις ευθύνες για την εργασιακή κρίση. Ομοίως, οι εργασιακές ρυθμίσεις της συντεχνίας των γναφέων ("fullers") το 1406¹³² και των υποδηματοποιών, το 1408¹³³, επίσης εγγράφονταν στο αφήγημα των Διαταγμάτων δίνοντας έμφαση στην «κακή εργασία» και στην θέσπιση ανώτατων μισθών και ποινών. Στις συντεχνιακές ρυθμίσεις συμπεριλαμβάνονταν και άλλα μέτρα εκτός από την θέσπιση ανώτατων μισθών που παρέπεμπαν στα βασιλικά Διατάγματα. Για παράδειγμα, στην παραπάνω ρύθμιση των υποδηματοποιών του 1408 απαγορευόταν η αποχώρηση από το χώρο εργασίας δίχως την άδεια του εργοδότη ή κάποια λογική αιτία¹³⁴. Στην ρύθμιση της συντεχνίας των βυρσοδεψών (skinners) του ίδιου έτους αναφερόταν η τήρηση ενιαύσιων συμβολαίων και απαγορευόταν ένας μάστορας να πάρει στην υπηρεσία του εργαζόμενο άλλου μάστορα¹³⁵.

¹³⁰ Rodney Hilton, *English and French towns*, ό.π., σ. 65, 146., Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 53-54., Sarah Rees Jones, "The Regulation of Labour", ό.π., σ. 148-149., Swanson H., "Craft guilds", ό.π., σ. 38, 43. Ωστόσο, η συντεχνιακή οργάνωση δεν ήταν το ίδιο ανεπτυγμένη σε όλες τις πόλεις. Επιπρόσθετα, ο ρόλος των συντεχνιών δεν περιοριζόταν μόνο σε εκείνον της θεσμικής επιβολής, ούτε η εργασία υπόκειτο απαρέγκλιτα στους περιορισμούς των συντεχνιών. Το φαινόμενο της εργασίας ήταν πολυδιάστατο. Richard Holt και Gervase Rosser, "Introduction", ό.π., σ. 11., Swanson H., "Craft guilds", ό.π., σ. 29-30., Gervase Rosser, "Crafts, Guilds and the Negotiation of Work in the Medieval Town", *Past and Present*, 154 (1997), σ. 3-9, 29-31., Stephan R. Epstein, "Craft Guilds in the Pre-Modern Economy: A Discussion", *The Economic History Review*, 1 (2008), σ. 169-172.

¹³¹ Christian D. Liddy, "Urban Communities and the Crown", ό.π., σ. 212., Francis Brickley (επιμ.), *The Little Red Book of Bristol, Vol. II, Published under the Authority of the Council of City and County of Bristol*, Bristol, W.C. Hemmons, 1900, σ. 41-42. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 142](#).

¹³² Francis Brickley (επιμ.), *The Little Red Book of Bristol, II* ό.π., σ. 76-79., Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 142](#).

¹³³ Στο ίδιο, σ. 102, 105-106. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 142](#).

¹³⁴ Στο ίδιο, σ. 107, Christian D. Liddy, "Urban Communities and the Crown", ό.π., σ. 212., Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 143](#)

¹³⁵ Francis Brickley (επιμ.), *The Little Red Book of Bristol, II* ό.π., σ. 98-99., Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 143](#).

Στην Υόρκη, η συντεχνιακή ρύθμιση των υποδηματοποιών, στα τέλη του 14^{ου} αιώνα, ανέφερε ότι «...σύμφωνα με το περιεχόμενο του Διατάγματος του άρχοντα-βασιλιά μας για τους υπηρέτες και εργάτες σε αυτό το επάγγελμα κανένας υπηρέτης δεν θα λαμβάνει υπέρογκο μισθό»¹³⁶. Στο Colchester της οικονομικής κρίσης του 15^{ου} αιώνα επίσης επιβάλλονταν οικονομικές ρυθμίσεις που ποινικοποιούσαν τις «υπερβολικές» τιμές πώλησης των προϊόντων με διατύπωση που παρέπεμπε στα βασιλικά εργασιακά Διατάγματα¹³⁷. Στο Coventry, σε μία περίοδο κρίσης, οι αστικές αρχές αντέδρασαν με τρόπο που αντανάκλασε την θέσπιση της υποχρεωτικής υπηρεσίας στην *Ρύθμιση* του 1349. Πιο συγκεκριμένα, το 1492 μέσω αστικού διατάγματος διακήρυξαν ότι οι ικανές προς εργασία γυναίκες κάτω των πενήντα ετών να σταματήσουν να ζουν μόνες τους και να μπουν στην υπηρεσία κάποιου μέχρι να παντρευτούν. Η προτροπή γίνεται υπό την απειλή προστίμου και μετέπειτα φυλάκισης μέχρι να συμμορφωθούν και να εργαστούν¹³⁸.

Στο Λονδίνο, οι αστικές αρχές το 1350 με αστικό διάταγμα που βασιζόταν στην βασιλική *Ρύθμιση* του 1349 θέσπισαν ανώτατους μισθούς για τα αστικά επαγγέλματα με λεπτομέρειες που προμήνυαν το Διάταγμα του 1351¹³⁹. Η συντεχνιακή ρύθμιση των κατασκευαστών γαντιών το 1349 ανέφερε ότι: «κάθε υπηρέτης του επαγγέλματος που εργάζεται με την ημέρα, δεν θα λαμβάνει για την εργασία του στο επάγγελμα περισσότερα από όσα έπαιρνε 2-3 χρόνια πριν...»¹⁴⁰. Ακόμα, περιπτώσεις δίωξης παραβατών παραπέμπουν ευθέως στα εργασιακά Διατάγματα, όπως αυτή του William de Clare που κατέληξε στην φυλακή, επειδή εργαζόμενος για ζυθοποιούς το 1372 πληρώθηκε σε ποσό και με τρόπο «ενάντια στις ρυθμίσεις περί υπηρετών»¹⁴¹. Ιδιάζουσα ήταν η περίπτωση του Adam Ryebred από το Spalding, η οποία αποτύπωνε την ρητορική των βασιλικών Διαταγμάτων. Ο τελευταίος κατηγορήθηκε ενώπιον του δημάρχου και των υπόλοιπων δημοτικών αρχόντων (Aldermen) ως περιπλανώμενος και επαίτης που παρίστανε τον άξιο πτωχό. Αφού συνελήφθη και εξέτασαν το σώμα του, μία ασυνήθιστη πρακτική, αποκαλύφθηκε ότι ήταν «ικανός προς εργασία και μπορούσε να κερδίσει φαγητό, ρουχισμό και έναν λογικό μισθό»¹⁴².

¹³⁶ Christian D. Liddy, "Urban Communities and the Crown", *ό.π.*, σ. 212., Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 144](#).

¹³⁷ Στο ίδιο, σ. 212.

¹³⁸ Judith Bennett, "Compulsory Service", *ό.π.*, σ. 45-46. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 144](#).

¹³⁹ Christian D. Liddy, "Urban Communities and the Crown", *ό.π.*, σ. 210-211. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 145](#).

¹⁴⁰ *Memorials*, "1349, Ordinances of the glovers", σ. 244-247. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/no-series/memorials-london-life/pp244-247> [23/10/ 2021].

¹⁴¹ *C.P.M.R.C.L.: II, 1364-1381*, "Roll A 17: 1371-72, Membr. 10", σ. 132-149. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/plea-memoranda-rolls/vol2/pp132-149> [23/10/2021].

¹⁴² *C.P.M.R.C.L.: III, 1381-1412*, "Roll A 25: 1381-83, Membr. 3", σ. 1-35. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/plea-memoranda-rolls/vol3/pp1-35> [23/10/2021]

Η αστική πτυχή των εργασιακών Διαταγμάτων αποτυπώνεται και στα νέα μέτρα που θεσμοθετήθηκαν με έναυσμα τα Διατάγματα και ωφελούσαν οικονομικά τις αστικές ελίτ. Αρχικά, η εξουσιαστική ελίτ των πόλεων, όπως και η αντίστοιχη της υπαίθρου, επωφελούνταν από τα φορολογικά μέτρα στο πλαίσιο των νέων εργασιακών ρυθμίσεων που προαναφέρθηκαν. Ακόμα, οι αστικοί αξιωματούχοι, μέλη των αστικών συμβουλίων, τέθηκαν υπεύθυνοι για την επιβολή των ρυθμίσεων. Παράλληλα, κατά τις δεκαετίες του 1360 και 1380 λήφθηκαν μέτρα που ενίσχυσαν την εποπτεία τους επί της συντεχνιακής δομής και των αρχιμαστόρων επί των μισθωτών εργαζομένων των συντεχνιών τους. Μέσα από τις παραπάνω ρυθμίσεις αυξανόταν ο έλεγχος των μεγαλύτερων εργοδοτών επί του εργατικού δυναμικού και επωφελούνταν οικονομικά οι αστικές ελίτ.

Τις πρώτες δεκαετίες των Διαταγμάτων, ο διορισμός ειδικών αστικών δικαστικών επιτροπών βρισκόταν στην ευχέρεια του Στέμματος και ήταν αποσπασματικός. Συχνά, τα αδικήματα που αφορούσαν τα εργασιακά Διατάγματα στις πόλεις βρισκόταν υπό την δικαιοδοσία των ειρηνοδικών, οι οποίοι στελεχώνονταν από ελίτ της υπαίθρου. Ωστόσο, οι ειδικές αστικές δικαστικές επιτροπές απαρτιζόνταν, συνήθως, από ανώτερους αστικούς αξιωματούχους. Επίσης, αστικοί αξιωματούχοι συμμετείχαν στα σώματα των ειρηνοδικών που είχαν υπό την δικαιοδοσία τους αστικές περιοχές¹⁴³. Για παράδειγμα, το 1354, κατόπιν βασιλικού εντάλματος, διατάχθηκε η συγκρότηση εξαμελούς δικαστικού σώματος για την εκδίκαση των παραβάσεων των εργασιακών Διαταγμάτων στο Coventry. Αναμεσά τους βρισκόταν ο Walter Whitwebbe, δήμαρχος και έμπορος της πόλης, και ο Nicholas Michel, επίσης έμπορος. Ο τελευταίος ήταν μέλος του κοινοβουλίου το προηγούμενο έτος και είχε υπηρετήσει σε πολλά ανώτατα αστικά αξιώματα συμπεριλαμβανομένου του δημάρχου¹⁴⁴. Στο Λονδίνο, το 1354 και το 1359, κατόπιν βασιλικού εντάλματος, δήμαρχοι και άλλοι ανώτεροι αστικοί αξιωματούχοι κλήθηκαν να εφαρμόσουν τα εργασιακά Διατάγματα «που πρόσφατα διαμορφώθηκαν στο κοινοβούλιο ενάντια σε εργαζόμενους που

¹⁴³ Sarah Rees Jones, "The Regulation of Labour", *ό.π.*, σ. 147-148., Christian D. Liddy, "Urban Communities and the Crown", *ό.π.*, σ. 208-209, 213-214., Bertha H. Putnam, *Enforcement*, *ό.π.*, σ. 52.

¹⁴⁴ Antony Musson, "Reconstructing", *ό.π.*, σ. 118., *C.P.R., 1354-1358*, σ. 58-59., 'The City of Coventry: Parliamentary representation', W B Stephens (επιμ.), *A History of the County of Warwick: Volume 8, the City of Coventry and Borough of Warwick*, London, 1969, σ. 248-255. British History Online <http://www.british-history.ac.uk/vch/warks/vol8/pp248-255> [23/10/2021], 'Parishes: Stoneleigh', L F Salzman (επιμ.), *A History of the County of Warwick: Volume 6, Knightlow Hundred*, London, 1951, σ. 229-240. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/vch/warks/vol6/pp229-240> [23/10/2021].

απαιτούσαν υπέρογκους μισθούς» και ενάντια σε όσους καταπατούσαν τα «μέτρα και σταθμά»¹⁴⁵.

Την δεκαετία του 1370, στις πόλεις που απέκτησαν κομητειακό καθεστώς και τους δικούς τους ειρηνοδίκες, αυτές τις θέσεις τις συμπλήρωναν *ex officio* τα μέλη της εξουσιαστικής ελίτ. Αυτό σήμαινε ότι είχαν τον πλήρη έλεγχο επί των εργασιακών ζητημάτων. Σύμφωνα με την χάρτα που παραχωρήθηκε το 1373 στο Bristol, ο σερίφης μαζί με τον δήμαρχο καθόριζαν όλες τις υποθέσεις που «αφορούσαν τους πωλητές τροφίμων, τους εργάτες και τους τεχνίτες σε όλη την δικαιοδοσία της πόλης, όσο συχνά το κρίνουν σωστό»¹⁴⁶. Τέλος, μέχρι τον 15^ο αιώνα θεσμοθετήθηκε ότι τα πρόστιμα από την εφαρμογή των Διαταγμάτων θα μοιράζονταν μεταξύ των αστικών αρχών και των συντεχνιών¹⁴⁷.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον ρόλο των αστικών ελίτ στο πλαίσιο των εργασιακών Διαταγμάτων παρουσιάζει το κοινοβουλευτικό αίτημα του 1391. Το τελευταίο δεν προήλθε από το σύνολο της Βουλής των Κοινοτήτων του κοινοβουλίου, αλλά μόνο από τους «ιππότες των κομητειών». Οι τελευταίοι κατηγορούσαν ευθέως για την απώλεια του εργατικού τους δυναμικού τους αστικούς αξιωματούχους, οι οποίοι παρείχαν παρανόμως καταφύγιο στους φυγάδες εργαζόμενους των μεγάλων εργοδοτών της υπαίθρου¹⁴⁸. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι οι αστικές ελίτ, από την μία, έβλεπαν τους νεοφερμένους και τους αυτόχθονες εργάτες με όλο και περισσότερη καχυποψία, αλλά από την άλλη, επωφελούνταν από την συγκέντρωση εργατικού δυναμικού στις πόλεις. Όπως είδαμε, σύμφωνα με την πρόσληψη των ελίτ, ο μισθωτός εργαζόμενος στο πλαίσιο της εργασιακής κρίσης «πτωχοποιούσε» τους εργοδότες και αμφισβητούσε την εξουσία τους. Ωστόσο, η συγκέντρωσή των εργαζομένων στις πόλεις έθετε τους ίδιους υπό την όλο και πιο ασφυκτική θεσμική εποπτεία των αστικών ελίτ, ενώ, παράλληλα, ο αυξανόμενος αριθμός των εργατών θεωρητικά έριχνε τις τιμές των μισθών.

Για την ολοκληρωμένη ανάδειξη της αστικής πτυχής των Διαταγμάτων μένει η παράθεση περιπτώσεων που αναδεικνύει την εκμετάλλευση και την εμπειρία των ίδιων

¹⁴⁵ Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 54., *C.L.B.C.L.: G, 1352-1374*, "Folios xxxi - xl: Feb 1354-5 -, Folio xxxi b," σ. 35-51. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/london-letter-books/volg/pp35-51> [23/10/2021].

¹⁴⁶ Το 1373 απέκτησε κομητειακό status μέσω βασιλικής χάρτας το Bristol, η Υόρκη το 1392 και το 1396. Πολλές πόλεις ακολούθησαν όπως το Newcastle, Lincoln και Norwich. Το Λονδίνο απολάμβανε *de facto* κομητειακό status από τον πρώιμο 12^ο αιώνα. Christian D. Liddy, "Urban Communities and the Crown", ό.π., σ. 196, 199, 211, 213-214.

¹⁴⁷ Sarah Rees Jones, "The Regulation of Labour", ό.π., σ. 148.

¹⁴⁸ Chris Given-Wilson, "English Labour Legislation", ό.π., σ. 23-24.

των εργαζομένων στο πλαίσιο εφαρμογής του νόμου. Το 1355 ένας ξυλουργός που έλαβε ανώτερη αμοιβή από αυτήν που όριζαν τα εργασιακά Διατάγματα, ήρθε αντιμέτωπος με την πληρωμή προστίμου και με την φυλάκιση. Ήταν οι συνήθεις ποινές που επέβαλλε το αστικό συμβούλιο σε συνεργασία με τους αρχιμάστορες. Δεν συνέβαλλαν μόνο στην καταστολή αλλά και στην φτωχοποίηση των εργαζομένων μέσω προστίμων αλλά και της παρατεταμένης παραμονής στην φυλακή.¹⁴⁹

Στην ίδια πόλη, το 1444, μισθωτοί τεχνίτες της βιοτεχνίας ύφανσης (“Weavers”) διαμαρτυρήθηκαν επειδή τα τελευταία έξη έτη οι μάστορες της συντεχνίας τους, διεκδικούσαν το μονοπώλιο εκλογής των ανώτερων αξιωματούχων σε αυτή, δικαίωμα που παλιότερα ανήκε και στους ίδιους. Το αστικό συμβούλιο επικύρωσε τις βλέψεις των μαστόρων και όχι «εκείνους που υπηρετούν¹⁵⁰». Το 1418, στο Colchester, μάστορες της συντεχνίας των γναφών (fullers) εξασφάλισαν σε συνεννόηση με το αστικό συμβούλιο ότι το εργατικό δυναμικό της συντεχνίας δεν θα αναλάμβανε άλλες παραγωγικές δραστηριότητες παρά την δουλειά που τους ανέθεταν οι ίδιοι, αποκτώντας μεγαλύτερο βαθμό εποπτείας του εργατικού δυναμικού¹⁵².

Μαθητευόμενοι διαμαρτύρονταν για την ανεπαρκή παροχή φαγητού, ρουχισμού, για τις κακές συνθήκες εργασίας ακόμα και την κακοποίησή τους. Επιπρόσθετα, μαθητευόμενοι και μισθωτοί τεχνίτες υποχρεώνονταν να δεσμευθούν ενόρκως ότι δεν θα άνοιγαν παράνομες επιχειρήσεις και όταν πολλοί από αυτούς το έκαναν, διώκονταν από τους αρχιμάστορες¹⁵³. Ορισμένοι σχημάτιζαν ομάδες που συγκέντρωναν το απαραίτητο κεφάλαιο ώστε ένας εξ’ αυτών να αγοράσει το δικαίωμα κατοχής καταστήματος, στο οποίο ύστερα συμμετείχαν όλοι¹⁵⁴. Στο Λονδίνο, ο Richard Harpham που ήταν μέλος της συντεχνίας των ζωνοποιών (girdlers), εμπόδιζε τον μαθητευόμενο John Kelet να ανοίξει την δική του επιχείρηση¹⁵⁵. Οι μάστορες υποβοηθούμενοι από το νέο πνεύμα των εργασιακών ρυθμίσεων και τον διωκτικό τους μηχανισμό επιχειρούσαν συστηματικά να ανακόψουν την επαγγελματική εξέλιξη των

¹⁴⁹ C.P.M.R.C.L., 1, 1323-1364, 'Roll A 7: 1354-55' Membr. 8b", σ. 241-257. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/plea-memoranda-rolls/vol1/pp241-257> [9/11/2021]

¹⁵⁰ Ο υπηρέτης στο πλαίσιο των συντεχνιακών ρυθμίσεων δεν περιορίζεται στην σημασία του υπηρέτη που δόθηκε παραπάνω (σ. 15), αλλά ανάλογα με το ιστορικό πλαίσιο μπορεί να αποδίδει τον μισθωτό τεχνίτη, τον μαθητευόμενο, τον ανειδίκευτο εργάτη και γενικά τον εξαρτημένο μισθωτό εργαζόμενο.

¹⁵¹ Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 53., C.L.B.C.L.: K, 'Folios 211-221: May 1443 -, Folio 216 ', σ. 283-299. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/london-letter-books/volk/pp283-299> [23/10/2021].

¹⁵² Stephan. H. Rigby, *English Society in the Later Middle Ages: Class, Status and Gender*, London, Macmillan Press, 1995, σ. 170., Richard H. Britnell, *Growth and Decline in Colchester 1300-1515*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986 [2008], σ. 238-239.

¹⁵³ Annie Abram, *Social England in the Fifteenth Century A Study of the Effects of Economic Conditions*, New York, Routledge, 1909 [2013], σ. 121-122.

¹⁵⁴ Gervase Rosser, "the Negotiation of Work", ό.π., σ. 16.

¹⁵⁵ Annie Abram, *Social England*, ό.π., σ. 121.

υφισταμένων τους και τον οικονομικό ανταγωνισμό που δυνητικά θα πρόκυπτε από αυτήν, την απώλεια εργατικού δυναμικού και την αύξηση του κόστους εργασίας.

Πολλά εντάλματα σύλληψης σε βάρος εργατών καταδεικνύουν ότι ορισμένες φορές, οι μαθητευόμενοι και γενικά οι μισθωτοί εργαζόμενοι σε αστικά επαγγέλματα εγκατέλειπαν τον χώρο εργασίας τους σε αναζήτηση καλύτερων ευκαιριών εργασίας, όπως οι ομόλογοί τους στην ύπαιθρο. Μία τέτοια περίπτωση αφορούσε τον William Batyngham, που διέφυγε το 1447 από το Λονδίνο παραβιάζοντας το συμβόλαιο μαθητείας του με τον William Beverley, και που εντοπίστηκε σε φυλακή στο Salisbury αφού πρώτα περιπλανήθηκε “σε διάφορες πόλεις”.¹⁵⁶

Σε κάποιες περιπτώσεις, οι μάστορες πωλούσαν τα συμβόλαια υπηρεσίας των μαθητευομένων τους, δίχως οι τελευταίοι να έχουν λόγο σε αυτό. Στο Λονδίνο, ο William Ingham, για παράδειγμα, πούλησε την εργασία του John Calker για δέκα χρόνια στον Richard Dugdale. Ακόμα, στο Bristol τον 15^ο αιώνα, η συντεχνία των Υφαντών (“Weavers”) «έδωσε εργασία» σε «ξένους» που προήλθαν από «διάφορους εμπόρους» στους οποίους είχαν πωληθεί. Γίνεται εμφανές ότι οι εργοδότες προσλάμβαναν, συχνά, την εργασία των εργαζομένων τους ως περιουσιακό στοιχείο, το οποίο, μάλιστα, μπορούσε να μεταβιβαστεί αποφέροντας κέρδος χωρίς ο εργαζόμενος να έχει σημαντική ανάμειξη στην παραπάνω συναλλαγή.¹⁵⁷

Οι μάστορες επιχειρούσαν να ελέγξουν και άλλες πτυχές της ζωής των εργαζομένων τους. Το 1415, οι μάστορες της συντεχνίας των ραφτάδων του Λονδίνου διαμαρτύρονταν, διότι οι υπηρέτες και οι μισθωτοί τεχνίτες «συγχρωτίζονταν κατοικώντας στους ίδιους χώρους και συμπεριφέρονταν με ανατρεπτικό τρόπο». Στη συνέχεια υπέδειξαν ορισμένους εργαζομένους «που τότε ζούσαν μαζί σε ένα σπίτι στο Garlykhythe» και οι τελευταίοι διατάχθηκαν από τις αστικές αρχές «να εγκαταλείψουν το προαναφερόμενο σπίτι» και «ότι από εδώ και πέρα οι υπηρέτες αυτού του επαγγελματικού κλάδου θα πρέπει να βρίσκονται υπό την εξουσία των μαστόρων». Το παράδειγμα καταδεικνύει ότι οι εργοδότες και η εξουσιαστική ελίτ επιχειρούσαν να ελέγξουν τον τρόπο ζωής των εργαζομένων τους. Γίνεται σαφές ότι ο έλεγχος της οικονομίας σχετιζόταν με τον έλεγχο της ηθικής. Από την μία πλευρά, η έλλειψη μόνιμης κατοικίας και η απουσία περιουσιακών στοιχείων στην πόλη προσλαμβάνονταν με έντονη καχυποψία και επιθυμία ελέγχου τέτοιων ανθρώπων. Από την άλλη, οι

¹⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 122., Alfred E. Bland (επιμ.), *English Economic History: Select Documents*, London, G. Bell and Sons, 1914, σ. 148. <https://www.gutenberg.org/files/43211/43211-h/43211-h.htm> [23/10/2021].

¹⁵⁷ Annie Abram, *Social England*, ό.π., σ. 122.,

μάστορες που γενικά προσδιορίζονταν στις πηγές ως «νοικοκυραίοι» επιθυμούσαν οι εργαζόμενοί τους να παραμένουν ανύπαντροι και δίχως μόνιμη κατοικία εκτός από την οικίες των ίδιων των μαστόρων, διότι τα συγκεκριμένα στοιχεία παραδοσιακά σχετιζόνταν με την οικονομική ανεξαρτησία που προσπαθούσαν οι μάστορες να περιορίσουν. Σε ένα άλλο παράδειγμα, οι ανώτατοι αξιωματούχοι της συντεχνίας των αρτοποιών του Λονδίνου, οι οποίοι προσδιορίζονταν και ως «νοικοκυραίοι», παρουσιάστηκαν, το 1441, ενώπιον του δημάρχου και άλλων δημοτικών αρχόντων κατηγορώντας τους υπηρέτες τους επειδή διασκεδάζαν με ποτό, χορό, τραγούδι τις ιερές μέρες και «δεν εργάζονταν καλά την επόμενη μέρα».¹⁵⁸

Συμπερασματικά, τα Διατάγματα για την εργασία εργαλειοποιήθηκαν από τις ελίτ απέναντι στα προβλήματα που έφερε η εργασιακή κρίση επιχειρώντας να σταθεροποιήσουν την οικονομική και κοινωνική τους θέση. Τα Διατάγματα βρήκαν, όμως, ερείσματα και στα κατώτερα στρώματα. Η διεργασία αυτή πραγματοποιήθηκε εις βάρος των μισθωτών εργαζομένων τόσο καταστατικά, μέσω των νέων θεσμικών ρυθμίσεων, όσο και πρακτικά, μέσω της ίδιας της εμπειρίας της εργασίας. Ποια ήταν, όμως, η απάντηση των μισθωτών εργαζομένων απέναντι στις νέες εξελίξεις;

Η αντιπαράθεση για την εργασία

Ο κόσμος της εργασίας δεν έμεινε αμέτοχος μπροστά στις εξελίξεις. Αντίθετα, επέλεξε να αντιδράσει. Ωστόσο, η αντίδραση δεν σημαίνει απαραίτητα αντιπαράθεση. Υπήρχαν και άλλοι τρόποι αντιμετώπισης των νέων πιέσεων. Πολλοί μισθωτοί εργαζόμενοι αποδέχθηκαν το νέο σύστημα και το χρησιμοποίησαν για την κάλυψη των αναγκών τους. Αρκετοί εργαζόμενοι αξιοποιούσαν τις προβλεπόμενες νομικές οδούς για την διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους, αποδεχόμενοι τον υπάλληλο ρόλο που τους επιφύλασσαν τα Διατάγματα και τονίζοντας την ιδιότητα του «καλού εργάτη»¹⁵⁹. Ορισμένοι αξιοποίησαν τα Διατάγματα για να εξασφαλίσουν εργασία ή για να βελτιώσουν τις συνθήκες εργασίας τους¹⁶⁰. Άλλοι απλά αγνοούσαν τα Διατάγματα, όπως υποδεικνύει η πληθώρα των μισθωτών εργαζομένων που πλήρωναν τα προβλεπόμενα πρόστιμα ως μέρος των εξόδων συμμετοχής τους στην αγορά

¹⁵⁸ Sarah Rees Jones, "The Regulation of Labour", *ό.π.*, σ. 144-145, 151-153., Christopher Dyer, *An age of transition?* *ό.π.*, σ. 225., Sarah Rees Jones, "Population Mobility", *ό.π.*, σ. 38-40., Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, *ό.π.*, σ. 45-46., *C.L.B.C.L.: I*, "Folios cxliii - clx: Oct 1414 - Folio cli.", σ. 130-146. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/london-letter-books/voli/pp130-146> [23/10/2021], *C.L.B.C.L.: K*, 'Folios 191-200: Sept 1440 -, Folio 198 b.', σ. 248-269. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/london-letter-books/volk/pp248-269> [23/10/2021].

¹⁵⁹ Madonna J. Hettinger, "Defining the Servant", *ό.π.*, σ. 217, 222

¹⁶⁰ Judith Bennett, "Compulsory Service", *ό.π.*, σ. 21-22, 31.

εργασίας¹⁶¹. Ακόμα, πολλοί εργαζόμενοι, ιδίως οι φτωχότεροι, προσπαθούσαν συστηματικά να αποφύγουν τα νέα εργασιακά μέτρα. Υποστήριζαν ότι έχουν επαρκή περιουσιακά στοιχεία, ότι ήδη εργάζονταν για άλλον, ότι είναι άρρωστοι ή ακόμα και ότι ήταν δουλοπάροικοι, ώστε να μην υπαχθούν σε υποχρεωτική υπηρεσία¹⁶². Κάποιοι εργαζόμενοι κατόρθωσαν, μάλιστα, να χρησιμοποιήσουν τις τακτικές των εργοδοτών εναντίον τους, διαμορφώνοντας εξω-θεσμικά δίκτυα επαφών που τους εξασφάλιζαν θετική ετυμηγορία στα τοπικά δικαστήρια¹⁶³.

Παρόλα αυτά, πολλοί επέλεξαν να δηλώσουν την αντίθεσή τους απέναντι στα νέα εργασιακά μέτρα. Ορισμένοι μισθωτοί εργαζόμενοι, αρνούνταν ενώπιον των δικαστών και των ενόρκων να δεχθούν υπάλληλη θέση στο πλαίσιο της εργασίας, διακηρύττοντας την οικονομική και επαγγελματική τους αυτονομία με αξιοσημείωτη αυτοπεποίθηση. Για παράδειγμα, η Aleya Jane, όταν της προσέφεραν εργασία με αυξημένο μισθό, αφού αυτό-προσδιορίστηκε ως χήρα, τίμια γυναίκα και καλή εργάτρια, αξίωσε ότι δεν θα γίνει ποτέ υπηρέτρια κανενός.¹⁶⁴

Συχνά, η αντίθεση γινόταν αντιπαράθεση. Οι πηγές είναι γεμάτες από περιστατικά ενεργής αντίστασης απέναντι στους αξιωματούχους που είχαν επιφορτιστεί με την εφαρμογή των Διαταγμάτων¹⁶⁵. Για παράδειγμα, ο Willelmus Masoun. Ο τελευταίος τοποθετήθηκε από τα μέλη της τοπικής φρουράς του Lymbergh στην υπηρεσία του Roberto Saper ως θεριστής για το φθινόπωρο. Ωστόσο, αρνήθηκε να δώσει τον απαραίτητο όρκο, μία πράξη απόλυτα συνειδητή, και έφυγε από το Lymbergh, επιδεικνύοντας απειθαρχία ενάντια στα Διατάγματα¹⁶⁶. Άλλοι αντιδρούσαν όπως η Alicia, η οποία αντιστάθηκε στην σύλληψή της από τον επικεφαλής της τοπικής φρουράς, Richard de Welby, όταν ο τελευταίος απαίτησε την εργασία της για τον Henry Catelyn στο Lincolnshire μεταξύ 1365-1373¹⁶⁷. Κάποιοι δρούσαν σαν τον περιπλανώμενο και άνεργο William de Kele, ο οποίος στο Lincolnshire το 1388, αφού συνελήφθη από τον φρουρό του Great Cotes, διότι αρνήθηκε να υπηρετήσει τον βαίλο, απέδρασε.¹⁶⁸ Κάποιες φορές δεν κινδύνευαν μόνο οι αξιωματούχοι αλλά και οι ένορκοι, που αποτελούσαν επίσης σημαντικά μέλη του διωκτικού μηχανισμού. Μεταξύ

¹⁶¹ Mark Bailey, *After the Black Death*, ό.π., σ. 257., Chris Given-Wilson, "English Government", ό.π., σ. 86.

¹⁶² Judith Bennett, "Compulsory Service", ό.π., σ. 23-24., A. L. Beier, "A New Serfdom", ό.π., σ. 39.

¹⁶³ Madonna J. Hettinger, "Defining the Servant", ό.π., σ. 221-222.

¹⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 222.

¹⁶⁵ Robert Braid, "Economic Behavior, Markets and Crises", ό.π., σ. 360., Lawrence Poos, "The Social Context", ό.π., σ. 33-34.,

¹⁶⁶ Rosamund Sillem, *Some Sessions*, ό.π., σ. 22. Βλ. παράρτημα στη σελίδα 145.

¹⁶⁷ Judith Bennett, "Compulsory Service", ό.π., σ. 49. Βλ. παράρτημα στη σελίδα 146.

¹⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 51.

1373-1375, στο Lincolnshire, ο εργάτης Simon Heryng απείλησε ότι θα ακρωτηριάσει και θα σκοτώσει τον ένορκο Robertus Besaunde, ο οποίος είχε φέρει κατηγορητήριο εναντίον του¹⁶⁹. Υπήρχαν πολλά τέτοια περιστατικά αλλά δεν θα μας απασχολήσουν περεταίρω, καθώς η παρούσα εργασία θεμελιώνει την αντιπαράθεση για την εργασία σε συλλογικές αντιδράσεις κατά των Διαταγμάτων ή σε αντιδράσεις που υποδηλώνουν εργασιακή αλληλεγγύη.

Στις πηγές ακούγονται καθαρά οι φωνές όλων αυτών που αντιπαράτέθηκαν συλλογικά στην δράση τόσο των βασιλικών δικαστών όσο και των τοπικών αξιωματούχων, όταν οι τελευταίοι προσπαθούσαν να επιβάλλουν τα εργασιακά Διατάγματα. Το 1350 στο Eynsham του Oxfordshire, ένα χρόνο αφού οι λιγοστοί ένοικοι του τοπικού ηγούμενου είχαν απαιτήσει επιτυχώς την υλοποίηση των αιτημάτων τους κατόπιν απειλής μαζικής φυγής, κατέφθασαν βασιλικοί δικαστές για την επιβολή των νέων εργασιακών ρυθμίσεων. Η αποστολή κατέληξε σε αποτυχία, καθώς οι δικαστές έπεσαν θύματα επίθεσης. Οι πολυάριθμοι δράστες « σαν τρελοί και δαιμονισμένοι...ήρθαν σε αυτήν την πόλη σαν ήταν σε πόλεμο και επιτέθηκαν...». Αφού κυνήγησαν τον Thomas de Langele, έναν από τους δικαστές, μέχρι την μονή, όπου βρήκε καταφύγιο, τον πολιόρκησαν «...και τον απείλησαν ότι θα τον κάψουν ζωντανό αν δεν παρέδιδε τα κατηγορητήρια...». Καθόλου τυχαία, το Στέμμα έστειλε αμέσως μετά το συμβάν τον William Sharesull, ανώτατο δικαστικό αξιωματούχο και εμπνευστή των εργασιακών Διαταγμάτων, να αντιμετωπίσει την αποκαλούμενη «εξέγερση» και να αποκαταστήσει την τάξη. Ο Sharesull με τον εναρκτήριο λόγο του στο κοινοβούλιο έναν χρόνο αργότερα τόνισε την ανάγκη αντιμετώπισης της ανομίας και του προβλήματος της εργασίας¹⁷⁰. Αντίστοιχα, το 1351, στο Tottenham, βόρεια του Λονδίνου, οι άνδρες του χωριού επιτέθηκαν στους δικαστές «όχι αμελητέοι σε αριθμό και σφετεριζόμενοι την βασιλική εξουσία». Ελευθέρωσαν τους «κακοποιούς» και εμπόδισαν τους δικαστές από το να συνεχίσουν το έργο τους¹⁷¹.

Η συλλογική εναντίωση απέναντι στα Διατάγματα δεν περιοριζόταν στους βασιλικούς δικαστές. Όταν, μεταξύ 1373-1375, τα μέλη της τοπικής φρουράς του Wyberton τοποθέτησαν τον Ricardum Rote σε δημόσια έκθεση στο ικρίωμα, επειδή

¹⁶⁹ Lawrence Poos, "The Social Context", *ό.π.*, σ. 33. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 146.](#)

¹⁷⁰ Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, *ό.π.*, σ. 13, *C.P.R.*, 1348-1350, σ. 594. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015007019998&view=1up&seq=628&skin=2021>. (1/11/2021).

¹⁷¹ Samuel Cohn, *Popular Protest*, *ό.π.*, σ. 122., *C.P.R.*, 1350-1354, σ. 158., <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015031079315&view=1up&seq=180&skin=2021> (1/11/2021).

ήταν περιπλανώμενος και αρνήθηκε την ενιαύσια υπηρεσία, τότε οι Stephanus, Johannes Candeler, Robertus Chamberleyn και Iohannes τους επιτέθηκαν με όπλα επιχειρώντας να τον ελευθερώσουν¹⁷². Ωστόσο, η σχετική βιβλιογραφία υποδεικνύει πως σε τέτοιες περιπτώσεις, ενδέχεται η αντίσταση κατά των αρχών να μη σχετιζόταν με την αντιπαράθεση ενάντια στα Διατάγματα, αλλά με την εξυπηρέτηση ατομικών συμφερόντων: το 1351 στο Rettendon του Essex πέντε άνδρες ελευθέρωσαν από το ικρίωμα έναν εργάτη που εκθέτονταν δημόσια, όχι σε ένδειξη αλληλεγγύης αλλά για να αποτρέψουν την πιθανότητα να αφεθεί ελεύθερος και να εργαστεί στο χωριό¹⁷³. Περιπτώσεις σαν και αυτήν πιστοποιούν ότι τα Διατάγματα προκαλούσαν αντιπαράθεση, αλλά αυτή εκδηλωνόταν σε όλο το κοινωνικό φάσμα, όχι μόνο μεταξύ εργοδοτών και εργατών. Παράλληλα, σε ορισμένες περιοχές όπου τα Διατάγματα εφαρμόζονταν με ιδιαίτερη ακρίβεια, ίσως πολλοί τα αξιοποίησαν για την επίλυση προσωπικών διαφορών¹⁷⁴. Ωστόσο, υπάρχουν σαφώς και περιπτώσεις που είναι απόλυτα ξεκάθαρες: ο Robertus de Haghham το 1373 στο Lincolnshire, αρνούνταν να εργαστεί και παρακώλυε συστηματικά τα καθήκοντα των φρουρών αναφορικά με την επιβολή του νόμου σε άλλους εργάτες¹⁷⁵.

Οι εργάτες και οι υπηρέτες δεν ήταν οι μόνοι μισθωτοί εργαζόμενοι που τροφοδοτούσαν την αντιπαράθεση για την εργασία. Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε πως έναν πυρήνα αντίστασης απέναντι στα Διατάγματα αποτελούσαν και οι κληρικοί, συγκεκριμένα οι μισθωτοί ιερείς, που, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, πλήττονταν από τα εργασιακά Διατάγματα. Για παράδειγμα, το 1356 στο Ware του Hertfordshire, ο βικάριος της ενορίας του Aldbury και ένας ερημίτης «τριγύριζαν» και κήρυτταν δημόσια κατά των εργασιακών Διαταγμάτων. Υποστήριζαν ότι τα Διατάγματα «ήταν ανυπόστατα και κακόβουλα», ότι «...δεν υπήρχε κανένα διάταγμα που να μπορεί να περιορίσει τους εργάτες, τους τεχνίτες και τους υπηρέτες από το να λαμβάνουν για την εργασία και την υπηρεσία τους όσα επιθυμούν...». Μάλιστα, θα αφορίζαν όποιον υποστήριζε και εφαρμόζε τα Διατάγματα ή περιόριζε τους μισθωτούς εργαζόμενους να λάβουν τους μισθούς τους «ακόμα και αν ήταν παράλογοι». Επίσης, σύμφωνα με την πηγή, «προέβαλαν κακό παράδειγμα για τους εργάτες...καλλιεργώντας την παραβατικότητά τους...έτσι οι εργάτες...της

¹⁷² Judith Bennett, "Compulsory Service", *ό.π.*, σ. 50., Rosamund Sillem, *Some Sessions*, *ό.π.*, σ. 241. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 147](#).

¹⁷³ Lawrence Poos, "The Social Context", *ό.π.*, σ. 34. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 147](#).

¹⁷⁴ Simon Penn και Christopher Dyer, "Wages and Earnings", *ό.π.*, σ. 359.

¹⁷⁵ Lawrence Poos, "The Social Context", *ό.π.*, σ. 33. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 148on page 149](#).

προαναφερόμενη κομητείας είναι περισσότερο απείθαρχοι και τολμηροί...». Τα κηρύγματα των δύο ανυπάκουων κληρικών μάλλον είχαν ακροατήριο, καθώς πολλοί «...είναι όλο και περισσότερο φοβισμένοι για να τηρήσουν τις διατάξεις της *Ρύθμισης* και του *Διατάγματος*...». Η δράση τους όμως δεν σταμάτησε εκεί. Ο ερημίτης απειλούσε τους δικαστές και άλλους αξιωματούχους «...με θάνατο και ακρωτηριασμό και εμπρησμό και άλλα ειδεχθή και ακατανόμαστα κακά...». Οι τελευταίοι τρομοκρατήθηκαν και δεν εκτελούσαν το έργο τους¹⁷⁶.

Το Ware ήταν μία εντυπωσιακή αλλά όχι η μοναδική υπόθεση. Στην προαναφερόμενη περίπτωση του “Ricardum Rote”, δύο από τους ελευθερωτές του προσδιορίζονται ως “Capellani”¹⁷⁷. Επιπρόσθετα, το 1350 στο Preston του Suffolk, όταν δύο φρουροί, ενώ βρίσκονταν στην εκκλησία, ανέθεσαν στον Richard Dig, «κοινό εργάτη», να υπηρετήσει διάφορους άνδρες στην κοινότητα προκάλεσαν το μένος του βικαρίου. Ο τελευταίος τους ρώτησε υπό ποια δικαιοδοσία αξίωναν την ανάθεση εργασίας στον Dig. Η επίκληση της βασιλικής εξουσίας δεν ήταν αρκετή και ο βικάριος τους αφόρισε μπροστά στο έκπληκτο ποίμνιο. Ακολούθως ο Dig αρνήθηκε να υπηρετήσει¹⁷⁸. Ίσως οι κατώτεροι κληρικοί ως μέρος του «κλήρου» (“oratores) να μην δέχονταν την νέα εξουσία των Διαταγμάτων πάνω τους. Ίσως, οι νέες εξουσίες του Στέμματος πάνω στο ποίμνιό τους να ήταν τόσο πρωτόγνωρες που ένιωθαν ότι έπρεπε να πάρουν θέση λόγω του αξιώματός τους. Μάλλον και τα δύο.

Παραδόξως, μία άλλη εστία αντιπαράθεσης αποτελούσαν οι ίδιοι οι αξιωματούχοι που καλούνταν να εφαρμόσουν τα Διατάγματα. Πολλοί φρουροί έπαιρναν σοβαρά τον ρόλο τους ως υπεύθυνοι των κοινοτήτων τους και τους απασχολούσαν οι πρακτικές δυσκολίες εφαρμογής των Διαταγμάτων¹⁷⁹. Οι περισσότεροι, όπως είδαμε, αγκάλιασαν οικονομικά και ιδεολογικά τα νέα εργασιακά μέτρα. Αρκετοί, όμως, δεν συμφωνούσαν ή ήταν τουλάχιστον διστακτικοί, επιβεβαιώνοντας το πόσο ακραία πρέπει να φάνηκαν τα Διατάγματα στους συγχρόνους τους. Ορισμένοι επέλεξαν να βοηθήσουν, όπως ο φρουρός του Gousill, που συνέβαλε να επιστρέψει πίσω στην υπηρεσία του εργοδότη της, αλλά με

¹⁷⁶ Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 56., George O. Sayles (επιμ.), *Select Cases in the Court of the King's Bench under Edward III*, vol. 6, Selden Society 82, London: Bernard Quaritch, 1965), σ. 110-111. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 148](#).

¹⁷⁷ Rosamund Sillem, *Some Sessions*, ό.π., σ. 241.

¹⁷⁸ Judith Bennett, “Compulsory Service”, ό.π., σ. 22-23.

¹⁷⁹ Anthony Musson, “Sub-keepers and constables: the role of local officials in keeping the peace in fourteenth-century England”, *English Historical Review*, 470 (2002), σ. 22-23, Anthony Musson, “Reconstructing”, ό.π., σ. 121

μεγαλύτερο μισθό η Matillis Gamel, η οποία είχε εγκαταλείψει την εργασία της¹⁸⁰. Επειδή, οι θεσμικές επιλογές ενίσχυσης των εργαζομένων ήταν ελάχιστες, συνήθως όσοι ήθελαν να βοηθήσουν αναλάμβαναν τον ρόλο του διαμεσολαβητή¹⁸¹. Πολλά μέλη της τοπικής φρουράς ή ένορκοι που επέλεγαν να αντιπαρατεθούν το έκαναν έμμεσα, δηλαδή απλά δεν εμφανίζονταν για την απαγγελία κατηγοριών παραλύοντας την δικαστική διεργασία¹⁸². Το φαινόμενο ήταν αρκετά συχνό για να είναι τυχαίο και απασχολούσε την ανώτερη διοίκηση. Κάποιοι με πιο ειρωνική διάθεση δήλωναν στους ανωτέρους τους ότι δεν έγινε καμία παράβαση των εργασιακών Διαταγμάτων ή ότι όλοι ήταν παραβάτες, πράγμα αδύνατον¹⁸³. Ωστόσο, ορισμένοι ένορκοι και φρουροί αρνούσαν να ορκιστούν ή να επιτελέσουν τα καθήκοντά τους σε σχέση με τους παραβάτες, αμφισβητώντας ευθέως την βασιλική εξουσία. Για παράδειγμα, το 1378 απαγγέλθηκαν κατηγορίες στους φρουρούς του Dunmow στο Essex διότι δεν εφάρμοζαν τα Διατάγματα.¹⁸⁴ Δεν ήταν τυχαίο, ότι πολλοί φρουροί πρωταγωνίστησαν στο πλαίσιο της μεγάλης εξέγερσης του 1381¹⁸⁵.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν περιπτώσεις που αφορούν την αντιπαραθέση για την εργασία, αλλά δεν σχετίζονται άμεσα με την αντίσταση κατά των αρχών. Σύμφωνα με τους Penn και Dyer, υπήρχαν κατηγορίες ενάντια εργατών που έπειθαν ή ενθάρρυναν τους συναδέλφους τους να εγκαταλείψουν τον χώρο εργασίας τους ή παρείχαν συμβουλές για τους όρους εργασίας που θα έπρεπε κανείς να δεχθεί. Το 1378 στο Essex, ο John Loue «κοινός καλλιεργητής» απαίτησε «υπέρογκο μισθό και έπεισε άλλους να κινηθούν ενάντια στο Διάταγμα». Η στάση αυτή αποκαλύπτει συλλογικούς δεσμούς μεταξύ της αγροτικής εργασίας και ένα ρεπερτόριο τακτικών συλλογικής διεκδίκησης συμφερόντων.¹⁸⁶

“Confederatio et Conspiratio”: Το αστικό πλαίσιο της αντιπαραθέσης για την εργασία

Η ύπαιθρος, λοιπόν, συνιστούσε σημαντικό πεδίο κοινωνικής και οικονομικής σύγκρουσης στο πλαίσιο της εργασιακής αντιπαραθέσης. Ωστόσο, είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι οι πόλεις συνιστούν προσφορότερο πεδίο για την μελέτη

¹⁸⁰ Judith Bennett, “Compulsory Service”, *ό.π.*, σ. 21-22.

¹⁸¹ Mark Bailey, *After the Black Death*, *ό.π.*, σ. 261.

¹⁸² Mark Bailey, *After the Black Death*, *ό.π.*, σ. 266., Rosamund Sillem, *Some Sessions*, *ό.π.*, σ. 14., Bertha H. Putnam, *The Enforcement*, *ό.π.*, σ. 150-151 στο παράρτημα. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 149.on page 150](#)

¹⁸³ Bertha H. Putnam, *The Enforcement*, *ό.π.*, σ. 227., Mark Bailey, *After the Black Death*, *ό.π.*, σ. 265. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 150](#).

¹⁸⁴ Mark Bailey, *After the Black Death*, *ό.π.*, σ. 266., Kellie Robertson, *The Laborer’s Two Bodies*, *ό.π.*, σ. 208.

¹⁸⁵ Mark Bailey, *After the Black Death*, *ό.π.*, σ. 266.

¹⁸⁶ Simon Penn και Christopher Dyer, “Wages and Earnings”, *ό.π.*, σ. 365., Emma Martin, “Idleness”, *ό.π.*, σ. 146.

του φαινομένου. Όχι μόνο επειδή ο κόσμος της εργασίας είχε συγκεντρωθεί εκεί και οι μισθωτοί εργαζόμενοι υποβάλλονταν σε αυστηρότερους μηχανισμούς εργασιακού ελέγχου, αλλά επειδή στις πόλεις παρουσιάζονταν συχνότερα υποθέσεις που καταδεικνύουν την αντιπαράθεση για την εργασία. Η θέση αυτή δεν βασίζεται μόνο σε ποσοτικά αλλά και σε ποιοτικά κριτήρια. Η αντιπαράθεση των μισθωτών εργαζομένων απέναντι στην νέα εργασιακή πολιτική ήταν περισσότερο συλλογική, εκλεπτυσμένη, συνεχής και αποτελεσματική. Τουλάχιστον, σε αυτό το συμπέρασμα μας οδηγούν οι πηγές.

Το πρώτο πράγμα που παρατηρεί κανείς είναι ότι στα αστικά αρχεία δεν εμφανίζονται τόσο συχνά εξαγριωμένα πλήθη να κυνηγούν και να τρομοκρατούν δικαστές, ούτε απείθαρχοι εργάτες που παρεμποδίζουν το έργο των τοπικών φρουρών. Τις αστικές αρχές φαίνεται ότι τις ανησυχούσαν περισσότερο διαφόρων ειδών εργασιακές ενώσεις. Οι πηγές αναφέρουν παράνομες «συνομοσίες», «συμμαχίες» «συμπράξεις», «συνάξεις», «αδελφότητες» (“conspiracies”, “confederacies”, “congregations”, “covins”, “alliances”, “brotherhoods”). Πολλοί από τους παραπάνω όρους παρουσιάζονται στο αστικό διάταγμα του Λονδίνου, το 1383, στο οποίο εκείνοι «που κυβερνούν την πόλη υπό την ηγεμονία του άρχοντά-βασιλιά» απαγορεύουν τέτοιου είδους «συμμαχίες, συνομοσπονδίες, συνομοσίες...που συνδέουν τους ανθρώπους μεταξύ τους»¹⁸⁷.

Φαίνεται, μάλιστα, ότι αυτές οι μυστηριώδεις ενώσεις δεν αποτελούσαν πρόβλημα μόνο για τις εξουσιαστικές ελίτ των πόλεων, αλλά και για το Στέμμα. Το βασιλικό εργασιακό Διάταγμα του 1361, αφού όρισε του μισθούς των χτιστών και ξυλουργών, ανέφερε ότι:

«...όλες οι συμμαχίες και κακόβουλες συμφωνίες των χτιστών και ξυλουργών, και τα εκκλησιάσματα, οι συνάξεις, οι αποφάσεις και οι όρκοι που έγιναν μεταξύ τους, ή πρόκειται να γίνουν, θα θεωρούνται από εδώ και πέρα μη έγκυρα και εντελώς άκυρα έτσι ώστε ο χτίστης και ο ξυλουργός, οποιασδήποτε κατάστασης και αν είναι, θα εξαναγκάζεται από τον μάστορα τον οποίο υπηρετεί, να κάνει κάθε εργασία που του οφείλει...».¹⁸⁸

Τί ήταν όμως αυτές οι ενώσεις και γιατί είναι τόσο σημαντικές για την εργασιακή αντιπαράθεση; Στις πόλεις, ο κόσμος της μισθωτής εργασίας, αντιμέτωπος

¹⁸⁷ *Memorials*: “1383, Proclamation against Congregations, Covins, and Conspiracies”. σ. 476-482. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/no-series/memorials-london-life/pp476-482> [27/9/2021].

¹⁸⁸ *S.R., I*, σ. 367.

με τις δύσκολες συνθήκες της καθημερινότητας, την έλλειψη θεσμικής οδού έκφρασης των προβλημάτων του και την εργαλειοποίηση των Διαταγμάτων της εργασίας εναντίον του, προχώρησε στην συγκρότηση συλλογικοτήτων. Στο πλαίσιο των τελευταίων προωθούνταν η αλληλεγγύη γύρω από την εργασία και η συλλογική δράση με στόχο την διεκδίκηση κοινών οικονομικών συμφερόντων, ενάντια στα πρόσφατα βασιλικά και αστικά εργασιακά Διατάγματα¹⁸⁹. Εφόσον, λοιπόν, η εξουσιαστική ελίτ δεν αναγνώριζε τους νέους όρους λειτουργίας της αγοράς εργασίας και την νεοαποκτηθείσα διαπραγματευτική δύναμη των μισθωτών εργαζομένων θα το έκαναν οι ίδιοι με τα δικά τους θεσμικά όργανα, που φυσικά δεν αναγνωρίζονταν.

Οι παράνομες αυτές συλλογικότητες ανήκαν στο ευρύτερο σύμπαν των αδελφοτήτων, με την θρησκευτική αδελφότητα να αποτελεί το συνηθέστερο παράδειγμα. Οι αδελφότητες των εργαζομένων ήταν εθελούσιες ενώσεις, ποικίλου χαρακτήρα και μορφής, ενώ τα μέλη τους προέρχονταν από ένα ευρύ κοινωνικό φάσμα. Άλλες λειτουργούσαν σαφέστερα ως ομάδες άσκησης εργασιακής πίεσης και άλλες είχαν περισσότερο θρησκευτικό και κοινωνικό πρόσημο. Θα ήταν αναχρονιστικό να προσπαθήσουμε να δώσουμε σε αυτές τις συλλογικότητες μία μόνο υπόσταση, είτε θρησκευτική είτε επαγγελματική. Πρόκειται για πολυδιάστατες συνενώσεις, όπως ακριβώς και οι ζωές των ανθρώπων που τις αποτελούσαν. Επιτελούσαν ποικίλες λειτουργίες για τα μέλη τους, παίζοντας φιλανθρωπικό, οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό ρόλο. Βέβαια, η ενασχόληση με εργασιακά ζητήματα είτε σε επίπεδο δράσης ή απλά συζήτησης, αποτελούσε κύριο χαρακτηριστικό τέτοιων αδελφοτήτων, άλλων περισσότερο και άλλων λιγότερο. Αξίζει να αναφερθεί ότι τον ρόλο του οργανωτικού προτύπου έπαιξαν οι επίσημες συντεχνίες με επικεφαλής τους μάστορες στο πλαίσιο των οποίων κατά κανόνα υπάγονταν τα υπάλληλα στοιχεία του κόσμου της μισθωτής εργασίας.¹⁹⁰

Τέτοιου είδους συλλογικότητες απουσίαζαν από την ύπαιθρο. Υπήρχαν, βέβαια, εργασιακές ομάδες που περιφέρονταν και ανέπτυσαν συνεκτικούς δεσμούς

¹⁸⁹ Αξίζει να σημειωθεί ότι τόσο οι συντεχνίες των τεχνιτών και όσο και οι αδελφότητες δεν λειτουργούσαν μόνο ως ένα πεδίο εργασιακής αντιπαράθεσης. Επιτελούσαν ποικίλες λειτουργίες που διαμόρφωναν και συμπλήρωναν την εμπειρία της εργασίας. Σύμφωνα με τον Gervase Rosser, η φήμη του καλού εργάτη, τα πελατειακά δίκτυα, η δυνατότητα πίστωσης, οι γαμήλιες στρατηγικές ανήκαν στην φαρέτρα των στρατηγικών επιβίωσης και ανέλιξης των εργατών. Η αντιπαράθεση δεν ήταν μονόδρομος για να βελτιώσει κανείς τις συνθήκες ζωής του. Gervase Rosser, "the negotiation of work", *ό.π.*, σ. 8-9, 29-31, Gervase Rosser, *Solidarity*, *ό.π.*, σ. 158, 184.

¹⁹⁰ Rodney Hilton, *English and French towns*, *ό.π.*, σ. 72, 75, 146., Catharina Lis, Hugo Soly, Lee Mitzman. "'An Irresistible Phalanx'", *ό.π.*, σ. 19-20, 24-25, 28, 50., Gervase Rosser, "the negotiation of work", *ό.π.*, σ. 24-29., Gervase Rosser, *Solidarity*, *ό.π.*, σ. 3, 7, 178., Mark Addison Amos, "The Naked and The Dead: The Carpenters' Company and Lay Spirituality in Late Medieval England", *Middle Ages at Work*, *ό.π.*, Palgrave Macmillan, 2004, σ. 92, 100.

προωθώντας συλλογικά τα οικονομικά τους συμφέροντα¹⁹¹. Ωστόσο δεν παρουσίαζαν τον ίδιο βαθμό αλληλεγγύης και οργάνωσης ούτε την ίδια επινοητικότητα στην αξιοποίηση στρατηγικών οικονομικής πίεσης συγκριτικά με τις αδελφότητες των πόλεων, επειδή μάλλον οι αδελφότητες στις πόλεις καλούνταν να καλύψουν ανάγκες που δεν ανέκυπταν στην ύπαιθρο. Οι αδελφότητες, ανεξαρτήτως τύπου, αναλάμβαναν να διαμορφώσουν κοινή ταυτότητα και στέρεους κοινωνικούς δεσμούς στους μεγάλους ετερογενείς πληθυσμούς των πόλεων και αντικαθιστούσαν τα φυσικά δίκτυα προστασίας της υπαίθρου, όπως τους εκτεταμένους συγγενικούς δεσμούς. Επίσης, προσέφεραν κοινωνικές και εργασιακές δυνατότητες επιβίωσης και ανέλιξης που η ύπαιθρος δεν μπορούσε να προσφέρει¹⁹².

Εργασιακές ομάδες άσκησης οικονομικής πίεσης είχαν κάνει ήδη κάνει την εμφάνισή τους από τα τέλη του 13^{ου} αιώνα, αλλά μετά το 1348 αποτέλεσαν πάγιο πρόβλημα για τις αστικές αρχές και στρέφονταν περισσότερο κατά των εργοδοτικών ελίτ. Η παράνομη δράση και ο σχηματισμός εργασιακών συνενώσεων των μισθωτών εργαζόμενων δεν ήταν καινοφανές φαινόμενο, αλλά ο ζήλος καταστολής τους ήταν¹⁹³. Το 1443 στο Norwich, οι αστικές αρχές διαμαρτυρήθηκαν στον επίσκοπο και στον Earl του Suffolk για τις πολλές αδελφότητες στην πόλη. Το 1441, στο Λονδίνο, το αστικό συμβούλιο εξέφρασε φόβους ότι πολλές θρησκευτικές αδελφότητες συνέρχονταν υπό την πρόφαση θρησκευτικής ευλάβειας για σκανδαλώδεις σκοπούς¹⁹⁴. Στην ίδια πόλη, οι μάστορες της συντεχνίας των σελοποιών (saddlers), διαμαρτυρήθηκαν το 1396, διότι οι μισθωτοί τεχνίτες και οι μαθητευόμενοι της συντεχνίας είχαν συγκροτήσει θρησκευτική αδελφότητα, στο πλαίσιο της οποίας έκαναν παράνομες συμφωνίες για την διεκδίκηση μεγαλύτερων αποδοχών και με πρόφαση μνημόσυνα παραμελούσαν την εργασία τους¹⁹⁵. Το ίδιο έτος, μέλη της συντεχνίας των υποδηματοποιών (cordwainers) κατηγόρησαν τους μισθωτούς εργαζομένους τους ενώπιον του δημάρχου και των άλλων δημοτικών αρχόντων, επειδή συγκαλούσαν παράνομες συνελεύσεις¹⁹⁶.

Έχει γίνει ήδη λόγος στις προηγούμενες σελίδες για την επινοητικότητα, την αλληλεγγύη και την αποφασιστικότητα που χαρακτήριζε τις παραπάνω

¹⁹¹ Simon Penn και Christopher Dyer, "Wages and Earnings", *ό.π.*, σ. 365.

¹⁹² Richard Holt και Gervase Rosser, "Introduction", *ό.π.*, σ. 11-12., Sarah Rees Jones, "population mobility", *ό.π.*, σ. 31-32.

¹⁹³ Rodney Hilton, *English and French towns*, *ό.π.*, σ. 146., Catharina Lis, Hugo Soly, Lee Mitzman. "'An Irresistible Phalanx'", *ό.π.*, σ. 21-22., Sarah Rees Jones, "Regulation of Labour", *ό.π.*, σ. 139., Gervase Rosser, *Solidarity*, *ό.π.*, σ. 182-183, Gervase Rosser, "the negotiation of work", *ό.π.*, σ. 26., Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, *ό.π.*, σ. 43., Emma Martin, *Idleness*, *ό.π.*, σ. 143.

¹⁹⁴ Rodney Hilton, *English and French towns*, *ό.π.*, σ. 75.

¹⁹⁵ Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, *ό.π.*, σ. 45., Gervase Rosser, *Solidarity*, *ό.π.*, σ. 179. Δείτε παράρτημα [στη σελίδα 150](#).

¹⁹⁶ Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, *ό.π.*, σ. 45. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 151](#).

συλλογικότητες των μισθωτών εργαζομένων: το εύρος και το είδος των τακτικών που χρησιμοποιούσαν τόσο για να παρακάμψουν τους θεσμικούς περιορισμούς των συντεχνιών και των αστικών συμβουλίων όσο και για να τους ασκήσουν οικονομική πίεση. Υπάρχουν επίσης πολλές ενδείξεις ότι οι αδελφότητες αυτές χρησιμοποιούσαν την εργασία τους ως όπλο για την διεκδίκηση καλύτερων μισθών και καλύτερων συνθηκών εργασίας. Στο Λονδίνο, μόλις έναν μήνα μετά την *Ρύθμιση* του Στέμματος είχαν ήδη αρχίσει τα προβλήματα. Μία ομάδα από «υπηρέτες» της συντεχνίας των αρτοποιών «... κατηγορήθηκε για την σύσταση συνομοσπασίας...». Συγκεκριμένα, «...δεν θα εργάζονταν για τους μάστορες τους εκτός αν έπαιρναν διπλάσιο ή τριπλάσιο μισθό». Τον Οκτώβριο του 1349, μία ομάδα υποδηματοποιών κατηγορήθηκε «για την σύσταση συνομοσπονδίας και συμφώνησαν να πωλούν παπούτσια 8 ή 9 δηνάρια το ζευγάρι αντί της πρότερης τιμής των 6 δηναρίων, περιφρονώντας το πρόσφατο Διάταγμα και βασιλικό ένταλμα περί των τιμών και των μισθών των εργατών». Έναν μήνα αργότερα, οι μάστορες της συντεχνίας των υποδηματοποιών συνέχισαν να έχουν προβλήματα, καθώς οι μισθωτοί εργαζόμενοί τους, «...προσχώρησαν σε συνομοσπασία ώστε να μην τους υπηρετούν παρά με την ημέρα και με τους δικούς τους όρους, πράγμα το οποίο ερχόταν σε αντιπαράθεση με το δικαίωμα των μαστόρων να ελέγχουν το επάγγελμα». Μάλιστα, πρόκειται για μία από τις υποθέσεις με μεγάλη συμμετοχή μισθωτών εργαζομένων, καθώς στην «συνομοσπονδία» αποκαλύφθηκε ότι συμμετείχαν τουλάχιστον 60 άτομα.¹⁹⁷

Κάποιες περιπτώσεις καταδεικνύουν καλύτερα την σημασία που έπαιξε η εργασιακή αλληλεγγύη στην συλλογική διεκδίκηση συμφερόντων. Για παράδειγμα, το 1355, στο Λονδίνο, οκτώ Φλαμανδοί¹⁹⁸ υφαντές (weavers) κατηγορήθηκαν για την συγκρότηση «συνομοσπονδίας». Είχαν συμφωνήσει ότι «δεν θα εργαστούν για λιγότερο από επτά δηνάρια την ημέρα, και ότι, αν ένας από αυτούς φυλακιστεί για οποιοδήποτε αδίκημα, θα σταματούσαν να υφαίνουν μέχρι να απελευθερωθεί».¹⁹⁹

Η στάση των Φλαμανδών τεχνιτών δεν θα πρέπει να ερμηνευθεί ως εξ αίρεση και απότοκο της φλαμανδικής παράδοσης στην εργασιακή αντιπαράθεση, καθώς το 1441 οι μισθωτοί τεχνίτες και οι μαθητευόμενοι της συντεχνίας των αρτοποιών

¹⁹⁷ Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 48-49., *C.P.M.R.C.L. I*, "Roll A 6: 1348-1350, Membr. 1 b, Membr. 3, Membr. 3b., σ. 224-240. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/plea-memoranda-rolls/vol1/pp224-240> [27/11/2021].

¹⁹⁸ Ως Φλαμανδός θα μπορούσε να προσδιοριστεί οποιοσδήποτε προερχόταν από τις Κάτω Χώρες και την βορειοδυτική Ευρώπη. Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 49.

¹⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 49., *C.P.M.R.C.L. I*, 1323-1364, "Roll A 7: 1354-55, Membr. 4.", σ. 241-257. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/plea-memoranda-rolls/vol1/pp241-257> [28/11/2021].

επέδειξαν ανάλογη συμπεριφορά. Σύμφωνα με τις κατηγορίες των μαστόρων τους, είχαν συστήσει «αδελφότητα» (“brotherhood”) και «δεν θα εργαζόνταν παρά για μεγαλύτερους μισθούς». Επίσης, αιτούνταν την αλλαγή του εργασιακού ωραρίου. Ενδεικτικά, ανέφεραν ότι «κανείς τους δεν θα εργαζόταν την νύχτα, αλλά θα πήγαιναν για δουλειά την ημέρα και θα έφευγαν την ημέρα». Επιπλέον, τα μέλη της αδελφότητας είχαν συμφωνήσει ότι εάν κάποιος μάστορας απέλυε κάποιον από τις συνήθεις ομάδες των τριών και τεσσάρων μισθωτών εργαζομένων, τότε οι άλλοι «θα τον ενισχύσουν απέναντι στον μάστορα... και ότι, εάν δεν επανόρθωνε, τότε όλοι θα αποχωρήσουν την ίδια εκείνη στιγμή από την υπηρεσία του».²⁰⁰

Τέτοιου είδους συμπεριφορές δεν συναντούσε κανείς μόνο στο Λονδίνο. Το 1424 ξέσπασε διαφωνία μεταξύ των υφαντουργών του Coventry και των μαστόρων τους. Τα μέλη της αδελφότητας των υφαντουργών όχι μόνο αρνήθηκαν να εργαστούν, αλλά παρεμπόδισαν και άλλους από την εργασία τους²⁰¹. Κάποιες φορές η κλιμάκωση της έντασης οδηγούσε σε βίαιες συγκρούσεις. Το 1387, στο Λονδίνο, οι μισθωτοί τεχνίτες και οι μαθητευόμενοι της συντεχνίας των υποδηματοποιών, στο πλαίσιο των παράνομων δραστηριοτήτων τους, επιτέθηκαν στον Richard Bonet, μέλος της συντεχνίας. Στο Chester, το 1399, μία ομάδα μαστόρων στον τομέα της βιοτεχνίας ύφανσης επιτέθηκε στους μισθωτούς τεχνίτες υπό την υπηρεσία τους²⁰².

Οι τακτικές οικονομικής πίεσης από μέρους των μισθωτών εργαζομένων δεν ήταν απαραίτητο να έχουν αποκλειστικά συγκρουσιακό χαρακτήρα. Εξίσου σημαντικό ήταν να παρακάμπτουν του μηχανισμούς εργασιακής εποπτείας εστιάζοντας στην κάλυψη των αναγκών τους. Για παράδειγμα, στα τέλη του 15^{ου} αιώνα, μαθητευόμενοι της συντεχνίας των μαχαιροποιών²⁰³ (cutlers) του Λονδίνου συνωμοτούσαν ως «συνεργάτες» για την μυστική σύσταση ανεπίσημων καταστημάτων μακριά από τα μάτια των αρχών²⁰⁴. Στην ίδια πόλη, σύμφωνα με τους μάστορες της συντεχνίας των σπιруνοποιών (spurriers), οι μισθωτοί τεχνίτες της συντεχνίας είχαν συστήσει το 1372 θρησκευτική αδελφότητα, στο πλαίσιο της οποίας οργανώνονταν πολλές παράνομες

²⁰⁰ Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 46., Gervase Rosser, *Solidarity*, ό.π., σ. 180., *C.L.B.C.L.: K*, 'Folios 191-200: Sept 1440 - ' Folio 198 b., σ. 248-269. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/london-letter-books/volk/pp248-269> [28/11/2021].

²⁰¹ Annie Abram, *Social England*, ό.π., σ. 119-120.

²⁰² Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 45, 58., *C.L.B.C.L.: H, 1375-1399*, 'Folios ccxi - ccxx: Nov 1386 - ' Folio ccxix., σ. 296-315. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/london-letter-books/volh/pp296-315> [28/11/2021].

²⁰³ Παραγωγοί και πωλητές αντικειμένων με κοφτερή αιχμή.

²⁰⁴ Gervase Rosser, “the negotiation of work”, ό.π., σ. 16.

οικονομικές δραστηριότητες, είχαν ορίσει τιμές για την παροχή συγκεκριμένων υπηρεσιών και συγκεκριμένο τρόπο σύναψης συμβολαίων²⁰⁵.

Οι παραπάνω τακτικές οικονομικής πίεσης καταδεικνύουν την νέα δυναμική των μισθωτών εργαζόμενων. Πόσο επιτυχείς ήταν όμως η δράση όλων αυτών των παράνομων ενώσεων; Οι πηγές είναι κατηγορηματικές. Κάθε φορά η αντίσταση των εργαζομένων συντριβόταν από τους μάστορες και τα αστικά συμβούλια. Οι παραβάτες κατέληγαν να αποδέχονται την υπάλληλή τους θέση, να πληρώνουν πρόστιμα ή να φυλακίζονται, να απειλούνται με δημόσια έκθεση στο ικρίωμα²⁰⁶.

Παρόλα αυτά, υπάρχουν τέσσερις παράγοντες που οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι αδελφότητες ήταν αρκετά επιτυχημένες στην δράση τους.

Πρώτον, το είδος των πηγών υπαγόρευε την έκβαση των υποθέσεων προς όφελος των ελίτ και την αποσιώπηση περιπτώσεων που καταδεικνύουν το αντίθετο. Θα ήταν παράλογο τα ίδια τα αστικά αρχεία να υπονομεύουν την εξουσία των αστικών αρχών. Επομένως, θα πρέπει να εξετάζουμε με επιφυλακτικότητα την παρουσίαση των γεγονότων μέσα από πηγές που υποστήριζαν τις εξουσιαστικές ελίτ.

Δεύτερον, ορισμένες υποθέσεις ξεφεύγουν από τον κανόνα και αποτυπώνουν μία διαφορετική εικόνα από εκείνη της ολοκληρωτικής καταστολής. Οι προαναφερόμενες περιπτώσεις διαμάχης μεταξύ μαστόρων και μισθωτών εργαζόμενων τόσο στο Coventry, το 1424, όσο και στο Λονδίνο, το 1396, αναδεικνύουν την αντιπαράθεση ως μέρος μίας διεργασίας διαπραγμάτευσης. Τα μέλη της αδελφότητας των υφαντουργών του Coventry εξασφάλισαν σημαντικές παραχωρήσεις υπό μορφή εγγυήσεων και οι μάστορες συμφώνησαν να μην προσλαμβάνουν εργάτες που δεν προέρχονταν από την πόλη. Στην υπόθεση των σελοποιών του Λονδίνου, η τελική κρίση του δημάρχου αρνούνταν όλα τα αιτήματα των μισθωτών εργαζόμενων. Ωστόσο, πριν καταλήξουν σε απόφαση, ο δήμαρχος και άλλοι ανώτεροι αξιωματούχοι κάλεσαν τους αντιπροσώπους της αδελφότητας να συνομιλήσουν με τους αντιπροσώπους των μαστόρων και στις 19 Ιουλίου να

²⁰⁵ Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., 49.

²⁰⁶ Η συντριπτική πλειοψηφία των υποθέσεων που έχουν αναφερθεί παραπάνω λήγει άδοξα για τους μισθωτούς εργαζόμενους. Για την υπόθεση των υποδηματοποιών του 1396: Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 45, για την υπόθεση της αδελφότητας των σελοποιών το 1396: *Memorials*, 'Memorials: 1396, The Serving-men of the trade of Saddlers forbidden to form Fraternities.', σ. 541-544. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/no-series/memorials-london-life/pp541-544> [2/11/2021], επίσης στο: *C.L.B.C.L. :H, 1375-1399*, 'Folios ccci - cccxi: March 1394-5 -' Folio cccix b., σ. 422-433. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/london-letter-books/volh/pp422-433> [28/11/2021], για την υπόθεση των αρτοποιών και υποδηματοποιών το 1349: *C.P.M.R.C.L. I*, "Roll A 6: 1348-1350, Membr. 1 b, Membr. 3, Membr. 3b., σ. 224-240. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/plea-memoranda-rolls/vol1/pp224-240> [27/11/2021], για τους Φλαμανδούς υφαντουργούς το 1355: Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 49, για τους αρτοποιούς το 1441: *Στο ίδιο*, σ. 46, για τους σπιρουνοποιούς το 1372: *Στο ίδιο*, σ. 49.

αναφέρουν την συμφωνία στην οποία έφτασαν. Παρόμοια διεργασία διαπραγμάτευσης μέσω αντιπροσώπων εκτυλίχθηκε και στην περίπτωση του Coventry. Επιπρόσθετα, στην περίπτωση των σελοποιών, οι μάστορες επιπλήχθηκαν και οι μισθωτοί εργαζόμενοι παροτρύνθηκαν να αναφέρουν οποιοδήποτε άλλο παράπονο που είχαν. Ακόμα, δόθηκε η διαβεβαίωση ότι σε περίπτωση αδικήματος εις βάρος τους η δικαιοσύνη θα αποδοθεί ταχύτατα²⁰⁷. Ακόμα και στην περίπτωση που τα λόγια των αστικών συμβουλίων να ήταν στάχτη στα μάτια των αγανακτισμένων τεχνιτών και μαθητευομένων, ωστόσο τα ίδια τα αστικά συμβούλια είχαν επίσης συμφέρον να μην αφήνουν τους μάστορες εντελώς ανεξέλεγκτους, ενώ οι πιστές ομάδες μισθωτών εργαζομένων ήταν χρήσιμες σε περιόδους κρίσης²⁰⁸.

Τρίτον, η ερμηνευτική προσέγγιση της διαπραγμάτευσης των συντεχνιών και των εργοδοτών με τις παράνομες ενώσεις των εργατών αποκτά μεγαλύτερη βαρύτητα αν κανείς αναλογιστεί τις πραγματικές συνθήκες της οικονομίας. Ο κόσμος της εργασίας λειτουργούσε σε σημαντικό βαθμό έξω από το πεδίο των καταστατικών ρυθμίσεων παρά εντός αυτού²⁰⁹. Οι εργοδότες και οι ελίτ το γνώριζαν πολύ καλά αυτό. Για παράδειγμα, το 1421 οι μάστορες των σπιρουνοποιών του Λονδίνου διαμαρτύρονταν εξαιτίας του μεγάλου όγκου της εργασίας που λάμβανε χώρα από εργάτες που δεν ανήκαν στην συντεχνία και διέφευγαν των ελεγκτικών μηχανισμών της πόλης, αναμεσά τους ακόμα και γυναίκες. Η συντεχνιακή ρύθμιση των μαχαιροποιών, το 1485, ανέφερε, επίσης, πληθώρα παράνομων οικονομικών δραστηριοτήτων, όπως η πώληση της εργασίας μαθητευόμενων από μάστορες σε άτομα που δεν ήταν κατάλληλα καταρτισμένα να διδάξουν το επάγγελμα. Ακόμα, αναφερόταν η πρόσληψη ξένων²¹⁰ και η εργασία τους έξω από την πόλη. Οι παράνομες οικονομικές δραστηριότητες αποτελούσαν μέρος της καθημερινότητας²¹¹. Αρκετοί μάστορες και έμποροι, όπως και άλλοι εργοδότες, που είχαν περισσότερο ανάγκη την εργασία παρά την τιμωρία των ταραχοποιών τεχνιτών, εργατών και μαθητευομένων, ήταν διατεθειμένοι να διαπραγματευτούν, όπως οι ομόλογοί τους στην ύπαιθρο.

²⁰⁷ Gervase Rosser, *Solidarity*, ό.π., σ. 180., *Memorials*, 'Memorials: 1396, The Serving-men of the trade of Saddlers forbidden to form Fraternities.', σ. 541-544. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/no-series/memorials-london-life/pp541-544> [2/11/2021], Mary Dormer Harris, *The Coventry Leet Book*, ό.π., σ. 91-96.,

²⁰⁸ Gervase Rosser, "the negotiation of work", ό.π., σ. 26-27.

²⁰⁹ Gervase Rosser, *Solidarity*, ό.π., σ. 154.

²¹⁰ Πρόκειται για τον όρο "foreyns", ο οποίος χρησιμοποιούνταν στο Λονδίνο για να δηλώσει τον Άγγλο υπήκοο που μετακινούνταν για οικονομικούς λόγους. Sarah Rees Jones, "population mobility", ό.π., σ. 30-31.

²¹¹ James R. Farr, "On the shop floor: guilds, artisans, and the European market economy, 1350-1750", *Journal of Early Modern History*, 1, 1(1997), σ. 47-52., Charles Welch, *History of the Cutlers' Company of London*, vol. 1, London 1916, σ. 337-338., <https://archive.org/details/historyofcutlers01welcuoft/page/337/mode/1up> (10/11/2021)

Τέταρτον, η επιτυχία των παραπάνω εργασιακών συνενώσεων δεν έγκειται τόσο στην ικανοποίηση των αιτημάτων τους, όσο στο γεγονός ότι αποτελούσαν σταθερά για τον κόσμο της εργασίας μετά το 1350. Οι αδελφότητες αποδείχτηκαν εξαιρετικά ανθεκτικές απέναντι στα μέτρα καταστολής εναντίον τους. Μία θρησκευτική αδελφότητα των κατώτερων τεχνιτών και εργατών της βιοτεχνίας ύφανσης του Coventry κατεστάλη και λειτούργησε παράνομα τρεις φορές κατά τον 14ο και 15ο αιώνα²¹². Στο Λονδίνο, οι μισθωτοί εργαζόμενοι της συντεχνίας των υποδηματοποιών που καταδικάστηκαν το 1387 για την συγκρότηση «παράνομων συγκεντρώσεων», καταδικάστηκαν πάλι 10 χρόνια αργότερα για την συγκρότηση παράνομης αδελφότητας, πληρώνοντας βαρύτατο πρόστιμο²¹³.

Είναι σημαντικό να διευκρινιστεί ότι η αντιπαράθεση για την εργασία στις πόλεις, όπως και στην ύπαιθρο, δεν αναπτύχθηκε αποκλειστικά μεταξύ ενός δίπολου εργοδοσίας και κόσμου της εργασίας. Αντίθετα, διαχεόταν σε όλο το κοινωνικό φάσμα. Διάφορες οικονομικές πρακτικές μπορούσαν να δημιουργήσουν αντιπαράθεση μεταξύ ενός επαγγέλματος και συνολικά των καταναλωτών, αναθέτοντας στην αστική κυβέρνηση και το Στέμμα ρόλο ρυθμιστή. Για παράδειγμα, στο Bristol το 1363, οι βυρσοδέψες (tanners) αγόραζαν τα δέρματα σε τιμή 2 ή 3 σελινιών και, αφού τα επεξεργάζονταν, τα πωλούσαν στους υποδηματοποιούς (cobblers) σε σχεδόν διπλάσια τιμή με αποτέλεσμα το τελικό προϊόν να φθάνει εξαιρετικά ακριβό στην αγορά, προκαλώντας το μένος άλλων συντεχνιών και των καταναλωτών. Η «υπέρογκη τιμή», που όπως είδαμε απαγορευόταν από τα Διατάγματα, οδήγησε σε «μεγάλη αναταραχή» στην πόλη²¹⁴.

Η αντιπαράθεση μπορούσε να μην εκδηλωθεί απαραίτητα μεταξύ εργοδότη και εργαζομένου, καθώς το 1366 στο Λονδίνο και στο Southwark, δεκατέσσερις μάστορες και τρεις μισθωτοί τεχνίτες της συντεχνίας των γναφέων (fullers) «είχαν συγκροτήσει συνομοσπονδία». Συνέρχονταν, σχηματίζοντας αλληπάλληλα «εκκλησιάσματα» σε διάφορα μέρη της πόλης με σκοπό να συνεχίσουν «τις μοχθηρές τους πράξεις» και την «κακία τους». Στην δράση τους συγκαταλέγονταν πολυάριθμες επιθέσεις κατά διαφόρων προσώπων, αναμεσά τους και ο αντιδημοφιλής μάστορας John de Draycote. Μάλιστα, όταν η απόπειρα εναντίον του απέτυχε, «μην επιτρέποντας στους μισθωτούς τεχνίτες της συντεχνίας να εργαστούν», τους κινητοποίησαν για να τον βρουν «και να

²¹² Rodney Hilton, *English and French towns*, ό.π., σ. 148., Gervase Rosser, *Solidarity*, ό.π., σ. 178, 180-181.

²¹³ Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 45.

²¹⁴ Στο ίδιο, σ. 43.

πάρουν την εκδίκησή τους»²¹⁵. Αν και η πηγή δεν παρουσιάζει σαφές οικονομικό κίνητρο, είναι πιθανό να πρόκειται για ευκαιριακή συμμαχία μεταξύ μισθωτών εργατών και φτωχών μαστόρων, καθώς οι νέες οικονομικές εξελίξεις οδήγησαν αρκετούς μαστορες να εργάζονται για πλουσιότερους συναδέλφους τους, επιφέροντας μίας μορφής ρευστοποίηση των παλαιότερα περισσότερο παγιωμένων κοινωνικών και επαγγελματικών σχέσεων²¹⁶.

Η σύγκρουση δεν ήταν μονόδρομος. Ας μην ξεχνάμε, ότι οι μισθωτοί τεχνίτες και οι μαστορες μοιράζονταν σε μεγάλο βαθμό το ίδιο πολιτισμικό και οικονομικό περιβάλλον. Πολλές φορές αμφοτέροι συνεργάζονταν σε νόμιμες κι παράνομες οικονομικές δραστηριότητες. Άλλες φορές ήταν οι μισθωτοί τεχνίτες που κατεύθυναν φιλόδοξα οικονομικά εγχειρήματα. Παράλληλα, η αντιπαράθεση οφειλόταν και στον ηλικιακό παράγοντα ή σε λόγους σχετικούς με την επαγγελματική εξέλιξη²¹⁷. Το ιστορικό πλαίσιο καθορίζει την τελική εκτίμηση, δίχως να υπάρχει ένα σταθερό πλαίσιο σύγκρουσης.

Η αντιπαράθεση για την εργασία μπορούσε είχε και διακοινοτικό πρόσημο. Πιο συγκεκριμένα, κατά τον 14^ο αιώνα είχε ξεσπάσει οικονομικός ανταγωνισμός μεταξύ των δύο λιμανιών του ποταμού Lea, του Ware και του Hertford. Οι πολίτες του Hertford χρησιμοποιούσαν τα εργασιακά Διατάγματα για να πλήξουν τις βιοτεχνικές δραστηριότητες των βαφέων και των βυρσοδευών του Ware.²¹⁸

Προς μία νέα εργασιακή ηθική;

Έχοντας καταδείξει τον πολυσχιδή χαρακτήρα της αντιπαράθεσης για την εργασία, μένει ακόμα ένα βασικό ερώτημα. Στο προηγούμενο κεφάλαιο, αναδείχθηκαν οι νέες προσλήψεις των εργοδοτών μετά τον Μαύρο Θάνατο απέναντι στην εργασία. Ποια ήταν, όμως, η στάση των μισθωτών εργαζομένων; Οι ιστορικοί συμφωνούν ότι συγκροτήθηκε μία νέα «εργασιακή ηθική», αλλά οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις πάνω στο ζήτημα διαφέρουν. Σύμφωνα με τον John Hatcher, οι μισθωτοί εργαζόμενοι εξασφαλίζοντας καλύτερες απολαβές σταματούσαν να εργάζονται επενδύοντας στον

²¹⁵ Rodney Hilton, *English and French towns*, ό.π., σ. 147, *C.P.M.R.C.L: II, 1364-1381*, "Roll A 11: 1366, Membr. 3 b.", σ. 51-64., *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/plea-memoranda-rolls/vol2/pp51-64> [28/9/2021]. Ο Gervase Rosser υποστηρίζει ότι ο Draycote ήταν έμπορος και ότι πρόκειται για κοινή δράση μεταξύ μαστόρων και τεχνιτών εναντίον εμπόρου. Gervase Rosser, *Solidarity*, ό.π., σ. 172.

²¹⁶ Rodney Hilton, *English and French towns*, ό.π., σ. 84., Gervase Rosser, *Solidarity*, ό.π., σ. 166-167, 171, 181., Sarah Rees Jones, "Population Mobility", ό.π., σ. 37-38.

²¹⁷ Gervase Rosser, *Solidarity*, ό.π., σ. 167-168, 170-171, 173-174.

²¹⁸ Andrew Prescott, "Great and horrible rumour", *Shaping the English revolt of 1381*, Justine Firnhaber-Baker, Dirk Schoenaers (επιμ.), *The Routledge History Handbook of Medieval Revolt*, London, New York, Routledge, 2017, σ. 92.

ελεύθερο χρόνο τους, προξενώντας την οργισμένη αντίδραση των εργοδοτών²¹⁹. Αντίθετα, ο Christopher Dyer υποστηρίζει ότι μισθωτοί εργαζόμενοι βλέποντας την βελτίωση του βιοποριστικού τους επιπέδου και την ενισχυμένη αγοραστική τους δύναμη ενίσχυσαν την εντατικότητα της εργασίας τους, επιθυμώντας να διατηρήσουν και να ενισχύσουν την νέα τους θέση²²⁰.

Οι ίδιες οι πηγές είναι εξίσου αινιγματικές, συντηρώντας την αντιφατικότητα των δύο ιστοριογραφικών προσεγγίσεων. Για παράδειγμα, οι μαθητευόμενοι και οι μισθωτοί τεχνίτες συντεχνίας των αρτοποιιών (bakers), σύμφωνα με τους μάστορές τους, διασκέδαζαν τις ιερές μέρες καταναλώνοντας αλκοόλ με αποτέλεσμα να μην εργάζονται καλά την επόμενη μέρα²²¹. Αντίθετα, άλλοι επέλεγαν να εργαστούν στις αργίες, όπως οι μαθητευόμενοι της συντεχνίας των μαχαιροποιών ή ο ξυλουργός Richard Bytom, ακόμα και αν απαγορευόταν²²². Παράλληλα, σύμφωνα με τις πηγές, όταν οι εργαζόμενοι εμπλέκονταν σε παράνομες δραστηριότητες η εντατικότητα της εργασίας τους και η μεθοδικότητά της αυξανόταν σε πρωτόγνωρα επίπεδα²²³.

Η απόσταση που χωρίζει τις δύο θεωρίες και η αντίφαση που παρατηρείται στις πηγές μειώνεται σημαντικά αν αντιμετωπιστεί υπό το πρίσμα της αντιπαράθεσης για την εργασία. Όπως αναφέρει η Emma Martin, οι εργαζόμενοι δεν αρνούσαν να δουλέψουν, αλλά να εργαστούν υπό τους όρους των εργοδοτών και αντιπρότειναν τους δικούς τους. Η κατηγορία περί οκνηρίας οφειλόταν σε μία εκ διαμέτρου διαφορετική πρόσληψη της εργασίας. Οι ελίτ πίστευαν ότι τίποτα δεν άλλαξε. Αντίθετα, οι μισθωτοί εργαζόμενοι είδαν τον ρόλο τους να αλλάζει και δυναμικά υποστήριξαν αυτήν την αλλαγή²²⁴. Ήταν πρόθυμοι και ικανοί να εργαστούν εντατικά, αν ικανοποιούνταν τα αιτήματά τους και αν γίνονταν αποδεκτά ή συνυπολογίζονταν έστω, τα δικά τους κριτήρια εργασίας. Διαφορετικά, το αντάλλαγμα για τον χρόνο που δέσμευαν για εργασία δεν άξιζε τον κόπο και γι' αυτό θα τον επένδυαν σε δραστηριότητες όπως τα τυχερά παιχνίδια, οι ταβέρνες, τα ομαδικά αθλήματα, σε δραστηριότητες που τώρα

²¹⁹ John Hatcher, "Aftermath", *ό.π.*, σ. 27. John Hatcher, "Labour, Leisure and Economic Thought Before the Nineteenth Century," *Past & Present*, 160 (1998), σ. 76-77, 82-83, 85, 115.

²²⁰ Christopher Dyer, "Work Ethics", *ό.π.*, σ. 35-39., Christopher Dyer, *An Age of Transition?* *ό.π.*, σ. 233-235.

²²¹ Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, *ό.π.*, σ. 46.

²²² Charles Welch, *Cutlers' Company*, *ό.π.*, σ. 338, Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, *ό.π.*, σ. 6, 195.

²²³ Gervase Rosser, *Solidarity*, *ό.π.*, σ. 167-168, *C.P.M.R.C.L: II, 1364-1381*, 'Roll A 24: 1380-81, Membr. 10., σ. 275-302. British History Online <http://www.british-history.ac.uk/plea-memoranda-rolls/vol2/pp275-302> [11/11/2021]. Πρόκειται για την υπόθεση των σπιρουνοποιών το 1372.

²²⁴ Emma Martin, *Idleness*, *ό.π.*, σ. 145-146, 152.

είχαν τα χρήματα να επενδύσουν. Είναι οι ίδιες δραστηριότητες που η ελίτ τόσο αυστηρά απαγόρευε²²⁵.

Υπάρχουν, βέβαια, κάποια στοιχεία που συντηρούν τις αντιφάσεις, όπως η διάταξη της αδελφότητας των επεξεργαστών δέρματος (curriers) το 1367 στο Λονδίνο, σύμφωνα με την οποία όποιος έμενε άνεργος εξαιτίας του εργοδότη του δικαιούταν δύο δηνάρια την ημέρα από την αδελφότητα, αλλά αν έφταιγε ο ίδιος τότε όφειλε στον εργοδότη του τέσσερα δηνάρια την ημέρα²²⁶. Η ρύθμιση αυτή προβληματίζει, καθώς εγγραφόταν στην εργασιακή ηθική των εργοδοτών. Αυτό, ωστόσο, δεν θα πρέπει να μας προξενεί απορία. Η ανθεκτικότητα των εργασιακών Διαταγμάτων και της πολιτικής που ενέπνεαν οφειλόταν, εκτός από τα οικονομικά τους ερείσματα, και στην ιδεολογική αποδοχή τους από μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένου μέρους εργαζομένων. Αν μία αδελφότητα ήθελε την επισημοποίηση της και την ανάδειξη του κύρους της έπρεπε να αποδεχθεί το ήθος του «καλού εργάτη». Εξάλλου, δίχως την φήμη του αξιόπιστου εργάτη δύσκολα έβρισκε κανείς εργασία. Επίσης, ήταν πράγματι μία εποχή αντιπαράθεσης. Ο καθένας καλούνταν να επιλέξει, αν θα ήταν «καλός» ή «κακός» εργάτης, αν θα ακολουθήσει το αφήγημα των αρχών ή όχι. Για τους όσους είχαν κάποια οικονομική ασφάλεια ίσως ο νέος δρόμος του «καλού εργάτη» να ήταν πιο εύκολος από εκείνους που ακροβατούσαν μεταξύ εξασφάλισης των απαραίτητων και της ανέχειας. Βέβαια, τόσο η «καλή» όσο και η «κακή εργασία» μπορεί να είχαν ταυτόχρονα μία θέση στην καθημερινότητα και στο διανοητικό σύμπαν του μισθωτού εργαζόμενου δίχως αυτό να τον προβληματίζει ιδιαίτερα, σε αντίθεση με τον ιστορικό σήμερα.

Η εργασιακή αντιπαράθεση ως πεδίο πολιτικής συγκρότησης των Άγγλων υπηκόων

Όπως έγινε φανερό μέχρι τώρα, στο πλαίσιο της εργασιακής κρίσης τα νεοσύστατα εργασιακά Διατάγματα εργαλειοποιήθηκαν εις βάρος των μισθωτών εργαζομένων για την οικονομική και κοινωνική ανάσχεση της νέας τους δυναμικής. Παρόλα αυτά, οι τελευταίοι, ιδίως στις πόλεις, προέβαλαν με όχημα τις αδελφότητες και την εργασιακή αλληλεγγύη συστηματική αντίσταση απέναντι στα μέτρα των ελίτ. Είχε, όμως, η αντιπαράθεση για την εργασία πολιτικές απολήξεις;

²²⁵ Mavis E. Mate, "Work and leisure", *ό.π.*, σ. 285-289., Marjorie K. McIntosh, *Controlling Misbehaviour*, *ό.π.*, σ. 76.

²²⁶ Gervase Rosser, *Solidarity*, *ό.π.*, σ. 180.

“Laborator est rebellis”

Ξεκινώντας «από τα πάνω», πρέπει πρώτα να διαπιστώσουμε αν οι ελίτ προσλάμβαναν την εργασιακή κρίση και την στάση των εργαζομένων με πολιτικά κριτήρια. Ο A.L. Beier θεωρεί ότι μόνο τα εργασιακά Διατάγματα της πρώιμης νεότερης περιόδου σχετίζονταν με την διατάραξη της κοινωνικής ιεραρχίας και την πειθάρχηση του εργατικού δυναμικού, ενώ τα μεσαιωνικά εργασιακά Διατάγματα επικεντρώνονταν στην εξασφάλιση της εργασίας για λόγους παραγωγικότητας²²⁷. Αντίθετα, ο Chris Given Wilson συνέδεσε το πρόβλημα της εργασίας με την ανυποταξία των υπάλληλων στρωμάτων: «η κυβερνητική αντίδραση στο πρόβλημα της εργασίας... δεν πρέπει να ιδωθεί ξεχωριστά...έγινε μέρος ενός ευρύτερου προβλήματος, του ζητήματος της κυβερνητικής εξουσίας στην αγγλική κοινωνία...»²²⁸.

Πληθώρα πηγών καταδεικνύει ότι το πρόβλημα της εργασίας δεν ήταν μόνο οικονομικό. Όταν ο John Gower, μέλος της κατώτερης αριστοκρατίας της υπαίθρου, έγραφε ότι «ο κόσμος πήγαινε από το κακό στο χειρότερο...»²²⁹ δεν διαμαρτυρόταν μόνο επειδή οι εργάτες «για την μικρότερη δουλειά απαιτούσαν την ανώτατη αμοιβή»²³⁰, αλλά και γιατί «οι υπηρέτες είναι τώρα κύριοι και οι κύριοι υπηρέτες»²³¹. Για τον Gower, σιγουρά, «ήταν λάθος να βλέπεις τα ανώτερα στρώματα στο έλεος των χωρικών»²³².

Την ίδια εικόνα με τα λογοτεχνικά έργα της περιόδου παρουσίαζαν και οι χρονικογράφοι. Στο χρονικό του John of Reading, μοναχού στο Westminster, αναφερόταν ότι: «...ο παραδοσιακός σεβασμός που οφειλόταν στους ανώτερους αποδυναμώθηκε...»²³³. Την ίδια άποψη είχε και ο Henry Knighton, ο οποίος έθεσε τα Διατάγματα για την εργασία και την αμφισβήτησή τους στο επίκεντρο της συζήτησης. Σύμφωνα, με τον τελευταίο, ο βασιλιάς έλαβε μέτρα περιορίζοντας τους μισθούς των εργατών μέσω Διατάγματος, «αλλά οι εργάτες ήταν τόσο υπερόπτες και δύστροποι που

²²⁷ A. L. Beier, “A New Serfdom”, *ό.π.*, σ. 37-38, 45, 50.

²²⁸ Chris Given-Wilson, “English Government”, *ό.π.*, σ. 94, 98.

²²⁹ Απόσπασμα από το έργο του John Gower: *Mirour de l’omme* (1378). John Hatcher, “The Aftermath”, *ό.π.*, σ. 16. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 152](#).

²³⁰ Απόσπασμα από το έργο του John Gower: *Vox Clamantis*, περίπου το 1378. John Hatcher, “The Aftermath”, *ό.π.*, σ. 17., Eric. W. Stockton (επιμ.), *The Major Latin Works of John Gower: The “Voice of One Crying” and the “Tripartite Chronicle”*, Seattle, Washington Press, 1962, σ. 208-209. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 152](#).

²³¹ Απόσπασμα από το έργο: *Vox Clamantis*, (1378). John Hatcher, “The Aftermath”, *ό.π.*, σ. 17., Eric. W. Stockton, *Works of John Gower*, *ό.π.*, σ. 259. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 152](#).

²³² Kellie Robertson, *The Laborer’s Two Bodies*, *ό.π.*, σ.85, 218. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 152](#).

²³³ Απόσπασμα από το χρονικό του μοναχού John of Reading. Το χρονικό καλύπτει την περίοδο 1346-1367 και ο χρονικογράφος απεβίωσε το 1369. James Tait (επιμ.), *Chronica Johannis de Reading et Anonymi Cantuariensis 1346-1367*, Manchester, Sherratt & Hughes, 1914, σ. 110-111, Rosemary Horrox, *The Black Death*, *ό.π.*, σ. 74-75. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 153](#).

αγνούσαν τις βασιλικές διαταγές. Εάν κανείς επιθυμούσε να τους προσλάβει έπρεπε να υποταχθεί στα αιτήματά τους...να υποχωρήσει στην υπεροψία και στην απληστία τους ...»²³⁴.

Τα δικαστικά αρχεία επιφύλασσαν για τους παραβάτες που προβάλλαν ηχηρή αντίσταση και για όσους αρνούνταν να ορκιστούν υπακοή στα Διατάγματα τον χαρακτηρισμό “*rebellis*”²³⁵. Ο όρος αυτός απέδιδε τον απείθαρχο και ταραχοποιό εργάτη. Το 1378 στο Essex, ο “*Gilbertus Rougge de Storemere laborator est rebellis*”, γιατί “*contra constabularios iurare nec iusticare nolens*”²³⁶. Το ίδιο ίσχυε για τους μισθωτούς εργαζόμενους των συντεχνιών. Σύμφωνα με την συντεχνιακή ρύθμιση των γναφέων (*fullers*) το 1406 στο Bristol, όσοι πραγματοποιούσαν στάση εργασίας θα συλλαμβάνονταν από τους μάστορες και θα παρουσιάζονταν ενώπιον των αστικών αρχών ως “*rebelx ou contrarioues*”²³⁷.

Τα εργασιακά Διατάγματα και τα κοινοβουλευτικά αιτήματα της Βουλής των Κοινοτήτων προσδιόριζαν, επίσης, τους εργάτες ως “*rebeaux*”²³⁸ και ως “*...laboreres rebeales...servantz rebeales...*”²³⁹. Ο φόβος των ελίτ για την κατάλυση της ιεραρχίας αποτυπωνόταν και σε άλλου είδους Διατάγματα, όπως το Διάταγμα περί Κατανάλωσης το 1363, το οποίο ρύθμιζε για πρώτη φορά την τροφή και την ενδυμασία των υπάλληλων κοινωνικών ομάδων σύμφωνα με την κοινωνική τους θέση. Οι τελευταίες, βλέποντας την αγοραστική τους δύναμη να αυξάνεται, βελτίωσαν το βιοτικό τους επίπεδο και κατανάλωναν περισσότερο. Είναι δύσκολο να προσδιορίσουμε με βεβαιότητα αν οι μισθωτοί εργαζόμενοι ήθελαν απλά μία καλύτερη ζωή ή επιδίωκαν το ανταγωνισμό μιμούμενοι τον τρόπο ζωής των ανωτέρων τους. Πιθανότατα και τα δύο²⁴⁰. Τα ίδια κοινωνικά άγχη εκφράζονταν τόσο από χρονικογράφους, όπως ο William Dene²⁴¹, όσο και από τους μοραλιστές συγγραφείς, όπως ο Geoffrey Chaucer²⁴².

Η αντιπαράθεση, λοιπόν, είχε πολιτικά κριτήρια. Πως γίνονταν, όμως, αντιληπτά από τις ελίτ; Γιατί βρέθηκαν οι μισθωτοί εργαζόμενοι κατηγορούμενοι για

²³⁴ Απόσπασμα από το χρονικό του Henri Knighton. Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 79., J Knighton, II, σ. 63-64. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 153](#).

²³⁵ Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 54.

²³⁶ Στο ίδιο, σ. 207., Emma Martin, “Idleness”, ό.π., σ. 144.

²³⁷ Francis B. Bickley(επιμ.), *The little red book of Bristol*, ό.π., σ. 78.

²³⁸ Bertha H. Putnam, *The Enforcement*, ό.π., σ. 15 στο παράρτημα.

²³⁹ P.R., II, σ. 341., <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=pst.000020573638&view=1up&seq=347&skin=2021> (3/10/2021)

²⁴⁰ Mark Bailey, *After the Black Death*, ό.π., σ. 110, 175., Christopher Dyer, *An age of transition?*, ό.π., σ.131-135. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 154](#).

²⁴¹ Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 73. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 154](#).

²⁴² Christopher Dyer, *An age of transition?*, ό.π., σ. 133. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 155](#).

την κατάλυση και την αναστροφή της κοινωνικής ιεραρχίας; Οι τελευταίοι, σύμφωνα με το τριμερές σύστημα διαχωρισμού της κοινωνίας ανήκαν στους «χειρώνακτες» (“laboratores”). Η θεωρία των τριών στρωμάτων μπορεί να μην ανταποκρινόταν στην κοινωνική πραγματικότητα του 14^{ου} αιώνα, αλλά επηρέαζε την πρόσληψή της. Βασιζόταν στη αρχή της αλληλεξάρτησης και της συνεργασίας των τριών στρωμάτων για την ευταξία της κοινωνίας που με την σειρά της βασιζόταν στην αρχή, ότι κάθε κατηγορία θα επιτελούσε τον κοινωνικό της ρόλο²⁴³. Οι μισθωτοί εργαζόμενοι με την στάση τους απέρριπταν τον κοινωνικό τους ρόλο, διότι στα μάτια των ελίτ «οι χειρώνακτες» δεν δούλευαν σε μία περίοδο που η εργασία τους ήταν απαραίτητη. Αυτό ακριβώς αποδεικνύουν οι κατηγορίες περί σκηνιρίας. Η έννοια της σκηνιρίας εμπεριέχει την έλλειψη σκοπού, την μη εκπλήρωση του ρόλου. Από το 1348 και μετά μέσω των εργασιακών Διαταγμάτων η κατηγορία προσέλαβε πλάι στο πνευματικό έντονα οικονομικό και κοσμικό περιεχόμενο. Η συμπεριφορά των μισθωτών εργαζομένων δεν υπηρετούσε πια το ιδανικό της αλληλεξάρτησης των κοινωνικών στρωμάτων που θεμελιώνει την ευνομούμενη κοινωνία, δηλαδή το “κοινό καλό”, αλλά μόνο το δικό τους συμφέρον, επειδή ήταν άπληστοι, φτωχοποιώντας και βυθίζοντας την υπόλοιπη κοινωνία σε κρίση²⁴⁴.

Την πολιτική διάσταση του προβλήματος της εργασίας απέδωσε με ιδιαίτερη γλαφυρότητα ο William Dene στο *Historia Roffensis*:

«... το έλλειμμα των εργατών διασφάλισε ότι οι ταπεινοί έγιναν αλαζόνες απέναντι στην εργοδοσία και μετά βίας πείθονταν να υπηρετήσουν τους εξέχοντες...ως αποτέλεσμα οι κληρικοί, οι ιππότες και άλλοι άξιοι αναγκάζονταν να... κάνουν κάθε ανειδίκευτη εργασία εάν θέλουν να φάνε...Ανειδίκευτοι και ειδικευμένοι εργάτες έγιναν τόσο απείθαρχοι που ούτε ο βασιλιάς ούτε ο νόμος ούτε οι δικαστές που τον εφάρμοζαν μπορούσαν να τους συμμορφώσουν... Και έτσι, με την αναστροφή της φυσικής τάξης, όσοι είχαν συνηθίσει να έχουν πολλά και όσοι είχαν συνηθίσει να υποφέρουν, οι μεν έπεσαν σε ανέχεια, οι δε σε αφθονία. Κανένας εργάτης δεν ήταν διατεθειμένος να παίρνει διαταγές από κανέναν...»²⁴⁵.

Η «κακή εργασία» αποτελούσε πάγιο και επαναλαμβανόμενο μοτίβο στην ρητορική των εξουσιαστικών ελίτ αναφορικά με το πρόβλημα της εργασίας.

²⁴³ Rodney Hilton, *English and French towns*, ό.π., σ. 108-110,

²⁴⁴ Emma Martin, “Idleness”, ό.π., σ. 117, 122, 126, 133, 141, 145., Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 78-89., John Hatcher, “The Aftermath”, ό.π., σ. 13.

²⁴⁵ Απόσπασμα από το *Historia Ruffensis*. Το απόσπασμα μεταφρασμένο στο Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 70, 72-73. Βλ. παράρτημα στη σελίδα 155.

Πρωταγωνιστούσε σε κάθε περιγραφή του φαινομένου: στα εργασιακά Διατάγματα, σε κοινοβουλευτικά αιτήματα, σε χρονικά, σε δημοτικά αρχεία, σε δικαστικά αρχεία των πόλεων και της υπαίθρου, σε εκκλησιαστικές και διοικητικές ρυθμίσεις²⁴⁶. Το αφήγημα της «κακής εργασίας» επιβεβαιώνει ακριβώς του πολιτικούς λόγους στοχοποίησης των μισθωτών εργαζομένων, καθώς τα βασικά του στοιχεία ήταν τα εξής: η ανυποταξία στους κοινωνικά ανωτέρους, η φτωχοποίηση του βασιλείου και η δράση κατά του «κοινού καλού»²⁴⁷.

Νέα προβλήματα, νέες ευκαιρίες

Από την άλλη πλευρά, οι κρίσεις δεν δημιουργούσαν μόνο προβλήματα αλλά και ευκαιρίες. Το πρόβλημα της εργασίας μετά τον Μαύρο Θάνατο ήταν ένα τεστ διαχείρισης κρίσεων για την αγγλική «κυβέρνηση». Οι εξουσιαστικές ελίτ αναδείχθηκαν ισχυρότερες από την δοκιμασία, διότι η νέα εργασιακή πολιτική αύξησε την εξουσία τους επί των υπάλληλων κοινωνικών ομάδων. Παράλληλα, η διαχείριση της εργασιακής κρίσης συγκρότησε ένα ενοποιητικό πολιτικό πεδίο για τις εξουσιαστικές ελίτ του βασιλείου. Μακροπρόθεσμα, ο τρόπος διαχείρισης της εργασιακής κρίσης είχε σημαντικότερο αντίκτυπο στην πολιτική τους συγκρότηση και ωρίμανση.

Η άσκηση μεγαλύτερου ελέγχου στις ζωές των υπάλληλων στρωμάτων μέσω της νέας εργασιακής πολιτικής ήταν καταφανής, εφόσον, τα αστικά και βασιλικά εργασιακά Διατάγματα καθόριζαν μία από τις βασικότερες πτυχές της ζωής των κατώτερων στρωμάτων, δηλαδή την εργασία, και μέσω αυτής προσδιόριζαν την κινητικότητα, το εισόδημα, την επαγγελματική ανέλιξη, την φιλανθρωπία, τον ελεύθερο τους χρόνο και την κοινωνικοποίησή τους. Στα μέσα του 14^{ου} αιώνα διώκονταν όσοι εργάτες δεν εργάζονταν, δεν τηρούσαν τους όρους των συμβολαίων υπηρεσίας και όσοι έπαιρναν υπέρογκους μισθούς. Το 1383 και το 1388, στην διωκόμενη «κακή εργασία» συμπεριλήφθηκαν όσοι ήταν ικανοί προς εργασία, αλλά δεν είχαν σταθερό τόπο κατοικίας. Το 1445, εάν κάποιος δεν είχε ιδιοκτησία και δεν εργαζόταν καταπατούσε την Ειρήνη του Βασιλιά. Το 1495 η δικαιοδοσία των αρχών επεκτεινόταν απλά σε όσους «ζούσαν ύποπτα». Παρατηρείται μία αυξανόμενη κλιμάκωση στον έλεγχο και στην καταστολή.²⁴⁸

²⁴⁶ Βλ. τον σχετικό πίνακα στο παράρτημα [στη σελίδα 156](#).

²⁴⁷ Βλ. τον σχετικό πίνακα στο παράρτημα [στη σελίδα 160](#).

²⁴⁸ Βλ. σ. 16, 20-22, 36.

Οι εξουσίες των βασιλικών αξιωματούχων επεκτάθηκαν σημαντικά μέσω της νέας εργασιακής πολιτικής. Το 1349, η Εκκλησία συνέβαλλε ως θεσμός σημαντικά στην διάδοση των νέων μέτρων μέσω του κηρύγματος από άμβωνος. Το 1351 μέσω του όρκου οι εργαζόμενοι θα ενημερώνονταν και από τους τοπικούς αξιωματούχους για τα καθήκοντά τους. Το 1414, η ανακοίνωση των Διαταγμάτων έγινε αρμοδιότητα των σερίφηδων και το 1446 την τακτική ενημέρωση των υπηκόων ανέλαβαν οι ειρηνοδίκες²⁴⁹. Έτσι η εφαρμογή των νόμων περιήλθε στην κοσμική δικαιοδοσία των βασιλικών αξιωματούχων. Παράλληλα, οι τοπικές ελίτ εφάρμοζαν την βασιλική εργασιακή πολιτική και στην δικαιοδοσία τους συμπεριλήφθηκε πληθώρα οικονομικών παραβάσεων. Επίσης, οι τοπικοί αξιωματούχοι λογοδοτούσαν απευθείας στους βασιλικούς αξιωματούχους παρά στις κοινότητες που τους εξέλεγαν²⁵⁰.

Ποιος όμως επωφελήθηκε από την αύξηση της εξουσίας επί των υπάλληλων στρωμάτων και την αύξηση της δικαιοδοσίας των αξιωματούχων; Οι τοπικές ελίτ ή το Στέμμα; Το ερώτημα τίγεται εμμέσως και στην ιστοριογραφική διαμάχη γύρω από την κινητήρια δύναμη πίσω από τα Διατάγματα. Ήταν στο στέμμα ή στην Βουλή των Κοινοτήτων του κοινοβουλίου;²⁵¹

Πράγματι, ο όρος «εξουσιαστικές ελίτ» που χρησιμοποιεί η παρούσα εργασία είναι αναγκαστικά συγκεχυμένος. Διότι το Στέμμα και οι κοινωνικές ομάδες που απάρτιζαν την Βουλή των Κοινοτήτων, συνέβαλλαν εξίσου, αν και με διαφορετικό τρόπο και για διαφορετικούς λόγους, στην διαμόρφωση των Διαταγμάτων. Η προσέγγιση αυτή μας οδηγεί εγγύτερα και στην απάντηση του πρώτου ερωτήματος. Διότι, συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι εκείνη που συνολικά επωφελήθηκε από την παραπάνω διεργασία ήταν η «πολιτική κοινωνία» του Gerald Harriss, δηλαδή μία ετερόκλητη κοινωνική ομάδα που εξουσιαζόταν από το κράτος και εξουσίαζε στο όνομα του κράτους.²⁵²

Αυτή η «πολιτική κοινωνία» ήδη από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα σφυρηλάτησε συνεκτικότερους δεσμούς μεταξύ του Στέμματος και των τοπικών ελίτ, οι οποίες αποτελούσαν την Βουλή των Κοινοτήτων στο κοινοβούλιο, με αποτέλεσμα το

²⁴⁹ Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 160.

²⁵⁰ Βλ. σ. 30.

²⁵¹ ο Chris Given-Wilson, ο Christian Liddy και ο Mark Ormrod εστιάζουν στον ρόλο που έπαιξε η Βουλή των Κοινοτήτων του κοινοβουλίου στην διαμόρφωση των Διαταγμάτων. Αντίθετα, η Bertha Putnam και ο Robert Braid υποστηρίζουν τον πρωταγωνιστικό ρόλο του Στέμματος και των συμβούλων του. Για την ιστοριογραφική διαμάχη βλ: Chris Given-Wilson, *English Labour Legislation*, ό.π., σ. 21-37., Christian Liddy, "Urban Communities and the Crown", ό.π., σ. 210., Robert Braid, "Economic Behavior, Markets and Crises", ό.π., σ. 360.

²⁵² Gerald Harriss, "Political Society and the Growth of Government in Late Medieval England", *Past and Present*, 138(1993), σ. 33-34, 47-48, 56-57.

κοινοβούλιο να εξασφαλίζει περισσότερους φόρους στο Στέμμα για την χρηματοδότηση τόσο των πολεμικών του σχεδίων όσο και του αναπτυσσόμενου «γραφειοκρατικού» μηχανισμού και σε αντάλλαγμα, οι τοπικές ελίτ να αναλαμβάνουν μεγαλύτερη δραστηριότητα στην περιφέρεια, ιδίως μέσω της δικαστικής τους εξουσίας. Σύμφωνα με τον Christian Liddy, οι αστικές ελίτ του βασιλείου εγγράφονταν και εκείνες σε μία παράλληλη διεργασία. Ανήκαν στην Βουλή των Κοινοτήτων, αυξήθηκε η δικαστική τους εξουσία και συμμετείχαν στην «πολιτική κοινωνία». Κομβικό ρόλο στην αναβάθμιση του ρόλου τους έπαιξε η αντικατάσταση των ιταλικών τραπεζών από τις αγγλικές εμπορικές και αστικές ελίτ στον ρόλο του δανειστή του Στέμματος.²⁵³

Οι νεοαποκτηθείσες εξουσίες τόσο των αστικών ελίτ όσο και των ελίτ της υπαίθρου είχαν σημαντικό οικονομικό διακύβευμα, όπως είδαμε σε προηγούμενα κεφάλαια, με τα Διατάγματα για την εργασία να παίζουν κομβικό ρόλο στην ευρύτερη διεργασία²⁵⁴. Το πολιτικό υπόβαθρο ήταν, όμως, εξίσου ενδιαφέρον για πολλούς και σοβαρούς λόγους.

Πρώτον, η πολιτική εξουσία τόσο των ελίτ της υπαίθρου όσο και των πόλεων αυξήθηκε σημαντικά. Για παράδειγμα, οι αστικές ολιγαρχίες με την στήριξη του Στέμματος ενισχύθηκαν συστηματικά αυτήν την περίοδο και ο συγκαταθετικός χαρακτήρας της αστικής πολιτικής περιορίστηκε²⁵⁵. Η νέα εργασιακή πολιτική έπαιξε σημαντικό ρόλο σε αυτήν την εξέλιξη. Ενδεικτικά, η βασιλική χάρτα του 1373, που παραχωρούσε στους αστικούς αξιωματούχους του Bristol το *ex officio* δικαίωμα εκδίκασης των παραβάσεων απέναντι στα εργασιακά Διατάγματα, μείωνε τα μέλη του «κοινοτικού συμβουλίου». Επιπρόσθετα, μετέβαλλε την εκλογική διαδικασία προς όφελος του δημάρχου και του σερίφη παρά της «σύμφωνης γνώμης της κοινότητας» και έδινε στο Στέμμα το δικαίωμα επιλογής του σερίφη ανάμεσα σε τρεις υποψήφιους πολίτες²⁵⁶. Οι τοπικές ελίτ ενίσχυσαν την εξουσία τους ως μέλη του βασιλικού διοικητικού μηχανισμού επεκτείνοντας, παράλληλα, την βασιλική εξουσία²⁵⁷. Παρά

²⁵³ Gerald Harriss, *public finance*, ό.π., σ. 333-334., Chris Given-Wilson, "English Government", ό.π., σ. 96-97., Michael Prestwich, *The Three Edwards: War and State in England 1272-1377*, London, New York, 1980(2003), σ. 199-203, 206, 215-217., Christian Liddy, "Urban Communities and the Crown", ό.π., σ. 14, 65, 72, 193, 207-208.

²⁵⁴ Δείτε στο πρώτο κεφάλαιο: σ. 30, 41-42, 44-46.

²⁵⁵ Stephan. H. Rigby, *English Society*, ό.π., σ. 174-176., Για παραδείγματα προς την αντίθετη κατεύθυνση δείτε: Στο ίδιο, σ. 171-174., Christian Liddy, "Political contract in late medieval English towns" στο François Foronda (επιμ.), *Avant le contrat social*, Paris, Éditions de la Sorbonne, 2011., <https://books.openedition.org/psorbonne/32878> (4/10/2020), Για την θέση περί «ανοιχτών ολιγαρχιών» δείτε: Carl Hammer, "Anatomy of an Oligarchy: The Oxford Town Council in the Fifteenth and Sixteenth Centuries", *Journal of British Studies*, 18, 1(1978), σ. 1-27.

²⁵⁶ Christian Liddy, "Urban Communities and the Crown", ό.π., σ. 214.

²⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 215, 219-223.

την φαινομενική αντίφαση από την παράλληλη προώθηση της εξουσίας Στέμματος και τοπικών ελίτ, η διεργασία ήταν σύμφωνη με τις επικρατούσες πολιτικές αρχές του Μεσαίωνα και τον συγκεντρωτικό χαρακτήρα της αγγλικής μοναρχίας²⁵⁸. Στέμμα και τοπικές ελίτ προώθησαν από κοινού την εξουσία τους.

Δεύτερον, οι όροι της νέας πολιτικής συμμαχίας έφεραν την Βουλή των Κοινοτήτων εγγύτερα στην πολιτική διεργασία. Η συγκατάθεσή της έγινε κρισιμότερη για την λήψη πολιτικών αποφάσεων. Το κοινοβούλιο αναδείχθηκε σε «πολιτική αρένα», όπου οι κοινωνικές ομάδες που απάρτιζαν την Βουλή των Κοινοτήτων διαπραγματεύονταν και προωθούσαν τα συμφέροντά τους στην δημόσια σφαίρα, εντείνοντας την πολιτικοποίησή τους ως κοινωνική και πολιτική ομάδα²⁵⁹. Στην διεργασία αυτή συνέβαλλε το ζήτημα της εργασίας, καθώς απασχόλησε σημαντικά τόσο το Στέμμα όσο και την Βουλή των Κοινοτήτων. Μέσα σε 146 χρόνια διαμορφώθηκαν 31 εργασιακά Διατάγματα. Από το 1350-1430, το 1/3 των κοινοβουλίων εξέδωσε εργασιακά Διατάγματα, ενώ πολλά κοινοβουλευτικά αιτήματα προωθούσαν λύσεις στο πρόβλημα της εργασίας²⁶⁰.

Τρίτον, το ζήτημα της εργασίας δεν καθόρισε απλά την διεργασία πολιτικοποίησης των εξουσιαστικών ελίτ, αλλά και τον χαρακτήρα της. Με έναυσμα την διαχείριση της εργασιακής κρίσης παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές στην πολιτική κουλτούρα. Καλλιεργήθηκε «από τα πάνω» μία διαρκώς διογκούμενη απόσταση μεταξύ των ελίτ και των υπάλληλων στρωμάτων. Η διάκριση αυτή δεν απέκτησε οριζόντια διάταξη στον κοινωνικό ιστό και ούτε είχε γραμμική εξέλιξη. Ωστόσο, καθόριζε όλο και περισσότερο ποιος ανήκει στην πολιτική κοινότητα και ποιος όχι, ποιος αποφασίζει και ποιος υπακούει. Η παραπάνω πολιτική διεργασία δεν ολοκληρώθηκε στον Μεσαίωνα αλλά στην πρώιμη νεότερη περίοδο με τις ελίτ να

²⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 9-10, 13-15., Gerald Harriss, "Political Society", *ό.π.*, σ. 32-33., Christopher Dyer, *An age of transition?* *ό.π.*, σ. 111, 113.

²⁵⁹ Michael Prestwich, *The Three Edwards*, *ό.π.*, σ. 215-217., Chris Given-Wilson, "English Government", *ό.π.*, σ. 97., Gerald Harriss, "Political Society", *ό.π.*, σ. 44-46, 48., Christian Liddy, "Urban Communities and the Crown", *ό.π.*, σ. 150, 166-167, 176, 193-194.

²⁶⁰ Chris Given-Wilson, "English Government", *ό.π.*, σ. 85-89., Του ίδιου, "English Labour Legislation", *ό.π.*, σ. 21, 23-28, 37.

κατοχυρώνουν το μονοπώλιο συμμετοχής στο «πολιτικό έθνος» και τους άλλοτε «απλούς ανθρώπους» (“commons”)²⁶¹ να μετατρέπονται σε πληβείους.²⁶²

Η Sarah Rees Jones στην νέα της μελέτη αναφέρει ότι ο πολιτικός λόγος των αστικών Διαταγμάτων που επιχειρούσαν να ελέγξουν την αυξανόμενη μετανάστευση στις πόλεις, ζήτημα άμεσα συνδεδεμένο με την κινητικότητα της εργασίας και την ρύθμιση της, επηρέασε τις συνειδήσεις των συγχρόνων αναφορικά με το ποιος ανήκει και ποιος όχι στην αστική κοινότητα ²⁶³. Στο πλαίσιο της νέας του μελέτης, ο David Harry, πραγματεύεται την εργαλειοποίηση από την εξουσιαστική ελίτ του Λονδίνου του «κοινού καλού» που αποτελούσε εγγενές στοιχείο του πολιτικού λόγου καταπολέμησης της «κακής εργασίας» και διαπιστώνει ότι χάρη σε αυτό προέκυψαν σημαντικές αλλαγές στην πολιτική κουλτούρα της πόλης που εξασφάλισαν σε αυτή την ελίτ την ενίσχυση και την νομιμοποίηση των εξουσιών που ήδη είχε²⁶⁴.

Συμπερασματικά είναι, κατά την γνώμη μου, φανερό ότι το πολιτικό αφήγημα των αρχών για την «κακή εργασία» στο πλαίσιο της εργασιακής αντιπαράθεσης, αποτέλεσε ένα θεωρητικό μοτίβο, στο οποίο συμπαρατάχθηκαν μαζικά οι εξουσιαστικές ελίτ και το οποίο οδήγησε τελικά στην συγκρότηση της κοινής πολιτικής τους ταυτότητας ως συν-εξουσιαστές και μέλη του πολιτικού έθνους. Και ενώ, πριν το 1348, η «κακή εργασία» και συγγενή της χαρακτηριστικά, όπως εκείνα της περιπλάνησης και της οκνηρίας, επέφεραν τιμωρίες σε μεταφυσικό επίπεδο όπως η μετά θάνατον «αιώνια εργασία», και προξενούσαν επιπτώσεις που έπλητταν τους ίδιους τους παραβάτες· μετά το 1348 επιφέρουν επιπτώσεις στην καθημερινή ζωή που επηρεάζουν αρνητικά το σύνολο της κοινωνίας²⁶⁵. Το αφήγημα της «κακής εργασίας»

²⁶¹ «Ο όρος “commons” αποδίδει τους απλούς ανθρώπους του βασιλείου. Πρόκειται για τους άνδρες και τις γυναίκες υπηκόους του στέμματος που αποτελούσαν την πλειοψηφία του πληθυσμού. Δεν ανήκαν στα κοινωνικά στρώματα από τα οποία αποτελούνταν το πολιτικό έθνος, δηλαδή τους ευγενείς, την κατώτερη αριστοκρατία της υπαίθρου, τις ελίτ των πόλεων, ούτε στελέχωναν τους επίσημους πολιτικούς θεσμούς του βασιλείου. Η ευρεία κοινωνική κατηγορία των commons δεν διακρινόταν από ιδιαίτερα προνόμια ούτε όμως απέδιδε απαραίτητα τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Ο όρος “commons” είναι συγκεχυμένος, καθώς χρησιμοποιείται για να αποδώσει και την Βουλή των Κοινοτήτων του κοινοβουλίου. Ο όρος έχει διττή νοηματοδότηση. Συγκεκριμένα, αποδίδει την έννοια της πολιτικής κοινότητας και την έννοια της ευρείας μάζας του πληθυσμού. Οι δύο έννοιες συνδέονται και τροφοδοτούν η μία την άλλη. Ο όρος συνδεόταν άρρηκτα με την πολιτική αντιπροσώπευση και με την νομιμοποίηση της πολιτικής δραστηριότητας. Η σημασία του όρου και οι ομάδες που συνδέονταν με αυτόν δεν ήταν σταθερές αλλά άλλαξαν στην πορεία του χρόνου. Για εκτενή ανάλυση βλ: John Watts, “Public or Plebs: The Changing Meaning of ‘the Commons, 1381–1549”, Huw Pryce, John Watts (επιμ.), *Power and Identity in the Middle Ages*, Oxford, New York, Oxford University Press, 2007, σ. 242-261., Του ίδιου, “The Commons in Medieval England”, Jean-Philippe Genet(επιμ.), *La légitimité implicite*, Paris-Rome, Éditions de la Sorbonne, 2017, σ. 207-222., <https://books.openedition.org/psorbonne/6618> (6/10/2021)

²⁶² Alan Harding, “The Revolt against the Justices”, Rodney Hilton, Trevor Aston (επιμ.), *The English rising of 1381*, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1984, σ. 180., John Watts, “Public or Plebs”, ό.π., Του ίδιου, “The Commons”, ό.π.

²⁶³ Sarah Rees Jones, “Population Mobility”, ό.π., σ. 25, 28, 34-35, 38-39, 43-45, 55-56.

²⁶⁴ David Harry, *Constructing a civic community in late medieval London: the common profit*, Woodbridge, Boydell Press, 2019., σ. 3, 12-13, 21

²⁶⁵ Kellie Robertson, *The Laborer’s Two Bodies*, ό.π., σ. 85-86.

νομιμοποίησε τα εργασιακά Διατάγματα και την οικονομική τους εργαλειοποίηση από την ελίτ. Ακόμα περισσότερο, ίσως η «κακία», ένα ηθικό γνώρισμα με ουδέτερο κοινωνικό πρόσημο να συνδέθηκε μέσω των εργασιακών Διαταγμάτων με συγκεκριμένες οικονομικές δραστηριότητες και την ανυπακοή στους κοινωνικά ανώτερους, χαρακτηρίζοντας *de facto* τα υπάλληλα στρώματα. Το πολιτικό διακύβευμα του αφηγήματος, και εδώ έγκειται η πιθανή συμβολή του στην συγκρότηση της κοινής πολιτικής ταυτότητας των εξουσιαστικών ελίτ, ήταν ότι γινόταν σαφές ποιος ευθυνόταν για την κοινωνική κρίση, ποια ήταν τα θύματα και ποιοι οι θύτες. Ήταν οι τελευταίοι, δηλαδή τα υπάλληλα στρώματα του κόσμου της εργασίας, οι οποίοι πρόδιδαν τις βασικές αρχές του κοινωνικοπολιτικού συστήματος που υπηρετούσαν, δικαιολογώντας την πολιτική τους υποβίβαση. Όποιος δεν υπάκουε στα εργασιακά Διατάγματα ήταν «κακός εργάτης» και ο κακός εργάτης ήταν κακός υπήκοος.

Η «τεχνολογία της εξουσίας²⁶⁶»

Έχοντας εξετάσει το πολιτικό υπόβαθρο της επέκτασης της εξουσίας των ελίτ, μένει να εξετάσουμε τα μέσα με τα οποία κατόρθωσαν την μεγιστοποίηση της εξουσίας τους. Ήδη έχουμε δει την επέκταση της δικαιοδοσίας των κεντρικών και τοπικών αξιωματούχων, την συνοπτικότερη και αυστηρότερα ελεγχόμενη απόδοση δικαιοσύνης και, φυσικά, την αξιοποίηση των Διαταγμάτων στο κυνήγι της «κακής εργασίας».

Ενδιαφέρουσα περίπτωση συνιστούσε η λατρεία του Αγίου Walstan, προστάτη των αγρεργατών, με την απήχησή του στους πιστούς να κορυφώνεται τον 15^ο αιώνα. Ο αγγλικός βίος του αγίου, σε αντίθεση με τον λατινικό, ουσιαστικά αναπαρήγαγε τις επιταγές των εργασιακών Διαταγμάτων. Πρόκειται για την ενορχηστρωμένη προώθηση ενός αγιογραφικού συμβόλου από την Εκκλησία και τις κοσμικές ελίτ που δίδασκε την υπακοή και την τήρηση των Διαταγμάτων σε μία εποχή μεταβολών στις εργασιακές σχέσεις.²⁶⁷

Η επινόηση της «κακής εργασίας» ήταν ένα άλλο αποτελεσματικό όπλο στην προσπάθεια νομιμοποίησης και επέκτασης της εξουσίας των ελίτ διότι υπάχθηκαν στην

²⁶⁶Σύμφωνα με τον James Given, η πολιτική εξουσία δεν είναι απαραίτητα προϊόν συγκρότησης θεσμών διακυβέρνησης, αλλά «είναι προϊόν αλληλεπίδρασης ανθρώπων που επιζητούν να κυριαρχήσουν, να ελέγξουν, και αντιμάχονται ο ένας τον άλλον». Ο James Given πραγματεύεται την πολιτική εξουσία ως είδος τεχνολογίας, ένα συγκεκριμένο *corpus* τεχνικών-πρακτικών χειραγώγησης των κοινωνικών σχέσεων. Η προσέγγιση αυτή διευρύνει τους ορίζοντες της ιστοριογραφίας των εξουσιαστικών δομών του Μεσαίωνα. James Given, "The Inquisitors of Languedoc and the Medieval Technology of Power", *The American Historical Review*, 94, 2(1989), σ. 337.

²⁶⁷ Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 31-37.

εποπτεία τους όσοι ήταν δυνητικά ύποπτοι «κακής εργασίας». Αξιοποιώντας την θέση της Elaine Clark περί πολιτικής κατασκευής της επαιτείας από την οπτική γωνία της εργασίας, το αφήγημα των ελίτ δεν τοποθετούσε μόνο τους μισθωτούς εργαζομένους υπό το άγρυπνο βλέμμα των ελίτ, αλλά επεκτάθηκε, προκειμένου να συμπεριλάβει τους ανάξιους πτωχούς και τους περιπλανώμενους²⁶⁸. Οι ελίτ προσέδωσαν σε αυτήν την τεράστια πληθυσμιακή ομάδα των υπάλληλων στρωμάτων του βασιλείου τον ρόλο του δυνητικού κοινωνικού εχθρού. Έτσι, οι εξουσιαστικές ελίτ, από την μία πλευρά, τροφοδοτούσαν τους φόβους τους και, από την άλλη, νομιμοποιούσαν την ανάγκη μεγιστοποίησης των εξουσιών τους.

Στο σημείο αυτό είναι ενδιαφέρον να τονιστεί η δυναμική που μπορεί να έχει μία άυλη εξουσία που συχνά διαθέτει πολύ υλικές απολήξεις, όπως ήταν η επιβολή κατ' αρχάς χρηματικών ποινών. Οι ελίτ, όμως, δεν επέβαλλαν μόνον οικονομικού τύπου ποινές, αλλά καθιστούσαν σαφές ότι η ανυπακοή δεν ήταν μόνο ζήτημα χρημάτων (όπως με το διάταγμα του 1361²⁶⁹). Μετά το 1351, οι ελίτ κάνουν την κακή εργασία ορατή στην δημόσια σφαίρα κυρίως μέσω των σωματικών τιμωριών και της δημόσιας έκθεσης στο ικρίωμα. Με τον τρόπο αυτό αφενός έδειχναν σε όλους τι σημαίνει «κακή εργασία» καθώς και την τιμωρία του παραβάτη, αλλά έδειχναν κυρίως, ποιος αποφασίζει σχετικά και ποιος, τελικά, τιμωρεί.²⁷⁰

Η σαφώς διακριτή και ορατή κοινωνικά ταυτότητα «κακού εργάτη» στην κοινωνία ενίσχυσε την παρακολούθησή του από τους εξουσιαστικούς μηχανισμούς των ελίτ²⁷¹. Ο φόβος των ελίτ για την ανυποταξία του κόσμου της εργασίας, ιδιαίτερα μετά το 1381, οδήγησε στη συγκρότηση μίας κουλτούρας πολιτικής εποπτείας²⁷² από τις ελίτ. Η εξέλιξη αυτή ανέπτυξε σημαντικά την «τεχνολογία της εξουσίας» των αγγλικών ελίτ. Η τάση αυτή αποτυπώθηκε θεσμικά με την ενίσχυση των εξουσιαστικών μηχανισμών. Για παράδειγμα, το 1388-9 οι αγγλικές αδελφότητες τέθηκαν υπό βασιλική εποπτεία και στο πλαίσιο των Διαταγμάτων της εργασίας του

²⁶⁸ Elaine Clark, "Begging", *ό.π.*, σ. 460-464.

²⁶⁹ *S.R. I*, σ. 366. Βλ. παράρτημα στη σελίδα 166.

²⁷⁰ Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, *ό.π.*, σ. 15-17, 20, 22-24.

²⁷¹ Στο ίδιο, σ. 14.

²⁷² Η πολιτική κουλτούρα της εποπτείας αναπτύσσεται υπό την έννοια της συστηματικής παρακολούθησης του λόγου στην μελέτη του Christian Liddy: "Cultures of surveillance in late medieval English towns: The monitoring of speech and the fear of revolt", *Medieval Revolt*, *ό.π.*, σ. 312-313. Μάλιστα, οι μηχανισμοί εποπτείας της εργασίας, οι εργασιακές σχέσεις και οι χώροι που σύχναζαν πολλοί εργαζόμενοι έπαιζαν κεντρικό ρόλο στην διεργασία (σ. 316-318, 322-323). Ωστόσο, ο Liddy εντοπίζει την εντατικοποίηση της εποπτείας από το στέμμα και τις εξουσιαστικές ελίτ των πόλεων στα τέλη του 15^{ου} αιώνα (σ. 315-316, 318.) εξαιτίας του φόβου εξέγερσης (σ. 319-320). Στην παρούσα εργασία παρουσιάζεται ως πιθανό ενδεχόμενο η πρωιμότερη έκφραση του φαινομένου με έναυσμα την εργασιακή κρίση και την ακόλουθη ανησυχία των περί ανυποταξίας των υπάλληλων στρωμάτων.

ίδιου έτους απαγορεύτηκε στους μισθωτούς εργαζομένους να οπλοφορούν²⁷³. Επιπρόσθετα, στο πλαίσιο λειτουργίας των συντεχνιών επιτρεπόταν σε ορισμένες περιπτώσεις η σύσταση αδελφότητας των μισθωτών εργαζομένων υπό την προϋπόθεση ότι θα βρισκόταν υπό την εποπτεία των μαστόρων τους. Άλλες φορές, υπό την υποψία συγκρότησης παράνομων αδελφοτήτων οι μάστορες πρότειναν την συνένωση των αδελφοτήτων των μισθωτών εργαζομένων και των μαστόρων²⁷⁴.

Παράλληλα, η πολιτική εποπτεία του κόσμου της εργασίας προωθήθηκε συγκροτώντας δίκτυα εποπτείας ανάμεσα στον ίδιο τον πληθυσμό. Συγκεκριμένα, δόθηκαν οικονομικά κίνητρα για την τήρηση των Διαταγμάτων με πρωτοβουλία των υπηκόων²⁷⁵. Επίσης, καλλιεργήθηκε ο έλεγχος των χώρων που συνδέθηκαν με την παραβατικότητα των εργαζομένων, όπως οι ταβέρνες, ενώ η εξαγωγή πληροφοριών γινόταν και με περισσότερο εκβιαστικούς όρους. Ενδεικτικά, το 1364, στο Λονδίνο, μία ομάδα δέκα επτά μισθωτών τεχνιτών από διαφορετικούς κλάδους της βιοτεχνίας της ύφανσης και ένας ιερέας φυλακίστηκαν, διότι απαίτησαν συνάντηση με το Στέμμα. Αργότερα, αφέθηκαν ελεύθεροι υπό την προϋπόθεση ότι θα παρείχαν πληροφορίες σχετικά με τις «συνομοσίες» στις ταβέρνες²⁷⁶.

Όλα τα παραπάνω μέτρα φανερώνουν τις προσδοκίες των ελίτ, αλλά η εφαρμογή τους είναι αμφισβητήσιμη. Οι μεσαιωνικές εξουσιαστικές δομές δεν ήταν σχεδιασμένες για την επιβολή καθολικού κοινωνικού ελέγχου, ακόμα και στην ισχυρή αγγλική μοναρχία. Βασιλικά εντάλματα αποκαλύπτουν ότι το ίδιο το Στέμμα γνώριζε πολύ καλά τα όρια του και προωθούσε πρακτικές λύσεις, όταν χρειαζόταν. Για παράδειγμα, το 1350 παρότρυνε αξιωματούχους να παίρνουν όσα χρήματα μπορούν από τους παραβάτες των εργασιακών ρυθμίσεων, χωρίς όμως να τους αφήνουν εντελώς άπορους και να μην τους βάζουν φυλακή, αλλά να τους αφήνουν να επιστρέφουν στην εργασία τους²⁷⁷. Παρόλα αυτά, τηρουμένων των αναλογιών, δεν θα πρέπει να υποτιμούμε τις μεσαιωνικές εξουσιαστικές δομές και πρακτικές. Τα Διατάγματα για την εργασία ξεκίνησαν μία διεργασία συστηματοποίησης και εκλέπτυνσης των μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου της αγγλικής μοναρχίας.

²⁷³ Την εποπτεία των αδελφοτήτων προώθησε μέσω αιτήματος η Βουλή των Κοινοτήτων, ζητώντας και την οικονομική εκμετάλλευση των εσόδων τους. j. A. Tuck, "The Cambridge Parliament, 1388", *The English Historical Review*, Vol. I.XXXIV-No. CCCXXI(1969), σ. 228, 237.

²⁷⁴ Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., 45-46., Gervase Rosser, "the Negotiation of Work", ό.π., σ. 22-23., Gervase Rosser, *Solidarity*, ό.π., σ. 177. Βλ. παράρτημα στη σελίδα 166.

²⁷⁵ Βλ, στη σελίδα 45, 31

²⁷⁶ Rodney Hilton, *English and French towns*, ό.π., σ. 148., *C.P.M.R.C.L, I, 1323-1364*, 'Roll A 9: 1363-64, Membr. 5", σ. 266-280. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/plea-memoranda-rolls/vol1/pp266-280> [13/10/2021].

²⁷⁷ Anthony Musson, "Reconstructing", ό.π., σ. 120-121., Robert Braid, "Economic Behavior, Markets and Crises", ό.π., σ. 361. Για τα αντίστοιχα ένταλμα Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 166](#).

Η εργασιακή αντιπαράθεση, λοιπόν, διαμόρφωσε την πολιτική πρόσληψη και δράση των εξουσιαστικών ελίτ. Ωστόσο, από μέρους των μισθωτών εργαζόμενων συγκροτήθηκε μία παράλληλη διεργασία πολιτικοποίησης με έναυσμα την εργασιακή αντιπαράθεση «από τα κάτω».

Τα πολιτικά κριτήρια της αντιπαράθεσης του κόσμου της εργασίας

Αρχικά, είναι χρήσιμο να προσδιοριστεί αν η αντίσταση των μισθωτών εργαζόμενων στα εργασιακά Διατάγματα ενείχε πολιτικά κίνητρα. Όπως προαναφέρθηκε, στις πηγές οι απείθαρχοι «χειρώνακτες» (“laboratores”) συχνά περιγράφονταν ως “rebelles”. Ο όρος αυτός σήμαινε, όμως, και κάτι περισσότερο: την ενσυνείδητη ανυπακοή στα εργασιακά Διατάγματα, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις συλλογικής αμφισβήτησης. Ορισμένες φορές, η περισσότερο συνειδητή περιφρόνηση των Διαταγμάτων δηλωνόταν με την φράση “in contemptu”, σε αντίθεση με το συνηθέστερο “contra” των κατηγορητηρίων. Το 1361 στο Lincolnshire, μία ομάδα «κοινών εργατών» “quasi rebelles” διέφυγαν με την βία από τον έλεγχο των φρουρών και «αρνήθηκαν να υποταχθούν στο Διάταγμα του Στέμματος περιφρονώντας τον άρχοντα βασιλιά». ²⁷⁸

Οι πολυάριθμες περιπτώσεις μισθωτών εργαζομένων που αρνούσαν να ορκιστούν συνιστούσαν καλύτερο παράδειγμα. Ο όρκος επιβεβαίωνε την κοινωνική κατωτερότητα των μισθωτών εργαζόμενων και την συμμόρφωσή τους. Η άρνηση του ήταν μία συνειδητή και δημόσια διακήρυξη ανυποταξίας όχι μόνο στις οικονομικές επιταγές του Στέμματος αλλά και στις νέες εξουσίες αυτού. Ήταν μία πολιτική στάση. Το 1357, μία ομάδα εργατών και υπηρετών από το Warwick «αρνήθηκαν να ορκιστούν μπροστά στους φρουρούς κι είναι “rebelles”». Το 1365, στο Λονδίνο, οι αστικές αρχές ζήτησαν από οκτώ μισθωτούς τεχνίτες της βιοτεχνίας επεξεργασίας δερμάτων (“tawyers”), να ορκιστούν ότι θα τηρήσουν τις ρυθμίσεις εργασίας των μαστόρων τους. Όταν αρνήθηκαν για δεύτερη φορά φυλακίστηκαν. Σπανιότερα, τα ίδια τα μέλη της τοπικής φρουράς αρνούσαν να δεχθούν τον όρκο των εργατών. ²⁷⁹

Υπήρχαν και άλλες αντιδράσεις που αναδείκνυαν τον πολιτικό χαρακτήρα της αμφισβήτησης των Διαταγμάτων. Η στάση διάφορων κηρύκων που αμφισβητούσαν τις νέες εξουσίες του Στέμματος, όπως είδαμε σε προηγούμενα κεφάλαια, ήταν μία από

²⁷⁸ Emma Martin, “Idleness”, *ό.π.*, σ. 142, Rosamund Sillem, *Some Sessions*, *ό.π.*, σ. 6.

²⁷⁹ Emma Martin, “Idleness”, *ό.π.*, σ. 127, 144-145, 158, Lawrence Poos, “The Social Context”, *ό.π.*, σ. 31-34., Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, *ό.π.*, σ. 50., Για τα τρία παραδείγματα άρνησης όρκου υπακοής των Διαταγμάτων βλ. παράρτημα στη σελίδα 167.

αυτές²⁸⁰. Μία άλλη μορφή αντίδρασης απαντάται σε ενέργειες, όπως αυτή των πέντε ανδρών από το Great Torrington, όταν το 1352 εισέβαλαν στο δημαρχείο και έκλεψαν τα ικριώματα που προορίζονταν για την δημόσια έκθεση των εργατών²⁸¹. Η ενέργειά τους ήταν απόλυτα πολιτική, διότι στράφηκαν ενάντια στο δημόσιο σύμβολο τιμωρίας του «κακού εργάτη». Ενδεικτική ήταν και η περίπτωση του Adam le Brewer στο Λονδίνο. Ο τελευταίος το 1350 απείλησε μέλη του ορκωτού δικαστηρίου ότι θα συγκεντρώσει τους υπόλοιπους τεχνίτες ζυθοποιούς και θα συμφωνήσουν να εργάζονται μόνο με ημερομίσθια ύψους 12 δηναρίων. Βάσισε τις αξιώσεις του «λέγοντας ότι ο δήμαρχος και οι δημοτικοί άρχοντες δεν είχαν δικαίωμα να ρυθμίζουν τις δραστηριότητες των τεχνιτών της ζυθοποιίας»²⁸².

Ίσως ένας πιο διακριτικός τρόπος πολιτικής αμφισβήτησης των Διαταγμάτων να ήταν η κακή εκτέλεση της εργασίας. Σύμφωνα με την μετάφραση του *De Proprietatibus Rerum* από τον John Trevisa το 1397, ο εργαζόμενος πρέπει να είναι φιλόπρονος, να βάζει το κέρδος και τις ανάγκες του εργοδότη του πάνω από τις δικές του²⁸³. Ωστόσο, «όλοι εκείνοι που υπηρετούσαν δεν το έκαναν επειδή το επιθυμούσαν και (υπηρετούσαν) με κακόβουλη διάθεση»²⁸⁴. Όπως είδαμε στην περίπτωση των αρτοποιών το 1441, η στάση αυτή αντιπαρερχόταν τη εργασιακή ηθική των εργοδοτών²⁸⁵. Παράλληλα, όμως, υπονόμει την εξουσία του εργοδότη. Σύμφωνα με την Kelly Robertson, εκεί ακριβώς αποσκοπούσαν το 1390 οι φεουδαλικοί ένοικοι του αρχιεπισκόπου όταν δεν εκτέλεσαν τις αγροτικές τους εργασίες με τον εθιμικό τρόπο. Για αυτό και τιμωρήθηκαν²⁸⁶.

Η εργασία ως πεδίο συσπείρωσης των μισθωτών εργαζόμενων

Είδαμε ότι οι εξουσιαστικές ελίτ συσπειρώθηκαν γύρω από το αφήγημα της «κακής εργασίας» και βάσει αυτού νομιμοποίησαν και προώθησαν το δικαίωμά τους να εξουσιάζουν. Αντίστοιχα, μεγάλο μέρος των υπάλληλων στρωμάτων του κόσμου της εργασίας συσπειρώθηκε γύρω από την «καλή εργασία». Η εργασία ως ιδεολογικό πεδίο συσπείρωσης των μισθωτών εργαζομένων εκτός από τις προαναφερόμενες κοινωνικοοικονομικές απολήξεις είχε και πολιτικές.

²⁸⁰ Βλ. στη σελίδα 14,51,52.

²⁸¹ Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 122.

²⁸² Emma Martin, "Idleness", ό.π., σ. 143., *C.P.M.R.C.L, I, 1323-1364*, 'Roll A 6: 1349-50 Membr. 5b', σ. 224-240. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/plea-memoranda-rolls/vol1/pp224-240> [10/10/2021].

²⁸³ Emma Martin, "Idleness", ό.π., σ. 45, 110.

²⁸⁴ Rosemary Horrox, *Black Death*, ό.π., σ. 73. Το εργασιακό διάταγμα του 1495 επιβεβαίωσε τα σχόλια του William Dene (Βλ. σ. 27)

²⁸⁵ Βλ. σ.63.

²⁸⁶ Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 21-23.

Ωστόσο, όπως έχει προαναφερθεί, οι αδελφότητες δεν περιορίζονταν στις παράνομες εργασιακές ενώσεις ούτε τα υπάλληλα στρώματα μονοπωλούσαν την συμμετοχή στις θρησκευτικές αδελφότητες²⁸⁷. Σε πολλές από αυτές, ιδιαίτερα στις επίσημες, συνυπήρχε το κοινοτικό πνεύμα με την επιβεβαίωση των ιεραρχικών σχέσεων. Με την αποδοχή των ιεραρχικών προτύπων οι αδελφότητες εγγράφονταν στις αξίες των αρχών και νομιμοποιούνταν. Παράλληλα, το κοινοτικό πνεύμα συνέχιζε να διαπνέει την δυναμική λειτουργίας των κοινωνικών επαφών στο εσωτερικό τους. Η κάθε κοινωνική ομάδα, αναμεσά τους και τα κατώτερα στρώματα που συμμετείχαν στις αδελφότητες, αξιοποιούσε το κοινοτικό πνεύμα νοηματοδοτώντας την δική της υπόσταση και τους δικούς της στόχους²⁸⁸.

Σύμφωνα με το ιδρυτικό καταστατικό της θρησκευτικής αδελφότητάς του Ιερού Σταυρού στο Λονδίνο: «Και στην πλειοψηφία τους πίστευαν ότι είχαν μία καρδιά και ένα μυαλό και μία ψυχή: και κανείς τους δεν έλεγε ότι τα πράγματα που κατείχε ήταν δικά του, αλλά ότι είχαν τα πάντα από κοινού»²⁸⁹. Τα Διατάγματα της αδελφότητας του Αγ. Ιωάννη του Βαπτιστή στο Lynn ανέφεραν αντίστοιχα: «Είμαστε περισσότερο υποχρεωμένοι (να βοηθάμε) τους αδελφούς και τις αδελφές μας παρά άλλους»²⁹⁰. Στο εντευκτήριο της συντεχνίας των ξυλουργών του Λονδίνου (guildhall), μίας συντεχνίας μικρών και μεσαίων στρωμάτων, ανακαλύφθηκε ένας πίνακας που απεικόνιζε τον Ιησού να διδάσκει στον ναό και ο οποίος έφερε την επιγραφή: «Δεν ήταν αυτός ο υιός του ξυλουργού;»²⁹¹.

Γίνεται σαφές, λοιπόν, ότι το αφήγημα της «καλής εργασίας» μαζί με το κοινοτικό πνεύμα και την «λαϊκή» θρησκευτικότητα που αναπτυσσόταν στις αδελφότητες διαμόρφωναν ισχυρούς συνεκτικούς δεσμούς μεταξύ των μελών τους, προωθούσαν την αλληλεγγύη και προσέδιδαν πνευματική και κοινωνική αξία στον μισθωτό εργαζόμενο. Σε αντίθεση με το αφήγημα των ελίτ, οι μισθωτοί εργαζόμενοι ενσάρκωναν στην αντίληψή τους το ιδανικό της «καλής εργασίας», αν και ίσως με περισσότερη υπερηφάνεια και λιγότερη ταπεινοφροσύνη από ό,τι επιθυμούσαν τα ανώτερα στρώματα²⁹². Με τον ίδιο τρόπο που η εργασία τους συνέβαλλε στο «κοινό

²⁸⁷ Βλ., σ. 55.

²⁸⁸ Gervase Rosser, "Going to the Fraternity Feast", *ό.π.*, σ. 443-444, 446.

²⁸⁹ Gervase Rosser, *Solidarity*, *ό.π.*, σ. 108.

²⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 82-83.

²⁹¹ Mark Addison Amos, "The Naked and The Dead", *ό.π.*, σ. 93, 97.

²⁹² Gervase Rosser, "Going to the Fraternity Feast", *ό.π.*, σ. 437-438, 441, 444., Mark Addison Amos, "The Naked and The Dead", *ό.π.*, σ. 97, 103-105., Gervase Rosser, *Solidarity*, *ό.π.*, σ. 105-108, 111, 145-146, 161, 178-179, 191-193., Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, *ό.π.*, σ. 24-27

καλό» της αδελφότητας²⁹³, έτσι συνέβαλλε και στο «κοινό καλό» της κοινωνίας και της πολιτείας. Ας μην ξεχνάμε ότι οι αδελφότητες ανώτερου και κατώτερου κύρους συμμετείχαν στις λιτανείες του Corpus Christi, οι οποίες συμβόλιζαν το πολιτικό σώμα της πόλης και προωθούσαν την ενότητα της αστικής κοινότητας. Οι μισθωτοί εργάτες ως μέλη των αδελφοτήτων συμμετείχαν σε αυτόν τον πολιτικό συμβολισμό και παράλληλα μάχονταν να κερδίσουν μία καλύτερη θέση κυριολεκτικά και μεταφορικά²⁹⁴. Οι ίδιοι σε αντίθεση με τις ελίτ έβλεπαν πιθανότατα τους εαυτούς τους ως καλούς εργάτες, καλούς χριστιανούς, καλούς πολίτες και καλούς υπηκόους.

Στην αύξηση της αυτοεκτίμησης του μισθωτού εργαζομένου ως κοινωνικού υποκειμένου συνέβαλε, επίσης, η άνοδος της πολιτισμικής και της οικονομικής αξίας της εργασίας στο πλαίσιο της εργασιακής κρίσης μαζί με την καλύτερη διαπραγματευτική θέση που αυτός απέκτησε στην αγορά εργασίας. Η νέα κοινωνική δυναμική των μισθωτών εργαζομένων τους επέτρεπε να αμφισβητούν τις νέες εξουσίες των ελίτ. Σύμφωνα, μάλιστα, με την Emma Martin, μετά το 1349, οι παράνομες εργασιακές συνενώσεις στράφηκαν κυρίως ενάντια στις ρυθμίσεις των εργασιακών Διαταγμάτων και λιγότερο ενάντια σε άλλες ομάδες εργαζομένων, όπως συνέβαινε πριν το 1348²⁹⁵.

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί εν τέλει ότι οι αδελφότητες κατείχαν εξέχουσα θέση στην διεργασία συσπείρωσης των μισθωτών εργαζομένων, διότι αποτελούσαν τον κύριο χώρο πολιτικοποίησης τους. Σύμφωνα με τον Gervase Rosser, οι αδελφότητες παρείχαν στα μέλη τους, δηλαδή σε μισθωτούς τεχνίτες, μαθητευομένους, εργάτες, ακόμα και σε εργαζόμενες γυναίκες «πολιτική φωνή» που διαφορετικά δεν θα μπορούσαν να έχουν²⁹⁶. Ο Christian Liddy κατοχυρώνει, επίσης, το εργαστήριο και το κατάστημα ως «πολιτικό χώρο»²⁹⁷. Εξάλλου τι θα ήταν πιο φυσικό από το ανθρώπους που μοιράζονται τις ίδιες ανησυχίες και βιώνουν τα ίδια προβλήματα να συζητούν για την καθημερινότητά τους;

²⁹³ Gervase Rosser, *Solidarity*, ό.π., σ. 175, 199-201, 225., Mark Addison Amos, "The Naked and The Dead", ό.π., σ. 95-98, 105.

²⁹⁴ James Mervyn, "Ritual, drama and social body in the late medieval English town", *Past and Present*, 98(1983), σ. 3-29

²⁹⁵ Emma Martin, "Idleness", ό.π., σ. 143. Ωστόσο και μετά το 1348, η αντιπαράθεση ομάδων εργαζομένων με άλλους εργάτες δεν έπαψε: Gervase Rosser, *Solidarity*, ό.π., σ. 172, 180., Rodney Hilton, *English and French towns*, ό.π., σ. 147.

²⁹⁶ Ωστόσο, οι γυναίκες εξαιρούνταν από τις ενώσεις κατανάλωσης αλκοόλ των εργαζομένων. Gervase Rosser, *Solidarity*, ό.π., σ. 181-182.

²⁹⁷ Christian Liddy, "Cultures of surveillance", ό.π., σ. 316.

Η «τεχνολογία της ανυποταξίας»

Ο όρος του James Given για την χειραγώγηση των κοινωνικών σχέσεων μπορεί, αν παραφραστεί, να προσδιορίσει τις τακτικές που χρησιμοποιήθηκαν από τους μισθωτούς εργαζόμενους στο πλαίσιο της εργασιακής αντιπαράθεσης και συνέβαλλαν τελικά στην πολιτική τους συγκρότηση.

Καθώς οι «πολιτικές φωνές» των εργαζομένων δεν εκφράζονταν πάντα ελεύθερα αλλά αναπτύσσονταν κυρίως στο περιβάλλον της αδελφότητας, χρειαζόταν κάποιας μορφής οργάνωση που θα εξασφάλιζε την προστασία της και η οποία δεν ήταν δεδομένη. Οι εργασιακές ενώσεις των υπάλληλων στοιχείων του κόσμου της εργασίας επιδείκνυαν εντυπωσιακό βαθμό οργάνωσης. Ενδεικτικό παράδειγμα ήταν η παράνομη αδελφότητα των σπιρουνοποιών του 1372²⁹⁸. Συγκεκριμένα, τον Απρίλιο του 1381, είκοσι τέσσερις μισθωτοί τεχνίτες της συντεχνίας των σπιρουνοποιών του Λονδίνου κατηγορήθηκαν για την συγκρότηση παράνομης αδελφότητας. Σύμφωνα με το κατηγορητήριο, εννέα χρόνια πριν συγκεντρώθηκαν και αποφάσισαν ότι δεν θα «κατασκευάζουν το ¼ της εκατοντάδας σπιρουνιών για λιγότερο από 20 δηνάρια και δεν θα λαμβάνουν λιγότερο από δύο σόλδια για το γυάλισμα...». Έκτοτε σχημάτισαν θρησκευτική αδελφότητα.

Στο πλαίσιο αυτής της αδελφότητας αναδείχθηκαν αξιωματούχοι που καθόρισαν τον τρόπο λειτουργίας της. Επιπλέον, τα μέλη συνδέονταν με όρκο και συγκέντρωναν χρήματα σε «κοινό ταμείο» για την χρηματοδότηση των στόχων τους, συνεισφέροντας εβδομαδιαίως το ποσό των ½ δηναρίων, με το μέσο ημερομίσθιο των μισθωτών τεχνιτών εκείνη την περίοδο να κυμαίνεται από τέσσερα έως έξι δηνάρια. Οριζόταν με σαφήνεια ο τόπος και η συχνότητα των συνελεύσεων, όπως και η επαγγελματική και κοινωνική προέλευση των μελών της αδελφότητας. Θα συνέρχονταν μία φορά κάθε μήνα στην εκκλησία του Αγ. Βαρθολομαίου στο Smithfield. Είναι ενδιαφέρον ότι στην αδελφότητα θα ανήκαν «μόνο “servientes, αλλά κανένας που να έχει μόνιμη κατοικία, εκτός και αν είχε ορκιστεί όταν ήταν ακόμα μισθωτός τεχνίτης». Στο καταστατικό, υπήρχε έντονη αίσθηση επιβεβλημένης εσωτερικής πειθαρχίας, καθώς προβλεπόταν ότι τα μέλη ήταν υποχρεωμένα να έχουν καθολική απαρτία στις συνελεύσεις και γενικά να υπακούουν στις διατάξεις της αδελφότητας, διαφορετικά τους επιβάλλονταν πρόστιμο ή κατηγορούνταν ως επίορκοι. Τέλος, προβλέπονταν συγκεκριμένες διατάξεις που αφορούσαν τους τρόπους με τους

²⁹⁸ Βλ., σ. 59.

οποίους οι μάστορες των συντεχνιών μπορούσαν να εξασφαλίσουν την πειθάρχηση των υπαλλήλων τους. Αντίστοιχα, οι μισθωτοί τεχνίτες εξασφάλιζαν την εργασία τους, καθώς υπήρχαν προβλέψεις με περιεχόμενο ανάλογο μίας σημερινής απεργίας: «εάν ένας μάστορας και μέσα στο Λονδίνο δώσει εργασία σε ξένο, τότε όλοι οι μισθωτοί τεχνίτες της αδελφότητας θα αποχωρήσουν από την υπηρεσία του μέχρι να απολύσει τον ξένο».²⁹⁹

Το οργανωτικό πλαίσιο της αδελφότητας των σπιρουνοποιών δεν είχε τίποτα να ζηλέψει από αντίστοιχες οργανώσεις των εργοδοτών, εκτός φυσικά από την υποστήριξη των αρχών. Φαίνεται ότι οι μισθωτοί εργαζόμενοι χρησιμοποίησαν τα όπλα των εργοδοτών στην αντιπαράθεση για την εργασία, αξιοποιώντας τις συντεχνίες και τις αδελφότητες των μαστόρων, στις οποίες πιθανώς ήταν και οι ίδιοι μέλη, ως οργανωτικό πρότυπο³⁰⁰. Τα Διατάγματα της αδελφότητας αντικατόπτριζαν ακριβώς την αλληλεγγύη γύρω από την οποία συσπειρώθηκαν οι εργαζόμενοι³⁰¹. Παράλληλα, η καλλιεργούμενη αλληλεγγύη δεν παρέμενε εσωστρεφής. Τα διατάγματα στρέφονταν τόσο ενάντια των εργοδοτών όσο και άλλων εργασιακών ομάδων που εκλαμβάνονταν ως ανταγωνιστικές, επιχειρώντας να προσαρμόσουν την αγορά εργασίας στις επιθυμίες τους.

Εκτός από την εσωτερική οργάνωση, σημαντικό ρόλο στην πολιτική συγκρότηση των μισθωτών εργαζομένων έπαιζαν τα δίκτυα επικοινωνίας που διαμόρφωναν ως μέλη των αδελφοτήτων. Η σύνθεση ορισμένων αδελφοτήτων περιοριζόταν σε συγκεκριμένο κοινωνικοοικονομικό φάσμα. Για παράδειγμα, η παραπάνω αδελφότητα των σπιρουνοποιών δεχόταν μόνο μισθωτούς τεχνίτες του συγκεκριμένου επαγγέλματος του Λονδίνου. Η εξαιρετικά ανθεκτική αδελφότητα της Αγ. Άννας στο Coventry αποτελούνταν από κατώτερους τεχνίτες και εργάτες της βιοτεχνίας ύφανσης της πόλης και των περιχώρων³⁰². Ο χαρακτήρας της σύνθεσής τους

²⁹⁹ C.P.M.R.C.L: II, 1364-1381, 'Roll A 24: 1380-81, Membr. 10', σ. 275-302. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/plea-memoranda-rolls/vol2/pp275-302> [12/10/2021], Gervase Rosser, *Solidarity*, ό.π., σ. 177-178., Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 49., Rodney Hilton, *English and French towns*, ό.π., σ. 147., Catharina Lis, Hugo Soly, Lee Mitzman. "'An Irresistible Phalanx'", ό.π., σ. 35.

³⁰⁰ Βλ., σ. 55.

³⁰¹ Πράγματι, η αλληλεγγύη αποτελούσε πολύ σημαντική πτυχή της εργασιακής αντιπαράθεσης. Ωστόσο, δεν πρέπει να ξεδιανικεύεται καθώς, όπως είδαμε στην περίπτωση της αδελφότητας των σπιρουνοποιών, συνοδεύονταν από την επιβολή εσωτερικής πειθαρχίας. Προβλεπόντουσαν σημαντικές κυρώσεις για τα μέλη που δεν συμμορφώνονταν με τα διατάγματα της αδελφότητας. Η αδελφική αγάπη ήταν κάποιες φορές επιβεβλημένη και ασφυκτική. Φυσικά, κάθε είδους αδελφότητα ήταν εθελούσια ένωση. Ο καθένας έφευγε όποτε ήθελε. Μπορούμε όμως να φανταστούμε τις οικονομικές και κοινωνικές πιέσεις που θα ασκούσαν σε αυτά τα άτομα. Πόσο μάλλον σε αδελφότητες τόσο περιορισμένου κοινωνικού και επαγγελματικού φάσματος, όπως η παραπάνω. Gervase Rosser, *Solidarity*, ό.π., σ. 105-106, 143.

³⁰² Στο ίδιο, σ. 180.

είχε πλεονεκτήματα, όπως η κοινωνική συσπείρωση και η ομοιογένεια των στόχων τους.

Παρόλα αυτά, συχνά τα μέλη μίας αδελφότητας εγγράφονταν σε ευρύτερο κοινωνικό και επαγγελματικό φάσμα. Έτσι, η αδελφότητα καθιστούσε δυνατή την διαμόρφωση ενός δικτύου επαφών που διαφορετικά θα ήταν απρόσιτο, προσφέροντας στην αδελφότητα ως σύνολο, αλλά και στα μέλη της ατομικά, κίνητρα οικονομικού και πολιτικού χαρακτήρα. Αναπτύσσονταν σχέσεις τόσο μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών ομάδων όσο και μεταξύ της υπαίθρου και της πόλης. Ορισμένες φορές τέτοιου είδους διασυνδέσεις δεν ήταν μόνο κρίσιμες για την διαπραγμάτευση ατομικών ή συλλογικών συμφερόντων αλλά και για την πολιτική σταθερότητα, όπως η αδελφότητα του Αγ. Θωμά στην Οξφόρδη.³⁰³

Συχνά οι αδελφότητες με ισχυρά ερείσματα στον κόσμο της εργασίας απαρτιζόνταν από μέλη διαφορετικών επαγγεμάτων συγκροτώντας σημαντικά δίκτυα επικοινωνίας και συνεργασίας. Για παράδειγμα, η αδελφότητα των ραφτάδων του Λονδίνου στα μέσα του 15^{ου} αιώνα φιλοξενούσε στις τάξεις της μία ξεχωριστή ομάδα «εξωτερικών αδελφών», οι οποίοι προέρχονταν από διαφορετικά επαγγέλματα και συνιστούσαν το 65% των μελών της αδελφότητας. Την ίδια στρατηγική ακολουθούσε η αδελφότητα της Αγ. Osburga των υφαντουργών του Coventry στα τέλη του Μεσαίωνα. Τέτοιου είδους δίκτυα θα μπορούσαν να συγκροτήσουν συμμαχίες και να υπηρετήσουν την αντιπαράθεση είτε μεταξύ εργασιακών ομάδων με ανταγωνιστικά συμφέροντα είτε μεταξύ των μισθωτών εργαζομένων και των μαστόρων τους. Τα δίκτυα αυτά επεκτείνονταν πέρα από το εσωτερικό μίας αδελφότητας. Για παράδειγμα, δεν ήταν τυχαίο ότι, στο Λονδίνο, οι μισθωτοί τεχνίτες τεσσάρων διαφορετικών αδελφοτήτων που εκπροσωπούσαν, επίσης, τέσσερα διαφορετικά επαγγέλματα συνέρχονταν την ίδια ημέρα για τον ετήσιο εορτασμό τους, μία σημαντική στιγμή για κάθε είδους αδελφότητα που προσέφερε δυνατότητα πολιτικών συζητήσεων, οι οποίες θα συνεχίζονταν αργότερα στα πανδοχεία της πόλης.³⁰⁴

Η στρατηγική δικτύωσης των μισθωτών εργαζομένων επεκτεινόταν πέρα από τους «χειρώνακτες» (*laboratores*), στον «κλήρο» (*oratores*). Ήδη είδαμε κατώτερους

³⁰³ Gervase Rosser, *Solidarity*, ό.π., σ. 4, 106, 114, 140, 142-144., Του ίδιου, "Going to the Fraternity Feast", ό.π., σ. 432-433, 438, 440-443.

³⁰⁴ Gervase Rosser, *Solidarity*, ό.π., σ. 140, 145, 179, 181, Του ίδιου, "Going to the Fraternity Feast", ό.π., σ. 442-443. Υπάρχουν και ενδείξεις αλληλεγγύης και επαφών μεταξύ διαφορετικών επαγγεμάτων του κόσμου της εργασίας χωρίς απαραίτητα να εμπλέκονται αδελφότητες ή συντεχνίες. Για παράδειγμα, το 1424 σε προαναφερόμενη διευθέτηση διένεξης μεταξύ μισθωτών τεχνιτών και μαστόρων της υφαντουργίας στο Coventry υπό την διαιτησία των αστικών αρχών, οι τεχνίτες επέλεξαν έναν ψαρά ως αντιπρόσωπό τους. Mary Dormer Harris, *The Coventry Leet Book*, ό.π., σ. 92.

ιερείς να υποστηρίζουν τους μισθωτούς εργαζόμενους κατά των εργασιακών Διαταγμάτων³⁰⁵. Επιπρόσθετα, πολλοί ιερείς θα εργάζονταν για τις τουλάχιστον 30.000 αδελφότητες που υπήρχαν στο αγγλικό βασίλειο μεταξύ 1350-1550. Για τους τελευταίους «το ποίμνιο ήλεγχε τον ποιμένα», διότι υπάγονταν στον στενό έλεγχο και στην μισθοδοσία των αδελφοτήτων³⁰⁶. Επομένως, οι αδελφότητες θα ασκούσαν σημαντική επιρροή στους ιερείς τους. Ακόμα, η Alice Stopford υποστήριζε ότι μοναχοί συνέδραμαν συχνά τα φτωχότερα στρώματα παραθέτοντας παραδείγματα από τον κόσμο της εργασίας. Παράλληλα, ο Gervase Rosser υποστηρίζει την διαμόρφωση δικτύων επικοινωνίας μεταξύ μοναχών και αδελφοτήτων των μισθωτών τεχνιτών, με τους τελευταίους να επιζητούν την πατρωνία των μοναχών. Ενδεικτικά, η προαναφερόμενη περίπτωση της παράνομης αδελφότητας των υποδηματοποιών, το 1387, είχε προσλάβει το δομινικανό μοναχό William Bartone, προκειμένου να κάνει τις απαραίτητες ενέργειες και να προσφύγει στο δικαστήριο της Ρώμης ώστε να παρακαμφθούν οι αντιρρήσεις των αγγλικών αρχών και να εγκριθεί η αδελφότητά τους από τον Πάπα. Έτσι, «υπό την ποινή του αφορισμού, και ακόμα πιο οδυνηρών ετυμηγοριών... κανείς να μην τολμά να ζημιώσει την ευημερία της αδελφότητας»³⁰⁷. Δεδομένου ότι σύμφωνα το διάταγμα του 1388: «κανένας δεν επιτρέπεται να πάει στην Ρώμη για να προμηθευτεί διατάξεις δίχως βασιλική έγκριση...», ίσως τέτοιου είδους πρακτικές να ήταν συχνό φαινόμενο³⁰⁸.

Η σφυρηλάτηση στρατηγικών δεσμών δεν περιοριζόταν στους ανθρώπινους πόρους αλλά επεκτεινόταν στο χωροταξικό δίκτυο της πόλης. Η σύνδεση ορισμένων χώρων με την δράση και την ταυτότητα των αδελφοτήτων, τους έδινε κοινωνικοπολιτικό ρόλο και μία κεντρική θέση στην αντιπαράθεση για την εργασία. Η Εκκλησία ήταν ένας από αυτούς, αποτελώντας κεντρικό στοιχείο για την ταυτότητα και την οργάνωση κάθε αδελφότητας. Συχνά, οι ιεροί χώροι ήταν το μέρος που λάμβανε χώρα η εορτή της αδελφότητας, παρά τις αντιρρήσεις του κλήρου. Κομβικό ρόλο έπαιζαν οι χώροι αυτοί και στην δράση των παράνομων αδελφοτήτων, οι οποίες σύχναζαν σε ιερούς χώρους στα όρια δικαιοδοσίας των πόλεων. Στις εκκλησίες, στις ενορίες και τις γειτονιές τους, οι εργαζόμενοι συζητούσαν, οργανώνονταν,

³⁰⁵ Βλ., σ. 51.

³⁰⁶ Gervase Rosser, *Solidarity*, ό.π., σ. 50, 71-72.

³⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 179, Alice Stopford Green, *Town Life in the Fifteenth Century*, 2 vol., London, Macmillan, 1894, σ. 124-125, *Memorials*, "1387, Journeymen Cordwainers charged with making an illegal fraternity", σ. 490-500. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/no-series/memorials-london-life/pp490-500> [12/11/2021].

³⁰⁸ Antony Tuck, "The Cambridge Parliament", ό.π., σ. 229.

εκκλησιάζονταν, διευθετούσαν οικονομικά ζητήματα και πολλές φορές σχεδίαζαν τακτικές οικονομικής πίεσης εναντίον των εργοδοτών τους.³⁰⁹

Στην παραπάνω κατηγορία δεσπόζουσα θέση είχαν οι ταβέρνες και τα πανδοχεία, χώροι που πριν τον Μαύρο Θάνατο συνδέονταν ευρύτερα με την εγκληματικότητα. Στο πλαίσιο της εργασιακής κρίσης συνδέθηκαν με την οκνηρία, την δράση των κακών εργατών ακόμα και με την εξέγερση, που τους έφεραν ακόμα πιο κοντά στο στόχαστρο των αρχών³¹⁰. Για παράδειγμα το 1368, τρεις από την συντεχνία των βυρσοδεψών (skippers) καταδικάστηκαν από τις αστικές αρχές για αδιευκρίνιστα αδικήματα. Τελικά, αφέθηκαν ελεύθεροι αλλά υποχρεώθηκαν να υποσχεθούν ότι δεν θα σχηματίσουν «εκκλησιάσματα, ενώσεις, συνάξεις σε ταβέρνες ή σε άλλα μέρη, όπου μπορεί να καταπατάται η Ειρήνη του Βασιλιά»³¹¹. Η τάση ήταν τόσο ισχυρή ώστε πολλές αδελφότητες προκειμένου να προστατέψουν την εικόνα του «καλού εργάτη» και το κύρος της αδελφότητας προέτρεπαν τα μέλη τους να απέχουν από τέτοιες δραστηριότητες. Σύμφωνα με μία αδελφότητα στο Λονδίνο το 1389: «εάν κανείς ... με το που σηκώνεται από το κρεβάτι του δεν εργάζεται για βιοποριστεί...αλλά πηγαίνει στην ταβέρνα...και έτσι γίνει φτωχός...θα διαγραφεί για πάντα από την αδελφότητα»³¹². Παρόλα αυτά αυτοί οι χώροι είχαν κεντρική θέση στη ζωή των εργαζομένων. Εκεί περνούσαν τον ελεύθερο χρόνο τους και κοινωνικοποιούνταν. Ίσως, μάλιστα, να λειτουργούσαν και ως χώροι δικτύωσης και εύρεσης εργασίας³¹³. Το κυριότερο ήταν ότι εκεί οργανώνονταν και συζητούσαν, πολλές φορές για ζητήματα που θα ήταν επικίνδυνο να θίξουν αλλού. Για παράδειγμα, το 1483 σε ένα πανδοχείο της Υόρκης τα μέλη διαφορετικών συντεχνιών, ανάμεσά τους και τεχνίτες, ενεπλάκησαν σε πολιτική συζήτηση για την επιρροή του βασιλικού παράγοντα στις επερχόμενες δημαρχιακές εκλογές³¹⁴.

Όπως προαναφέρθηκε, στην διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας των εργαζομένων συνέβαλλε το κοινοτικό πνεύμα, η «λαϊκή» θρησκευτικότητα, η «καλή εργασία». Ο όρκος, η διακριτή επίσημη στολή (livery) και το θρησκευτικό θέατρο

³⁰⁹ Rodney Hilton, *English and French towns*, ό.π., σ. 147., Gervase Rosser, *Solidarity*, ό.π., σ. 48-51, 179., Του ίδιου, "Going to the Fraternity Feast", ό.π., σ. 433.

³¹⁰ Emma Martin, "Idleness", ό.π., σ. 38, 119-120, 183-185, 213, 220., Rodney Hilton, *English and French towns*, ό.π., σ. 75, 147., Mavis E. Mate, "Work and leisure", ό.π., σ. 288, 291, Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 168-169., Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 184.

³¹¹ Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 50., *C.P.M.R.C.L, II, 1364-1381*, 'Roll A 13: 1367-68, Membr. 4", σ. 84-95. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/plea-memoranda-rolls/vol2/pp84-95> [14/10/2021]., Βλ. επίσης σ. 75.

³¹² Gervase Rosser, *Solidarity*, ό.π., σ. 68-69., Βλ. επίσης σ. 64.

³¹³ Sarah Rees Jones, "population mobility", ό.π., σ. 45-46., Catharina Lis, Hugo Soly, Lee Mitzman. "'An Irresistible Phalanx'", ό.π., σ. 30.

³¹⁴ Christian Liddy, "Popular Politics in the Late Medieval City: York and Bruges", *English Historical Review*, Vol. CXXVIII, No. 533(2013), σ. 794-795.

συνιστούσαν χαρακτηριστικά στοιχεία των παραπάνω εννοιών και παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς συμμετείχαν σε μία διττή διεργασία. Από την μία πλευρά, ήταν τακτικές που τροφοδοτούσαν την χαλύβδωση της κοινής ταυτότητας των εργαζομένων και εξυπηρετούσαν τα συμφέροντά τους και από την άλλη συγκροτούσαν ξεχωριστά πεδία ανταγωνισμού ανάμεσα στους μισθωτούς εργαζομένους και τους εργοδότες τους, διότι συνέβαλλαν στην πολιτική συγκρότηση και στην νομιμοποίηση της.

Ο όρκος στο πλαίσιο ανάληψης ενός αξιώματος, όπως είδαμε στο παράδειγμα της αδελφότητας των σπιρουνοποιών, ήταν βασικό στοιχείο συγκρότησης πολιτικών κοινωνιών. Εκείνος που έπαιρνε τον όρκο αναλάμβανε βαρύτερη πολιτική ευθύνη απέναντι σε μία συλλογικότητα. Παράλληλα, γινόταν κάτοχος ξεχωριστών εξουσιών. Στο πλαίσιο των αστικών κυβερνήσεων του ύστερου Μεσαίωνα, ο όρκος συνέβαλλε στην δημιουργία συλλογικής ταυτότητας μεταξύ των αστικών ελίτ, ενώ παράλληλα προωθούσε την ιεραρχία και την κοινωνική αρμονία³¹⁵. Έτσι, όταν χρησιμοποιούνταν στο πλαίσιο άλλων θεσμών ή συλλογικοτήτων γινόταν επικίνδυνος για τον κυρίαρχο εξουσιαστικό φορέα. Για τον λόγο αυτόν οι αστικές κυβερνήσεις και η εκκλησιαστική ιεραρχία ήταν γενικά καχύποπτες απέναντι στην πρώιμη φάση ανάπτυξης των συντεχνιών, επειδή ανάμεσα σε άλλα ενείχαν αυτό το στοιχείο. Τώρα ήταν η σειρά των αδελφοτήτων, και περισσότερο των παράνομων εργασιακών ενώσεων, να γίνουν δέκτες καχυποψίας, ιδιαίτερα όταν το κοινοτικό πνεύμα προωθούσε την πολιτική κουλτούρα της συγκατάθεσης για την δράση και την λήψη αποφάσεων. Επιπλέον, στο πλαίσιο των αδελφοτήτων ο όρκος προωθούσε την μυστικότητα, η οποία ήταν ένας επιπλέον παράγοντας που τους επιβάρυνε απέναντι στις αρχές.³¹⁶

Σε ένα άλλο πεδίο διερεύνησης των ταυτοτήτων των αδελφοτήτων εντάσσονται συγκεκριμένες ομοιόμορφες και επίσημες ενδυμασίες που χαρακτήριζαν τους θεσμούς και τα συλλογικά σώματα στον Μεσαίωνα. Μέσω αυτών επικοινωνούσαν στην δημόσια σφαίρα την διακριτή τους ταυτότητα αλλά και την ενότητά τους. Η διακριτή και συλλογική ενδυμασία αποτελούσε κεντρικό στοιχείο της ταυτότητας των αδελφοτήτων. Εκτός, όμως, από την ενότητα οι επίσημες στολές συμβόλιζαν και την εξουσία ενός σώματος. Για τον λόγο αυτό, η επιλογή των μελών των παράνομων

³¹⁵ Christian Liddy, "Political contract in late medieval english towns", *La légitimité implicite*, ό.π., σ. 397-416., James Lee, 'Ye shall disturb noe mans right': oath-taking and oath-breaking in late medieval and early modern Bristol", *Urban History*, 34, 1(2007), σ. 28-33.

³¹⁶ Gervase Rosser, *Solidarity*, ό.π., σ. 52, 58, 111, 227-228., Mark Addison Amos, "The Naked and The Dead", ό.π., σ. 94, 97., Sarah Rees Jones, "Regulation of Labour", ό.π., σ. 146., Catharina Lis, Hugo Soly, Lee Mitzman. "'An Irresistible Phalanx'", ό.π., σ. 33.

αδελφοτήτων να διακρίνονται από τα συγκεκριμένα ενδυματολογικά σήματα αποτελούσε σημείο αντιπαράθεσης με τους μάστορες και τις αστικές ελίτ. Οι αρχές και οι παράνομες αδελφότητες συγκρούονταν για την κατοχύρωσή τους στην δημόσια σφαίρα. Αξίζει να σημειωθεί, ότι τα διακριτά ενδυματολογικά σήματα αξιοποιούνταν επίσης ως σύμβολο εξεγερτικότητας.³¹⁷

Ακροτελεύτια παρατήρηση που θα μπορούσε, ωστόσο, να συμπληρώσει με έναν παράγοντα σημαντικό, αν και ελάχιστα μελετημένο σε αυτή την κατεύθυνση, συνιστά το θέατρο υπό τη μορφή βιβλικού δράματος και τα θεατρικά δρώμενα που προσφέρονταν για την προώθηση του κύρους των αδελφοτήτων και των συντεχνιών. Οι αδελφότητες και οι συντεχνίες πρωταγωνιστούσαν στην παραπάνω διαδικασία. Παράλληλα, μέσα από αυτήν αναδεικνυόταν ο οικονομικός και ο κοινωνικός ανταγωνισμός τόσο μεταξύ τους όσο και με τις αστικές ελίτ, οι οποίες επεδίωκαν να εξασφαλίσουν το κύρος που έφερνε το ευσεβές εγχείρημα στις ίδιες και στην πόλη ευρύτερα. Από την άλλη, ο κόσμος της εργασίας μέσω παραλληλισμών της επικαιρότητας με τα βιβλικά παραδείγματα προωθούσε το αφήγημα της «καλής εργασίας», νομιμοποιώντας τις αξιώσεις του ενάντια στις ελίτ.³¹⁸

Η εργασιακή αντιπαράθεση στο πλαίσιο των ευρύτερων πολιτικών συγκρούσεων του αγγλικού βασιλείου

Σε αυτό το κεφάλαιο, προς υποστήριξη της θέσης περί πολιτικής συγκρότησης των Άγγλων υπηκόων με βάση την αντιπαράθεση για την εργασία, παρουσιάζεται η συμβολή της εργασιακής αντιπαράθεσης σε ευρύτερα φαινόμενα πολιτικής σύγκρουσης του αγγλικού βασιλείου. Σύμφωνα, με τον Chris Given-Wilson, το πρόβλημα της εργασίας αποτελούσε μία από «τις σοβαρότερες απειλές απέναντι στην εξουσία της αγγλικής καθεστηκυίας τάξης»³¹⁹. Στο πλαίσιο αυτό αναδεικνύεται η σύνδεση της εργασιακής αντιπαράθεσης με τις δύο μεγαλύτερες μεσαιωνικές εξεγέρσεις κατά του αγγλικού Στέμματος, το 1381 και το 1450, με τις αστικές συγκρούσεις και με την αίρεση των Λολλάρδων.

³¹⁷ Gervase Rosser, *Solidarity*, ό.π., σ. 66, 125., Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 45-46, 57., Samuel Cohn, *Lust for Liberty: The Politics of Social Revolt in Medieval Europe, 1200-1425*, Harvard, Harvard University Press, 2006 σ. 162, 164. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 168](#).

³¹⁸ James Mervyn, "Ritual, drama", ό.π., σ. 12-21., Gervase Rosser, *Solidarity*, ό.π., σ. 208-209., Marios Dimitriadis, "Drama as a field for the promotion of the ideal of labour solidarity in Late Medieval English towns", *Paper presented in the 3rd International Conference in Economic and Social History "Labour History: production, markets, relations, policies (from the late Middle Ages to the early 21st century)"*, 2017., σ. 5-6.

³¹⁹ Chris Given-Wilson, "English Government", ό.π., σ. 94.

Εξεγέρσεις κατά του Στέμματος

Η εξέγερση του 1381

«...Θα παραμείνετε σε δεσμά, όχι όπως πριν αλλά ασύγκριτα χειρότερα... άνθρωποι σαν κι εσάς θα έχουν πάντοτε την δυστυχία σας σαν παράδειγμα μπροστά στα μάτια τους!...»³²⁰. Αυτά ήταν τα λόγια του Ριχάρδου Β΄ απέναντι στους εξεγερμένους του 1381 στο πλαίσιο καταστολής της εξέγερσης. Πολλοί ιστορικοί θεωρούν ότι η νύξη περί νέων και σκληρότερων δεσμών συνιστά απάντηση απέναντι στις αξιώσεις των εξεγερμένων που έγιναν λίγες μέρες νωρίτερα στο Mile End³²¹. Εκεί οι τελευταίοι, σύμφωνα με τον ανώνυμο συγγραφέα του *Anonimalle*, απαίτησαν την κατάργηση της δουλοπαροικίας και των εργασιακών Διαταγμάτων: «...κανένας δεν θα έπρεπε να υπηρετεί κάποιον εκτός και αν το θέλει ο ίδιος και μέσω ελεύθερου συμβολαίου»³²². Φαίνεται, λοιπόν, ότι η εργασιακή αντιπαράθεση είχε σημαντική θέση και συμπεριλαμβανόταν στους παράγοντες που οδήγησαν στην εξέγερσή του 1381³²³.

Σε αυτήν την κατεύθυνση μας οδηγούν και άλλα στοιχεία, καθώς τις τάξεις των εξεγερμένων τις επάνδρωσε μεγάλο μέρος των κοινωνικών και εργασιακών ομάδων που πρωταγωνίστησαν στην αντιπαράθεση για την εργασία. Για παράδειγμα, ο Henri Knighton, γράφοντας για το ξέσπασμα της εξέγερσης ανέφερε ότι «οι μαθητευόμενοι εγκατέλειπαν τους μάστορές τους και έσπευδαν να ενωθούν με τον λαό». Όσον αφορά τα γεγονότα στο Λονδίνο: «όταν οι μάστορές τους εκτελούνταν, πολλοί από τους μαθητευόμενους της πόλης ενώνονταν με τους εξεγερμένους»³²⁴. Ακόμα, σύμφωνα με την ομολογία του χτίστη John Cote, τον Σεπτέμβριο του 1381 είχε οργανωθεί μία συνομωσία από τεχνίτες στο Kent, υπό την ηγεσία του χτίστη Thomas Hardyng³²⁵. Ο Μοναχός του Westminster, στον απόηχο των γεγονότων του 1381, ανέφερε, ότι το 1390 «...δεκαέξι άνδρες, με δεξιάτητα στις χειρωνακτικές τέχνες, συνελήφθησαν στο Croydon... Κάποιοι από αυτούς ήταν εργάτες που...σκόπευαν να προκαλέσουν άλλη εξέγερση...»³²⁶.

³²⁰ Απόσπασμα από το *Historia Anglicana*. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 169](#).

³²¹ A. L. Beier, "A New Serfdom", *ό.π.*, σ. 35, 44., Catharina Lis και Hugo Soly, "Labor Laws in Western Europe", *ό.π.*, σ. 320., Chris Given-Wilson, "English Labour Legislation", *ό.π.*, σ. 21.,

³²² Απόσπασμα από το χρονικό *Anonimalle*. Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 169](#).

³²³ Ο Samuel Cohn εκφράζει βάσιμες αμφιβολίες για τον ρόλο των εργασιακών Διαταγμάτων στην εξέγερση του 1381, αποδίδοντας στην φορολογία κεντρικότερο ρόλο. Πράγματι, τον καταλυτικό ρόλο για το ξέσπασμα της εξέγερσης είχε η φορολογία. Το ζήτημα της εξέγερσης του 1381 ήταν πολύ-παραγοντικό και η παρούσα εργασία δεν αποδίδει τα εργασιακά Διατάγματα ως την κύρια αιτία, αλλά ως κεντρικό παράγοντα που αποτελούσε σταθερά αύξησης των κοινωνικών εντάσεων. Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, *ό.π.*, σ. 126-128, 159-160.

³²⁴ Dobson Barrie Richard, *The Peasants' Revolt*, *ό.π.*, σ. 136, 185., Βλ. παράρτημα για το χρονικό του Knighton σ. [170](#)

³²⁵ Στο ίδιο, σ. 323-324.

³²⁶ Στο ίδιο, σ. 335.

Ακόμα σημαντικότερο ήταν ότι, οι μισθωτοί εργαζόμενοι που συμμετείχαν ενεργά στην εξέγερση διέχεαν στην σύγκρουση εντάσεις του κόσμου της εργασίας. Στις 13 Ιουνίου, οι εξεγερμένοι κατέστρεψαν στο Λονδίνο το παλάτι του Ιωάννη της Γάνδης, μίας σημαίνουσας και ιδιαίτερα μισητής πολιτικής προσωπικότητας της εποχής. Σύμφωνα με τα δικαστικά αρχεία, οι περισσότεροι από το ετερόκλητο πλήθος που πυρπόλησαν το παλάτι της Σαβοΐας προέρχονταν από το Ware, μία κοινότητα που είχε στοχοποιηθεί μέσω των εργασιακών Διαταγμάτων από την κοινότητα του Hertford για οικονομικούς λόγους. Σύμφωνα με τον Andrew Prescott, το γεγονός ότι ο Ιωάννης της Γάνδης είχε ένα από τα αγαπημένα του κάστρα στο Hertford έπαιξε ρόλο στην δράση των εξεγερμένων. Οι εξεγερθέντες από το Ware ενισχύθηκαν από μία μικρή ομάδα από το Thaxted, όπου τα εργασιακά Διατάγματα είχαν πρόσφατα χρησιμοποιηθεί για να αποτρέψουν αγρότες από την πρόσληψη επιπρόσθετου εργατικού δυναμικού. Στις αναταραχές που ξέσπασαν στο Salisbury τα εργασιακά Διατάγματα φαίνεται να έπαιξαν, επίσης, σημαντικό ρόλο³²⁷. Επιπρόσθετα, ο Thomas Walsingham, ανέφερε ότι στο πλαίσιο της διένεξης των μοναχών, των φεουδαλικών ενοίκων τους και της αστικής κοινότητας στο St. Albans, πολλοί κατηγορούσαν τους μοναχούς «για την άδικη άσκηση της φεουδαλικής τους εξουσίας πάνω στους χωρικούς και για την καταπίεση της αστικής κοινότητας και για την παρακράτηση των μισθών από φτωχούς και εργάτες»³²⁸.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ομοιότητα των ταυτοτήτων που κατασκεύασαν οι εξουσιαστικές ελίτ για τους ανυπότακτους εργάτες και για τους εξεγερμένους. Η «απληστία» και η «κακία» των εργατών τους έκανε αμαρτωλούς και εχθρούς τους Στέμματος. Ομοίως, οι εξεγερμένοι ήταν «υπηρέτες του διαβόλου»³²⁹ και «προδότες», με την «κακία» τους να κυριαρχεί στον πολιτικό λόγο των ελίτ³³⁰. Συγχρόνως η απληστία αλλά και η αμφισβήτηση της ιεραρχικής τάξης αποτελούσαν μέρος της αποτύπωσης των εξεγερμένων του 1381, όπως ακριβώς και της ανατρεπτικής εργασίας. Σύμφωνα, με τον Μοναχό του Westminster: «...με ετυμηγορίες τόσο ευνοϊκές σε ζηλόφθονες βλέψεις ήταν λυπηρό να βλέπεις τον υπηρέτη να κατηγορεί τον κύριό του...την υπηρέτρια να απειλεί την κυρία της και τους κατώτερους να χάνουν την αυτοσυγκράτησή τους και να εκτοξεύουν σκανδαλώδεις κατηγορίες κατά των

³²⁷ Andrew Prescott, "Great and horrible rumour", *ό.π.*, σ. 87, 92.

³²⁸ Dobson Barrie Richard, *The Peasants' Revolt*, *ό.π.*, σ. 271., Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 170](#).

³²⁹ Dobson Barrie Richard, *The Peasants' Revolt*, *ό.π.*, σ. 183. Βλ. στο παράρτημα [στη σελίδα 171](#).

³³⁰ Για την *κακία* των εξεγερμένων του 1381 Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 171](#).

ανωτέρων τους...»³³¹. Ο Walsingham έγραψε για τους εξεγερμένους στο Essex, ότι «προσπάθησαν να ανελιχθούν με την βία» και ότι «σκόπευαν να γίνουν ίσοι με τους άρχοντες και να μην δεσμεύονται πια από καμία υπηρεσία σε κανέναν κύριο(εργοδότη)»³³². Σύμφωνα, με την Kellie Robertson, ακόμα και η διεργασία της εξέγερσης αποτυπωνόταν με όρους εργασίας. Για παράδειγμα, ο Walsingham παρουσιάζει τον John Ball να παραλληλίζει την αγροτική εργασία με την εξέγερση³³³.

Από την άλλη πλευρά, φαίνεται ότι οι εξεγερμένοι κατέβαλλαν προσπάθειες, προκειμένου να νομιμοποιήσουν την δράση τους και να ανασχέσουν το αφήγημα των ελίτ. Ίσως ήταν ένα εγχείρημα λιγότερο οργανωμένο από εκείνο της εξουσιαστικής ελίτ, αλλά όχι λιγότερο σημαντικό. Όπως για τα υπάλληλα στρώματα του κόσμου της εργασίας ο «καλός εργάτης» είχε τα δικά του ιδεολογικά μέσα για να αμυνθεί απέναντι στα μέτρα των ελίτ, έτσι και οι “trew communes” και οι “loials comunes Dengleterre” είχαν τα δικά τους. Αυτή ήταν η ταυτότητα που επέλεξαν οι εξεγερμένοι, εισβάλλοντας στην πολιτική κοινωνία της Βουλής των Κοινοτήτων του κοινοβουλίου και επεκτείνοντας την στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Ο αυτοπροσδιορισμός “communes” από τους απλούς ανθρώπους του βασιλείου αποσκοπούσε στην οικειοποίηση της ταυτότητας και του ρόλου των μελών της Βουλής των Κοινοτήτων. Με αυτόν τον τρόπο νομιμοποιούσαν την δράση τους αναλάμβαναν μία καινοφανή πολιτική πρωτοβουλία. Ίσως, η εμπειρία της αντιπαράθεσης για την εργασία και η νέα αυτοπεποίθηση του εργαζόμενου να συνέβαλλε στην διεργασία πολιτικής αντιπαράθεσης και την στάση των εξεγερμένων. Παρά την ειρωνική αποτύπωση των αξιώσεων των τελευταίων, οι ελίτ πήραν πολύ σοβαρά την απειλή διεύρυνσης της πολιτικής κοινωνίας.³³⁴

Στο πλαίσιο της διεργασίας νομιμοποίησης της δράσης τους, και ίσως εκφράζοντας την δική τους πολιτική πρόσληψη, οι εξεγερμένοι αξιοποίησαν το «κοινό καλό», υφαρπάζοντας έτσι ένα από τα μεγαλύτερα όπλα των ελίτ. Όπως ακριβώς οι μισθωτοί εργαζόμενοι πίστευαν ότι ως καλοί εργάτες ήταν καλοί υπήκοοι συμβάλλοντας στο κοινό καλό, έτσι και οι εξεγερμένοι μάλλον έβλεπαν τους εαυτούς τους ως καλούς υπηκόους που αντιδρούσαν στην παρέκβαση του ρόλου των

³³¹ Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 90, 220.

³³² Dobson Barrie Richard, *The Peasants' Revolt*, ό.π., σ. 132., Βλ. στο παράρτημα στη σελίδα 174.

³³³ Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 90-91.

³³⁴ John Watts, “The Commons”, ό.π., σ. 207-222., Του ίδιου, “Public or Plebs”, ό.π., σ. 248-250, 254-260., Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 91., Dobson Barrie Richard, *The Peasants' Revolt*, ό.π., σ. 130.

εξουσιαστικών ελίτ³³⁵. Επιπρόσθετα, ορισμένα περιστατικά, όπως απαγόρευση της ληλασίας από τους εξεγερμένους την ίδια στιγμή που πυρπολούσαν το παλάτι της Σαβοΐας δείχνει ότι προσπαθούσαν να αποστασιοποιηθούν από την εικόνα του άπληστου όχλου³³⁶.

Η εξέγερση του 1450-1

Η εξέγερση του Jack Cade το 1450 αποτέλεσε την σημαντικότερη απειλή για το Στέμμα μετά την εξέγερση του 1381. Το κύριο σώμα των εξεγερμένων προερχόταν από το Kent, αν και ξέσπασαν και αλλού αναταραχές, όπως στο Sussex. Το κύριο έρεισμα της εξέγερσης εδραζόταν στην ύπαιθρο, δίχως να λείπει εντελώς το αστικό στοιχείο. Τα αίτια της εξέγερσης συνιστούσαν ένα συνονθύλευμα παραγόντων: κακοδιοίκηση, άρχοντες με ισχυρό έρεισμα στην αυλή που απομυζούσαν οικονομικά τους υπηκόους, δυσμενής εξωτερική πολιτική, αποτυχίες στο μέτωπο του Εκατονταετούς Πολέμου, ενδημική πανώλη και έντονη οικονομική κρίση.³³⁷

Η κοινωνική σύνθεση της εξέγερσης παραμένει αμφιλεγόμενο ιστοριογραφικό ζήτημα. Μάλλον, όπως συμβαίνει σε κάθε μεγάλη εξέγερση, έφερε κοντά ποικίλες κοινωνικές ομάδες με διαφορετικά συμφέροντα που υπηρετούνταν μέσα από τον κοινό στόχο της εξέγερσης. Ανάμεσα σε αυτά εξέχουσα θέση φαίνεται να είχαν τα μεσαία στρώματα της υπαίθρου, όπως οι εύποροι αγρότες, και τα υπάλληλα στρώματα του κόσμου της εργασίας, όπως οι μικροκτηματίες, οι αγρεργάτες και κυρίως οι τεχνίτες.³³⁸

Το πρόβλημα της εργασίας είχε και πάλι σημαίνουσα θέση ανάμεσα στους παράγοντες και στην έκφανση της κοινωνικής αναταραχής. Τα αιτήματα των εξεγερμένων δεν διατυπώνονταν μόνο στο όνομα των «απλών και φτωχών ανθρώπων», αλλά υπηρετούσαν πραγματικά τα συμφέροντά τους. Δεν ήταν τυχαίο ότι η κατάργηση των εργασιακών Διαταγμάτων συμπεριλαμβανόταν στα αιτήματα των εξεγερμένων, καθώς η εξέγερση ξέσπασε μόλις πέντε έτη μετά το τελευταίο εργασιακό Διάταγμα του 1445. Το συγκεκριμένο Διάταγμα δυσχέραινε ακόμα περισσότερο την θέση των μισθωτών εργαζομένων, αύξανε τα προνόμια των εργοδοτών και τις εξουσίες των

³³⁵ Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 89-91, 96., Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 175](#).

³³⁶ Vincent Challet, "Violence as a political language: The uses and misuses of violence in late medieval French and English popular rebellions", *Medieval Revolt*, ό.π., σ. 286-287., Dobson Barrie Richard, *The Peasants' Revolt*, ό.π., σ. 157, 169-170.

³³⁷ Mavis Mate, "The Economic and Social Roots of Medieval Popular Rebellion: Sussex in 1450-1451.", *The Economic History Review*, 45, 4(1992), σ. 661-3., Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 107., Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 158, 166-167.

³³⁸ Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 107-108., Mavis Mate, "The Economic and Social Roots", ό.π., σ. 668, 673., Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 166-167., Montgomery Bohna, "Armed Force and Civic Legitimacy in Jack Cade's Revolt, 1450", *The English Historical Review*, 118, 477(2003), σ. 581.

αξιωματούχων. Αξίζει να επισημανθεί ότι το προαναφερόμενο διάταγμα εξίσωσε την περιπλάνηση με την κακή εργασία και την ανυποταξία³³⁹. Ίσως εκεί οφειλόταν η τάση καταγραφής της εργασιακής ταυτότητας όσων συμμετείχαν σε δράσεις πολιτικής αμφισβήτησης στο πλαίσιο της εξέγερσης³⁴⁰. Οι εξεγερμένοι υιοθέτησαν και πάλι την ταυτότητα των “true commons” και τα αιτήματά τους γίνονταν για να «μεταρρυθμίσουν τις αδικίες που διαπράχθηκαν στο βασίλειο και για να ανασχέσουν την κακία εκείνων που ήταν οι καταστροφείς του κοινού καλού»³⁴¹.

Η ιστοριογραφία συχνά αποδίδει στην εξέγερση του Jack Cade συντηρητικότερο χαρακτήρα, εστιάζοντας κυρίως στην μεγάλη συμμετοχή μελών της τοπικής ελίτ, όπως οι φρουροί, ή στην δήλωση των εξεγερμένων ότι δεν επιθυμούσαν την κοινωνική ανατροπή και δεν στρέφονταν εναντίον σύσσωμης της εξουσιαστικής ελίτ³⁴². Πράγματι, τα παραπάνω στοιχεία αναπόφευκτα μείωναν την έκφραση του κοινωνικού εξισωτισμού. Ωστόσο κάτι τέτοιο ήταν αναμενόμενο σε μία εξέγερση με υψηλό επίπεδο οργάνωσης που λάμβανε σοβαρά υπόψη την σημασία της ρητορικής στις διαπραγματεύσεις³⁴³. Πρόκειται για μία προσεκτική προσέγγιση που στόχευε στην νομιμοποίηση. Αναμφίβολά, πολλοί εξεγερμένοι θα πίστευαν στην πραγματικότητα των παραπάνω λόγων. Αλλά δεν θα πρέπει να αποσιωπείται η ριζοσπαστικότερη φωνή εκείνων στα πανδοχεία και στις αγορές: «Ο βασιλιάς είναι εντελώς ηλίθιος...ένας άλλος βασιλιάς πρέπει να χρηστεί για να εξουσιάσει την χώρα...», «...δεν θα άφηναν κανένα κύριο (gentilman) ζωντανό...»³⁴⁴.

Αστικές συγκρούσεις: Λονδίνο και Υόρκη

Συχνά τα υπάλληλα στρώματα έπαιζαν ρόλο στις εσωτερικές διενέξεις των αστικών κοινοτήτων. Ενδεικτικό παράδειγμα συνιστά η δημαρχιακή διαμάχη των δεκαετιών του 1370-1390 ανάμεσα στον, δημοφιλή στα κατώτερα στρώματα, Northampton και στον Brembre, υπερασπιστή των συμφερόντων της εξουσιαστικής ελίτ του Λονδίνου. Ορισμένες ιστοριογραφικές προσεγγίσεις, όπως της Pamela Nightingale, υποβαθμίζουν την σημασία και τον ρόλο των κατώτερων στρωμάτων σε αυτές τις συγκρούσεις καθώς υποστηρίζουν ότι η διαμάχη αφορούσε ουσιαστικά την

³³⁹ Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 153, 166., Dobson Barrie Richard, *The Peasants' Revolt*, ό.π., σ. 337-342., Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 108.

³⁴⁰ Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 170-171.

³⁴¹ Dobson Barrie Richard, *The Peasants' Revolt*, ό.π., σ. 338, 342.

³⁴² Αναφορά του Samuel Cohn για την προσέγγιση του Ralph Griffiths. Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 108.

³⁴³ Montgomery Bohna, *Jack Cade's Revolt*, ό.π., σ. 576-577, 580-581., John Watts, “The Commons”, ό.π., σ. 207-222.

³⁴⁴ Mavis Mate, “The Economic and Social Roots”, ό.π., σ. 664, 675.

σύγκρουση συμφερόντων των δύο αντίπαλων παρατάξεων, του Northampton και του Brembre, που ανήκαν στην ίδια κοινωνική ομάδα. Ωστόσο, όπως υποστηρίζει ο Samuel Cohn, τα υπάλληλα στρώματα δεν ήταν απλά μαριονέτες στο έλεος της αστικής ελίτ. Συμμετείχαν σε αυτές τις συγκρούσεις υπηρετώντας και τους δικούς τους στόχους.³⁴⁵

Συγκρούσεις, σαν αυτή, ήταν οργανικά συνδεδεμένες με τον κόσμο της εργασίας. Ο Northampton βασίστηκε στο κόσμο των κατώτερων συντεχνιών από όπου αντλούσε το πολιτικό του κεφάλαιο. Ανεξάρτητα από τα κίνητρά του, η υποστήριξη που έλαβε ήταν πολύ αληθινή. Τα υπάλληλα στρώματα του κόσμου των συντεχνιών του Λονδίνου είχαν τόσο οικονομικά όσο και πολιτικά κίνητρα για να τον υποστηρίξουν. Η αντιπαράθεση για την εργασία επηρέαζε την πολιτική σύγκρουση και το αντίστροφο.

Για παράδειγμα, το 1384, ένας υποδηματοποιός (cordwainer), ο John Constantyn, «κατελιημμένος από ένα πνεύμα σταλμένο από τον Σατανά, ξεχύθηκε στους δρόμους του Λονδίνου παροτρύνοντας τον λαό να ξεσηκωθεί εναντίον του δημάρχου (δηλαδή του Brembre)» και «να κλείσει τα καταστήματά του». Ο Constantyn που δεν είχε αίσιο τέλος, καθώς το κεφάλι του κατέληξε να κοσμήει την πύλη του Newgate, είχε κάθε λόγο να αντιταχθεί στον Brembre. Ο Northampton προσέφερε μεγαλύτερη πολιτική ισχύ στις συντεχνίες, ενώ ο Brembre χρησιμοποιούσε την θεσμική ισχύ των αστικών δικαστηρίων πλήττοντας οικονομικά τους τεχνίτες μικρών και μεσαίων συντεχνιών, αναμεσά τους και τους υποδηματοποιούς. Παρόμοια άποψη πρέπει να είχαν πολλοί, καθώς το 1384 μετά την εκλογή του Brembre, διαμορφώθηκε πληθώρα «παράνομων ενώσεων» (“covins”, “congregations”, “leagues”). Οι τελευταίες αποδίδονταν στα αστικά αρχεία με την ίδια ορολογία που χρησιμοποιούταν για τις παράνομες ενώσεις των εργατών. Πιθανότατα, ήταν το ίδιο μέσο αντιπαράθεσης που απαρτιζόταν από τους ίδιους ανθρώπους, δηλαδή τον κόσμο της εργασίας. Μόνο που τα αιτήματα δεν ήταν τώρα εργασιακού χαρακτήρα αλλά πολιτικού, υπερ του Northampton.³⁴⁶

³⁴⁵ Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 32-33, 41-42., Pamela Nightingale, “Capitalists, Crafts and Constitutional change in Late Fourteenth-Century London”, *Past and Present*, 124 (1989), σ. 4-5, 31-35., Kellie Robertson, *The Laborer’s Two Bodies*, ό.π., σ. 92-93.

³⁴⁶ Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 41-42, 51., Kellie Robertson, *The Laborer’s Two Bodies*, ό.π., σ. 93., *C.P.M.R.C.L, III, 1381-1412*, “Roll A 27: (i) 1383-85, Membr. 2, 3, 3b, 4, 4b”, σ. 50-83. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/plea-memoranda-rolls/vol3/pp50-83> [19/10/2021], *C.L.B.C.L: H, 1375-1399*, ‘Folios clxx - clxxx: Nov 1383 -, Folio clxxiv b ’, σ. 224-249., *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/london-letter-books/volh/pp224-249> [14/11/2021], *Memorials*, 1384, σ. 482-483, *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/no-series/memorials-london-life/pp482-483> [14/11/2021].

Αξίζει να αναφερθεί ότι ο Northampton, ωθούσε τους τεχνίτες, ακόμα και τους φτωχούς της πόλης στον πολιτικό ριζοσπαστισμό επικαλούμενος το «κοινό καλό» και την ταυτότητα των «trewe communes». Παράλληλα, ο Brembre επέβαλλε κλίμα καταστολής και πολιτικής εποπτείας. Δίκασε πολλούς από τους συνεργάτες του αντιπάλου του και, όπως προαναφέρθηκε, εξαπέλυσε οικονομική και πολιτική επίθεση στα στρώματα που ακολουθούσαν τον τελευταίο. Ακόμα, επέβαλλε σε πολλούς πολίτες να υποδείξουν τους ταραχοποιούς³⁴⁷. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί ο William Mayhew. Πρόκειται για τον απροσδόκητο σύμμαχο του Constantyn, δεδομένου ότι ήταν μέλος της ίδιας εμπορικής συντεχνίας με τον Brembre. Βρέθηκε κατηγορούμενος σε αστικό δικαστήριο, επειδή «είχε πει ότι οι κρίσεις τους ήταν άδικες, ότι η πόλη δεν διοικούνταν σωστά και ότι ο John Constantyn, υποδηματοποιός, που πρόσφατα αποκεφαλίστηκε...για την αναταραχή..., καταδικάστηκε εσφαλμένα και άδικα σε θάνατο από αυτούς»³⁴⁸.

Το 1443 στο πλαίσιο μίας άλλης εσωτερικής κρίσης του Λονδίνου, περίπου δύο χιλιάδες τεχνίτες συνωμότησαν μέσω μυστικών συναντήσεων και κινήθηκαν κατά της εκλογής του δημάρχου. Ενώ η διαμάχη ξεκίνησε ως σύγκρουση οικονομικών συμφερόντων μεταξύ της συντεχνίας των τεχνιτών των ραφτάδων (tailors) και της εμπορική συντεχνίας των υφασματεμπόρων (drapers), σύντομα εξελίχθηκε σε σημαντική πολιτική κρίση. Οι ραφτάδες με συμμάχους στις συντεχνίες μεσαίου και κατώτερου κύρους, όπως οι βυρσοδέψες (skippers) και οι ξυλουργοί ήρθαν σε αντιπαράθεση με τους υφασματεμπόρους που βρήκαν υποστηρικτές σε εμπορικές συντεχνίες, όπως οι έμποροι τροφίμων (grocers). Μία οικονομική αντιπαράθεση μεταβλήθηκε σε αντιπαράθεση μεταξύ των «κατώτερων» και «χειρώνακτων» ελεύθερων πολιτών έναντι της αστικής ολιγαρχίας. Οι εξεγερμένοι αντλούσαν σε μεγάλο βαθμό το πολιτικό τους κεφάλαιο από την αξία και την συμβολή της εργασίας στο πολιτικό σώμα. Οι τεχνίτες υποστήριζαν ότι «η ευημερία της πόλης δεν εξαρτιόνταν από τους εμπόρους αλλά από τους τεχνίτες», ενώ σε ένα προπαγανδιστικό κήρυγμα αναφερόταν ότι ο καλύτερος δήμαρχος της πόλης ήταν ένας ξυλουργός. Το ζήτημα της συγκατάθεσης της πολιτικής κοινότητας των πολιτών για την λήψη αποφάσεων βρέθηκε στο επίκεντρο της διαμάχης, με τους ραφτάδες και τους

³⁴⁷ Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 51, 180., Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 93-94.

³⁴⁸ C.P.M.R.C.L, III, 1381-1412, "Roll A 27: (i) 1383-85, Membr. 1", σ. 50-83. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/plea-memoranda-rolls/vol3/pp50-83> [19/10/ 2021]. Παραδείγματα τα με λιγότερες εκπλήξεις: Στο ίδιο, Membr. 4 (π.χ. υπόθεση του John Remes, 1385).

συμμάχους τους να αμφισβητούν τον τρόπο εκλογής του δημάρχου αλλά και την βασιλική απόφαση που μετέτρεπε τον δήμαρχο και τους δημοτικούς άρχοντες σε ειρηνοδίκες. Οι ριζοσπάστες τόνισαν ότι η απόφαση «δεν ήταν της ειρήνης αλλά του πολέμου». Τελικά, η αστική ελίτ υπερίσχυσε και με βασιλική χάρτα αυξήθηκε η εξουσία της.³⁴⁹

Περιπτώσεις, όπως η παραπάνω, αποδεικνύουν την σύνδεση και την αλληλεπίδραση μεταξύ της εργασιακής αντιπαράθεσης και της πολιτικής συγκρότησης. Ωστόσο, δεν αφορούσαν απερέγκλιτα τα υπάλληλα στρώματα των συντεχνιών. Στην διεργασία συμμετείχαν εμφανώς οι μάστορες και τα μέλη των επίσημων συντεχνιών, ωστόσο η συνδρομή των μισθωτών τεχνιτών και κατώτερων εργατών θα ήταν αναγκαία. Η αντιπαράθεση ή η ενότητα του κόσμου των συντεχνιών κρινόταν από το ιστορικό πλαίσιο και δεν ήταν τελεολογικά προδικασμένη. Συχνά, για τα υπάλληλα στρώματα της εργασίας, η συμβολή τους στην προώθηση των συμφερόντων της συντεχνίας τους και των «κατώτερων» πολιτών ήταν μία φυσική επιλογή. Το ίδιο ισχύει για τους αρχιμάστορες. Η σχέση τους με την αστική ελίτ δεν ήταν αδιάρρηκτη.

Αυτό μας δείχνει η περίπτωση της πολυτάραχης Υόρκης. Εκεί, ήταν οι μάστορες και οι αξιωματούχοι των συντεχνιών των τεχνιτών που ηγούνταν της πολιτικής αντιπαράθεσης απέναντι στην εμπορική ολιγαρχία και εξουσιαστική ελίτ της πόλης, στα τέλη του Μεσαίωνα. Επάνδρωναν το «συμβούλιο των σαράντα οκτώ», εκπροσωπώντας την πολιτική κοινότητα των πολιτών. Τροφοδοτούσαν την αντιπαράθεση κινητοποιώντας τον κόσμο της εργασίας. Όπως ακριβώς και στο πλαίσιο των αδελφοτήτων, η εξασφάλιση της αλληλεγγύης και της συνεργασίας διαφορετικών επαγγελματικών ομάδων ήταν απαραίτητη. Οι συντεχνίες των τεχνιτών έκαναν σαφές στο αστικό συμβούλιο ότι η συγκατάθεσή τους και η συμπερίληψη τους στις πολιτικές διεργασίες ήταν κόκκινη γραμμή. Παράλληλα, βάσιζαν τις ενέργειές τους στο «κοινό καλό». Το 1501, μέσω αιτήματος, οι αξιωματούχοι των συντεχνιών «στο όνομα των πολιτών» αξιοποίησαν μία ευρέως γνωστή τακτική οικονομικής πίεσης από τον χώρο της εργασιακής αντιπαράθεσης. Αν ο δήμαρχος δεν ικανοποιούσε τα αιτήματά τους τότε θα απείχαν συλλογικά από την διεργασία εκλογής δημάρχου. Το 1504, προχώρησαν σε ριζοσπαστικότερα μέτρα. Όχι μόνο δεν θα εξέλεγαν δήμαρχο, αλλά

³⁴⁹ Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 32, 46-47., Caroline M. Barron, "Ralph Holland and the London Radicals, 1438-1444", Martha Carlin and Joel T. Rosenthal (επιμ.), *Medieval London: Collected Papers of Caroline M. Barron*, Kalamazoo, Medieval Institute Publications, 2017, σ. 335-337, 339, 341-348, 353.

συνοδευόντουσαν από πλήθος τριών χιλιάδων ατόμων, το οποίο κατέλαβε την κεντρική πλατεία και κρατούσε ομήρους στο δημαρχείο τον δήμαρχο και τα υψηλά ιστάμενα μέλη του συμβουλίου. Το πλήθος προερχόταν από τον κόσμο των συντεχνιών, αναμεσά τους και τα υπάλληλα στοιχεία αυτού. Από τις τάξεις των τελευταίων προέρχονταν αυτοί που φυλάκισαν τον δήμαρχο.³⁵⁰

Η Αίρεση των Λολλάρδων

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα περίπτωση ήταν οι Λολλάρδοι. Μέσα από την αίρεση προσφέρονται παράλληλες αναγνώσεις της εξέγερσης, της εργασιακής αντιπαράθεσης και της πολιτικής συγκρότησης των Άγγλων υπηκόων.

Το νέο πρόβλημα της αίρεσης προσλήφθηκε, όπως και αυτό της εργασίας, ως φαινόμενο αμφισβήτησης της εξουσίας των ελίτ και του στέμματος. Η αίρεση συνδέθηκε με την προδοσία κατά του βασιλιά. Ιδιαίτερα μετά την εξέγερση του 1381 και, κυρίως, μετά την εξέγερση του Oldcastle το 1414, η αίρεση προσλαμβάνονταν ως εξεγερτικό φαινόμενο. Πολιτικό ποίημα της περιόδου που στρεφόταν κατά των Λολλάρδων συνέδεε την αίρεση και την εξεγερτικότητα μαζί με την σκηνηρία και την άρνηση εργασίας. Το 1417, μέλη της Βουλής των Κοινοτήτων του κοινοβουλίου ανέφεραν ότι όσοι καταπατούν την Ειρήνη του Βασιλιά έχουν πολλά κοινά με τους Λολλάρδους, τους προδότες και τους εξεγερμένους. Στα *Patent Rolls*, βασιλικά εντάλματα διέταζαν να ερευνηθούν υποθέσεις «λολλαρδιών» δίπλα σε εκείνες των «αναταραχών, εξεγέρσεων, αδικημάτων, συνομοσιών, συνομοσπονδιών, εκκλησιασμάτων». Όπως προαναφέρθηκε, η ίδια ορολογία χρησιμοποιούνταν για να αποδώσει την εξέγερση αλλά και την ανυποταξία των κακών εργατών. Στο *Chronicon Angliae* αναφέρεται ότι οι πεποιθήσεις των Λολλάρδων «δεν είναι μόνο θεολογικά εσφαλμένες, αλλά, εάν προσληφθούν εις βάθος, απειλούν να καταστρέψουν ολόκληρη την πολιτεία».³⁵¹

Στο στόχαστρο των αρχών βρέθηκαν τα υπάλληλα στρώματα, αναμεσά τους και ο κόσμος της εργασίας. Το κίνημα των Λολλάρδων είχε ένθερμους υποστηρικτές στα ανώτερα στρώματα, αλλά το Στέμμα δεν τα προσέλαβε ως την κύρια απειλή. Για παράδειγμα, ορισμένοι χρονικογράφοι είδαν στο πρόσωπο των εξεγερμένων του 1381

³⁵⁰ Christian Liddy, "Popular Politics", *ό.π.*, σ. 771, 774-776, 778, 780, 782, 785-790.

³⁵¹ Chris Given-Wilson, "English Government", *ό.π.*, σ. 90, 94., Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, *ό.π.*, σ. 295, 297-298, 301., *C.P.R., 1446-1452*, σ. 388., Βλ. σ. 54, 92., M. E. Aston, "Lollardy and Sedition 1381-1431", *Past & Present*, 17(1960), σ. 2, 36., Edward Maunde Thompson (επιμ.), *Auctore Monacho Quodam Sancti Albani, Chronicon Angliae, ab anno domini 1328 usque ad annum 1388*, London, Longman & Co. 1874, σ. 176., Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, *ό.π.*, σ. 172-174, 246. Για το αίτημα του 1416 και το πολιτικό ποίημα Βλ. παράρτημα [στη σελίδα 176](#).

ή των ακολούθων του Northampton επικίνδυνους αιρετικούς συνωμότες. Τα κατηγορητήρια ήταν γεμάτα ονόματα τεχνιτών. Για τον Walsingham, στόχος της εξέγερσης του 1414 ήταν «η ολοκληρωτική καταστροφή του βασιλιά, των ευγενών, των επισκόπων, των μοναχών με περιουσία, των επαιτικών ταγμάτων και των πολιτών», ενώ «περίπου πενήντα χιλιάδες υπηρέτες και μαθητευόμενοι μαζί με κάποιους από τους κυρίους τους θα εγκατέλειπαν την πόλη (Λονδίνο) την νύχτα προκειμένου να εξεγερθούν εναντίον του βασιλιά».³⁵²

Με τις ευλογίες της Εκκλησίας, η καταστολή της αίρεσης υπάχθηκε στις αρμοδιότητες του Στέμματος και της κοσμικής εξουσίας. Οι εξουσίες του βασιλικού δικαστικού μηχανισμού επεκτάθηκαν και το Στέμμα ήρθε ένα βήμα εγγύτερα στο να γίνει η κεφαλή της Αγγλικής Εκκλησίας, μία διεργασία που επρόκειτο να ολοκληρωθεί περίπου έναν αιώνα αργότερα. Για την εξουδετέρωση της απειλής, οι εξουσιαστικές ελίτ αξιοποίησαν τα ίδια νομικά και ιδεολογικά όπλα που προσέφεραν τα εργασιακά Διατάγματα. Συγκεκριμένα, διαμορφώθηκαν συνοπτικότερες δικαστικές διαδικασίες, λαμβάνονταν όρκoi, καταστέλλονταν «παράνομες ενώσεις» αιρετικού χαρακτήρα, χρησιμοποιούνταν πληροφοριοδότες από τις τάξεις της κοινότητας, με την αίρεση να συμβάλλει στην ανάπτυξη της πολιτικής κουλτούρας εποπτείας. Ιδιαίτερη θέση στην καταστολή των αιρετικών είχε και ο περιορισμός της κινητικότητας. Η ίδια η λέξη Λολλάρδος συνδέθηκε νοηματικά με τον οκνηρό περιπλανώμενο.³⁵³

Ο πολιτικός λόγος των εξουσιαστικών ελίτ κατά της αίρεσης είχε, επίσης, πολλές ομοιότητες με εκείνον κατά της «κακής εργασίας». Ο εχθρός βρισκόταν παντού. Σύμφωνα με τον Walsingham: «σχεδόν όλη η χώρα είχε αποδεχτεί την λολλαρδική τρέλα». Μάλιστα, στο *Fasciculi Zizaniorum* αναφερόταν ότι μέσω μίας «μυστικής αδελφότητας» οι αιρετικοί τριγύριζαν σε όλο το βασίλειο διασπείροντας τις πεποιθήσεις του Wycliff. Ο Walsingham υποπευδόμενος τους Λονδρέζους για αίρεση, καθόλου τυχαία σε μία περίοδο που η αστική κοινότητα του Λονδίνου «με μία φωνή» βρισκόταν σε αντιπαράθεση με το Στέμμα, ανέφερε ότι συμπεριφέρονταν με κακία και ανυπακοή. Ήταν «υπερόπτες, άπληστοι...και φτωχοποιούσαν τους απλούς ανθρώπους». Ο αιρετικός, λοιπόν, εξοβελιζόταν εκτός της πολιτικής κοινωνίας καθώς

³⁵² Chris Given-Wilson, "English Government", *ό.π.*, σ. 90-91., Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, *ό.π.*, σ. 297-298., Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, *ό.π.*, σ. 99., David Preest, James G. Clark, *The Chronica Maiora of Thomas Walsingham 1376-1422*, Woodbridge, The Boydell Press,, 2005, σ. 395.

³⁵³ Chris Given-Wilson, "English Government", *ό.π.*, σ. 91-94., Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, *ό.π.*, σ. 99-100., Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, *ό.π.*, σ. 307-308.

εργαζόταν για την καταστροφή της³⁵⁴. Αυτό, βέβαια, δεν εμπόδισε τους Λολλάρδους συγγραφείς από το να προκρίνουν τις ιδέες τους βάσει του «κοινού καλού».³⁵⁵

Είχαν, όμως, τα υπάλληλα στρώματα προδιάθεση στην αίρεση; Πράγματι, φαίνεται ότι η ταυτότητα του εξεγερμένου, του εργαζομένου και του αιρετικού συχνά ταυτιζόταν. Μεγάλος όγκος των υποστηρικτών τους προέρχονταν από τις υπάλληλες κοινωνικές ομάδες, όπως οι τεχνίτες και οι κατώτεροι κληρικοί. Πρόκειται για ομάδες που βρίσκονταν υπό τον κλοιό των εργασιακών Διαταγμάτων. Στην εξέγερση του 1414 συμμετείχε πλήθος τεχνιτών. Ωστόσο, ο ίδιος ο Wycliff, όπως ο Λούθηρος περίπου έναν αιώνα αργότερα, αποκήρυξε τέτοιου είδους ανατρεπτικές αναγνώσεις και καταδίκασε τους εξεγερμένους. Επιπρόσθετα, πολλές πραγματείες των Λολλάρδων αναπαρήγαγαν το αφήγημα της κακής εργασίας³⁵⁶ και η Χάρτα της Αποκήρυξης των Λολλάρδων του 1414, παρά τις ριζοσπαστικές της τοποθετήσεις, επιβεβαίωσε το Διάταγμα του 1388. Επομένως, είναι πιθανότερο, σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, όπως ο Rodney Hilton και ο Samuel Cohn, και σύμφωνα με τα σχόλια του Henri Knighton, τα υπάλληλα στρώματα που κατηγορούνταν για αιρετικές πεποιθήσεις να μην ήταν Λολλάρδοι, αλλά να ασπάζονταν ένα παλαιότερο σώμα αιρετικών και κοινωνικά εξισωτικών ιδεών που αποτέλεσε τον πρόδρομο των Λολλάρδων. Η αίρεση είναι δύσκολο να ιδωθεί αυτόνομα με μόνο κριτήριο τις θεολογικές προσεγγίσεις, διότι ανάλογα με την κοινωνική θέση, αλλά και με άλλες προσλαμβάνουσες, συγγεόταν με διαφορετικές και πολλαπλές αντιλήψεις στο διανοητικό σύμπαν των πιστών. Τα υπάλληλα στρώματα που υποστήριζαν τα ριζοσπαστικά αιτήματα στο Smithfield το 1381, όπως η ισοπέδωση της εκκλησιαστικής ιεραρχίας, ή ο ερημίτης και ο κήρυκας από το Ware το 1356 που καταδίκασαν τα εργασιακά Διατάγματα, ήταν πιθανό να υποστήριζαν τους Λολλάρδους. Ωστόσο, σίγουρο ήταν ότι θα στιγματιζόνταν ως τέτοιοι, όπως ακριβώς ο John Ball. Για τον τελευταίο δεν υπάρχουν στοιχεία ότι ήταν Λολλάρδος, αλλά ως τέτοιος στοχοποιήθηκε.³⁵⁷

³⁵⁴ Στο συγκεκριμένο παράδειγμα ο Walsingham στράφηκε κατά των αστικών ελίτ που αρνούσαν να παραχωρήσουν στον Ριχάρδο Β' δάνειο. Ωστόσο, η κατηγορία της αίρεσης, όπως προαναφέρθηκε συνδεόταν κυρίως με τα υπάλληλα στρώματα τους "symple and lewde people". David Preest, James G. Clark, *The Chronica Maiora*, ό.π., σ. 286, Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 299.

³⁵⁵ Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 294-295, 298., Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 96-97. David Preest, James G. Clark, *The Chronica Maiora*, ό.π., σ. 286, 395., Για το απόσπασμα από το *Fasciculi Zizaniorum* βλ. το παράρτημα στη σελίδα 177.

³⁵⁶ Ωστόσο, ορισμένοι Λολλάρδοι συγγραφείς παρουσιάζουν μεγαλύτερη ανοχή στην εργασιακή ανυπακοή και στην εξέγερση. Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 102-103.

³⁵⁷ Chris Given-Wilson, "English Government", ό.π., σ. 90-91., Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 100-101., Douglas Aiton, Samuel Cohn, *Popular Protest*, ό.π., σ. 293-296, 300-301, 304-305.

Συμπεράσματα

Τα μεσαιωνικά εργασιακά Διατάγματα δεν ήταν το τέλος αλλά η αρχή μίας νέας κοινωνικής πολιτικής για το αγγλικό βασίλειο. Τα εργασιακά Διατάγματα της πρώιμης νεότερης περιόδου διαχωρίστηκαν από εκείνα της περιπλάνησης και περί ένδειας, αλλά οι βασικές τους αρχές εδράζονταν στην εργασιακή πολιτική του 14^{ου} και 15^{ου} αιώνα. Βασικές ιστοριογραφικές θεματικές της πρώιμης νεότερης περιόδου, όπως η διάκριση άξιου-ανάξιου πτωχού, η ανάδυση της εργασιακής ηθικής, η εμμογή των αρχών με επικίνδυνους περιπλανώμενους έχουν τις καταβολές τους στον ύστερο Μεσαίωνα³⁵⁸. Η εργασιακή κρίση στα μέσα του 14^{ου} αιώνα αποτέλεσε τομή για την θέση του μισθωτού εργαζόμενου στην κοινωνία και την πρόσληψη της ίδιας της εργασίας.

Σύμφωνα με την Bertha Putnam: «τα εργασιακά Διατάγματα...συνιστούν απόδειξη ότι ριζοσπαστικές αλλαγές συνέβησαν αναγγέλλοντας μία νέα εποχή»³⁵⁹. Η διερεύνηση των Διαταγμάτων κατέδειξε ακριβώς αυτό. Ο χαρακτήρας των νέων εργασιακών ρυθμίσεων ήταν τόσο συντηρητικός όσο και ριζοσπαστικός. Συντηρητικός, διότι τα Διατάγματα λειτούργησαν ως εργαλείο οικονομικής εκμετάλλευσης των υπάλληλων στρωμάτων του κόσμου της εργασίας και της κοινωνίας. Από την μία πλευρά, το περιεχόμενο των Διαταγμάτων αποτύπωνε την καταστατική οικονομική εκμετάλλευση των μισθωτών εργαζομένων. Από την άλλη, μακριά από τα κείμενα του κοινοβουλίου και του Στέμματος, η κοινωνική εμπειρία της εφαρμογής των Διαταγμάτων ήταν εξίσου, αν όχι σκληρότερη, για τον κόσμο της εργασίας. Τα εργασιακά Διατάγματα, όμως, ήταν συγχρόνως και ριζοσπαστικά. Εξαπέλυσαν μία νέα εργασιακή πολιτική με σημαντικές κοινωνικές απολήξεις, υποβιβάζοντας τα κατώτερα και περιθωριακά κοινωνικά στρώματα. Παράλληλά, εισήγαγαν σημαντικές μεταβολές στην πρόσληψη της εργασίας, αλλά και συγγενών πεδίων, όπως η φιλανθρωπία και η κινητικότητα.

Ο κόσμος της εργασίας δεν δέχτηκε αδιαμαρτύρητα τις νέες αξιώσεις των ελίτ. Η νέα εργασιακή πολιτική συνιστούσε πεδίο σφοδρής οικονομικής και κοινωνικής αντιπαράθεσης. Στο πλαίσιο της εργασιακής κρίσης, ο κόσμος της εργασίας στράφηκε περισσότερο από ποτέ πριν ενάντια στους επαγγελματικά και κοινωνικά ανωτέρους του. Παρά την «σιγή» της ιστοριογραφίας των εργασιακών Διαταγμάτων επί του

³⁵⁸ Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 183-190., Madonna J.Hettinger, "Defining the Servant", ό.π., σ. 210-211., A. L. Beier, "A New Serfdom", ό.π., σ. 45-56., Judith Bennett, "Compulsory Service", ό.π., σ. 11-12., Chris Given-Wilson, "English Labour Legislation", ό.π., σ. 31-32., Marjorie K. McIntosh, *Poor Relief*, ό.π., σ. 43-44.

³⁵⁹ Bertha H. Putnam, *Enforcement*, ό.π., σ. 223.

θέματος, πουθενά δεν ήταν αυτό καταφανέστερο από τις πόλεις, όπου είχε συγκεντρωθεί ο κόσμος της εργασίας. Εκεί, οι μισθωτοί εργαζόμενοι συσπειρώθηκαν και με όχημα τις αδελφότητες, «παράνομες» και μη, διεκδικούσαν συλλογικά τα δικαιώματά τους. Το ζήτημα δεν ήταν μόνο οικονομικό, καθώς τα υπάλληλα στρώματα του κόσμου της εργασίας δεν δέχτηκαν την θέση που τους επιφύλασσαν οι ελίτ αλλά διεκδίκησαν έναν διαφορετικό οικονομικό και συγχρόνως κοινωνικό ρόλο, πυροδοτώντας εκτεταμένη κοινωνική σύγκρουση σε ολόκληρο το κοινωνικό φάσμα.

Η εργασιακή αντιπαράθεση συνέβαλλε καθοριστικά στην πολιτική ωρίμανση των Άγγλων υπηκόων. Το πρόβλημα της εργασίας προσλήφθηκε από τις εξουσιαστικές ελίτ και ως πολιτικό, καθώς οι «χειρώνακτες» (“laboratores”), επιδεικνύοντας έπαρση και απληστία, όχι μόνο δεν εργάζονταν, αλλά με την στάση τους αμφισβήτησαν την κοινωνική ιεραρχία. Τα Διατάγματα για την εργασία θα τους έβαζαν στην θέση τους. Μπροστά στην κρίση οι ελίτ συσπειρώθηκαν, και αφενός οι κοινωνικές ομάδες που συγκροτούσαν την Βουλή των Κοινοτήτων του κοινοβουλίου συμμετείχαν περισσότερο στην διεργασία λήψης αποφάσεων ενώ αφετέρου η ρύθμιση της εργασίας αποτέλεσε ενδεικτικό παράδειγμα της νέας «συμμαχίας» μεταξύ του Στέμματος και των κοινωνικών ομάδων που απάρτιζαν την Βουλή των Κοινοτήτων. Με τον τρόπο αυτό τα εργασιακά Διατάγματα έγιναν το «αγαπημένο παιδί του κοινοβουλίου»³⁶⁰. Στέμμα και ελίτ αξιοποίησαν την εργασιακή κρίση και τα νέα μέσα που είχαν στην διάθεσή τους για την αντιμετώπισή της, προκειμένου να αυξήσουν τις εξουσίες τους επί των υπάλληλων στρωμάτων, αλλά και να τις νομιμοποιήσουν, επιφέροντας σημαντικές μεταβολές στην πολιτική κουλτούρα. Ο «κακός εργάτης», ήταν «κακός χριστιανός» και «κακός υπήκοος».

Από την άλλη πλευρά, η εργασιακή κρίση αύξησε το οικονομικό και πολιτισμικό κεφάλαιο της εργασίας και μαζί της την αυτοεκτίμηση των εργαζομένων. Οι μισθωτοί εργαζόμενοι συσπειρώθηκαν γύρω από το ιδανικό της «καλής εργασίας» και της αλληλεγγύης, ιδιαίτερα στο πλαίσιο των αδελφοτήτων, οι οποίες συνιστούσαν διακριτό χώρο πολιτικοποίησης των εργαζομένων. Ο «καλός εργάτης» ήταν «καλός χριστιανός» και «καλός υπήκοος-πολίτης», συνέβαλλε στο «κοινό καλό» της αδελφότητας, της συντεχνίας, της πόλης και του βασιλείου. Έτσι, μεγάλο μέρος του κόσμου της εργασίας αμφισβήτησε συνειδητά την νέα εργασιακή πολιτική.

³⁶⁰ Judith Bennett, “Compulsory Service”, *ό.π.*, σ. 11.

Η εργασιακή αντιπαράθεση ως πεδίο πολιτικής ωρίμανσης και συγκρότησης των Άγγλων υπηκόων ενισχύεται από την συμβολή της στα ευρύτερα φαινόμενα πολιτικής σύγκρουσης του βασιλείου. Υπάρχουν σημαντικές ομοιότητες και σαφής αλληλεπίδραση ανάμεσα στα κυριότερα φαινόμενα εξέγερσης και στο πρόβλημα της εργασίας. Οι μισθωτοί εργαζόμενοι συχνά συμμετείχαν στα σώματα των εξεγερμένων και των αιρετικών. Στα αιτήματα των εξεγερμένων συμπεριλαμβανόταν η μεταρρύθμιση της επαχθούς εργασιακής πολιτικής του Στέμματος και οι σημαντικές εντάσεις στο πλαίσιο της εργασιακής αντιπαράθεσης τροφοδοτούσαν την πολιτική σύγκρουση στο πλαίσιο των εξεγερτικών φαινομένων. Το αφήγημα των ελίτ ενάντια στην ταυτότητα του εξεγερμένου και του αιρετικού ήταν παρόμοιο με εκείνο κατά του κακού εργάτη. Όλοι τους πρόδιδαν το Στέμμα και τον Θεό, συγκροτούσαν «παράνομες ενώσεις» κινούνταν κατά του «κοινού καλού», συγκροτώντας έναν ανεστραμμένο κόσμο. Παράλληλα, οι εξουσιαστικές ελίτ χρησιμοποίησαν παρόμοιες τακτικές για την καταστολή των εξεγερμένων και των «κακών εργατών», ενώ με έναυσμα τι νέες απειλές συγκεντροποίησαν περαιτέρω την εξουσία τους.

Το συνηθέστερο ερώτημα που θέτει η ιστοριογραφία των εργασιακών Διαταγμάτων αφορά την αποτελεσματικότητά τους³⁶¹. Ωστόσο, θεωρώ ότι μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αντιπαράθεση που προξένησαν τα εργασιακά Διατάγματα. Για αυτόν τον λόγο στην παρούσα εργασία τα Διατάγματα για την εργασία ερμηνεύονται μέσα από το πρίσμα της αντιπαράθεσης και της κοινωνικής σύγκρουσης που, συγχρόνως, πρωταγωνιστεί στις πηγές της εποχής.

Σύμφωνα με τον Henri Knighton:

«...Το διάταγμα που αφορούσε τους υπηρέτες τέθηκε σε εφαρμογή, και από εκείνη την στιγμή υπηρετούσαν τους κυρίους τους χειρότερα από μέρα σε μέρα από ό,τι πριν. Αλλά μέσα από την δράση των δικαστών και άλλων αξιωματούχων τα κέρδη του βασιλιά άρχισαν να αυξάνονται, όπως και η εξουσία του πάνω στον λαό»³⁶²

Τα Διατάγματα δεν παρέμειναν στο προσκήνιο μόνο επειδή επιβλήθηκαν, αλλά επειδή είχαν οικονομικά και ιδεολογικά ερείσματα στον ευρύτερο πληθυσμό³⁶³.

³⁶¹ Ορισμένοι θεωρούν τα Διατάγματα επιτυχημένα, άλλοι εν μέρει επιτυχημένα διότι αν δεν ήταν αυτά η κατάσταση θα ήταν πολύ χειρότερη για τις ελίτ και άλλοι τα θεωρούν αναποτελεσματικά ή «κενό γράμμα». Ενδεικτικά δείτε: Chris Given-Wilson, "English Government", *ό.π.*, σ. 98, 90., Samuel Cohn, "attitudes towards labour", *ό.π.*, σ. 460-461, 470., Mark Bailey, *After the Black Death*, *ό.π.*, σ. 146., Christopher Dyer, *An Age Of Transition?*, *ό.π.*, σ. 228., Robert Braid, "Economic Behavior, Markets and Crises", *ό.π.*, σ. 365.

³⁶² Dobson Barrie Richard, *The Peasants' Revolt*, *ό.π.*, σ. 69., Βλ. παράρτημα σ. στη σελίδα 177.

³⁶³ Chris Given-Wilson, "English Government", *ό.π.*, σ. 98. Βλ. σ. 64,31.

Έπεισαν ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού για την αναγκαιότητά τους, ακριβώς επειδή αυτός ο πληθυσμός έβλεπε σε αυτά την επιβεβαίωση ορισμένων συμφερόντων του. Βέβαια, ο John Grimm ήταν πιθανό να ασπαζόταν τα Διατάγματα για πολύ διαφορετικούς λόγους από τον William Shareshull. Για τον πρώτο, η υπακοή στα εργασιακά Διατάγματα ήταν μάλλον αποτέλεσμα οικονομικής αναγκαιότητας. Για τον τελευταίο, η τήρηση των Διαταγμάτων ήταν απαραίτητη προκειμένου να διασφαλιστεί η τήρηση της κοινωνικής ιεραρχίας³⁶⁴. Ίσως η απάντηση να βρίσκεται στην εξέταση των ομάδων των μικρών εργοδοτών που ήταν παράλληλα και εργαζόμενοι και στην στάση που αυτοί κράτησαν απέναντι στα Διατάγματα και στην εργασία.

Καταληκτικά, τα Διατάγματα για την εργασία δεν άμβλυναν τις οικονομικές επιπτώσεις του Μαύρου Θανάτου. Αντίθετα σηματοδότησαν την έναρξη μίας βαθύτερης κοινωνικής κρίσης. Τηρουμένων των αναλογιών, οι ελίτ συσπειρώθηκαν και τα εργασιακά Διατάγματα εργαλειοποιήθηκαν για την οικονομική και κοινωνική καταπίεση των μισθωτών εργαζομένων, μία διεργασία κοινωνικών και πολιτικών απολήξεων. Ο κόσμος της εργασίας αντέδρασε και προώθησε το ιδανικό αλληλεγγύης μαζί με οικονομικού και κοινωνικού χαρακτήρα διεκδικήσεις. Οι τελευταίες καταδεικνύαν τις πολιτικές του διαθέσεις, αφού η οικονομία και η πολιτική είναι οργανικά ενωμένες εκφάνσεις της εμπειρίας της εργασίας. Εξάλλου, ήταν ο κήρυκας John Ball το 1381 που απευθύνθηκε στους εξεγερμένους με το σύνθημα: “Όταν ο Αδάμ καλλιεργούσε και η Εύα έγνεφε, ποιος ήταν τότε ο ευγενής;³⁶⁵”

Βιβλιογραφία:

Πρωτογενείς πηγές στην δευτερογενή βιβλιογραφία:

1. Aberth John, *The Black Death: The Great Mortality of 1348–1350. A Brief History with Documents*, New York, Palgrave Macmillan, 2005.
2. Bland E. Alfred (επιμ.), *English Economic History: Select Documents*, London, G. Bell and Sons, 1914.
<https://www.gutenberg.org/files/43211/43211-h/43211-h.htm> [5/11/2021].
3. Brandeis Arthur (επιμ.), *Jacob’s Well: An English Treatise on the Cleansing of Man’s Conscience*, London, published by the Early English Text Society by Kegan Paul, Trench, Trübner & Co., 1900.

³⁶⁴ Emma Martin, “Idleness”, *ό.π.*, σ. 157. Βλ. σ. 31, 50.

³⁶⁵ Dobson Barrie Richard, *The Peasants’ Revolt*, *ό.π.*, σ. 374. Βλ. παράρτημα στη σελίδα 178.

- <https://archive.org/details/jacobswellenglis00branuoft/page/n14/mode/1up> {5/11/2021}.
4. *Calendar of Patent Rolls preserved in the Public record office, prepared under the superintendence of the deputy keeper of the records, Edward III, Vol. X, 1354-1358*, London, Printed for his Majesty's Stationery Office by Anthony Brothers, 1909., <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015031079323&view=1up&seq=13&skin=2021>, [4/11/2021].
 5. *Calendar of Patent Rolls preserved in the Public record office, prepared under the superintendence of the deputy keeper of the records, Edward III, Vol. XIV., 1367-1370*, London, Printed for his Majesty's Stationery Office by Hereford Times, 1913. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015031081105&view=1up&seq=1&skin=2021> [5/11/2021].
 6. *Calendar of Patent Rolls preserved in the Public record office, prepared under the superintendence of the deputy keeper of the records, Edward III, Vol. VIII, 1348-1350*, London, Printed for his Majesty's Stationery Office by Mackie and Co., 1905. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015007019998&view=1up&seq=19&skin=2021> [5/11/2021].
 7. *Calendar of Patent Rolls preserved in the Public record office, prepared under the superintendence of the deputy keeper of the records, Henry VI, Vol. V, 1446-1452*, London, Printed for his Majesty's Stationery Office by Anthony Brothers, 1909. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015031079539&view=1up&seq=7&skin=2021> {5/11/2021}
 8. *Calendar of Fine Rolls preserved in the Public record office, prepared under the superintendence of the deputy keeper of the record, Vol. VI, Edward III, 1347-1356*, London, Published by his Majesty's Stationery Office, 1921. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015017688956&view=1up&seq=6&skin=2021> (12/11/2021)
 9. Francis B. Brickley (επιμ.), *The Little Red Book of Bristol, Vol. II*, Published under the Authority of the Council of City and County of Bristol, Bristol,

- W.C. Hemmons, 1900.
<https://archive.org/details/littleredbookbr01enggoog/mode/1up>
 [5/11/2021].
10. Galbraith H. Vivian(επιμ.), *The Anonimale Chronicle*, Manchester, Manchester University Press, 1927 [1970].
11. Harris D. Marry (επιμ.), *The Coventry Leet Book: or mayor's register, part I*, London, published for the Early English Text Society by Kegan Paul, Trench, Trunber & Co., 1907.
<https://archive.org/details/coventryleetboo00unkngoog/mode/2up>
 [5/11/2021].
12. Horrox Rosemary, *The Black Death*, Manchester, New York, Manchester University Press, 1994.
13. Kimball G. Elisabeth (επιμ.), *Records of Some Sessions of The Peace in Lincolnshire 1381 — 1396, Volume I: The Parts of Kesteven and the Parts of Holland*, The Lincoln Record Society, Hereford Times, 1955.
<https://archive.org/details/publicationslinc49lincuoft/mode/2up>
 [5/11/2021]
14. Luders Alexander and others (επιμ.), *The statutes of the realm: Printed by command of his majesty King George the Third, in pursuance of an address of the House of Commons of Great Britain. From original records and authentic manuscripts, Vol. I*, London, Dawsons of Pall Mall, 1810-1828.,
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=pst.000017915496&view=1up&seq=501&skin=2021> {5/11/2021 }
15. Luders Alexander and others (επιμ.), *The statutes of the realm: Printed by command of his majesty King George the Third, in pursuance of an address of the House of Commons of Great Britain. From original records and authentic manuscripts, Vol. II*, London, Dawsons of Pall Mall, 1810-1828.
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=pst.000017915526&view=1up&seq=78&skin=2021>
16. Lumby R. Joseph (επιμ.), *Chronicon Henrici Knighton vel Cnitthon Monachi Leycestrensis*, vol. II, Published by the authority of the Lords Commissioners of her Majesty's Treasury under the direction of the Master of the Rolls, London, Published for her Majesty's Stationery Office: Byre, Spottiswoods, 1895.

- <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=coo.31924105775484&view=1up&seq=1&skin=2021>, [5/1/2021].
17. Nevill Coghill, *The Canterbury Tales*, London, Penguin, 1951[1977].
18. Preest David, Clark G. James, *The Chronica Maiora of Thomas Walsingham 1376–1422*, Woodbridge, The Boydell Press, 2005.
19. Putnam H. Bertha (επιμ.), *Yorkshire Sessions of The Peace, 1361—1364*, The Yorkshire Archaeological Society, Wakefield, The West Yorkshire Printing Co., 1939., <https://archive.org/details/YASRS100/mode/2up> [5/11/2021].
20. Riley Henry Thomas (επιμ.), *Chronica Monasterii S. Albani, Thomae Walsingham, quondam Monachis. Albani, Historia Anglicana, vol. I, 1272-1381*, London, Published by her Majesty's Stationery Office, 1863 [1965]. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.31175005705556&view=1up&seq=3&skin=2021> [5/11/2021].
21. Riley Henry Thomas (επιμ.), *Chronica Monasterii S. Albani, Thomae Walsingham, quondam Monachis. Albani, Historia Anglicana, vol. II, 1381-1422*, London, Published by her Majesty's Stationery Office, 1864 [1965]. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.32044020513735&view=1up&seq=13&skin=2021> [5/11/2021].
22. Riley Henry Thomas (επιμ.), *Memorials of London and London Life in the 13th, 14th and 15th Centuries*, London, Longmans, Green, 1868., British History Online <http://www.british-history.ac.uk/no-series/memorials-london-life> . [5/11/2021]
23. Salzman F. Louis, *A History of the County of Warwick: Volume 6, Knightlow Hundred*, London, published by Victoria County History, 1951, *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/vch/warks/vol6> [5/11/2021].
24. Sayles O. George (επιμ.), *Select Cases in the Court of the King's Bench under Edward III*, vol. 6, Selden Society 82, London, Bernard Quaritch, 1965., <https://archive.org/details/selectcasesincou0082grea/page/n332/mode/1up> [5/11/2021]
25. Sellers Maud (επιμ.), *York Memorandum Book, Part 1, 1376-1419*, Durham, London published for the Surtees Society: Andrews and Co, Bernard

- Quaritch 1912. <https://archive.org/details/yorkmemdmbk1/mode/2up> [5/11/2021].
26. Sharpe R. Reginald (επιμ.), *Calendar of Letter-Books of the City of London: 1275-1509*, London, published by His Majesty's Stationery Office, 1909., *British History Online* <https://www.british-history.ac.uk/search/series/london-letter-books> [5/11/2021].
27. Shirley W. Walter (επιμ), Thomas Netter (1375-1430), *Fasciculi Zizaniorum Magistri Johannis Wyclif Cum Tritico*, Published by the authority of the Lords Commissioners of her Majesty's Treasury under the direction of the Master of the Rolls, London, Longman, Brown, Green, Longmans, Roberts, 1858.
28. Sillem Rosamond, *Records of the Sessions of Piece in Lincolnshire, 1360-1375*, Lincoln Record Society, Herford Times, 1936. <https://archive.org/details/publicationslinc30lincuoft/page/74/mode/2up> [5/11/2021].
29. Stephens B. William (επιμ.), *A History of the County of Warwick: Volume 8, the City of Coventry and Borough of Warwick*, London, published by Victoria County History, 1969., British History Online <http://www.british-history.ac.uk/vch/warks/vol8> [5/11/2021].
30. Stockton W. Eric (επιμ.), *The Major Latin Works of John Gower: The "Voice of One Crying" and the "Tripartite Chronicle"*, Seattle, Washington Press, 1962.
31. Strachey John and Blyke Richard (επιμ), *Rotuli Parliamentorum: Ut Et Petitiones, Et Placita In Parlamento Tempore Edwardi R. III*, Vol. II, London, 1766-1767. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=pst.000020573638&view=1up&seq=5&skin=2021> [5/11/2021].
32. Strachey John Richard Blyke (επιμ), *Rotuli Parliamentorum: Ut Et Petitiones, Et Placita In Parlamento Tempore Henrici R. V.*, Vol. IV, London, 1766-1767., <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=pst.000013403898&view=1up&seq=1&skin=2021> [5/11/2021].
33. Tait James (επιμ.), *Chronica Johannis de Reading et Anonymi Cantuariensis 1346-1367*, Manchester, Manchester University Press, 1914.

- <https://archive.org/details/chronicajohannis00taituoft/page/n10/mode/1up>
[5/11/2021].
34. Thomas H. A. (επιμ.), *Calendar of the Plea and Memoranda Rolls of the City of London: Volume 1, 1323-1364*, London, Published by His Majesty's Stationery Office, 1929., *British History Online* <https://www.british-history.ac.uk/plea-memoranda-rolls/vol1> [4/11/2021].
35. Thomas H. A. (επιμ.), *Calendar of the Plea and Memoranda Rolls of the City of London: Volume 2, 1364-1381*, London, Published by His Majesty's Stationery Office, 1929., <http://www.british-history.ac.uk/plea-memoranda-rolls/vol2> [4/11/2021].
36. Thomas H. A. (επιμ.), *Calendar of the Plea and Memoranda Rolls of the City of London: Volume 3, 1381-1412*, London, Published by His Majesty's Stationery Office, 1929., <https://www.british-history.ac.uk/plea-memoranda-rolls/vol3> [4/11/2021].
37. Thompson M. Edward, (επιμ.), *Chronicon Angliae, Ab Anno Domini 1328 Usque ad Annum 1388, Auctore Monacho Quodam Sancti Albani*, London, Published under the direction of the Master of the Rolls by the Authority of the Lords Commissioners of her Majesty's Treasury Longman & Co., 1874.
38. Welch Charles , *History of the Cutlers' Company of London and of the Minor Cutlery Crafts, with Biographical Notices of Early London Cutlers*, vol. 1, London, Printed privately for the Cutlers' Co., 1916-1923., <https://archive.org/details/historyofcutlers01welcuoft/mode/2up>
[5/11/2021].
39. Wright Thomas, *Political Poems and Songs Relating to English History: Composed During the Period From the Accession of Edw. III. to That of Ric. III.*, Vol. II, Published by the authority of the Lords Commissioners of her Majesty's Treasury under the direction of the Master of the Rolls London, Longman, Green, Longman, and Roberts, 1861. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.32044024318586&view=1up&seq=1&skin=2021> [5/11/2021].

Δευτερογενής Βιβλιογραφία:

1. Abram Annie, *Social England in the Fifteenth Century A Study of the Effects of Economic Conditions*, New York, Routledge, 1909 [2013].
2. Aiton Douglas, Cohn Samuel, *Popular Protest in Late Medieval English Towns.*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012.
3. Aston Margaret, “Lollardy and Seditious 1381-1431 ”, *Past & Present*, 17(1960), σ. 1-44.
4. Bailey Mark, *After the Black Death Economy, Society, and the Law in Fourteenth-Century England*, Oxford, Oxford University Press, 2021.
5. Beier A. L., Ocobock Paul (επιμ.), *Cast Out: vagrancy and homelessness in global historical perspective*, Athens, Ohio University Press, 2008.
6. Bennett M. Judith, “Compulsory Service in Late Medieval England”, *Past & Present*, 209 (2010), σ. 7-51.
7. Bennett Michael, The Impact of the Black Death on English Legal History, *Australian Journal of Law and Society*, 11(1995), σ. 191-204.
8. Billio Monica, Varotto Simone (επιμ.), *A New World Post COVID-19: Lessons for Business, the Finance Industry and Policy Makers*, Venezia, Edizioni Ca’ Foscari, 2020.
9. Bohna Montgomery, “Armed Force and Civic Legitimacy in Jack Cade's Revolt, 1450”, *The English Historical Review*, 118, 477(2003), σ. 563-582.
10. Bothwell James ,. Goldberg P.J.P, Onnrod W.M., (επιμ.), *The Problem of Labour in Fourteenth-Century England*, York, York Medieval Press, 2000.
11. Braid Robert, “Behind the ordinance of labourers: economic regulation and market control in London before the Black Death”, *The Journal of Legal History*, 34, 1(2013), σ. 3-30.
12. Britnell H. Britnell, *Growth and Decline in Colchester 1300-1515*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986 [2008].
13. Carl Hammer., “Anatomy of an Oligarchy: The Oxford Town Council in the Fifteenth and Sixteenth Centuries”, *Journal of British Studies*, 18, 1(1978), σ. 1-27.
14. Carlin Martha and Rosenthal T. Joel (επιμ.), *Medieval London: Collected Papers of Caroline M. Barron*, Kalamazoo, Medieval Institute Publications, 2017.
15. Clark Elaine, “Institutional and Legal Responses to Begging in Medieval England”, *Social Science History*, 26, 3 (2002), σ. 447-473.

16. Clark Elaine, “Medieval Labor Law and English Local Courts”, *American Journal of Legal History*, 27, 4(1983), σ. 330-353.
17. Cohn Samuel, “After the Black Death: labour legislation and attitudes towards labour in late medieval western Europe”, *Economic History Review*, 60, 3(2007), σ. 457-485.
18. Cohn Samuel, “The Black Death: End of a Paradigm”, *The American Historical Review*, 107, 3(2002), σ. 703-738.
19. Curry Matthew (επιμ.), *Concepts and Patterns of Service in the later Middle Ages*, Woodbridge, Boydell and Brewer, 2000.
20. Dimitriadis Marios, “Drama as a field for the promotion of the ideal of labour solidarity in Late Medieval English towns”, Paper presented in the 3rd International Conference in Economic and Social History “Labour History: production, markets, relations, policies (from the late Middle ages to the early 21st century)”, σ. 1-9, 2017.
21. Dobson Barrie Richard, *The Peasants' Revolt of 1381*, London, Macmillan, 1970 [1983].
22. Dyer Christopher, *An Age of Transition? Economy and Society in England in the Later Middle Ages*, Oxford, New York, Oxford University Press, 2005.
23. Epstein Stephan, “The theory and practice of the just wage”, *Journal of Medieval History*, 17(1991), σ. 53-69.
24. Ewing D. Keith, Lord Hendy John, “Covid-19 and the Failure of Labour Law: Part 1”, *Industrial Law Journal*, 49, 4(2020), σ. 497–538.
25. Farr R. James, "On the shop floor: guilds, artisans, and the European market economy, 1350-1750", *Journal of Early Modern History*, 1(1997), σ. 24-54.
26. Firnhaber-Baker Justine, Dirk Schoenaers (επιμ.), *The Routledge History Handbook of Medieval Revolt*, London, New York, Routledge, 2017.
27. Foronda François (επιμ.), *Avant le contrat social*, Paris, Éditions de la Sorbonne, 2011., <https://books.openedition.org/psorbonne/32878> {5/11/2021}.
28. Frantzen J. Allen, Moffat Douglas (επιμ.), *The work of work: servitude, slavery, and labor in Medieval England*, Glasgow, Cruithne Press, 1994.
29. Genet Jean-Philippe (επιμ.), *La légitimité implicite*, Paris-Rome, Éditions de la Sorbonne, 2017. <https://books.openedition.org/psorbonne/6618> [5/11/2021].
30. Given James, “The Inquisitors of Languedoc and the Medieval Technology of Power”, *The American Historical Review*, 94, 2(1989), σ. 336-359.

31. Green S. Alice, *Town Life in the Fifteenth Century*, 2 vol., London, Macmillan, 1894.
32. Harding Alan, *Medieval Law and the Foundations of the State*, Oxford University Press, New York, 2001.
33. Harriss Gerald, "Political Society and the Growth of Government in Late Medieval England", *Past and Present*, 138(1993), σ. 28-57.
34. Harriss Gerald, *King, Parliament and Public Finance in Medieval England*, Oxford, Clarendon Press, 1975.
35. Harry David, *Constructing a civic community in late medieval London: the common profit*, Woodbridge, Boydell Press, 2019.
36. Hatcher John, "England in the Aftermath of the Black Death", *Past & Present*, 144(1994), σ. 3-35.
37. Hatcher John, "Labour, Leisure and Economic Thought Before the Nineteenth Century," *Past & Present*, 160 (1998), σ. 64-115.
38. Hilton Rodney, Aston Trevor (επιμ.), *The English rising of 1381*, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1984.
39. Hilton Rodney, *English and French towns in feudal society: A comparative study*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.
40. Holt Richard, Rosser Gervase (επιμ.), *The Medieval Town: A Reader in English Urban History 1200-1540*, Addison Wesley Longman Limited, Essex, 1990.
41. Horrox Rosemary, Ormrod Mark (επιμ.), *A Social History of England, 1200–1500*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
42. Janssen Jörn , 'On Construction in the Rise of Wage Labour 1349- 1563', *Dunkeld et al*, 2006, σ. 1705-1718.
43. Lee James, 'Ye shall disturbe noe mans right': oath-taking and oath-breaking in late medieval and early modern Bristol", *Urban History*, 34, 1(2007), σ. 27-38.
44. Liddy Christian, "Popular Politics in the Late Medieval City: York and Bruges", *English Historical Review*, Vol. CXXVIII, No. 533(2013), σ. 771-805.
45. Liddy D. Christian, "Urban Communities and the Crown: Relations between Bristol, York, and the Royal Government, 1350-1400", PhD, University of York, 1999.
46. Lipson Ephraim, *The Economic History of England*, London A&C Black, 1937.

47. Lis Catharina, Soly Hugo, Mitzman Lee, "'An Irresistible Phalanx': Journeymen Associations in Western Europe, 1300-1800.", *International Review of Social History*, 39 (1994), σ. 11-52.
48. Mann Michael, *The sources of social power, Volume I: A history of power from the beginning to A.D. 1760*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.
49. Mate Mavis, "The Economic and Social Roots of Medieval Popular Rebellion: Sussex in 1450-1451.", *The Economic History Review*, 45, 4(1992), σ. 661-676.
50. McIntosh K. Marjorie, *Poor Relief in England, 1350–1600*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012.
51. McIntosh K. Marjorie, *Controlling misbehaviour in England 1370–1600*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.
52. McRee R. Ben, "Charity and Guild Solidarity in Late Medieval England", *Journal of British Studies*, 3(1993), σ. 195-225.
53. Munro H. John, "Wage-stickiness, monetary changes, and real incomes in late-medieval England and the low countries, 1300–1500: Did money matter?", *Research in Economic History*, 21(2003) σ. 185-297.
54. Musson Anthony, "Sub-keepers and constables: the role of local officials in keeping the peace in fourteenth-century England", *English Historical Review*, 470 (2002), σ. 1-24.
55. Nightingale Pamela, "Capitalists, Crafts and Constitutional change in Late Fourteenth-Century London", *Past and Present*, 124 (1989), σ. 3-35.
56. Ormrod W. Mark, Story Joanna, Tyler M. Elizabeth, (επιμ.), *Migrants in Medieval England, c. 500–c. 1500*, Oxford, Oxford University Press, 2020.
57. Palliser M. David (επιμ.), *Cambridge Urban History of Britain, vol. 1 600–1540*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.
58. Penn Simon, Dyer Christopher, "Wages and Earnings in Late Medieval England: Evidence from the Enforcement of the Labour Laws", *The Economic History Review*, 43, 3(1990), σ. 356-376.
59. Poos R. Lawrence, "The Social Context of Statute of Labourers' Enforcement", *Law and History Review*, 1, 1(1983), σ. 27-52.
60. Prestwich Michael, *The Three Edwards: War and State in England 1272–1377*, London, New York, 1980{2003}.
61. Pryce Huw, Watts John (επιμ.), *Power and Identity in the Middle Ages*, Oxford, New York, Oxford University Press, 2007.

62. Putnam H. Bertha, *The Enforcement of The Statutes of Labourers: During the First Decade after the Black Death 1349-1359*, New York, Columbia University, 1908.
63. Richardson G.H., Sayles O. G., *The English Parliament in The Middle Ages*, London, The Hambledon Press, 1981
64. Rigby H. Stephan, *English Society in the Later Middle Ages: Class, Status and Gender*, London, Macmillan Press, 1995.
65. Robertson Kellie, *The Laborer's Two Bodies Literary and Legal Productions in Britain, 1350-1500*, New York, Palgrave Macmillan, 2006.
66. Robertson Kellie, Uebel Michael (επιμ.), *The Middle Ages at Work: Practicing Labor in Late Medieval England*, New York, Palgrave Macmillan, 2004.
67. Rosser Gervase, "Crafts, Guilds and the Negotiation of Work in the Medieval Town", *Past and Present*, 154 (1997), σ. 3-31.
68. Rosser Gervase, "Going to the Fraternity Feast: Commensality and Social Relations in Late Medieval England", *The Journal of British Studies*, 33, 4(1994), σ. 430 – 446.
69. Rosser Gervase, *The Art of Solidarity in the Middle Ages, Guilds in England 1250-1550*, Oxford, Oxford University Press, 2015.
70. Rubin Miri, *Charity and Community in Medieval Cambridge*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987.
71. Sharon N. Dewitte and Maryanne Kowaleski, 'Black Death bodies', *Fragments*, 6 (2017), σ. 1-37.
72. Slack Paul, *Plague: A Very Short Introduction*, Oxford, Oxford University Press, 2012.
73. Stephan Epstein, "Craft Guilds in the Pre-Modern Economy: A Discussion", *The Economic History Review*, 61, 1(2008), σ. 155-174.
74. Swanson Heather, "The Illusion of Economic Structure: Craft guilds in Late Medieval English Towns", *Past and Present*, 121 (1988), σ. 29-48.
75. Tait James, "The Origin of Town Councils in England", *The English Historical Review*, 44, 174 (1929), σ. 177-202.
76. Tuck J. Anthony, "The Cambridge Parliament, 1388", *The English Historical Review*, Vol. I.XXXIV-No. CCCXXXI(1969), σ. 225-243.
77. Van der Linden Marcel, Lucassen Leo (επιμ.), *Working on Labor: Essays in Honor of Jan Lucassen*, Leiden, Boston, Brill, 2013.

78. Wim Blockmans (επιμ.), *Economic and Biological Interactions in Pre-industrial Europe from the 13th to the 18th Centuries*, Firenze, Firenze University Press, 2010.
79. Wood Diana, *Medieval Economic Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
80. Woodward Donald, *Men at Work: Labourers and Building Craftsmen in the Towns of Northern England, 1450–1750*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.
81. Γιαντσή Νικολέττα, *Ο φτωχός ανάμεσα στην Εκκλησία και την Πόλη: Η αστική φιλανθρωπία στην δυτική Ευρώπη κατά τον μεσαιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Αιώνα, 2011.
82. Ντάνου Φωτεινή, «Τα λόγια των «σιωπηλών», Η φωνή των «σιωπηλών» της αγγλικής κοινωνίας για τα δημόσια πράγματα και ο πολιτικός τους αυτοκαθορισμός και ετεροκαθορισμός τον 16ο αιώνα. », *Μνήμων*, 32(2012), σ. 11-36

Β΄ ΜΕΡΟΣ

Παράρτημα

Παραπομπή 1^η 1: Απόσπασμα από το χρονικό *Historia Anglicana* του μοναχού και χρονικογράφου Thomas Walsingham που αναφερόταν στον Μαύρο Θάνατο³⁶⁶. Το κύριο μέρος του χρονικού γράφτηκε την δεκαετία του 1390.

“Anno gratiae millesimo trecentesimo quadragesimo nono, qui est annus regni Regis Edwardi, a Conquaestu Tertii, vicesimus tertius, magna mortalitas hominum grassata est per obem... tantaque clade desinens, ut vix media pars hominum

³⁶⁶ Ο όρος «Μαύρος Θάνατος» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από Σκανδιναβούς χρονικογράφους του 16^{ου} αιώνα. Οι όροι που χρησιμοποιούνταν συνήθως στις πρωτογενείς πηγές ήταν: «ασθένεια» (“pestilence”), «επιδημία» (“plague”), «μεγάλη θνησιμότητα» (“great mortality”). Ο όρος «πανώλη» (“plague”) έχει ευρύτερο εννοιολογικό περιεχόμενο και σημαίνει το ξαφνικό και ακριβές χτύπημα. Χρησιμοποιείται συχνά για να αποδώσει επιδημιολογικές ασθένειες. Έχει συνδεθεί κυρίως με την ολέθρια πανδημία του 1348 και γενικότερα με την ασθένεια που προκαλεί ο βάκιλος “Yersinia pestis”. Ωστόσο, η ταυτότητα του παθογόνου που σκόρπισε τον θάνατο το 1348 αποτελεί ζήτημα έντονης αντιπαράθεσης στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Άλλοι ερευνητές αποδέχονται ότι πρόκειται για τον προαναφερόμενο βάκιλο, ενώ άλλοι όχι. Paul Slack, *Plague*, ό.π., σ. 23, 26-30, 126-127., Samuel K. Cohn, “The Black Death: End of a Paradigm”, *The American Historical Review*, 107, 3(2002), σ. 703, 711-737., Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π σ. 3-8., John Aberth, *The Great Mortality*, ό.π., σ. 1, 23-27., Sharon N. Dewitte and Maryanne Kowaleski, ‘Black Death bodies’, *Fragments*, 6 (2017), σ. 1-2, 5-7.

remaneret... Tantaque miseria ex hiis malis est secuta, quod mundus ad pristinum statum redeundi nunquam postea habuit facultatem.»³⁶⁷

«Το 1349...το οποίο είναι το 23^ο έτος της βασιλείας του Εδουάρδου Γ', μεγάλη θνησιμότητα επεκτάθηκε στην υφήλιο...Η καταστροφή ήταν τόσο μεγάλη που μόλις το μισό ανθρώπινο είδος έμεινε ζωντανό...Και τόσο μεγάλη εξαθλίωση ακολούθησε αυτά τα κακώς κείμενα έτσι ώστε μετά ο κόσμος δεν θα μπορούσε ποτέ να πιστέψει στην πρότερη κατάστασή του»³⁶⁸.

Παραπομπή 4^η : Πρόκειται για το χρονικό του *Historia Roffensis* του William de la Dene. Καλύπτει την περίοδο 1314-1350. Ο χρονικογράφος ήταν σύγχρονος των γεγονότων. Άλλες πηγές εκθέτουν τον ίδιο πρόβλημα.

Ο Henri Knighton, χρονικογράφος και μοναχός που έγραψε κυρίως στις αρχές της δεκαετίας του 1390, συμπληρώνει:

Quia tantus defectus extitit servorum et famulorum, quod not erat quis qui sciret quid facere deberet;...In sutumno sequenti non potuit quis habere unum mesorem minori pretio quam viij. denariis cum cibo, unum falcatores quam xij. denariis cum cibo. Qua mob causam multae segetes perierunt in campis prae defectu collectoris;»³⁶⁹

«...διότι υπήρχε τόσο μεγάλη έλλειψη υπηρετών και αγροτικών υπηρετών που κανείς δεν ήξερε τι πρέπει να γίνει... το ακόλουθο φθινόπωρο δεν ήταν δυνατόν να προσλάβεις έναν θεριστή για λιγότερο από 8 δηνάρια και το φαγητό του, ή έναν καλλιεργητή για 12 δηνάρια με το φαγητό του. Για αυτόν τον λόγο τα σπαρτά σάπιζαν στα χωράφια.»³⁷⁰

Παραπομπή 6^η : Υπάρχουν πηγές που αναφέρονται στην εργασιακή κρίση από τα περισσότερα βασίλεια και πόλεις-κράτη της Ευρώπης.

1. Ενδεικτικά, για τη γαλλική περίπτωση:

«Αλλά αλίμονο! Ο κόσμος δεν άλλαξε προς το καλύτερο ...Και αυτό που ήταν πραγματικά εντυπωσιακό ήταν ότι παρόλο που υπήρχε αφθονία αγαθών, όλα ήταν

³⁶⁷ Το πρωτότυπο απόσπασμα στα λατινικά: *Historia Anglicana*, , I, σ. 273.

³⁶⁸ Το απόσπασμα μεταφρασμένο στο Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 66., Emma Martin, "Idleness", ό.π., σ. 8.

³⁶⁹ Το πρωτότυπο απόσπασμα στο Knighton, II, σ. 62.

³⁷⁰ Το απόσπασμα μεταφρασμένο στο Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 78.

διπλά ακριβά: τα είδη νοικοκυριού, τα τρόφιμα, όπως και το εμπόρευμα, η μισθωτή εργασία, οι αγρεργάτες και οι υπηρέτες».³⁷¹

Ο ποιητής Guillaume de Machaut συμπληρώνει, το 1349:

«Εξαιτίας της έλλειψης ανθρώπων έβλεπες καλές περιουσίες ακαλλιέργητες. Κανείς δεν μπορούσε να οργώσει τους αγρούς του, να σπείρει σιτάρι του, να κλαδέψει τους αμπελώνες του χωρίς να πληρώσει τριπλάσια τιμή, τόσοι πολλοί είχαν πεθάνει.»³⁷²

2. Για τον ιταλικό χώρο, ενδεικτική ήταν η ονομασία των Φλωρεντινών Διαταγμάτων του 1349: “contra laboratores”³⁷³

3. Στην Καστίλη, σύμφωνα με διάταγμα του 1350:

«...πολλοί άνδρες και γυναίκες είναι οκνηροί περιπλανώμενοι και δεν θέλουν να δουλέψουν, και από την άλλη επειδή αυτοί που δουλεύουν απαιτούν τόσο υψηλές τιμές και μισθούς, που όσοι έχουν περιουσία δεν μπορούν να ανταποκριθούν, και για αυτόν τον λόγο οι περιουσίες αυτές εγκαταλείφθηκαν και τους λείπει το εργατικό δυναμικό...»³⁷⁴

Παραπομπή 22^η ²²: Πρόκειται για το χρονικό *Historia Roffensis* του William de la Dene. Το σχόλιο αφορά το έτος 1350.

«Αυτό το έτος η συγκομιδή καθυστέρησε, ελάχιστα σιτηρά και άδειους αχυρώνες και οι στοίβες με το σανό μικρές».³⁷⁵

Στο ίδιο κλίμα ο Henri Knighton, χρονικογράφος και μοναχός που έγραψε κυρίως στις αρχές της δεκαετίας του 1390, συμπληρώνει:

“...oves et boves...vagabuntur errantes, et non erat qui eas argento fugaret aut colligeret...”³⁷⁶

«πρόβατα και βοοειδή περιπλανιούνταν ανεξέλεγκτα...και δεν υπήρχε κανείς να τα μαζέψει και να τα περιφράξει».³⁷⁷

³⁷¹ Πρόκειται για τον Γάλλο χρονικογράφο και μοναχό Jean De Venette. Το συγκεκριμένο απόσπασμα γράφτηκε στο χρονικό του το 1359-1360. Το απόσπασμα μεταφρασμένο στο John Aberth, *The Great Mortality*, ό.π., σ. 83.

³⁷² Στο ίδιο, σ. 83.

³⁷³ Samuel Cohn, “attitudes towards labour”, ό.π., σ. 468.

³⁷⁴ John Aberth, *The Great Mortality*, ό.π., σ. 89-90.

³⁷⁵ Mark Bailey, *After the Black Death*, ό.π., σ. 97., Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 77-78.

³⁷⁶ Knighton, II, σ. 62

³⁷⁷ Αξίζει να αναφερθεί ότι η πανώλη δεν διεκδίκησε μόνο τις ζωές των ανθρώπων αλλά και των ζώων. Οι επιδημίες των ζώων, που ονομάζονταν “murrains” είχαν και αυτές αντίκτυπο στην οικονομία. Για παράδειγμα,

Παραπομπή 24^η ²⁴: Ο Henri Knighton μέσα από το χρονικό του επιβεβαιώνει την παραδαία πτώση των τιμών κατά την επιδημική κρίση του 1348-1349 και την αποδίδει στο ψυχολογικό σοκ που προκάλεσε ο Μαύρος Θάνατος.

“Et erat leve pretium de cunctis rebus prae mortis timore. Nam valde pauci erant qui de divitiis vel quibuslibet rebus curam agerent. Nam homo posset habere unum equum qui ante valuerant xl. solidos pro diminia marca, J. bovem crassum et pignuem pro iv. solidos, j. vaccam pro xij. denaris, j. juvencam pro vj. denariis, j. multonem pinguem pro iv. denariis, J. ovem pro iij. denariis, j. agnum pro ij. denariis, j. magnum porcum pro v. denariis, j. petram lanae pro ix. denariis.”³⁷⁸

«Εξαιτίας του φόβου απέναντι στον θάνατο όλα έπιαναν χαμηλή τιμή. Γιατί υπήρχαν λίγοι άνθρωποι που νοιάζονταν για τα πλούτη ή πράγματι για οτιδήποτε άλλο. Μπορούσε κανείς να αγοράσει ένα άλογο που προηγουμένως άξιζε 40 σ. με μισό μάρκο ένα καλό λιπαρό βόδι για 4 σ., μία αγελάδα για 12 δ., έναν ταύρο για 6 δ., ένα χοντρό πρόβατο για 4δ, ένα θηλυκό πρόβατο για 3 δ., αρνί για 2 δ., μεγάλο γουρούνι για 5 δ., μία μονάδα μαλλιού για 9 δ. ». ³⁷⁹

Παραπομπή 40^η ⁴⁰:: Τα Διατάγματα για την εργασία 1349-1497 στην συλλογή των *Statutes of the Realm (SR)* των *Parliament Rolls (PR)*.³⁸⁰

Ρύθμιση/Διατάγματα Εργασίας	Πηγή
1349 (Ιουν.)	SR, vol. I, σ. 307
1349 (Νοε.)	SR, vol. I, σ. 309
1351	SR, vol. I, σ. 311
1352	SR, vol. I, σ. 327
1354	Rot. Parl., vol. II p. 258
1357	SR, vol. I, σ. 350
1361	SR, vol. I, σ. 366

η επιδημία του 1361 που έπληξε ζώα ανέβασε στο τέλος της δεκαετίας τις τιμές του μαλλιού. Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 77-78., Robert Braid, “Economic Behavior, Markets and Crises”, ό.π., σ. 357-358.

³⁷⁸ Knighton, II, σ. 61-62

³⁷⁹ Το απόσπασμα μεταφρασμένο στο . Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 78

³⁸⁰ Ο παραπάνω πίνακας στο Chris Given-Wilson, “English Labour Legislation”, ό.π., σ. 37.

1362	SR, vol. I, σ. 374-5
1368	SR, vol. I, σ. 388
1372	Rot. Parl., vol. II p. 312
1373	Rot. Parl., vol. II p. 319
1376	Rot. Parl., vol. II p. 332, 340-1
1377	SR, vol. II, σ. 2, Rot. Parl., vol. III p. 17
1378	SR, vol. II, σ. 11
1379	Rot. Parl., vol. III p. 65
1383	SR, vol. II, σ. 32
1385	SR, vol. II, σ. 38
1388 (Διάταγμα του Cambridge)	SR, vol. II, σ. 56-59
1390 (Ιαν.)	SR, vol. II, σ. 63
1390 (Νοε.)	Rot. Parl., vol. III p. 279
1402	SR, vol. II, σ. 137
1406	SR, vol. II, σ. 157-158
1414 (Απρ.)	SR, vol. II, σ. 176-7
1416 (Οκτ.)	SR, vol. II, σ. 196
1421 (Μάϊος)	Rot. Parl., vol. IV. p. 146
1423	SR, vol. II, σ. 225
1425	SR, vol. II, σ. 227, Rot. Parl., vol. IV., pp. 292-3
1427	S.R., vol. II, σ. 233-235
1429	S.R., vol. II, σ. 244, 248
1446	S.R., vol. II, σ. 337

1449	S.R., vol. II, σ. 351-2
1495	S.R., vol. II, σ. 569, 577, 585
1497	S.R., vol. II, σ. 637

Παραπομπή 42^η 42: Όροι που αποδίδουν την ταυτότητα του εργοδότη και του εργαζόμενου στην ρύθμιση του 1349 και στα Διατάγματα του 1351, 1388, 1445 στα *S.R.*

Έτος Ρύθμισης/Διατάγματος	Εργοδότες	Εργαζόμενοι
1349 ³⁸¹	1) “Dominorum” ³⁸² 2) “Domini” 3) “In seruuicio alicuius retentus”	1) “Operariorum” 2) “Seruientum” 3) et operariorum 4) “Quod quilibet homo et feinina regni nostri Anglie, cuiuscumque condicionis fuerit... sic duxerit requirendum” 5) “aut alius operarius vel seruiens cuiuscumque status fuerit seu conditionis” 6) “in natiuis seu terram suam tenentibus sic in seruuicio suo retinendis” 7) “et quicumque alii artifices et operarii”

³⁸¹ Το πρωτότυπο κείμενο της *Ρύθμισης* στο *S.R., I*, σ. 307-309 και στο Bertha H. Putnam, *The Enforcement*, ό.π., σ. 8-10 στο παράρτημα. Το κείμενο μεταφρασμένο στο Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π σ. 287-289 και στο Alfred E. Bland (επιμ.), *English Economic History*, ό.π., σ. 165-167.

³⁸² Η Rosemary Horrox μεταφράζει τον όρο ως εργοδότες, ενώ ο Alfred E. Bland ως άρχοντες. Μολονότι στην *Ρύθμιση* του 1349 οι φεουδαλικοί άρχοντες έπαιζαν κεντρικότερο ρόλο σε σχέση με επόμενα Διατάγματα, συμφωνώ με την μετάφραση της Horrox.

		8) “et omnes alii venditores victualium quorumcumque”
		9) “si quis victualia”
1351 ³⁸³	“de servir as grantz ou as autres sils”	1) “servantz”
		2) “servantz”
		3) “hommes come femmes, fussent tenuz de servir, receyantz salaries et gages”
		4) “servantz”
		5) “servantz”
		6) “et touz autres servantz”
		7) “et que tieux”
		8) “et que mesmes les servantz”
		9) “et autres couerours des mesons”
		10) “et autre”
		11) “et autre mason”
		12) “et lour servantz”
		13) “et son garceon”
		14) “et couerour de ros et estreyrn”
		15) “et son garceon”
		16) “et touz autres ouerours”

³⁸³ Το πρωτότυπο κείμενο του διατάγματος του 1351 στο Bertha H. Putnam, *The Enforcement*, ό.π., σ. 12-17 στο παράρτημα και στο *S.R. I*, σ. 311-313. Το κείμενο μεταφρασμένο στο Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 312-316.

17) “artificiers et laborers et touz autres seruantz nient especifiez”

“artes et offices”

18) “des ditz seruantz, laborers, ouerours, ou artificers”

19) “ouerours, laborers, et autres seruantz”

20) “et ceux qi vendont vitailles en retaille et autres choses nient especifiez”

21) “seruantz, ouerours, et laborers”

22) “des ditz seruantz, ouerours, laborers et artificers”

23) “de meismes les seruantz”

24) “des ditz seruantz et laborers”

25) “des ditz seruantz et laborers”

26) “des ditz laborers, artificers ou seruantz”

1388³⁸⁴

1) “de lour_’s ou Meistres”

2) “des _’s come de toute la Goe;”

3) “mestres”

4) “meistres”

1) “Artificers, Laborers, servantz & Vitaillers”

2) “ditz Artificers, laborers, servantz & Vitaillers”

3) “tielx artificers, servantz, laborers & Vitaillers”

³⁸⁴ Το πρωτότυπο κείμενο του 1388 στο *S.R., II*, σ. 56-58. Το κείμενο μεταφρασμένο στο Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 323-326.

- 4) “servantz & laborers”
- 5) “servant ou laborer”
- 6) “et si ascun servant ou laborer”
- 7) “servant ou Laborer”
- 8) “servantz”
- 9) “servir & Laborer”
- 10) “servant ne laborer”
- 11) “servir & laborer”
- 12) “artificers & gentz de mistier
come servantz & appentiz”
- 11) “les servantz & Laborers”
- 12) “tielx servantz & laborers”
- 13) “ditz laborers & servantz”
- 14) “les husbandes & terretenanz”
- 15) “ditz Laborers & servantz”
- 16) “chescun autre laborer &
servantz solonc son degre”
- 17) “nutt servant des artificers ne
des vitailleurs”
- 18) “les laborers & servantz”
- 19) “nutt servant de husbandrie ou
laborer ne servant de artificer ne de
vitailler”
- 20) “ditz servantz & laborers”
- 21) “des servantz & laborers”

22) “des servantz & laborers”

1445³⁸⁵

<p>1) “retenuz ovesq ascun
psone p colo’ de
husbandrie”</p> <p>2) “de lo’ Maistrez”</p> | <p>1) des Servantz, laborers &
artificers</p> <p>2) des Servantz ovesq hostilers,
vitailleurs & artificers</p> <p>3) et tielx</p> <p>4) chune auter laborer p’ le jo’</p> <p>5) auters artificers avantditz</p> <p>6) Et chune aut’ artificer & laborer
p’ le jo</p> <p>7) laborers</p> <p>8) auters laborers</p> <p>9) null artificer overer ne laborer</p> <p>10) scun Servant artificer overer ou
laborer</p> <p>11) dez labourers ou artificers</p> <p>12) dez laborers, artificers,
hostillers, vitailleurs, servantz,
vagerauntz</p> <p>13) colo’ de teno’ de meyns tentz q
la husbandrie dicell suffise a
continuell occupacon</p> <p>14) servantz</p> <p>15) servantz</p> |
|---|---|

³⁸⁵ Το πρωτότυπο κείμενο και η μετάφραση του Διατάγματος του 1445 στο *S.R.*, II σ. 338-339.

Σχόλιο: Οι βασικές επαγγελματικές ομάδες έχουν τεθεί ήδη από το 1349. Στα επόμενα Διατάγματα επαναλαμβάνονται με περισσότερη λεπτομέρεια και διανθίζονται.

Παραπομπή 43ⁿ43: Υποκατηγορίες μισθωτών εργαζόμενων στην ρύθμιση του 1349 και στα Διατάγματα του 1351, 1388, 1444.

Έτος Ρύθμισης/Διατάγματος	Υποκατηγοριοποίηση Εργαζομένων	Μισθωτών
1349	1) “cultorum” 2) “messor”, 3) “falcator” 4) “sellarii” 5) “pelletarii” 6) “allutarii” 7) “sutores”, 8) “cissores”, 9) “fabri”, 10) “carpentarii” 11) “cementarii” 12) “tegularii” 13) “batellarii” 14) “carectarii” 15) “carnifices” 16) “piscenarii” 17) “hostellarii”	

1351

- 18) “braciatores”
- 19) “pistores”
- 20) “pulletarii”
- 1) “charetter”
- 2) “caruer”
- 3) “chaceour des carues”
- 4) bercher
- 5) “porcher”
- 6) “deye”
- 7) “en temps de sarcler”
- 8) “ou feyns faire forsques”
- 9) “fauchours”
- 10) “et sciours des blees”
- 11) “preigne ...furment ou segle”
- 12) “scier”
- 13) “batre”
- 14) “carpenters”
- 15) “masons”
- 16) “teglers”
- 17) “mestre carpenter”
- 18) “mestre meson”
- 19) “teguler”
- 20) “plastrers”
- 21) “et autres ouerdurs des mures darzill”

- 22) “et lour garceons”
- 23) “et que ceux qui fount cariage, par terre ou par ewe”
- 24) “coiuoisers”
- 25) et que orfeures,
- 26) “sellers”
- 27) ferrours des chiuaux”
- 28) “esporoners”
- 29) “tannours”
- 30) “correours”
- 31) “pelleTERS”
- 32) “taillours”
- 33) “et auxint
- 34) des hostelers, herbergers”

1388

- 1) “les husbandes & terretenanz”
- 2) “Maistre hyne”
- 3) “charreter”
- 4) “bercher”
- 5) “bovver”
- 6) “vacher”
- 7) “porcher”
- 8) “feme laborer”
- 9) “chacer de charue”

10) “celuy ou celle q use de laborer ala charue & charette ou autre labour ou service de husbandrie tanqil soit del age de xij. ans, q delors enavant il demerge a cett labour”

1445

- 1) “chief Hine”
- 2) “charette”
- 3) “chief berger”
- 4) “un coe servant de Husbandrie”
- 5) “feme servant”
- 6) “un enfaunt deinz age de xiiij ans”
- 7) “ascun frank Mason”
- 8) “Maister Carpenter”
- 9) “maister Tiller”
- 10) “Sclatter”
- 11) “rough mason”
- 12) “mense carpenter”
- 13) “autres Artificers concernanz edificacon”
- 14) “un frank mason”

- 15) “un maister Carpenter”
- 16) “Tiller”
- 17) “mense Carpenter”
- 18) “rough mason”
- 19) “un home messo”
- 20) “charetto”
- 21) “feme laborer”
- 22) “servantz de husbandrie”

Σχόλιο: Μέσω της υποκατηγοριοποίησης γίνεται εμφανής η πληθώρα των επαγγελματιών τόσο σε αστικό όσο και αγροτικό τομέα. Για παράδειγμα, σχετικά με την αγροτική εργασία αναφέρονταν τα εξής επαγγέλματα στο διάταγμα του 1351³⁸⁶:

- 1) “Que chescun charetter”
- 2) “Caruer”
- 3) “chaceour des carues”
- 4) “bercher”
- 5) “porcher”
- 6) “deye”
- 7) “et touz autres seruantz” (αναφορά γενική σε αγροτική υπηρεσία)

Στο ίδιο διάταγμα, αναφορικά με επαγγέλματα του κατασκευαστικού τομέα γίνονται επίσης εμφανείς οι πτυχές της επαγγελματικής ιεραρχίας αλλά και ο βαθμός εξειδίκευσης:

³⁸⁶ Bertha H. Putnam, *The Enforcement*, ό.π., σ. 13.

“...mestre carpenter iii d. et autre ii d.; mestre meson de franche peer iiiii d. et autre mason iii d. et lour seruantz i d. ob.; teguler iii d. et son garceon i d. ob. et couerour de ros et estreyrn iii d. et son garceon i d. ob...”. Υπήρχαν μάστορες (“mestre”) και υπηρέτες-μαθητευόμενοι (“et lour seruantz, son garceon”)³⁸⁷

Επίσης, στα Διατάγματα αποτυπώνονται επαγγέλματα που προορίζονταν για ανειδίκευτους εργάτες, όπως “que ceux qui fount cariage, par terre ou par ewe”.³⁸⁸

Παραπομπή 46^η 46: Κατηγοριοποιήσεις των εργασιακών ομάδων και των κριτηρίων διάκρισής τους που δημιουργούν την εντύπωση δύο πλήρως διαχωρισμένων εργασιακών ομάδων:

- 1) «...κάθε άνδρας και γυναίκα στο βασίλειό μας της Αγγλίας, ελεύθερος ή ανελεύθερος, που είναι ικανοί προς εργασία...αν τους προσφερθεί εργασία ανάλογη με την κοινωνική τους θέση είναι υποχρεωμένοι να δεχθούν την προσφερόμενη εργασία...». Πρόκειται για την ρήτρα υποχρεωτικής εργασίας στην Ρύθμιση 1349 (θα αναφερθεί εκτενώς παρακάτω)
- 2) Στην ρύθμιση του 1349: “...aut alius operarius uel seruiens, cuiuscumque status fuerit seu condicionis, in seruicio alicuius retentus...”.

«...ο οποιοσδήποτε άλλος εργάτης ή υπηρέτης που βρίσκεται στην υπηρεσία κάποιου άλλου ατόμου...». ³⁸⁹,

- 3) Στο διάταγμα του 1351: “...seruantz, queux...nient voillantz seruir apres la pestilence...que tieux maners des seruantz...fussent tenuz de seruir, receyuantz salaries et gages accustumez”

«...εργαζόμενοι...που δεν ήταν πρόθυμοι να εργαστούν μετά την πανώλη...τέτοιοι εργαζόμενοι...θα εξαναγκάζονται να εργαστούν για μισθούς που συνήθιζαν...»³⁹⁰,

- 4) Στο διάταγμα του 1388: “...artificers & gentz de mistier come servantz & apperntiz qi ne sont de gant avoir & quett artifice ou mister len nad pas gant busoigne...”.

³⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 14.

³⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 14.

³⁸⁹ Bertha H. Putnam, *The Enforcement*, ό.π., σ. 9.

³⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 12.

«τεχνίτες και μέλη των συντεχνιών των τεχνιτών, όπως επίσης οι υπηρέτες και οι μαθητευόμενοι που δεν είχαν κύρος ούτε πολλή δουλειά τον καιρό της συγκομιδής...»³⁹¹.

5) Στο διάταγμα του 1445: “...auxint q p colo’ de teno’ de meyns tenz q la husbandrie dicell suffice a cuntinuell occupacon dun home, null home soit excuse de servir p lan...”

«...όποιος δεν έχει αρετή γη (;) θα πρέπει να εργάζεται συνεχώς και κανείς δεν θα εξαιρείται από την ενιαύσια υπηρεσία...»³⁹².

Παραπομπή 47^η 47: Στις εργασιακές ρυθμίσεις υπόκειτο και η κατώτερη εκκλησιαστική ιεραρχία. Τα Διατάγματα ρύθμιζαν χρόνο υπηρεσίας και μισθό, αν και οι κατώτεροι κληρικοί βρίσκονταν περισσότερο υπό την δικαιοδοσία των ανώτερων εκκλησιαστικών αξιωματούχων παρά του στέμματος. Είναι σαφές όμως ότι η Εκκλησία ακολούθησε το παράδειγμα του Εδουάρδου.

Διάταγμα του 1362:

“...et q non Chapellein passant diocise a autre soit recieu illeoques de chaunter divine service sil ne monste al Diocisan de lieu tres comendants del Evesq en qi diocise pehein devant il dem’ra...”³⁹³

«...κανένας ιερέας που περνά από την μία επισκοπή στην άλλη, να μην του επιτρέπεται να λειτουργήσει, αν δεν δείξει στον επίσκοπο της περιοχής συστατική επιστολή από τον επίσκοπο της επισκοπής που κατοικούσε πριν...»

“...nul home seculer du realme paie plus q cynk marcz a nul Chapellein annal, en deners ou en autre chose a la valeu...”³⁹⁴

«...κανένας κοσμικός του βασιλείου να μην πληρώσει πάνω από πέντε μάρκα σε οποιονδήποτε ιερέα ετησίως σε χρήματα ή σε άλλα πράγματα αξίας...»

Παραπομπή 49^η 49: Με βάση τον παραπάνω πίνακα, στην κατηγορία των εργοδοτών ανήκαν:

1) οι φεουδαλικοί άρχοντες: α) “domini”(1349),

³⁹¹ S.R., II, σ. 56.

³⁹² Στο ίδιο, σ. 339.

³⁹³ S.R., II, σ. 374

³⁹⁴ Στο ίδιο, σ. 374

β)“de lour_’s” (1388),

- 2) η πολιτική ελίτ του βασιλείου που ενδέχεται να είχε αριστοκρατικό υπόβαθρο:
 α)“de servir as grantz”(1351), β)“des
 _’s come de toute la Goe;” (1388),
- 3) κοινωνικά υποκείμενα απροσδιόριστης ή μεσαίας κοινωνικής θέσης:
 α)“Dominorum” (1349),
 β)“In servicio alicuius retentus”(1349),
 γ)“as autres sils”(1351),
 δ)“Meistres”(x3 1388),
 ε)“retenuz ovesq ascun psone p colo’ de husbandrie”(1444),
 στ)“de lo’ Maistrez”(1444).

Παραπομπή 53^η53: Η θέσπιση της υποχρεωτικής εργασίας.

1. Στην Ρύθμιση του 1349 αναφερόταν:

“Quod quilibet homo et feinina regni nostri Anglie, cuiuscumque condicionis fuerit, libere vel seruilis, potens in corpore et infra etatem sexaginta annorum, non viuens de mercatura, nec certum excercens artificium, nec habens de suo proprio vnde viuere vel terram propriam circa culturam cuius se poterit occupare, et alteri non seruiens, si de seruiendo in servicio congruo considerato statu suo fuerit requisitus, seruire teneatur illi qui ipsum sic duxerit requirendum;”.³⁹⁵

«Κάθε άνδρας και γυναίκα του βασιλείου μας της Αγγλίας οποιασδήποτε κατάστασης, ελεύθεροι ή ανελεύθεροι, ικανοί προς εργασία, κάτω των 60 ετών, που δεν βιοπορίζονται από το εμπόριο, ή δεν ασκούν κάποια τέχνη, που δεν έχουν περιουσία αρκετή για να ζήσουν ή γη να καλλιεργήσουν, που δεν βρίσκονται στην υπηρεσία κάποιου, υποχρεούνται να υπηρετήσουν οποιονδήποτε ζητήσει τις υπηρεσίες τους, αρκεί η υπηρεσία να είναι ανάλογη της κοινωνικής τους θέσης.»³⁹⁶

2. Η ρήτρα περί υποχρεωτικής υπηρεσίας στο διάταγμα του 1351:

“...seruantz, sibien hommes come femmes, fussent tenuz de servir...”³⁹⁷
 «...υπηρέτες, τόσο άνδρες όσο και γυναίκες, είναι υποχρεωμένοι να υπηρετούν...».³⁹⁸

³⁹⁵ Το πρωτότυπο κείμενο στο Bertha H. Putnam, *The Enforcement*, ό.π., σ. 9 στο παράρτημα. *S.R., I*, σ. 307.

³⁹⁶ Το απόσπασμα μεταφρασμένο στο Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 288., Judith Bennett, “Compulsory Service”, ό.π., σ. 9.

³⁹⁷ Bertha H. Putnam, *Enforcement*, ό.π., σ. 12.

³⁹⁸ Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 312.

3. Η επιβολή υποχρεωτικής υπηρεσίας σε μισθωτούς εργαζομένους των συντεχνιών: “...chescun Maceon & Carpenter de quel condicion qil soit, soit arte, p son Mestre a qi il sert, de faire chesqun averaigne q a lui appent affaire...et aussint chescun Carpenter en son degre; mes bien lise a chescun Seign’ & autre de bargainer & covenant de lour overaignes en grosse ou tiels laborers & artificers qant leur plerra issint qils pfo’nent tielz overaignes bien & loialment, selonc les bargaine & covenant ove eux ent faitz.”

«Κάθε χτίστης και ξυλουργός οποιαδήποτε κατάστασης, υποχρεούται από τον μάστορά του, τον οποίο υπηρετεί, να κάνει κάθε εργασία που θα του ανατίθεται...και επίσης κάθε ξυλουργό σε αυτήν την θέση; και θα είναι νόμιμο για κάθε άρχοντα ή άλλον, να κάνουν συμφωνία ή συμβόλαιο εργασίας γενικότερα, με τέτοιου είδους εργάτες και τεχνίτες όποτε το επιθυμούν, έτσι ώστε να επιτελούν τέτοια έργα καλά και νόμιμα, σύμφωνα με την συμφωνία και συμβόλαιο που έχει συναφθεί με αυτούς.»³⁹⁹

Σχόλιο: η υποχρεωτική εργασία εφαρμόζεται σε περισσότερα επαγγέλματα της αστικής βιοτεχνίας με την ρύθμιση του 1363 που αναφέρεται παρακάτω.

4. Σύμφωνα με το εργασιακό διάταγμα του 1388:

“...artificers & gentz de mistier come servantz & apperntiz qi ne sont de gant avoir, & de quett artifice ou mister len nad pas gant busoigne, en temps daust, soient artez de servir en aust...”.

«τεχνίτες και μέλη των συντεχνιών των τεχνιτών, όπως επίσης οι υπηρέτες και οι μαθητευόμενοι που δεν είχαν κύρος ούτε πολλή δουλειά τον καιρό της συγκομιδής υποχρεούνται να υπηρετούν στην συγκομιδή».⁴⁰⁰

Παραπομπή 56ⁿ 56 : Υποσημείωση: Σύνδεση υποχρεωτικής υπηρεσίας με φαινόμενο οκνηρίας και περιπλάνησης.

1. Απόσπασμα περί οκνηρίας και επαιτείας στην Ρύθμιση του 1349:

“Et quia multi validi mendicantes, quamdiu possent ex mendicatis elemosinis vivere, laborare renuunt, vacando ociis et peccatis, et quandoque latrociniis et aliis flagiciis, nullus sub pena imprisonmenti predicta, talibus qui commode laborare poterunt, sub colore pietatis vel elemosine quicquam dare seu eos in sua desidia confouere presumat, vt sic compellantur pro vite necessario laborare.”⁴⁰¹

³⁹⁹ S.R., I, σ. 367.

⁴⁰⁰ S.R., II, σ. 56.

⁴⁰¹ Bertha H. Putnam, *Enforcement*, ό.π., σ. 11.

Και καθώς πολλοί επαίτες, αντιλαμβανόμενοι ότι μπορούν να βιοποριστούν επαπώντας για ελεημοσύνη, αρνούνται να εργαστούν, και αντίθετα ξοδεύουν το χρόνο τους στην οκνηρία και εξαχρείωση, και μερικές φορές σε ληστείες και άλλα εγκλήματα; Ας μην επιτραπεί σε κανέναν, υπό ποινή φυλάκισης, να δίνει οτιδήποτε μέσω φιλανθρωπίας και ελεημοσύνης σε εκείνους που είναι ικανότατοι προς εργασία, ή να τους υποστηρίξει στην οκνηρία τους, έτσι ώστε να εξαναγκαστούν να εργαστούν για να βιοποριστούν.⁴⁰²

2. Απόσπασμα περί περιπλάνησης του 1445:

“...Null home soit excuse de servir p lan, sur t peyn destre justifie co’ un vagera...”

«...Κανείς δεν θα εξαιρείται από την ενιαύσια υπηρεσία, υπό τη ποινή να προσδιοριστεί ως απατεώνας περιπλανώμενος...»⁴⁰³

Παραπομπή 65^η 65: Θέσπιση των περιορισμών της κινητικότητας.

1. Σύμφωνα με το διάταγμα του 1351:

“...et que nul de eux irra hors de la ville ou il demoert en yuer, pur servir en estee, sil puisse auoir seruice en mesme la ville...”⁴⁰⁴

«...κανείς δεν θα άφηνε την πόλη όπου ζει τον χειμώνα για να εργαστεί αλλού το καλοκαίρι εάν υπάρχει διαθέσιμη εργασία για αυτόν στην ίδια πόλη...»⁴⁰⁵

2. Σύμφωνα με το διάταγμα του 1361:

“...des laborers & artificers qi salloignet hors de lo’ services en autre ville ou en autre Countee...soit utlaie...eit illoeqes la prison tanq...Et nientmeins p’ sa fauxine soit ars en le frount dune fer fait & fo’me au manere de la tre F, en signe de Fauxine...”

«Εργάτες και Τεχνίτες που απουσιάζουν από την εργασία τους σε κάποια άλλη πόλη, ή σε κάποια άλλη κομητεία...γίνεται παράνομος...θα φυλακιστεί εκεί...και παρόλα αυτά για την κακία του θα καεί στο μέτωπο, με σίδηρο χαλυβδωμένο και διαμορφωμένο στο σχήμα F (K) στο όνομα της Κακίας...»⁴⁰⁶

3. Σύμφωνα με το διάταγμα του 1383:

⁴⁰² Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 289.

⁴⁰³ *S.R., II*, σ. 339.

⁴⁰⁴ Bertha H. Putnam, *Enforcement*, ό.π., σ. 13.

⁴⁰⁵ Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 313.

⁴⁰⁶ *S.R., I*, σ. 367

“...pur restreindre la malice des diverses gentz faitours & vagerantz de lieu en lieu currantz de present p paiis pluis habundamment...aient desore poair de leur examiner diligealment...”

«...για τον περιορισμό της κακίας των διάφορων επαϊτών που μπορούν να εργαστούν και περιπλανώμενων που περιτριγυρίζουν από μέρος σε μέρος στην χώρα πολύ περισσότερο από ό,τι συνήθιζαν...(σειρά βασιλικών και τοπικών αξιωματούχων) θα έχουν την εξουσία να τους ανακρίνουν ενδελεχώς...»⁴⁰⁷

4. Σύμφωνα με το διάταγμα του 1388:

“...nutt servant ou laborer, soit il home ou feme, ne dept au fyn de son terme hors ...ou il est dem´rant p´servir ou dem´rer aillours...sil ne porte tre patente contenant la cuse de son aler & le temps de son reto´nir sil doit retro´nir desouz le seal le Roi...”

«...κανείς υπηρέτης ούτε εργάτης, είτε άνδρας είτε γυναίκα, θα αποχωρεί στο τέλος της υπηρεσίας του από ...όπου διαμένει, για να εργαστεί ή να μείνει αλλού, χωρίς να φέρει το έγγραφο που εμπεριέχει την αιτία της αποχώρησής του, την ημερομηνία επιστροφής του, αν πρόκειται να επιστρέψει, υπό την βούλα του Βασιλιά...»⁴⁰⁸

5. Σύμφωνα με το διάταγμα του 1445:

...q p colo´ de teno´ de meyens tentz q la husbandrie dicell suffice a continuell occupacon dun home, null home soit excuse de servir p lan, sur t peyn destre justifie co´ un vagera...Auxi´ ...Justic de peas aient poier de perndr to servantz retenuz ovesq ascun psone p colo´ de husbandrie, & nie duempt occupie ento´ ycell, quelez servantz doie´ p la ley estre servantz de husbandrie, hors de la service [hors] de lo´ maistrez, & de eux compeller de servir en loccupacon de husbandrie a tielx co´ require´ lo´ service , & de justifier eux en chune point si co´ mesmez lez justic ount poiar de justifier vagerauntz...”

«Επίσης το κριτήριο της έλλειψης περιουσίας(;) αρκεί για τον συνεχή εξαναγκασμό σε εργασία, κανείς δεν θα εξαιρείται από την ενιαύσια υπηρεσία υπό την ποινή να προσδιοριστεί ως περιπλανώμενος. Επίσης ...οι ειρηνοδίκες έχουν την διακαιοδοσία να πάρουν κάθε υπηρέτη που υπηρετεί στην αγροτική υπηρεσία, και δεν απασχολείται επαρκώς, και υποχρεούται από τον νόμο να υπηρετεί ως αγροτικός υπηρέτης, και να τον εξαναγκάζει να υπηρετεί ως αγροτικός υπηρέτης σε όσους

⁴⁰⁷ S.R., II, σ. 32-33.

⁴⁰⁸ S.R., II, σ. 56.

χρειάζονται περισσότερο την υπηρεσία τους και να τους αντιμετωπίζουν έτσι ακριβώς όπως οι ίδιοι δικαστές αντιμετωπίζουν τους περιπλανώμενους απατεώνες...»⁴⁰⁹

6. Σύμφωνα με το διάταγμα του 1495:

Η συγκεκριμένη διάταξη θα αναφερθεί στην συνέχεια.

Παραπομπή 68^η 68: Υποσημείωση: Θέσπιση των ρυθμίσεων περί επαπειτίας και φιλανθρωπίας

1. Για την Ρύθμιση του 1349: δείτε παραπάνω.

2. Για το διάταγμα του 1383: δείτε παραπάνω.

3. Σύμφωνα με το διάταγμα του 1388:

“...de chesqun qi va mendinant & est able de servir ou laborer, soit fait de luy come de celuy q dept hors de Hundredes & autres lieux susditz sanz fre tesmoigniale come desus est dit...Et q les mendimantz impontenetz de servir dem’gent al temps de pclamacion de cest estatut; et si les gentz des ditz Citees ou Villes ne violent ou ne poient suffir de les trover, q les ditz mendinantz soi traihent as autres villes...ou ils furent nez, deinz qarrant jours apers la dite pclamacion faite, & la dem’gent continuelment p’ lour vies.”

«...κάθε άτομο που επαπειτεί, και είναι ικανό προς υπηρεσία και εργασία, θα αντιμετωπίζεται όπως εκείνο που αποχωρεί από την Εκατοντάδα ή άλλα προαναφερόμενα μέρη χωρίς το προαναφερόμενο γράμμα εγγύησης...Και ότι οι επαίτες που ήταν ανίκανοι προς υπηρεσία, θα παραμείνουν στις πόλεις (cities and towns) που κατοικούσαν τον καιρό έκδοσης του διατάγματος: και αν οι άνθρωποι των πόλεων δεν μπορούν να τους συντηρήσουν, ότι τότε οι προαναφερόμενοι επαίτες θα πρέπει να πάνε σε άλλες πόλεις...ή στις πόλεις που γεννήθηκαν, εντός 40 ημερών από την έκδοση του διατάγματος, και εκεί θα παραμείνουν για την υπόλοιπη ζωή τους».⁴¹⁰

4. Σύμφωνα με το διάταγμα του 1495:

“all suche vagaboundes idell and suspecte psones lyvyng suspeciously, and theym so taken to sette in stokkes, ther to remayne by the space of iij daies and iij nyghtes and ther to have noon other sustenaunce but brede and water;...and if eny psone or psones geve eny other mete or drinke to the said mysdoers...then they forfeite for every tyme so doing xij d.”

⁴⁰⁹ S.R., II, σ. 339.

⁴¹⁰ S.R., II, σ. 58.

«όλοι αυτοί οι οκνηροί περιπλανώμενοι και ύποπτοι που ζούσαν ύποπτα να τους τοποθετούν σε ικριώματα, και εκεί να παραμείνουν για τρεις μέρες και νύχτες και εκεί να μην έχουν άλλο τρόπο διαβίωσης από ψωμί και νερό...και αν κάποιος ή κάποιιοι δώσουν άλλο κρέας ή άλλο ποτό σε αυτούς τους παραβάτες...τότε να τους επιρρίπτεται πρόστιμο 7 δηναρίων για κάθε φορά που το κάνουν».⁴¹¹

Παραπομπή 70^η 70: Αποσπάσματα από το αίτημα του 1376 και το αστικό διάταγμα του 1359:

1. Αίτημα του 1376:

“Et fait affaver a nre dit Sr le Roi & a fon it Parlement, q plufours de les avaun ditz Laboreres corores devenont mendinantz begeres, pur mefner ocious vie...”⁴¹²

«Και ας γίνει γνωστό στον βασιλιά και στο κοινοβούλιό του ότι πολλοί από τους προαναφερόμενους περιπλανώμενους εργάτες έχουν γίνει επαίτες με σκοπό να ζήσουν μία νωθρή ζωή ...».⁴¹³

2. Αστικό διάταγμα του 1359:

«πολλοί άνδρες και γυναίκες... που επαιτούν...μην επιθυμώντας να εργαστούν για να βιοποριστούν...σπαταλούν ελεημοσύνη, η οποία διαφορετικά θα δινόταν σε φτωχούς ανθρώπους, όπως λεπροί, τυφλοί, παράλυτοι, και άνθρωποι που μαστίζονται από τα γηρατειά και άλλες παθήσεις, οδηγώντας στην καταστροφή της ενίσχυσης αυτών...»⁴¹⁴

Παραπομπή 73^η 73: Θέσπιση συμβολαίων εργασίας

1. Σύμφωνα με την *Ρύθμιση* του 1349:

“ Et si messor, falcator aut alius operarius uel seruiens, cuiuscumque status fuerit seu condicionis, in seruicio alicuius retentus, ante finem termini concordati, a dicto seruicio sine causa rationabili vel licencia recesserit...”⁴¹⁵

«Και κανένας θεριστής, καλλιεργητής και κανενός είδους εργάτης και εργαζόμενος που βρίσκεται υπό την εργοδοσία κάποιου θα μπορεί να αποχωρήσει πριν το τέλος της συμφωνημένης περιόδου υπηρεσίας δίχως λογική αιτία ή άδεια...»⁴¹⁶

⁴¹¹ S.R., II, σ. 569.

⁴¹² R.P., II, σ. 340., <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=pst.000020573638&view=1up&seq=346&skin=2021> [31/10/2021]

⁴¹³ Dobson Barrie Richard, *The Peasants' Revolt*, ό.π., σ. 74

⁴¹⁴: *Memorials*, “1359, Proclamation made against Vagrants within the City”, σ. 302-305. British History Online <http://www.british-history.ac.uk/no-series/memorials-london-life/pp302-305>, [30/10/2021].

⁴¹⁵ Bertha H. Putnam, *Enforcement*, ό.π., σ. 9.

⁴¹⁶ Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 288.

2. Σύμφωνα με το Διάταγμα του 1351:

“...et qils soient allowes de seruir par lan entier ou autres termes vsuels, et nemye par iournes...”⁴¹⁷

«...θα προσλαμβάνονται για να υπηρετούν ένα ολόκληρο έτος, ή για άλλα εθιμικά διαστήματα υπηρεσίας, και όχι με την ημέρα...».⁴¹⁸

3. Σύμφωνα με το Διάταγμα του 1445:

“...chune Servant de Husbandrie p’posa a deptier de son maister a le fyne de son terme, a mileu de son terme...devant garnise le maister...Et si ascun covenant ovesq ascun tiel Servant soit autremt fait, ou tielx garnishmtz en manere & fo’me suisditz ne soit eu, q m le covenant soit voide, & q m le Servant soit compelle de servir son p’mer maister...”⁴¹⁹

«Κάθε αγροτικός υπηρέτης, που επιθυμεί να αποχωρήσει από τον κύριό του στο τέλος της θητείας υπηρεσίας του, θα πρέπει στα μέσα της θητείας του...να προειδοποιήσει τον κύριο...Και αν κάποιο συμβόλαιο με οποιανδήποτε τέτοιο υπηρέτη γίνει διαφορετικά ή δεν δοθεί προειδοποίηση, ο ίδιος υπηρέτης υποχρεούται να υπηρετήσει τον πρώτο του κύριο...»

Παραπομπή 75^{n 75} Λοιπά μέτρα που συνέβαλλαν στην συστηματοποίηση της εργασίας

1. Σύμφωνα με το Διάταγμα του 1363:

“...artificers gentz de meistere se teignent chescun a un meister quel il vodra eslire entre...& soient esliux deux de schescun meistere, de s’veer q nul usee altre meistere q cele quele il ad eslieu...”

«...οι Τεχνίτες και χειρόνακτες, θα κρατούνται ο καθένας σε μία συντεχνία...και δύο από κάθε επάγγελμα θα επιλέγονται για να εποπτεύουν ότι κανείς δεν ασκεί άλλο επάγγελμα από αυτό που επέλεξε...»⁴²⁰

2. Σύμφωνα με το Διάταγμα του 1388:

“...q celuy ou celle q use de...labour ou service de husbandrie tanqil soit del age xij. ans, q delors enavant il demoerge a cett labour sanz estre mys a mistier ou artifice; & si ascun covenant ou lien dapperntice soit fait desore enavant a contaire soit tenuz p’nut.”

«...όποιος ή όποια συνήθιζε...να έχει εργασία ή αγροτική υπηρεσία, μέχρι την ηλικία των 12 ετών, από εδώ και πέρα θα μένουν στο ίδιο επάγγελμα, δίχως να τοποθετούνται

⁴¹⁷ Bertha H. Putnam, *Enforcement*, ό.π., σ. 13.

⁴¹⁸ Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 313.

⁴¹⁹ *S.R., II*, σ. 337.

⁴²⁰ *S.R., I*, σ. 379.

σε συντεχνίες ή άλλα χειρωνακτικά επαγγέλματα και αν κάποια συμφωνία ή συμβόλαιο μαθητείας γίνει από εδώ και πέρα παρανόμως, θα θεωρείται άκυρο.»⁴²¹

3. Σύμφωνα με το Διάταγμα του 1406:

“...nulle home ou femme de quele estate ou condicion qil soit, mette son fitz ou file de quele age qil soit de servir come apperntice a nutt mestere nature labo'e dedeinz Citee ou Burgh dedeinz le Roialme, sinon qil eit terre ou rent a la value de xxs. p an a meins...”

«...Κανένας άνδρας ή γυναίκα, οποιαδήποτε κατάστασης, δεν θα βάζει τον υιό ή την κόρη του, ό,τι ηλικία και να έχει, να υπηρετεί ως μαθητευόμενος, σε καμία συντεχνία ή άλλη εργασία σε καμία πόλη ή αναγνωρισμένη αστική κοινότητα στο βασίλειο, εκτός αν έχει γη ή ενοίκιο αξίας 20 σελινιών ετησίως τουλάχιστον...»⁴²²

Παραπομπή 76^η⁷⁶: Λοιπά μέτρα που συνέβαλλαν στην συστηματοποίηση της εργασίας.

1. Σύμφωνα με το Διάταγμα του 1351:

“...tieux ouerours portent ouertement en lour meyns as villes marchantz lour instrumentz, et illoeqes soient alowes en lieu commune et nemye priue”⁴²³

«...τέτοιου είδους εργάτες θα φέρνουν τα εργαλεία του επαγγέλματος τους δημόσια στην αγορά και εκεί θα προσλαμβάνονται σε δημόσια θέα όχι ιδιωτικά»⁴²⁴

2. Σύμφωνα με το ίδιο Διάταγμα:

“...et que mesmes les seruantz soient sermentez deux foitz par an deuant seignurs, seneschals, baillifs et conestables de chescune ville...”⁴²⁵

«...Και ό,τι οι ίδιοι υπηρέτες θα ορκίζονται δύο φορές ετησίως μπροστά από άρχοντες, σενεσγάλους, βαΐλους, και αρχιφύλακες της κάθε πόλης ό,τι θα τηρούν αυτά τα μέτρα...»⁴²⁶

Παραπομπή 81^η ⁸¹: Διάταγμα του 1388 για την ρύθμιση του ελεύθερου χρόνου

“...nutt servant de hubandrie ou laborer ne servant de artificer ne de vitailer ne porte desore enavant baslard dagger...mes eient tielx servantz & laborers arkes & setes & les usent les dymenges & jo's des festes, & lessent tout outrement les jeues as pelotes sibn

⁴²¹ S.R., II, σ. 57.

⁴²² S.R., II, σ. 157-158

⁴²³ Bertha H. Putnam, *Enforcement*, ό.π., σ. 13.

⁴²⁴ Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 313.

⁴²⁵ Bertha H. Putnam, *Enforcement*, ό.π., σ. 13

⁴²⁶ Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 313.

a meyn comme a pice...dyces...autres tielx jeux importunes; & q les Viscontz Mairs Baillifs & Conestables aient poair darester & arestent touz les contrevenantz...”

«...Κανέννας αγροτικός υπηρέτης, ή εργάτης, ούτε υπηρέτης τεχνίτη, ούτε πωλητής τροφίμων θα επιτρέπεται από εδώ και πέρα να φέρει σπαθί ή μαχαίρι...αλλά τέτοιοι υπηρέτες θα επιτρέπεται να έχουν τόξα και βέλη και να τα χρησιμοποιούν τις Κυριακές και τις ιερές μέρες, και να σταματήσουν να παίζουν Τένις και ποδόσφαιρο...ζάρια... άλλα τέτοιου είδους ακατάλληλα παιχνίδια και ότι οι σερίφηδες, δήμαρχοι, βαΐλοι, και αρχιφύλακες έχουν την δικαιοδοσία να συλλαμβάνουν όλους όσους δεν τηρούν το διάταγμα...»⁴²⁷

Παραπομπή 82⁸²: Υποσημείωση: αποσπάσματα από το έργο “Jacob’s Well”. Χρονολογείται γύρω στο 1440 και ανήκει στο είδος των *pastoralia*.

1. Αναφορά σε δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου που οδηγούν στην οκνηρία:

“Idelnes is... to huntyng, hawkyng, foulyng, fysching; to gon to wakys & to wrestlynges, to daunsynges & to steraclys, to tauernys to reuett, to ryott, to schetinges, to feyrys, to marktys on pe holy-dayes...”⁴²⁸

2. Σε άλλο απόσπασμα οι υπηρέτες παρουσιάζονται ως ομάδα ιδιαίτερα επιρρεπής στην οκνηρία:

“...be sexte fote brede of wose in sleuthe, lettyng amendement of lyf, is faylyng, and pat is often in seruauntys. ferst pei are buxome to servyn awhyle, & so afterward ry3t frowarde & slowe. so summe begynne to serue weel god, & fayle longe er be terme-day ; and swyche arn vnworthy to haue ony mede.”⁴²⁹

Παραπομπή 93⁹³: Η υπόθεση του υπηρέτη Richard Baward στο Lincolnshire, 1373-1375 (Roll LL, υπόθεση 404).

“Ricardus Baward de Carlton' [est] communis laborarius et vagans circumquaue ossiosus quidam Willelmus de Shadwode... apud Carlton' optulit eidem Ricardo seruicium ad commorandum cum lohanne de Percy chiualer in officio pro statu suo

⁴²⁷ *S.R. II*, σ. 57.

⁴²⁸ Arthur Brandeis (επιμ.), *Jacob's Well: An English Treatise on the Cleansing of Man's Conscience*, EETS OS 115, London, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co., 1900, σ. 105., <https://archive.org/details/jacobswellenglis00branuoft/page/v/mode/1up>, (31/10/2021)

⁴²⁹ Στο ίδιο, σ. 109.

congruo capiendo mercedes et salarium iuxta formam ordinacionis de seruiantibus edite qui quidem Ricardus hoc facere omnino recusavit in regis contemptum...”

«...ο Ricardus Baward από το Carlton' είναι κοινός εργάτης και οκνηρός περιπλανώμενος, και κάποιος Willelmus de Shadwode... προσέφερε στον ίδιο τον Ricardum υπηρεσία με διαμονή στον Iohanne de Percy, ιπότη, σε εργασιακή θέση ανάλογη με την κοινωνική του θέση, λαμβάνοντας μισθούς σύμφωνα με το Διάταγμα των υπηρετών, κι όμως αυτός ο Ricardus αρνήθηκε να κάνει τα πάντα αφηφώντας τον βασιλιά...»⁴³⁰

Σχόλιο: τεράστια ομοιότητα με την *Ρύθμιση* του 1349 στην διατύπωση.

Παραπομπή 97ⁿ 97: η υπόθεση του «Willelmus de Keldale» στο Yorkshire, 1361-1364 (Assize Roll 1136, υπόθεση 42).

“... Willelmus de Keldale de Seteryngton' non vult seruire per annum nec dimidium annum set per dietas causa plus capiendi, videlicet iij d. per diem cum mensa”

«...Willelmus de Keldale από το Seteryngton' δεν ήθελε να υπηρετήσει ανά έτος ούτε ανά μισό έτος αλλά με ημερομίσθιο για να λάβει μεγαλύτερο μισθό, δηλαδή 3 δηνάρια ανά ημέρα μαζί με φαγητό»⁴³¹

Σχόλιο: η διατύπωση παραπέμπει στην ρήτρα του Διατάγματος του 1351 που καθόριζε χρόνο υπηρεσίας.

Παραπομπή 98ⁿ 98: η υπόθεση του “Robertus Gryś”, την δεκαετία του 1350 στο Essex.

“... Robertus Gryś de Daneweby pottere, facit ollas ereas et vendit ad triplex contra gressio. statuturn etc. quam solebat in oppressionem populi”

«ο αγγειοπλάστης Robertus Gryś φτιάχνει πιθάρια και τα πουλά σε τριπλάσια τιμή ενάντια στο Διάταγμα και άλλα τα οποία συνήθιζε εις βάρος του λαού»⁴³²

Σχόλιο: η καταπάτηση των Διαταγμάτων εργασίας, εδώ των διατάξεων αγοραπωλησίας, συνιστά επίθεση στο κοινό καλό, στον λαό. Η διατύπωση παραπέμπει

⁴³⁰ Rosamond Sillem, *Sessions*, ό.π., σ. 90.

⁴³¹ Bertha H. Putnam, *Yorkshire Sessions*, ό.π., σ. 51.

⁴³² Bertha H. Putnam, *Enforcement*, ό.π., σ. 170 στο παράρτημα.

στην *Ρύθμιση* του 1349, που έγινε “ex populari questione”. Εκτενέστερη αναφορά σε αυτήν την σύνδεση στο τρίτο κεφάλαιο.

Παραπομπή 100^η 100: η υπόθεση του “Johannes Gale” στο Lincolnshire, 1372-1375 (Roll LL, υπόθεση 266)

“...lohannes Gale manens cum Thoma de Tolous ... procuravit lohannem Donney seruientem Walteri Hardegray de Edlyngton' extra seruicium ipsius Walteri et ipsum lohannem Gale in seruicium suum apud Edlyngton' admisit et retinuit dando ei pro salario suo annuale j marcam et cibum ac alia dona contra formam ordinacionis de seruientibus...”

«... Ο Johannes Gale ...«δελέασε» τον Johannem Donney υπηρέτη του Walteri Hardegray από το Edlyngton έξω από την υπηρεσία αυτού του Walteri και τον πήρε στην υπηρεσία του στο Edlyngton και τον κράτησε δίνοντάς του ένα μάρκο μαζί με το φαγητό του και άλλα δώρα ενάντια στο Διάταγμα των υπηρετών...»⁴³³

Παραπομπή 102^η 102: Υποσημείωση: Η υπόθεση του Robertus de Benyngton στο Lincolnshire, 1381-1396 (Roll K, υπόθεση 125).

“...Robertus de Benyngton' abbas de Newbo conduxit Rogerum Hert de Segbroke seruire sibi in officio carucarij apud Newbo... per vnum annum duraturum...dictus Robertus dedit dicto Rogero pro anno ante dicto excessiue contra statutum decem solidos sex denarios... dictus Robertus dedit dicto Rogero in anno antedicto vt supra declaratum est ex conuencione excessiue quatragintos et octo solidos sex denarios et quadrantem ad graue dampnum patrie et contra statutum... luratores dicunt... quod dictus Rogerus cepit de dicto Roberto (et dictus Robertus dedit ipso) excessiue decem solidos et non vltra”

«...Ο Robertus de Benyngton' ηγούμενος του Newbo προσέλαβε τον Rogerum Hert από το Segbroke για να τον υπηρετήσει ως καλλιεργητής στο Newbo...για ένα έτος...ο προαναφερόμενος Robertus έδωσε στον προαναφερόμενο Rogero για το προηγούμενο έτος υπέρογκο ποσό ύψους 10 σολδίων και 6 δηναρίων ενάντια στο Διάταγμα...ο προαναφερόμενος Robertus έδινε στον προσφερόμενο Rogero στο προηγούμενο έτος με συμφωνία υπέρογκο ποσό ύψους 48 σολιδίων και 6 δηναρίων προς την καταστροφή της πατρίδας και ενάντια στο Διάταγμα...Οι ένορκοι είπαν...ότι ο προαναφερόμενος

⁴³³ Rosamond Sillem (επιμ), *Sessions*, ό.π., σ. 63.

Rogerus έπαιρνε από τον προαναφερόμενο Roberto (και ο προαναφερόμενος Robertus έδινε σε αυτόν) υπέρογκο ποσό 10 σολδίων και όχι παραπάνω... (ο ηγούμενος πλήρωσε πρόστιμο 40 δηναρίων)⁴³⁴

Παραπομπή 100^η 104: Η περίπτωση των “Walterus Tahour et Thomas Pyper” στο Lincolnshire, 1381-1396 (Roll H, υπόθεση 105)

“...Walterus Taliour et Thomas Pyper communes laborarij de Sutton'... deuilleuerunt a Sutton' vsque North 'folk' pro excessiuo salario capiendo contra statutum domini regis”

«...Walterus Tahour και ο Thomas Pyper κοινοί εργάτες από το Sutton...έφυγαν από το Sutton και πήγαν στο Norfolk για να λάβουν υπέρογκο μισθό ενάντια στο Διάταγμα του βασιλιά μας...»⁴³⁵

Παραπομπή 106^η 106 : Η περίπτωση του “Johannes Coke” στο Yorkshire, 1361-1364. (Assize roll 1136, υπόθεση 11)

“...Iohannes Coke de Ellerton' manens in Wresill' conductus fuit cum Gerardo de Saluayn chiualer ad seruiendum eidem Gerardo in officio coci... per unum annum tunc proximo sequentem, predictus Iohannes extra seruicium eiusdem Gerardi infra terminum predictum... sine causa racionabili vel licencia ipsius Gerardi recessit, contra formam ordinacionis...”

«...Ο Johannes Coke από το Ellerton που μένει στο Wresill' προσλήφθηκε από τον Gerardo de Saluayn, ιππότη, για να υπηρετήσει τον ίδιο τον Gerardo ως μάγειρας...για ένα χρόνο και τον επόμενο, ο προαναφερόμενος Iohannes έφυγε εκτός της υπηρεσίας του ίδιου του Gerardi εντός της προαναφερθείσας προθεσμίας...δίχως λογική αιτία ούτε την άδεια του ίδιου του Gerardi, ενάντια στο περιεχόμενο του Διατάγματος...».⁴³⁶

Σχόλιο: παρόμοια διατύπωση για τον χρόνο υπηρεσίας με την *Ρύθμιση* και το βασιλικό Διάταγμα του 1351

Παραπομπή 107^η 107: Η περίπτωση της Alicia de Ingoldmeles στο Lincolnshire, 1373-1375 (Roll LL, υπόθεση 186)

“...Alicia de Ingoldmeles de Northolm iuxta Waynflete nuper assignata Thome Walsse per constabularium de Northolm ad seruiendum eiden Thome in autumpno

⁴³⁴ Elisabeth G. Kimball (επιμ.), *Sessions*, ό.π., σ. 32-33.

⁴³⁵ Στο ίδιο., σ. 76.

⁴³⁶ Bertha H. Putnam, *Yorkshire Sessions*, ό.π., σ. 47

anno xlvij capiendo mercedes et salarium iuxta ordinacionem inde editam videlicet apud Waynflete dicta Alicia a seruiicio ipsius Thome ante finem termini predicti since causa racionabili et licencia ipsius Thome recessit contra formam ordinacionis predictae”

«...Η Alicia de Ingoldmeles από το Northholm κοντά στο Waynflete πρόσφατα ανατέθηκε από τον φρουρό του Northholm στον Thome Walshe για υπηρετήσει τον ίδιο Thome το φθινόπωρο του 47^{ου} έτους λαμβάνοντας τροφή και μισθό σύμφωνα με το Διάταγμα από το Waynflete, έφυγε η προαναφερόμενη Alicia από την υπηρεσία του ίδιου του Thome πριν το τέλος της προαναφερόμενης περιόδου δίχως λογική αιτία και άδεια από τον ίδιο Thome, ενάντια στο προαναφερόμενο Διάταγμα.»⁴³⁷

Σχόλιο: η διατύπωση, ειδικά για τον τρόπο αποδέσμευσης από το συμβόλαιο υπηρεσίας παραπέμπει στην *Ρύθμιση* του 1349 και στο *Διάταγμα* του 1351.

Παραπομπή 113^η 113 : η υπόθεση του “Thomas Souter” στο Linconshire, 1373-1375 (Roll LL, υπόθεση 99)

“...Thomas Souter de Keleby apud Keleby assignatus fuit per constabularium de Keleby quod seruiret Hugonem [sic] atte Halle in officio messoris in tempore autumpnali pro salario competente [et] idem Thomas predicto Hugoni deseruire recusavit omnino contra statutum”

«...Thomas Souter από το Keleby στο Keleby ανατέθηκε από τον φρουρό του Keleby να υπηρετήσει τον Hugonem από το Halle ως θεριστής την περίοδο του φθινοπώρου με δίκαιο μισθό και ο ίδιος Thomas αρνήθηκε να υπηρετήσει τον προαναφερθέντα Hugoni εντελώς ενάντια στο Διάταγμα»⁴³⁸

Παραπομπή 114^η 114 : Η υπόθεση του Richard Rote στο Lincolnshire, 1373-1375 (Roll H, υπόθεση 105)

“...Stephanus de Redynges et Iohannes Lyne constabularii villate de Wyberton' quendam Ricardum Rote vacabundum pro eo quod noluit seruire per annum secundum statutum regis posuerunt in ceppis apud Wyberton' quousque se iusticiari voluerit venerunt...”

«...ο Stephanus de Redynges και ο Iohannes Lyne, φρουροί της πόλης του Wyberton, κάποιον Ricardum Rote αγύρτη επειδή δεν ήθελε υπηρετήσει ανά το έτος σύμφωνα με το δεύτερο Διάταγμα του βασιλιά τον τοποθέτησαν σε δημόσια έκθεση στο ικρίωμα

⁴³⁷ Rosamond Sillem (επιμ.), *Sessions*, ό.π., σ. 48.

⁴³⁸ Rosamond Sillem (επιμ.), *Sessions*, ό.π., σ. 33.

στο Wyberton, μέχρι αυτός να δηλώσει υποταγή (να θέλει να ορκιστεί ότι θα πάει)...»⁴³⁹

Παραπομπή 116 ¹¹⁶: Απόσπασμα από διοικητικό αρχείο που καταδεικνύει διαφθορά τοπικού αξιωματούχου στο πλαίσιο εφαρμογή των Διαταγμάτων για την εργασία.
 “...Hugo Cressy, constabularius castri Lincoln', cepit per extorsionem et colorem officii sui decem et nouem libras argenti pro feodo suo de Roberto atte Beck et multis aliis... contra formam statute de operariis...”⁴⁴⁰

«...Ο Hugo Cressy, αρχιφύλακας του Lincoln, πήρε μέσω εκβιασμού και του αξιώματός του 19 λίβρες ασήμι ως πληρωμή του από τον Roberto atte Beck και πολλούς άλλους... ενάντια στο Διάταγμα των εργατών...»

Παραπομπή 127ⁿ ¹²⁷: το αίτημα της Βουλής των Κοινοτήτων του κοινοβουλίου, το 1376:

“...les Laborers & Artificers, & alters Servantz...q fi toft come lours Meftes les chalengent de mal fervice ou les voillent paier pur lour dite fervice folome la forme des ditz Eftatutz, ils fuont & defcurront fodeynement hors de lours fervices, & hors de lours pays propre, de Countee en Counte, de Hundred en Hundred, de Ville en Ville, en efranges lieux defconuz a lours dites Meftres...& foi trient hors de lours pays coement as Citees, Burghwes, & as autres bones Villes, pur begger; & lefquels font fort de corps...”⁴⁴¹

«...Εργάτες, Τεχνίτες και άλλοι Υπηρέτες... μόλις οι κύριοί/εργοδότες τους τους κατηγορούσαν για κακή υπηρεσία, ή επιθυμούσαν να τους πληρώσουν για την εργασία τους σύμφωνα με την ρύθμιση των Διαταγμάτων, εκείνοι έφευγαν κι ξαφνικά εγκατέλειπαν την εργασία και την περιοχή τους, πηγαίνοντας από την μία κομητεία στην άλλη από την μία εκατοντάδα στην άλλη από την μία πόλη στην άλλη, σε μέρη περίεργα και άγνωστα στους κυρίους/εργοδότες τους... Και συνήθως φεύγουν από τις περιοχές τους και πηγαίνουν στα αστικά κέντρα, σε θεσμικά αναγνωρισμένες αστικές

⁴³⁹ Στο ίδιο, σ. 241.

⁴⁴⁰ Bertha H. Putnam, *Enforcement*, ό.π., σ. 242-243 στο παράρτημα.

⁴⁴¹ R.P, II, σ. 340., <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=pst.000020573638&view=1up&seq=346&skin=2021&q1>, (1/11/2021)

κοινότητες και σε άλλες καλές πόλεις για να απαιτούν αν και είναι ικανοί προς εργασία...».⁴⁴²

Παραπομπή 131^η 131: Η συντεχνιακή ρύθμιση των υποδηματοποιών του Bristol, 1364: “...en releuacion de les estatz des mestres du mestier des Sywers de la ville de Bristuyt qe meyntenaunt sount bien près empoueriz par excessiue prise de lour seruauntz du mestier auaunt dite nient voillantz estre entendantz al dit mester silz ne prignent trop outragieuse et exæssiue salarie encountre lestatut notre seignur le Roi et les vsages de la dite ville...”

"Προς ανακούφιση των μαστόρων της συντεχνίας των υποδηματοποιών της πόλης Bristol που τώρα φτωχοποιούνται όλο και περισσότερο εξαιτίας των υπέρογκων μισθών των υπηρετών τους που δεν επιθυμούν να εργάζονται αν δεν έχουν εξωφρενικούς και υπέρογκους μισθούς σε αντίθεση με το διάταγμα του άρχοντα-βασιλιά μας, και τις ρυθμίσεις της δεδομένης πόλης...»⁴⁴³

Παραπομπή 132^η 132: Απόσπασμα από την ρύθμιση των γναφέων (fullers) του Bristol, το 1406:

Παράδειγμα περιορισμού απολαβών των μισθωτών εργαζομένων της συντεχνίας από μάστορες:

“...ensement de redresser lez seruauntz et laborers de mesme...au fyn qe lez ditz seruauntz et laborers ne preignent pluís de salarie...”

«...Να επιτηρούν τους υπηρέτες και εργάτες της ίδιας ... ώστε οι προαναφερόμενοι υπηρέτες και εργάτες να μην παίρνουν μεγαλύτερο μισθό...»⁴⁴⁴

Παραπομπή 133^η 133: Απόσπασμα από την συντεχνιακή ρύθμιση των υποδηματοποιών του Bristol το 1408.

1. Παράδειγμα ίδιου αφηγήματος:

“...en releuacion de lez estates du mestier dez Coruisers et Cosours de la ville de Bristuit, qe ore sount bien pres empouerez par excessiue prise de lour seruauntz du mestier auaunt dite nient voillauntz estre entendauntz al dite mestiere, sils ne preignent

⁴⁴² Dobson Barrie Richard, *The Peasants' Revolt*, ό.π., σ. 73-74.

⁴⁴³ Francis Brickley (επιμ.), *The Little Red Book of Bristol, II*, ό.π., σ. 41-42.

⁴⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 76.

trop outeragiouse et excessiue salarie encountre la statut notre seignur le Roy et lez vsages de la dite ville...”

«...προς ανακούφιση της περιουσίας της συντεχνίας των υποδηματοποιών της πόλης του Bristol που έχουν τώρα σχεδόν πτωχοποιηθεί από τους υπέρογκους μισθούς των υπηρετών τους του προαναφερόμενου επαγγέλματος, οι οποίοι δεν κάνουν την δουλειά τους, εκτός αν πάρουν εξωφρενικό και υπέρογκο μισθό ενάντια στο διάταγμα του άρχοντα βασιλιά μας και στις ρυθμίσεις της δεδομένης πόλης...»⁴⁴⁵

2. Παράδειγμα ρύθμισης μισθών:

“...nulle maistre de dite mestier ne paie a nulle seruaunt pur cosier, yarker et parformier la dusseyn de boteaux et soulers appelez Quarterschone bien et couenablement ouerez forsque xij d....’

«...κανένας μάστορας της προαναφερόμενης συντεχνίας να μην πληρώνει τίποτα άλλο σε κανέναν υπηρέτη για το ράψιμο... μίας ντουζίνας αρβυλών και υποδημάτων, γνωστό ως “quarterschone” (ένα τέταρτο παραγωγής), καλά και σωστά δουλεμένα αλλά 12 δηνάρια...»⁴⁴⁶

Παραπομπή 134ⁿ 134: Απόσπασμα από την συντεχνιακή ρύθμιση του 1408 αναφορικά απαγορευμένη αποχώρηση περί αποχώρησης των υπηρετών.

«...diuerses seruauntz de dite mestier ount departiz hors del seruice de lour maistres saunz counge ou licence de eux enueisaunce par lez riewes par deux iours ou trois en la simaigne a graunde damage de lour ditz maistres qe nulle tielle seruaunt departera hors de lour seruice del comensement de la simaigne tancque al fyne de mesme la simaigne sauntz licence ou cause reasonable...»

«...Διάφοροι υπηρέτες της προαναφερόμενης συντεχνίας έχουν αποχωρήσει από την υπηρεσία των μαστόρων τους δίχως την έγκρισή τους, διασκεδάζοντας στους δρόμους για δύο ή τρεις ημέρες εβδομαδιαίως ζημιώνοντας τους μάστορές τους, κανένας τέτοιος υπηρέτης δεν θα αποχωρεί από την υπηρεσία τους από την αρχή την εβδομάδας μέχρι το τέλος της ίδιας εβδομάδας δίχως την άδεια ή λογική αιτία...»⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 102.

⁴⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 105.

⁴⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 107.

Παραπομπή 135ⁿ 135: Απόσπασμα της συντεχνιακής ρύθμισης των γδαρτών δέρματος (skinner) το 1408:

“...qe nulle maistre ne nulle aultre homme de dite mestier qest burgeys face nulle couenaunt ouesque ascun seruaunt de mesme la mester si ne soit par vn aan entier ou a meyns dimy an en couenaunt... nulle homme de dite mestier proloigne ne face proloïgner ascun semaunt hors del seruice de soun maistre durant la terme entre eux accorde...”

«...κανένας μάστορας ή άλλος άντρας της προαναφερόμενης συντεχνίας που είναι πολίτης δεν θα κάνει κανένα συμβόλαιο με κανέναν υπηρέτη της ίδιας συντεχνίας εκτός από ενιαύσιο ή τουλάχιστον μισού έτους... κανείς άνδρας της δεδομένης συντεχνίας να μην παίρνει ή να μην προκαλεί την απώλεια κανενός υπηρέτη από την υπηρεσία του μάστορά του την διάρκεια της προσυμφωνημένης περιόδου υπηρεσίας μεταξύ τους...»⁴⁴⁸.

Σχόλιο: άμεση σύνδεση στην διατύπωση με Διάταγμά εργασίας του 1351.

Παραπομπή 136ⁿ 136: Απόσπασμα από την συντεχνιακή ρύθμιση των υποδηματοποιών της Υόρκης:

“...nul mestre de mesme lartefice alowera nul servant pur plus excessive saler gest contenu en la statut nostre seignour le roy pur servantz et laborers en mesme lartifice...”
«σύμφωνα με το περιεχόμενο του Διατάγματος του άρχοντα-βασιλιά μας για τους υπηρέτες και εργάτες σε αυτό το επάγγελμα κανένας υπηρέτης δεν θα λαμβάνει υπέρογκο μισθό»⁴⁴⁹

Παραπομπή 138ⁿ 138: Απόσπασμα από αστικό διάταγμα του Coventry αναφορικά με την ρύθμιση της γυναικείας εργασίας το 1492:

“...no senglwomman, beyng in good hele & myghty in body to labour withtin pe age of I yeres, take nor kepe frohensfurth housez nor chambres be them-self ; nor that [they] take eny Chambre within eny oper persone, but pat they go to seruice till they be married...”

«...καμία ανύπαντρη γυναίκα (ορολογία που συνήθως αποδίδεται σε γυναίκες ελευθέρων ηθών ή υποψίας αυτών), που είναι σωματικά υγιής και δυνατή στο σώμα

⁴⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 98-99.

⁴⁴⁹ Maud Sellers (επιμ.), *York memorandum book, Part 1, 1376-1419*, Surtees Society, Durham, London : Andrews and Co, 1912, σ. 73., <https://archive.org/details/yorkmemdmbk1/page/n8/mode/1up>, (1/11/2021).

για να εργαστεί, μέχρι την ηλικία των πενήντα ετών, από εδώ και πέρα δεν θα μένει σε οικίες ή δωμάτια μόνη της, ούτε θα συγκατοικεί, αλλά θα υπηρετεί μέχρι να παντρευτεί...»⁴⁵⁰

Σχόλιο: Μεγάλη ομοιότητα με *Ρύθμιση* του 1349

Παραπομπή 139ⁿ 139: Απόσπασμα από το αστικό διάταγμα του Λονδίνου το 1350:

«Για να διορθώσουμε τις ζημίες και τα αιτήματα που ο καλός λαός του Λονδίνου, πλούσιοι και φτωχοί, έχουν υποφέρει το τελευταίο έτος, εξαιτίας των χτιστών, ξυλουργών... και κάθε είδους εργάτη, οι οποίοι λαμβάνουν δυσθεώρητα μεγαλύτερο (μισθό) από ό,τι συνήθιζαν να παίρνουν...οι χτίστες, από το Πάσχα μέχρι την εορτή του Άγιου Μιχαήλ, δεν θα λαμβάνουν για μία εργάσιμη ημέρα περισσότερο από 6 δηνάρια... Τις εορταστικές ημέρες, όταν δεν θα εργάζονται, δεν θα πληρώνονται...οι ημερομίσθιοι εργάτες θα λαμβάνουν στο πρώτο μισό του έτους 3,5 δηνάρια... κανένας δεν θα πληρώσει παραπάνω τους προαναφερόμενους εργάτες, υπό την ποινή προστίμου 40 σολδίων στην Κοινότητα, δίχως απαλλαγή κι εκείνος που θα πάρει περισσότερα θα εισαχθεί στην φυλακή για 40 ημέρες...εάν κανείς μισθωτός εργαζόμενος ή εργάτης δεν εργάζεται όπως έχει διαταχθεί ως φυλακιστεί μέχρι να βρει εγγύηση, και να ορκιστεί ότι θα κάνει αυτό που διατάχθηκε...»⁴⁵¹

Σχόλιο: το αστικό διάταγμα ρύθμισης της εργασίας βασίζεται σε βασιλική *Ρύθμιση* του 1349 και εισάγει καινοτομίες που παρουσιάζονται στο βασιλικό Διάταγμα του 1351. Γίνεται πιο συγκεκριμένο ως προς τις εργασιακές ομάδες και τους μισθούς που τους αναλογούν. Σύμφωνα με τον Liddy, οι εργασιακές ομάδες του αστικού διατάγματος είχαν την ίδια διάταξη με τις αντίστοιχες στο βασιλικό Διάταγμα. Ακόμα, παρατηρεί κανείς ότι οι ποινές ακόμα και ο όρκος των εργατών εδράζεται στο αστικό διάταγμα του 1350.

Παραπομπή 166ⁿ 166: Η υπόθεση του Willelmus Masoun που αρνήθηκε να ορκιστεί υπακοή στα εργασιακά Διατάγματα στο Lincolnshire, 133-1375 (Roll LL, υπόθεση 46) “...Willelmus Masoun de Lymbergh assignatus fuit per constabularios ville de Lymbergh ad seruiendum Roberto Saper de Lymbergh in officio messoris tempore

⁴⁵⁰ Mary Dormer Harris, *The Coventry Leet book: or mayor's register, part 1*, London, Kegan Paul, Trench, Trubneb & Co., 1907, σ. 545., <https://archive.org/details/coventryleetboo00unkngoog/page/545/mode/1up> (9/11/2021)

⁴⁵¹ *Memorials*, “1350, Regulations as to wages and prices in the City”, σ. 247-265. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/no-series/memorials-london-life/pp247-265> [1/11/2021].

autumpni anno xlvij [et] noluit se iusticiari per constabularios predictos set per rebellitatem suam ab eadem villa recessit in regis contemptum ac contra formam ordnacionis predicte”

«...Ο Willelmus Masoun από το Lymbergh τοποθετήθηκε τα μέλη της τοπικής φρουράς της πόλης του Lymbergh στην υπηρεσία του Roberto Saper από το Lymbergh ως θεριστής την περίοδο του φθινοπώρου στο 27^ο έτος και αρνήθηκε να ορκιστεί στους προαναφερόμενους φρουρούς αλλά μέσω «εξέγερσης» (ανυπακοής) έφυγε από αυτήν την πόλη αμφισβητώντας τον βασιλιά και ενάντια στο προαναφερόμενο διάταγμα.»⁴⁵²

Παραπομπή 167^η ¹⁶⁷: Η περίπτωση της Alice αντιστάθηκε κατά των αρχιφυλάκων όταν της επέβαλαν εργασία, στο Lincolnshire, 1365-1373 (Roll H, υπόθεση 12).

“...Alicia filia Roberti Cutte de Multon' fecit rescussum Ricardo de Welby capitali constabulario sic quod recistata fuit ad seruiendum Henrico Catelyn de Multon'...”

«...η Alicia κόρη του Roberti Cutte από το Multon' επιτέθηκε στον Ricardo de Welby, τον επικεφαλής της τοπικής φρουράς επειδή απαίτησε να υπηρετήσει τον Henrico Catelyn de Multon'...»⁴⁵³

Παραπομπή 169^η ¹⁶⁹: Η υπόθεση του “Simonem Heryng” που απείλησε ένορκο στο Lincolnshire (Roll H, υπόθεση 3)

Ricardus de Wike et Robertus Besaunde de Spaldyng iurati fuerunt super quamdam inquisitionem... ipsi simul cum alijs iuratoribus sociis suis indictauerunt Simonem Heryng laborarium quia deullauit in autumpna [sic] ibi dictus Ricardus de Wike concilium domini regis et sociorum suorum postmodum reuelauit die et anno predictis et dicto Simoni narrauit per quod dictus Simon ipsum Robertum [sic] minatus fuit de vita et membris et ipsum voluit interfecisse et est communis reuelator secretorum et consilij domini regis et sociorum suorum

«...Ο Ricardus de Wike και ο Robertus Besaunde από το Spaldyng ήταν ένορκοι σε κάποια έρευνα...οι ίδιοι μαζί με άλλους ενόρκους γείτονές τους καταδίκασαν τον Simonem Heryng διότι έφυγε από εκεί το φθινόπωρο και ύστερα ο προαναφερόμενος Ricardus de Wike αποκάλυψε το μυστικό του βασιλιά και των γειτόνων του την προαναφερόμενη ημέρα και έτος στον προαναφερόμενο Simoni, έτσι ο προαναφερόμενος Simon απείλησε τον Robertum αναφορικά με την ζωή και τα άκρα

⁴⁵² Rosamund Sillem, *Some Sessions*, ό.π., σ. 22

⁴⁵³ Στο ίδιο, σ. 222.

του και ήθελε να τον σκοτώσει και (ο Ricardus de Wike) είναι ένας κοινός προδότης των μυστικών και της κοινότητας του βασιλιά και των γειτόνων του»⁴⁵⁴

Παραπομπή 172^η 172: Συνέχεια της περίπτωσης του “Ricardum Rote” στο Lincolnshire. Στο προηγούμενο κεφάλαιο ο Ricardus τοποθετήθηκε από αρχιφύλακες στο ικρίωμα τότε όμως...(Roll H, υπόθεση 105)

“...quousque se iusticiari voluerit venerunt Stephanus capellanus rectoris de Wyberton' lohannes Candeler Capellanus Robertus Chamberleyn et lohannes seruiens dicti rectoris... vi et armis videlicet gladiis arcibus et sagittis et in predictos constabularios insultum fecerunt et ipsos verberauerunt [et] vulnerauerunt ita quod de vita eorum desperabatur et predictum Ricardum Rote extra ceppos regis cepisse voluerunt in contemptum domini regis et contra pacem regis”

«...και τόσο ήθελαν για αυτόν να έρθει γρήγορα η δικαιοσύνη που ο Ιερέας Στέφανος, ο ρέκτορας του Wyberton', lohannes Candeler, ο ιερέας Robertus Chamberleyn και ο lohannes, ο υπηρέτης του προαναφερόμενου ρέκτορα...με την βία και τα όπλα⁴⁵⁵, με σπαθιά, τόξα και βέλη επιτέθηκαν στους προαναφερόμενους φρουρούς και τους χτύπησαν και τραυμάτισαν τόσο πολύ που για την ζωή τους απελτίστηκαν και τον προαναφερόμενο Ricardum Rote έξω από το ικρίωμα ήθελαν να βγάλουν αμφισβητώντας τον βασιλιά και ενάντια στην ειρήνη του βασιλιά.»⁴⁵⁶

Παραπομπή 173^η 173: Η υπόθεση του Walteri το 1351 στο Essex καταδεικνύει τον διακοινωνικό χαρακτήρα της εργασιακής αντιπαράθεσης, όπως παραδίδεται από τον Lawrence Poos.

“...quendam Walterum Quapelet falcatorum el communem laborarium incarceratum per . . . constabularios vi et armis extra cippos ceperunt . . . nolentes permittere dictum Walterum Cuapelet securitatem invenire ad commorandum in dicta villa officium suum exercendo . . . !”

⁴⁵⁴ Rosamund Sillem, *Some Sessions*, ό.π., σ. 220-221.

⁴⁵⁵ Η δικανική φράση “vi et armis” στο πρώτο μισό του αιώνα δήλωνε ακριβώς αυτό που σημαίνει χαρακτηρίζοντας αδικήματα που εμπειρείχαν βίαια αντιπαράθεση. Όπως μαρτυρά, η παραπάνω υπόθεση διατήρησε την σημασία της. Ωστόσο, από το 1350 έλαβε και άυλη υπόσταση. Για παράδειγμα, κατηγορητήριο του 1358 αναφέρει ότι ο κατηγορούμενος όργωσε «με βία και όπλα» έκταση 20 στρεμμάτων που άνηκε στον κατήγορο. Έτσι το οικονομικό αδίκημα απέκτησε περισσότερο απειλητική υπόσταση. Χρησιμοποιούνταν συχνά ως μέσο πρόσβασης στην βασιλική δικαιοσύνη. Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 67, 213-214.

⁴⁵⁶ Rosamund Sillem, *Some Sessions*, ό.π., σ. 241.

«...κάποιον Walterum Quapelet θεριστή και κοινό εργάτη φυλακισμένο από..τους αρχιφύλακες με την βία και τα όπλα απελευθέρωσαν από το κριώμα...επειδή δεν ήθελαν να επιτρέψουν στον προαναφερόμενο Walterum Cuapelet να βρει εγγύηση και να παραμείνει στο χωριό και να ασκήσει το επάγγελμά του εκεί...»⁴⁵⁷

Παραπομπή 175ⁿ 175: η περίπτωση του Robertus de Haghham, εργάτη και συστηματικού ταραξία έναντι στην εργασιακή πολιτική του στέμματος στο Lincolnshire το 1373 (Roll LL, υπόθεση 96)

“...Robertus de Haghham de Wuluyngham est communis laborarius et per constabularium de Wuluyngham sepius requisitus ad seruiendum in eadem villa secundum ordinacionem de seruientibus editam idem tamen Robertus hoc idem iurare aut in eadem villa deseruire recusauit. Et predictus Robertus constabularium eiusdem ville in faciendo officium suum super lohannam vxorem ipsius Roberti et alios laboratores eiusdem ville per diuersas vices anno regni regis nunc xlvij totaliter impediuit in regis contemptum et contra formani ordinacionis predicte.

«...Robertus de Haghham από το Wuluyngham είναι κοινός εργάτης και του έχει ζητηθεί συχνά από τους φρουρούς του Wuluyngham να υπηρετήσει στην ίδια πόλη σύμφωνα με το δεύτερο Διάταγμα περί υπηρετών αλλά εκείνος αρνήθηκε να ορκιστεί μπροστά τους και να υπηρετήσει. Και ο προαναφερόμενος Robertus σε διάφορες περιστάσεις στο 47^ο έτος παρακώλυε εντελώς τον φρουρό να επιτελέσει το καθήκον του αναφορικά με την σύζυγο του ίδιου του Roberti και άλλους εργάτες αυτής της πόλης αμφισβητώντας τον βασιλιά και ενάντια στο προαναφερόμενο Διάταγμα.»⁴⁵⁸

Παραπομπή 176ⁿ 176 : Κατώτεροι κληρικοί εναντίον των Διαταγμάτων εργασίας στο Ware το 1356. Ενδεικτικά αποσπάσματα από το αντίστοιχο διοικητικό αρχείο:

“...non est aliqiod statutum quod restringeret operarios, artifices et seruitores tantum pro laboribus et seruiciis suis percipere quantum eis capere placuerit et percipere possent pro voluntate sua, et quod si aliter ordinatum vel statutum fuerit, statutum et ordinacio illa falso et nequiter facta fuerunt, et quod omnes eorumdem factores, fautores eisque consencientes eaque exequentes seu...huiusmodi operarios...indictanes seu...et quominus salaria, licet excessiua, pro voluntate percipere possent eos restringentes excommunicati sunt pronunciarunt...”

⁴⁵⁷ Lawrence Poos, “The Social Context”, *ό.π.*, σ. 34.

⁴⁵⁸ Rosamund Sillem, *Some Sessions*, *ό.π.*, σ. 32.

«...δεν υπήρχε κανένα Διάταγμα που να μπορεί να περιορίσει τους εργάτες, τους τεχνίτες και τους υπηρέτες από το να λαμβάνουν για την εργασία και την υπηρεσία τους όσα θέλουν και από το να αποκτούν ό,τι θέλουν και ότι, εάν ρυθμιζόταν και διαταζόταν κάτι διαφορετικό, η εν λόγω ρύθμιση και Διάταγμα ήταν κακά και μοχθηρά, και υποστήριξαν ότι όλοι που είχαν την ίδια αξίωση ή συμφωνούσαν με αυτά...ή καταδικάζουν τέτοιους εργάτες...ή τους εμποδίζουν από το να μπορούν να αποκτήσουν μισθούς ακόμα και μη κανονικούς, όπως επιθυμούν θα αφορίζονται».

“...et prophana publice et manifeste promulgarunt in ipsorum operariorum...perniciosum exemplum...exibendas in sua malicia confuenda...per quod operarii...comitatus predicti rebelliores et ad inobediendum executionibus et iudiciis in suis excessibus et transgressionibus audaciores hucusque extiterunt et existunt. Et alii terre tenentes eiusdem comitatu, predicacionem dictorum vicarii et heremite aduertentes, executiones super predictos ordinacione et statuto cadentes adimplere magis timuerunt et adhuc timent.”

«...δημόσια και ανοιχτά διατύπωναν αυτά τα μοχθηρά πράγματα, θέτοντας κακό παράδειγμα για τους εργάτες...καλλιεργώντας την παραβατικότητά τους...έτσι οι εργάτες...της προαναφερόμενη κομητείας είναι περισσότερο απείθαρχοι και τολμηροί στα ξεσπάσματα και στα αδικήματα μην υπακούοντας τις δικαστικές διαδικασίες και κρίσεις. Και όλοι άλλοι ένοικοι της γης της δεδομένης κομητείας, παρατηρώντας το κήρυγμα του προαναφερόμενου βικάριου και ερημίτη, ήταν όλο και πιο φοβισμένοι και είναι ακόμη φοβισμένοι να τηρήσουν τις διατάξεις της προαναφερόμενης ρύθμισης και Διατάγματος.».⁴⁵⁹

“...minando de morte et multilacione membrorum et de combustione et aliis malis odiosis et nefandis in lesionem regie pacis...”

«...με θάνατο και ακρωτηριασμό και εμπρησμό και άλλα ειδική και ακατανόμαστα κακά παραβιάζοντας την ειρήνη του βασιλιά...».⁴⁶⁰

Παραπομπή 182^η¹⁸² : : παράδειγμα παθητικής αντίστασης στα Διατάγματα εργασίας:

1. “...villata de Whiton' [et] villata de Burton' non venerunt ad diem predictum ad informandum iuratores ... per quod negocia regis ad diem predictum ceperunt dilacionem.”

⁴⁵⁹ G.O. Sayles, ed., *Select Cases in the Court of the King's Bench under Edward III*, vol. 6, Selden Society 82, London: Bernard Quaritch, 1965), σ. 109-110.

⁴⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 111-112.

«...Οι κοινότητες του Whiton και του de Burton' δεν προσήλθαν την προκαθορισμένη ημέρα για την παρουσίαση στους ενόρκους...με αποτέλεσμα να καθυστερήσουν τα καθήκοντα του στέμματος την προαναφερόμενη ημέρα»⁴⁶¹

2. “...Iohannes de Trethewy, Robertus Trefuis, Iohannes, Carartheke, Ospertus Tremogh,' (και είκοσι άλλοι) constabularii in diuersis parochiis ...non venerunt: ideo ipsi in misericordia...”

«...Οι Iohannes de Trethewy, Robertus Trefuis, Iohannes, Carartheke, Ospertus Tremogh, φρουροί σε διάφορες ενορίες...δεν παρουσιάστηκαν...και για αυτό βρίσκονται στο έλεος του βασιλιά (είναι ένοχοι) ...»⁴⁶²

Παραπομπή 183ⁿ 183 : παράδειγμα πιο μαχητικής στάσης των κατώτερων αξιωματούχων ενάντια στα Διατάγματα.

“Constabularius presentat quod nulli seruiantes, operarii nec artifices fecerunt contra statutum”

«Ο φρουρός παρουσίασε ότι κανένας υπηρέτης, εργάτης ούτε τεχνίτης έδρασε κατά του Διατάγματος»⁴⁶³

Παραπομπή 195ⁿ 195 Απόσπασμα από καταδίκη της παράνομης θρησκευτικής αδεφότητας των σελοποιών (saddlers). Αναφορά στην απαίτηση ανώτερων απολαβών και στην συγκρότηση τακτικών συναντήσεων με πρόφαση τον θρησκευτικό χαρακτήρα της αδεφότητας.

1. «...είχαν συγκροτήσει παράνομη συνένωση (“covins”), με στόχο την υπέρογκη αύξηση των μισθών, σε τέτοιο βαθμό, δηλαδή, που ένας μάστορας στο συγκεκριμένο επάγγελμα μπορούσε προηγουμένως να απασχολεί έναν υπηρέτη ή μισθωτό τεχνίτη για 40 σελίνια ή 5 μάρκα ετησίως και την στέγασή του, τώρα ένας τέτοιος άνδρας δεν θα συμφωνούσε με τον μάστορά του για λιγότερο από 10 ή 12 μάρκα, ή ακόμα και 10 λίρες, ετησίως: προς την καταστροφή του δεδομένου επαγγέλματος...»
2. «...οι προαναφερόμενοι υπηρέτες, σύμφωνα με μία ρύθμιση που έφτιαξαν μεταξύ τους, προκαλούσαν συχνά την συγκέντρωση των μισθωτών τεχνιτών των προαναφερόμενων μαστόρων με το χτύπο της καμπάνας, που

⁴⁶¹ Rosamund Sillem, *Some Sessions*, ό.π., σ. 14

⁴⁶² Bertha H. Putnam, *The Enforcement*, ό.π., σ. 150-151.

⁴⁶³ Στο ίδιο, σ. 227.

σηματοδοτούσε αγρυπνίες για τους νεκρούς...έτσι οι προαναφερόμενοι μάστορες ήταν εξαγριωμένοι, και πλήττονταν από την απώλεια των μισθωτών τεχνιτών, που άφηναν με τέτοιο τρόπο τα καθήκοντα και την εργασία τους, ενάντια στις επιθυμίες τους...»⁴⁶⁴

Παραπομπή 196^η ¹⁹⁶: κατηγορίες των μαστόρων της συντεχνίας των υποδηματοποιών ενάντια σε παράνομη ένωση των μισθωτών εργαζομένων της συντεχνίας στο Λονδίνο το 1396.

«...αίτημα στον δήμαρχο και στους δημοτικούς άρχοντες από τους καλούς άνδρες της συντεχνίας των υποδηματοποιών αναφέροντας ότι πολλές διαφωνίες προέκυψαν αναμεσά τους εξαιτίας της ύπαρξης μίας ενωμένης με όρκο αδελφότητας αναμεσά τους, οι άνδρες της συντεχνίας αποφάσισαν ότι δεν θα πρέπει να υπάρχει καμία ορκισμένη αδελφότητα αναμεσά τους, και, επίσης, ότι δεν θα πρέπει να υπάρχει ξεχωριστό διάδημα ή ελεημοσύνη γενικά στο πλαίσιο της αδελφότητας, παρά μόνο μία, δηλ., αυτή των νοικοκυραίων (των μαστόρων)...»⁴⁶⁵

Παραπομπή 229^η ²²⁹: Απόσπασμα από το έργο του John Gower: *Mirour de l'omme*. Ολοκληρώθηκε πριν το 1378.

«Ο κόσμος, λοιπόν, πάει από το κακό στο χειρότερο... για οποιοδήποτε είδους εργασίας ο εργάτης είναι τόσο ακριβός που οποιοσδήποτε θέλει κάτι να γίνει πρέπει να πληρώσει 5 ή 6 σελίνια για κάτι που προηγουμένως κόστιζε δύο»⁴⁶⁶.

Παραπομπή 230^η ²³⁰: Απόσπασμα από το έργο του John Gower: *Vox Clamantis* (1378)

«Είναι νωθροί, λιγιστοί, άπληστοι. Για το ελάχιστο απαιτούν την ανώτατη αμοιβή . . Ένας χωρικός επιμένει να πάρει περισσότερα (χρήματα) από ό,τι δύο παλιότερα. Κι όμως, όχι πολύ πριν ένας υπηρετούσε αποδοτικότερα από ό,τι τρεις τώρα . . . Αυτοί επιθυμούν τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου των μεγάλων ανδρών...Όλοι τους έχουν ανάγκη αλλά κανείς δεν τους ελέγχει. Οι χωρικοί του παλιού καιρού δεν

⁴⁶⁴ *Memorials*, 'Memorials: 1396, The Serving-men of the trade of Saddlers forbidden to form Fraternities.', σ. 541-544. British History Online <http://www.british-history.ac.uk/no-series/memorials-london-life/pp541-544> [2/11/2021].

⁴⁶⁵ *C.L.B.C.L.: H, 1375-1399*, 'Folios cccci - cccxi: March 1394-5 -, Folio cccx b.', σ. 422-433. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/london-letter-books/volh/pp422-433> [2/11/2021].

⁴⁶⁶ Το απόσπασμα μεταφρασμένο στο John Hatcher, "The Aftermath", *ό.π.*, σ. 16.

περιφρονούσαν τον Θεό με τέτοια ατιμωρησία ή δεν υφάρπαζαν την κοινωνική θέση των ευγενών.»⁴⁶⁷

Παραπομπή 231ⁿ 231: Ο Gower επίσης αναφέρει:

«Οι υπηρέτες είναι τώρα κύριοι και οι κύριοι υπηρέτες, και εκείνος που δεν έχει μάθει τίποτα νομίζει ότι τα ξέρει όλα. Ο χωρικός παριστάνει ότι μιμείται τους τρόπους ζωής του ελεύθερου, και τον μιμείται στην ενδυμασία...»⁴⁶⁸

Παραπομπή 232ⁿ 232: Ο Gower επίσης αναφέρει:

«Οι περιπλανώμενοι εργάτες βλέπουν την ανάγκη για τις υπηρεσίες τους και την εργασία τους, και γίνονται αλαζόνες επειδή τόσο λίγοι από αυτούς απομένουν. Δεν πράττουν καθόλου σαν τους προπάτορές τους, καθώς και εγώ ο ίδιος θυμάμαι τον καιρό που πολλοί που υπάγονταν σε υπηρεσία τώρα απαξιούν να κάνουν το ίδιο. Αλλά σίγουρα είναι λάθος να βλέπεις τις ανώτερες κοινωνικές ομάδες στο έλεος των χωρικών».

Παραπομπή 233ⁿ 233: Απόσπασμα από το χρονικό του John of Reading, που αναφέρεται στο έτος 1350. Το χρονικό αφορά την περίοδο 1347-1367.

“...antiqua reverentia majoribus debita debilinatur;...”⁴⁶⁹

«...ο παραδοσιακός σεβασμός που οφειλόταν στους ανώτερους αποδυναμώθηκε...»

Παραπομπή 234ⁿ 234: Απόσπασμα από το χρονικό του Henri Knighton. Γράφτηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1390.

“Interim rex misit in singulos comitatus regni quod messorum et alii operarii non plus caperent quam capere solebant sub poena in statuto limitata, et ex hoc innovavit statutum. Operarii tamen adeo elati et contrariosi non advertabant regis mandatum, sed si quis eos habere vellet oportuit eum eis dare secundum suum velle, et aut fructus suos et segetes perdere, aut operariorum elatam et cupidam voluntatem ad vota implere. Quod cum notum regi fuisset, eo quod mandatum ejus non observassent, et majora stipendia operariis dedissent, levavit gravia amerciamenta...Deinde rex fecit attachiare

⁴⁶⁷ Το απόσπασμα μεταφρασμένο στο ίδιο, σ. 17.

⁴⁶⁸ Eric. W. Stockton, *Works of John Gower*, ό.π., σ. 259.

⁴⁶⁹ James Tait (επιμ.), *Chronica Johannis de Reading*, ό.π., σ. 110.

laborarios quamplures, et misit eos in carcerem...Simili modo fiebat de aliis artificiaris in burgis et villis»⁴⁷⁰.

«Έν τω μεταξύ ο βασιλιάς έστειλε διαταγές σε κάθε κομητεία ότι οι θεριστές και άλλοι εργάτες δεν θα πρέπει να λαμβάνουν περισσότερα (χρήματα) από όσα συνήθιζαν να παίρνουν, υπό ποινές που καθορίζονται από το Διάταγμα που εισήγαγε με αυτόν τον σκοπό. Αλλά οι εργάτες ήταν τόσο αλαζόνες και δύστροποι που αγνοούσαν τις βασιλικές διαταγές. Εάν κανείς επιθυμούσε τους προσλάβει έπρεπε να υποταχθεί στα αιτήματά τους, διότι είτε θα έχανε τους καρπούς και το σιτάρι του είτε έπρεπε να υποχωρήσει στην υπεροψία και την απληστία των εργατών. Όταν έγινε αντιληπτό από τον βασιλιά ότι οι άνθρωποι δεν υπάκουαν τις διαταγές του, αλλά έδιναν μεγαλύτερους μισθούς, επέβαλλε βαριά πρόστιμα...Μετά ο βασιλιάς έβαλε να συλλάβουν πολλούς εργάτες και τους έβαλε στην φυλακή...Το ίδιο ίσχυε για τους τεχνίτες στις θεσμικά αναγνωρισμένες αστικές κοινότητες και στις πόλεις.»⁴⁷¹

Παραπομπή 240ⁿ 240: Απόσπασμα από το Διάταγμα περί κατανάλωσης του 1363:

“... p’l’outrageouse & excessive appaiit des plusours gentz, contre lo’ estat & degree, a tersgrant destruccion & empoverissemnt de tote la terre, est ordeigne, q garsons, sibien servantz as Seign’s come de meistere & des artificers, soient serviz de manger & de boiure, unfoith le jour, de char ou de pesson, & le remenant daltres vitailles, come de lectee, furmage, bure & autres tiels vitailles, accordantz a lo’ estat: et qils eient draps p’ lo’ vesture ou chaussure, dont le drap entier ne passe deux mars, et qils ne usent drap de pluis haut pris, de lo’ acate nautrement, ne nul chose dor, dargent, nenbroydez aymelez ne de soye, ne rien appendant des dites choses; & toient lo’femes filles & enfantz, de mesme la condicion en lo’ vesture & appaile, & ne usent nulles veilles, passant la veille dusze deniers.”

«...για την απαράδεκτη και υπερβολική ενδυμασία πολλών ανθρώπων, σε αντίθεση με την κοινωνική τους κατηγορία και βαθμό, προς την καταστροφή και φτωχοποίηση ολόκληρης της χώρας, διατάζεται ότι οι υπηρέτες, συμπεριλαμβανομένων των υπηρετών των αρχόντων, των μαστόρων και τεχνιτών, θα τρώνε ψάρι ή κρέας μία φορά την ημέρα, και άλλες ώρες διαφορετικό φαγητό κατάλληλο της κοινωνικής τους κατηγορίας, όπως γάλα, βούτυρο και τυρί. Και σε όσους δίνεται ύφασμα για την

⁴⁷⁰ Το πρωτότυπο απόσπασμα στο *Knighton, II*, σ. 63-64.

⁴⁷¹ Το απόσπασμα μεταφρασμένο στο Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 79.

ενδυμασία τους δεν θα ξεπερνά την αξία των δύο μάρκων και δεν θα χρησιμοποιούν ύφασμα καλύτερης ποιότητας, είτε το αγοράζουν οι ίδιοι είτε με άλλον τρόπο και δεν θα χρησιμοποιούν ασήμι ή χρυσάφι για να το διακομίζουν ή μετάξι. Οι γυναίκες και τα παιδιά τους θα κάνουν το ίδιο και δεν θα φορούν πέπλα αξίας πάνω από 12 δηνάρια.»⁴⁷²

Παραπομπή 241ⁿ 241: Ενδείξεις κοινωνικού ανταγωνισμού και βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου των κατώτερων κοινωνικών ομάδων μέσω της κοινωνικής κριτικής του William Dene στο *Historia Ruffensis*.

«Την Σαρακοστή, πράγματι, υπήρχε τέτοια έλλειψη ψαριών που πολλοί άνθρωποι που είχαν συνηθίσει να ζουν πλουσιοπάροχα έπρεπε να αρκεστούν με ζύμη, ψωμί και χυλό. Αλλά οι θεριστές και άλλοι εργάτες είχαν τόσα πολλά χρήματα που δεν χρειαζόταν να μήπως πληρώσουν την πλήρη τιμή τέτοιων τρόφιμων»⁴⁷³

Στο ίδιο πνεύμα: «...Αυτοί επιθυμούν τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου των μεγάλων ανδρών...»⁴⁷⁴

Παραπομπή 242ⁿ 242 : Απόσπασμα από το πρόλογο του έργου *Canterbury Tales*, του Geoffrey Chaucer. Ο τελευταίος ήταν γόνος εμπόρου κρασιού από το Λονδίνο και ειρηνοδίκης στο Kent το 1385⁴⁷⁵. Περιέγραψε στο *Canterbury Tales* με χαρακτηριστική ειρωνεία τεχνίτες, ντυμένους πολυτελώς, αλλά γελοία. Μαζί τους βρίσκονταν οι γυναίκες τους που μηχανορραφούσαν, ώστε οι άντρες τους να μπουν στο αστικό συμβούλιο και να τις αποκαλέσουν επιτέλους «κυρίες».

«Ένας υφασματοπώλης, ένας βαφέας, ένας ξυλουργός, ένας υφαντουργός και ένας ταπητουργός ήταν μαζί μας, όλοι τους σε ομοιόμορφη ενδυμασία μίας εντυπωσιακής συντεχνίας-αδελφότητας. Ο εξοπλισμός τους ήταν τόσο καθαρός και περιποιημένος που φαινόταν για καινούριος. Τα μαχαίρια τους δεν ήταν στολισμένα με ορείχαλκο αλλά σκαλισμένα με το καθαρότερο ασήμι, σας διαβεβαιώ. Μία παρόμοια επίδειξη σε ζώνες και πουγκιά. Ο καθένας τους φαινόταν άξιος πολίτης, κατάλληλος να τιμήσει μία αδελφότητα με θέση στο βάθρο του ομιλητή. Η σοφία τους θα δικαιολογούσε ένα σχέδιο που θα κάνει τον καθένα τους δημοτικό άρχοντα. Είχαν τα κατάλληλα χρήματα

⁴⁷² S.R., I, σ. 380., Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 340.

⁴⁷³ Το απόσπασμα μεταφρασμένο Rosemary Horrox, *The Black Death*, ό.π., σ. 73

⁴⁷⁴ Το απόσπασμα μεταφρασμένο. John Hatcher, "The Aftermath", ό.π., σ. 17

⁴⁷⁵ Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 51, 55.

και απολαβές. Από δίπλα οι γυναίκες τους να τους θυμίζουν ότι είναι καθήκον τους. Ακόμα και αν δεν το είχαν σκεφτεί, τότε έπρεπε να το σκεφτούν. Το να σε αποκαλούν «κυρία» είναι ένδοξη σκέψη. Το ίδιο και να πηγαίνεις εκκλησία και να σε βλέπουν να σου κουβαλούν το φόρεμα, σαν βασίλισσα.»⁴⁷⁶

Παραπομπή 245ⁿ 245: Επιπρόσθετη πηγή πλάι σε αυτή του William Dene που αποδίδει την πολιτική διάσταση του προβλήματος της εργασίας. δεν πρόκειται για χρονικό αλλά για κήρυγμα.

Σύμφωνα με το κήρυγμα του Thomas Wimbledon το 1388: «Εάν οι εργάτες δεν εργάζονται, αμφότεροι ιερείς και ιππότες πρέπει να γίνουν καλλιεργητές και βοσκοί, και όλοι θα πεθάνουν από έλλειψη σωματικής συντήρησης»⁴⁷⁷.

Παραπομπή 246ⁿ 246: Η «κακή εργασία» ως θεμέλιος λίθος της ρητορικής των ελίτ αναφορικά με το πρόβλημα της εργασίας.

Είδος πηγής και περιγραφή	Πηγή	Αναφορά
Εργασιακό Διάταγμα: Η κακία των εργατών ως υπεύθυνη της κρίσης.	Διάταγμα του 1351: <i>S.R., I</i> , σ. 311.	“contra la malice de seruantz” “la malice des ditz seruantz”
Εμπορική Ρύθμιση. Θέσπιση τιμωριών για οικονομικά αδικήματα- παραβάσεις.	“Ordinacio Stapularum” του 1353: <i>Στο ίδιο</i> , σ. 340.	“nul Merchant...ne forface ses biens & merchandises p’ terspas ou forfait de son servant... les Marchantz ne soient p malice tariez p’ defaute de hastive remede”
Ρύθμιση περί ιχθύων: αναφέρεται στην αισχροκέρδεια εμπόρων αλλά και εργατών-υπηρετών από την αύξηση	“Ordinacio facta de Allece” του 1360-1361. <i>Στο ίδιο</i> , σ. 370	“...laborers &servantz...bargainent le harang, &chescun de eux p malice & p envie... ..”

⁴⁷⁶ Το απόσπασμα μεταφρασμένο στο Nevill Coghill, *The Canterbury Tales*, London Penguin, 1951 [1977], σ. 32.

⁴⁷⁷ John Hatcher, “Labour, Leisure and Economic Thought”, *ό.π.*, σ. 64.

των τιμών στο πλαίσιο διαπραγμάτευσης στην αγοραπωλησία των ψαριών.		
Διάταγμα του 1383: αναφέρεται στην απαγόρευση της αγυρτείας και της επαιτείας των ικανών προς εργασία	Διάταγμα του 1383. <i>S.R. II</i> , σ. 32.	“...la malice des diverses gentz faitours & vagerantz...”
Αίτημα της Βουλής των Κοινοτήτων στο κοινοβούλιο. Πρόκειται για το Αίτημα του 1376 περί Εργατών. αναφέρεται στην κακία τους στο πλαίσιο της ανυπακοής στα Διατάγματα, της νωθρότητας και της εγκληματικότητας των μισθωτών εργαζομένων.	Αίτημα του 1376 περί Εργατών. <i>P.R., II</i> , σ. 340., Barry Dobson, <i>Peasants’ Revolt</i> , ό.π., σ. 73-74.	“...les Laborers & Artificers, & alters Servantz lefqueux font fotelez par grande malice purpenfe d’ efchure la penance des dites Ordinances & Eftatutz...” “...malement font foeffert en lour malice” “...chafitement de la malice & riote des Servantz & Laboreres corores...”
Δικαστικό αρχείο, υπόθεση παράβασης των εργασιακών Διαταγμάτων στο Lincoln το 1353. Ο αγροτικός υπηρέτης Iohannes Skit εγκατέλειψε την υπηρεσία του Iohannis Dargentene για τον καλύτερο μισθό που του	Bertha H. Putnam, <i>The Enforcement</i> , ό.π., σ. 196 στο παράρτημα., Rosemary Horrox, <i>The Black Death</i> , ό.π., σ. 319-320.	“...maliciam predicti Rogeri et contra statutum domini Regis”

<p>προσέφερε ο Rogerus Swynflete. Είναι ο τελευταίος που προσδιορίζεται ως κακός. Οι εργοδότες και τα ανώτερα στρώματα μπορούσαν, επίσης, να χαρακτηριστούν ως «κακοί» στο πλαίσιο της εργασίας με τις ανάλογες πολιτικές προεκτάσεις της κατηγορίας, ωστόσο συνηθέστερα σε αυτήν την θέση βρίσκονταν οι εργαζόμενοι.</p>		
<p>Βασιλικό ένταλμα στα <i>Patent Rolls</i>. Με διαταγή του βασιλιά, ο Hugh de Escote αναλαμβάνει το 1369 καθήκοντα αξιωματούχου στο Southampton, ώστε ανάμεσα σε άλλα να οδηγήσει στην δικαιοσύνη παραβάτες των εργασιακών Διαταγμάτων.</p>	<p>Βασιλικό ένταλμα στα <i>Patent Rolls. C.P.R., 1367-1370</i>, σ. 270.</p>	<p>«...με καθολική δικαιοδοσία για να σωφρονίσει και να τιμωρήσει...υπηρέτες και εργάτες που βρέθηκαν ένοχοι μέσω ανάκρισης ή με άλλον τρόπο διαπιστώθηκε ότι δεν υπακούν στην Ρύθμιση και στο Διάταγμα σχετικό με αυτούς...για την καλύτερη σωτηρία και κυβέρνηση της πόλης και την τιμωρία και χαλιναγώγηση της κακίας των προαναφερθέντων παραβατών.»</p>

<p>Δημοτικό αρχείο του Bristol. Συντεχνιακή ρύθμιση των γναφέων (fullers) στο Bristol το 1406. Αναφέρεται σε ανυπακοή και στάση εργασίας των μισθωτών εργαζομένων.</p>	<p>Δημοτικό αρχείο του Bristol. Francis Bickley, <i>The Little Red Book of Bristol</i>, ό.π., σ. 78.</p>	<p>“Et si lez ditz laborers... et de lour malice ne voillent ouerer...”</p>
<p>Αστικό αρχείο του Λονδίνου. Πρόκειται για εργασιακές ρυθμίσεις της συντεχνίας των σελοποιών του Λονδίνου το 1362.</p>	<p>Αστικό αρχείο του Λονδίνου. <i>C.L.B.C.L: G, 1352-1374</i>, 'Folios ci - cx: Aug 1362 - Folio cii.', σ. 140-154.</p>	<p>“...εάν κάποιος υπηρέτης της ίδιας συντεχνίας αδικήσει τον μάστορά του, είτε μέσω παράνομης σύναξης (“convin”) είτε εάν παρασυρθεί από άλλον (εννοεί άλλον εργοδότη) είτε από δική του κακία, θα τιμωρηθεί με τον παραπάνω τρόπο.»</p>
<p>Δικαστική υπόθεση: τοποθέτηση παραβάτη σε ικρίωμα στο Leighton.</p>	<p>Bertha H. Putnam, <i>The Enforcement</i>, ό.π., σ. 84-83.</p>	<p>«...et saluo custodiendos maliciose et contra pacem nostram fregit...»</p>
<p>Διοικητικό έγγραφο της συλλογής των <i>Originalia Rolls</i> που αφορούν οικονομικά ζητήματα</p>	<p>Στο ίδιο, σ. 259 στο παράρτημα.</p>	<p>“Cum nos nuper contra desidiam et maliciam seruiantum...”</p>
<p>Χρονικό. Η κακία των ανθρώπων που προκλήθηκε από τις οικονομικές επιπτώσεις της επιδημίας συνδέθηκε από τον William Dene με το πρόβλημα τις εργασίας.</p>	<p>Στο <i>Historia Ruffensis</i>, Rosemary Horrox, <i>The Black Death</i>, ό.π., σ. 73.</p>	<p>«Και αυτή η ζήτηση και οι δυσκολίες των ημερών ενέτειναν την κακία των ανθρώπων. Κανένας εργάτης δεν ήταν διατεθειμένος να πάρει διαταγές από κανέναν.»</p>

Εκκλησιαστικό διάταγμα από τον επίσκοπο του Canterbury, Simon Islip, που ρυθμίζει μισθούς ιερέων και εκδόθηκε το 1350 και το 1362. Συνδέει εμμέσως την ανθρώπινη κακία με το πρόβλημα της εργασίας	Το όνομα του διατάγματος : <i>Effrenata</i> . Στο ίδιο, σ. 307	«Η αγαλίνωτη απληστία του ανθρώπινου είδους, από την εγγενή του κακία, θα μεγάλωνε σε τέτοιο σημείο που η φιλανθρωπία θα εξαφανιζόταν από την γη, αν δεν επενέβαινε η ισχύς της δικαιοσύνης για να συγκρατήσει τις επιπτώσεις του...οι ιερείς σήμερα...λαμβάνονται ως παράδειγμα από άλλους εργάτες των λαϊκών...οι ιερείς...δεν αρκούνται με επαρκείς μισθούς αλλά απαιτούν υπέρογκους για τις υπηρεσίες τους...»
--	--	--

Παραπομπή 247ⁿ 247 : Τα συστατικά του αφηγήματος της κακής εργασίας ήταν τα εξής: α) ανυποταξία, β) φτωχοποίηση βασιλείου και της πολιτικής κοινωνίας, γ) δράση κατά του «κοινού καλού» (και αντιστρόφως τα μέτρα κατά της κακής εργασίας υπέρ του κοινού καλού) . Οι κατηγορίες περί ανυποταξίας έχουν ήδη αναλυθεί. Περνάμε στα άλλα δύο συστατικά στον παρακάτω πίνακα. Το είδος των πηγών είναι το ίδιο με αυτών που έκαναν λόγο για κακή εργασία.

Είδος πηγής και περιγραφή:	Πηγή:	Αναφορά
Ρύθμιση του 1349. Η τήρηση των νέων μέτρων από σεβασμό στο στέμμα και για το κοινό καλό του βασιλείου.	Kellie Robertson, <i>The Laborer's Two Bodies</i> , ό.π., σ. 81., το πρωτότυπο κείμενο: <i>S.R. I</i> , σ. 309., Bertha H. Putnam, <i>The</i>	“Tibi precipimus firmiter iniungentes quod premissa omnia et singula ... et execucionem debitam inde fieri facias, sicut

	<i>Enforcement</i> , ό.π., σ. 11 στο παράρτημα.	predictum est; et hoc sicut nos et communem vtilitatem regni...”
Ρύθμιση του 1349. Τα μέτρα προέκυψαν κατόπιν απαίτησης του λαού	<i>S.R., I</i> , σ. 309. Kellie Robertson, <i>The Laborer's Two Bodies</i> , ό.π., σ. 87, 219.	“ex populari questione”
Ρύθμιση του 1349. Τα πρόστιμα από την κακή εργασία των εργατών θα τροφοδοτούν μέσω της φορολογίας το κοινό καλό.	<i>S.R., I</i> , σ. σ. 309., Kellie Robertson, <i>The Laborer's Two Bodies</i> , ό.π., σ. 87, 219.	“in publicum comondum coverteretur”
Διάταγμα του 1351. Οι εργάτες για την ατομική τους ευκολία και οκνηρία και απληστία φτωχοποιούν τόσο τους ευγενείς όσο και την κοινότητα του βασιλείου.	<i>S.R., I</i> , σ. 311. Emma Martin, “Idleness”, ό.π., σ. 125	“...qe les ditz servantz, nient eaunt regard a la dite ordinance, mes a lour eses et singulers coveitises, se retreent de servir as grauntz ou as autres, s'ils n'eient livereisons et louers au double ou treble de ceo q'ils soleint prendre le dit an vintisme et devant, a grant damage des grantz et empovrissement de touz ceux de la dite commune; dont il estoit prie par mesme la commune de remedie...”

<p>Εργασιακό Διάταγμα του 1368, σχετικά με ειδική ρύθμιση εκχώρησης προνομίων στους πωλητές τροφίμων του Λονδίνου. Οικονομική ρύθμιση εργασιακής ομάδας που συνδέεται με εργασιακά διατάγματα στο όνομα του κοινού καλού.</p>	<p><i>S.R., I</i>, σ. 389.</p>	<p>“...a Coe pfit...”</p>
<p>Το γνωστό εργασιακό διάταγμα του 1388 ξεκινά στο όνομα του κοινού καλού.</p>	<p><i>S.R., II</i>, σ. 55.</p>	<p>“Pur coe pfit & universel bien de tout le Roialme”</p>
<p>Διάταγμα περί κατανάλωσης του 1363. Η εξωφρενική και υπερβολική ενδυμασία ορισμένων ανθρώπων οδηγεί στην καταστροφή και φτωχοποίηση της χώρας. Ύστερα στο διάταγμα δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στην ρύθμιση της ενδυμασίας διάφορων εργασιακών ομάδων</p>	<p><i>S.R., I</i>, ό.π., σ. 380.</p>	<p>“...p’loutrageouse & excessive appaiit des plusours gentz, contre lo’ estat & degree, a tersgrant destruccion & empoverissemnt de tote la terre...”</p>
<p>Το αστικό διάταγμα του 1359 στο Λονδίνο εναντίον της αγυρτείας και της επαιτείας καταδικάζει την οκνηρία στο όνομα του κοινού καλού των πολιτών, τους</p>	<p><i>Kellie Robertson, The Laborer's Two Bodies</i>, ό.π., σ. 218., <i>Memorials</i>, “Memorials: 1359, Proclamation made against Vagrants within the City”, σ. 302-305.</p>	<p>«...μην επιθυμώντας να εργαστούν για τον βιοπορισμό τους, προς την καταστροφή των απλών ανθρώπων... όσοι είναι ικανοί να εργαστούν για την ωφέλεια των απλών</p>

<p>οποίους πλήττει η δραστηριότητα των επαϊτών</p>	<p><i>British History Online</i> http://www.british-history.ac.uk/no-series/memorials-london-life/pp302-305 [14/10/2021].</p>	<p>ανθρώπων» (common people).</p>
<p>Αίτημα συντεχνιακής ρύθμισης των γναφέων (fullers) στο όνομα του κοινού καλού προς το αστικό συμβούλιο του Λονδίνου. Συμπεριελάμβανε ρυθμίσεις τόσο εναντίων των μισθωτών εργαζόμενων όσο και μαστόρων που δεν συμμορφώνονταν με την νέα εργασιακή πολιτική.</p>	<p><i>C.L.B.C.L: G, 1352-1374</i>, “Folios cxi – cxx June 1363, Folio cxvi, <i>Letter-Books: G</i>, σ. 154-165. <i>British History Online</i> http://www.british-history.ac.uk/london-letter-books/volg/pp154-165 [14/10/2021].</p>	<p>«Για το κοινό καλό (common weal) του βασιλείου και του Λονδίνου και την τιμή και διατήρηση της συντεχνίας»</p>
<p><i>Rotuli Literarum Patencium</i>, 30 Edw. 111, pt. I, m. 17 d.; De inquirendo de operariis, artificibus et seruiantibus in comitatu Derby. Εργασιακές ρυθμίσεις σε διοικητικό αρχείο του στέμματος</p>	<p>Bertha H. Putnam, <i>The Enforcement</i>, ό.π., σ. 25 παράρτημα.</p>	<p>“pro communi vtilitate regni nostri Anglie”</p>
<p>Κατηγορητήριο των αστικών αρχών του Λονδίνου ενάντια στην παράνομη αδελφότητα</p>	<p><i>C.P.M.R.C.L.</i>, 'Roll A 24: 1380-81, Membr. 10", σ. 275-302. <i>British History Online</i> http://www.british-history.ac.uk</p>	<p>“συνένωση και συνομοσπονδία για την</p>

των τεχνιτών σπιρουνοποιών το 1381. Η συστασή της στρεφόταν ενάντια στο κοινό καλό.	history.ac.uk/plea-memoranda-rolls/vol2/pp275-302 [14/10/2021]	καταστροφή του κοινού καλού (common weal) ⁴⁷⁸
Κατηγορητήριο εναντίον παραβάτη των εργασιακών Διαταγμάτων το 1423. Η παράβαση των εργασιακών Διαταγμάτων βλάπτει το δημόσιο συμφέρον αποσκοπώντας στο ιδιωτικό.	Kellie Robertson, <i>The Laborer's Two Bodies</i> , ό.π., σ. 86	“Tweyn or thre persones ... for their singular proffitt and comune harme haue taken ... excessiflich for their occupacion.”
Επιστολή του επισκόπου του Rochester στο αρχιδιάκονό του για την επιβολή των πρόσφατων εργασιακών ρυθμίσεων του στέμματος στον κατώτερο κλήρο.	Στο ίδιο, σ. 86., Rosemary Horrox, <i>The Black Death</i> , ό.π., σ. 290.	«Αποδεχτήκαμε τις βασιλικές διαταγές, όχι μόνο γιατί υποστηρίζονται από την λογική αλλά επίσης επειδή το αξίωμά μας αναγκάζει να ασκούμε την εξουσία μας για το δημόσιο καλό» «αρνούνται απόλυτα (οι εργάτες και οι τεχνίτες) να προσληφθούν ή να εργαστούν αν δεν λάβουν απαράδεκτα υψηλό μισθό για την εργασία τους και τη εξειδίκευσή τους καταστρέφοντας το κράτος»

⁴⁷⁸ Στο πρωτότυπο αποδίδεται ως “res publica”.

<p>Αίτημα της Βουλής των Κοινοτήτων το 1376 για την σκληρότερη τιμωρία της κακής εργασίας. Η έλλειψη των προτεινόμενων μέτρων θα επιφέρει την φτωχοποίηση και την καταστροφή, ενώ η λήψη τους είναι υπέρ του κοινού καλού και ευταξίας.</p>	<p>Kellie Robertson, <i>The Laborer's Two Bodies</i>, ό.π., σ. 86., το κείμενο μεταφρασμένο στο Dobson, <i>Peasants' Revolt</i>, ό.π., σ. 73-74., το πρωτότυπο κείμενο στο <i>P.R, II</i>, ό.π., σ. 340.</p>	<p>“...a grande depauperation, adnientifement, & deftruction de la dite Commune...” “pur commune profit de la dite Commune & bone falvation de la pees”</p>
<p>Κατόπιν αιτήματος τα έσοδα από πρόστιμα των εργατών θα πηγαίνουν στα φτωχοποιημένα μέλη της Βουλής των Κοινοτήτων/των πτωχοποιημένων Κοινοτήτων;</p>	<p><i>P.R, II</i>, σ. 228.</p>	<p>“...en alleggeance des povres communs...”</p>
<p>Κατηγορητήριο με τεχνίτες ως παραβάτες των νέων εργασιακών Διαταγμάτων να εκβιάζουν και να καταπιέζουν τον λαό</p>	<p>Bertha H. Putnam, <i>The Enforcement</i>, ό.π., σ. 408 παράρτημα.</p>	<p>“...artificibus suis contra nouas ordinaciones Regis in extorsionem et oppressionem populi Regis...”</p>
<p>Κατηγορητήριο παραβατών Διαταγμάτων εργασίας. Η άρνηση εργασίας ως καταστροφική για τους υπηκόους του βασιλιά.</p>	<p>Emma Martin, “Idleness”, ό.π., σ. 155</p>	<p>‘set laborare nolunt, contra ordinaciones domini Regis inde factas, in magnam oppressionem et dampnum populi...’</p>
<p>Κατηγορητήριο εναντίον δύο γυναικών στο</p>	<p>Rosamund Sillem, <i>Some Sessions</i>, ό.π., σ. 92.</p>	<p>“...nolunt seruire in predictis villis tempore</p>

Lincolnshire, μεταξύ 1373-1375. Η απόφασή τους να εργαστούν αλλού φτωχοποιεί τους γείτονές τους.		autumpni et estatis sed rediunt in patriam ibidem laborando pro maiori salario capiendo in regis contemptum et omnium vicinorum suorum dampnum et contra formam ordinacionis...”
--	--	--

Παραπομπή 269ⁿ 269: Το εργασιακό διάταγμα του 1361 έδωσε έμφαση στην σωματική τιμωρία.

“... lestatut des laborers auncienement fait estoise en touz pointz; forspris la penance pecuniere quel desore est acorde q les laborers ne soient pas punitz p fins & raunceons; & est assentuz q le dit estatut soit efforce en punissement des laborers...”⁴⁷⁹

«...Το παλαιότερο Διάταγμα για την εργασία ισχύει σε όλες του τις διατάξεις εκτός από μία συγκεκριμένη, η οποία από εδώ και πέρα ορίζει, ότι οι εργάτες δεν θα τιμωρούνται με πρόστιμα, και ορίζεται, ότι το συγκεκριμένο διάταγμα θα εφαρμόζεται με την τιμωρία των Εργατών...».

Παραπομπή 274ⁿ 274: Παράδειγμα παράνομης αδελφότητας. Πρόκειται για την αδελφότητα των ραφτών του Λονδίνου που οδηγήθηκε εξαιτίας της παράνομης δράσης της ενώπιον του δημάρχου το 1415. Το 1417 το αίτημα που είχαν υποβάλει τα μέλη της για την νομιμοποίηση της δεν εγκρίθηκε εξαιτίας πρότερης ανατρεπτικής δράσης, αλλά τους επιτράπηκε να λειτουργούν υπό την εποπτεία των μαστόρων τους.

«... το αίτημα, το οποίο απεικόνιζε μία καλή συνένωση, θα είχε, εάν εγκρινόταν, οδηγήσει σε αναταραχή, όπως όμοιες συνενώσεις του ίδιου επαγγέλματος που είχαν κάνει στο παρελθόν—αποφασίστηκε ότι από εδώ και πέρα οι υπηρέτες ή οι μισθωτοί τεχνίτες δεν θα υποθέτουν ότι έχουν το δικαίωμα να συγκαλούν συναντήσεις στην προαναφερόμενη εκκλησία ή αλλού εκτός αν είναι παρόντες οι μάστορες της συντεχνίας, υπό την ποινή προστίμου και φυλάκισης, αλλά η παραπάνω ρύθμιση και

⁴⁷⁹ S.R., I, σ. 366.

άλλες ρυθμίσεις για την ειρήνη και ησυχία σε αυτήν την συντεχνία παραμένουν σε ισχύ».⁴⁸⁰

Παράρτημα 277^η 277: Βασιλικό ένταλμα που καταδεικνύει την ευέλικτη και πρακτική πλευρά του βασιλικού διοικητικού μηχανισμού αναφορικά με την εφαρμογή των ποινών στο πλαίσιο των Διαταγμάτων για την εργασία. Το 1350 στο Essex, σύμφωνα με το αρχείο των *Fine Rolls*:

«...ο βασιλιάς κατανοεί τώρα ότι υπάρχουν πολλοί τέτοιοι εργάτες, υπηρέτες και τεχνίτες που ήδη ξόδεψαν τον μεγαλύτερο όγκο του υπέρογκου ποσού που έλαβαν και δεν μπορούν να πληρώσουν τα πρόστιμα, και αν κρατούνταν στην φυλακή θα φτωχοποιούνταν ακόμα περισσότερο και οι άνθρωποι της κομητείας θα στερούνταν τις υπηρεσίες και την εργασία τους; και τους διατάζει (τους αξιωματούχους) να αποσπών το συνολικό ποσό που δόθηκε ως υπέρογκο μόνο από εργάτες που μπορούν να το πληρώσουν, όσο αναφορά του άλλους, που εμφανώς δεν είναι σε θέση να πληρώσουν το πλήρες πρόστιμο, να τους εξαναγκάζουν με φυλάκιση ή άλλο μέτρο να πληρώσουν ό,τι μπορούν και να εξασφαλίσουν ότι από εδώ αι πέρα θα λαμβάνουν τις νόμιμες απολαβές...»⁴⁸¹

Παραπομπή 279^η 279: Τα τρία παραδείγματα από την περίπτωση άρνησης όρκων.

1. Ομάδα τεχνιτών και υπηρετών από το Warwick: “Item presentat quod Robertus, quondam seruiens Ricardi Vynsent, Iohannes Curly, Iohannes, seruiens Willelmi Bandy, Iohannes othe Lane, wyrdrawere, Ricardus Vynsent, wyrdrawere, Iohannes, seruiens Iohannis Scot, Henricus Boclyn et Iohannes Marchal, faber, recusarunt iurare coram constabulario et sunt rebelles”.⁴⁸²
2. Περίπτωση μισθωτών τεχνιτών σε αστική βιοτεχνία: «William Querdeling, Walter Garlek, Robert Waleys, William Ramme, John Potbury, William Goldyng, John Creek and Andrew Wylly, tawyers, κλήθηκαν στο δικαστήριο και ερωτήθηκαν αν ήταν πρόθυμοι να τηρούν τις διατάξεις αναφορικά με την συντεχνία τους... οι διατάξεις εκφωνήθηκαν, και παρά την διαταγή του

⁴⁸⁰ C.L.B.C.L.: I, 1400-1422, “Folios cci - ccx: Sept 1417 - ’, Folio ccii b.”, σ. 186-195. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/london-letter-books/voli/pp186-195> [12/11/2021].

⁴⁸¹ C.F.R., VI, 1347-1356, σ. 219-220.,

⁴⁸² Bertha H. Putnam, *The Enforcement*, ό.π., σ. 223 στο παράρτημα

δικαστηρίου ότι πρέπει να ορκιστούν ότι θα τους τηρούν, εκείνοι αρνήθηκαν δύο φορές. Ακολούθως, οδηγήθηκαν στην φυλακή του Newgate...»⁴⁸³

3. Περίπτωση αστυνόμου που αρνείται να δεχθεί όρκο εργατών: “Item dicunt quod Thomas Alot’ constabularius de Wulton et Benedictus filius Ade constabularius ville de Ryghton’ non fecerunt seruientes et operarios iurare in constabulariis suis secundum formam statuti.”⁴⁸⁴

« Ο Thomas Alot αρχιφύλακας του Wulton και ο Benedictus υιός του Ade αρχιφύλακας της πόλης του χωριού Ryghton δεν έβαζε τους υπηρέτες και εργάτες των δικαιοδοσιών τους να ορκιστούν σύμφωνα με το περιεχόμενο του δεύτερου Διατάγματος»

Παραπομπή 275ⁿ : Emma Martin στην μετάφραση του John Trevisa του έργου *De Proprietatibus Rerum*. Η φιλοπονία ήταν συστατικό στοιχείο του καλού εργάτη για τις ελίτ.

«ο καλός υπηρέτης περιγράφεται ως ‘meke and seruysable’ και ‘merye and glad of chere in his seruys’. Είναι επιμελής και βάζει τις ανάγκες του άρχοντά του πάνω από τις δικές του ανάγκες και κέρδη: ‘he is neuer idil but alwey busy aboute þe profite of his loord, for þey he ete oþir faste, slepe oþir wake, his witt and þouzte is alwey to ordeyne and to do þe profite of his lord»⁴⁸⁵

Παραπομπή 317ⁿ ³¹⁷: στο πλαίσιο των κατηγοριών μαστόρων ενάντια παράνομων εργασιακών αδελφοτήτων ξεχωριστή θέση είχε η επίσημη ενδυμασία που είχαν υιοθετήσει.

1. Το 1396 στο πλαίσιο των κατηγοριών των μαστόρων της συντεχνίας των σελοποιών ενάντια στους «υπηρέτες» τους αναφερόταν από τις αστικές αρχές ότι: « ...δίχως την άδεια των προαναφερόμενων μαστόρων, ήθελαν να έχουν επίσημη ενδυμασία κάθε χρόνο...». Στην ίδια περίπτωση, όταν οι μισθωτοί εργαζόμενοι της συντεχνίας προσπάθησαν να νομιμοποιήσουν την αδελφότητά

⁴⁸³ . C.P.M.R.C.L, II, 1364-1381, “The Calendar - Roll A 10: (i) 1364-5, Membr.11., σ. 1-28. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/plea-memoranda-rolls/vol2/pp1-28> [15/10/2021].

⁴⁸⁴ Bertha H. Putnam, *Yorkshire Sessions*, ό.π., σ. 62

⁴⁸⁵ Emma Martin, “Idleness”, ό.π., σ. 110.

τους ανέφεραν στους μάστορες ότι: «...είχαν συνηθίσει να έχουν αδελφότητα και επίσημη ενδυμασία από αρχαιοτάτων χρόνων...».⁴⁸⁶

2. Στο πλαίσιο της παράνομης αδελφότητας των μισθωτών αρτοποιιών του 1441, οι αστικές αρχές αποφάσισαν κατά των μισθωτών εργαζόμενων αναφέροντας μεταξύ άλλων: «...ο δήμαρχος και οι δημοτικοί άρχοντες έκριναν ότι τέτοιοι υπηρέτες πρέπει από εδώ και πέρα να είναι υπό την εξουσία και κυβέρνηση των μαστόρων τους και των άλλων αξιωματούχων της συντεχνίας των αρτοποιιών, και ότι δεν θα έπρεπε να έχουν διακριτό ένδυμα ούτε επίσημη στολή».⁴⁸⁷

Παραπομπή 320^η ³²⁰: Πρόκειται για απόσπασμα από το *Historia Anglicana* του Thomas Walsingham. Ο τελευταίος αποδίδει τα παρακάτω λόγια στον Ριχάρδο Β', καθώς ο βασιλιάς αντιμετώπιζε στις 22 Ιουνίου τους απεσταλμένους των εξεγερμένων από το Essex στο πλαίσιο της καταστολής της μεγάλης λαϊκής εξέγερσης του 1381.

“ “Ο,”... “miseri,...Proferte ergo ista collegis ex parte Regis. Rustici quidem fuistis et estis; in bondage permanebitis, non ut hactenus, sed incomparabiliter viliori. Nam ad hoc dum vivimus, et regno, Deo dante, praefuerimus, sensu, viribus, et catallis nostris, elaborabimus vos suppeditare, taliter ut exemplum sit posteris vestrae servitutis offensum, et habeant praesentes et futuri vobis similes semper coram oculis, et tanquam pro seculo vestram miseriam, et vobis maledicendi materiam, et timorem vobis similia perpetrandi.”⁴⁸⁸

«Ω...άθλιοι άνθρωποι...δώστε λοιπόν αυτό το μήνυμα στους συντρόφους σας από τον βασιλιά. Χωρικοί ήσασταν και χωρικοί θα είστε! Θα παραμείνετε σε δεσμά, όχι όπως πριν, αλλά ασύγκριτα χειρότερα. Γιατί όσο ζούμε, και με την χάρη του Θεού, κυβερνούμε το βασίλειο, θα πασχίζουμε με το μυαλό, την ισχύ και τα υλικά μέσα να σας καταπιέσουμε τόσο έτσι ώστε η αυστηρότητα της δουλείας σας να γίνει παράδειγμα στις επόμενες γενιές. Τώρα και στο μέλλον άνθρωποι σαν και εσάς θα έχουν πάντοτε

⁴⁸⁶ C.L.B.C.L.: H, 1375-1399, 'Folios cccii - cccxi: March 1394-5 -, Folio cccix b', σ. 422-433. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/london-letter-books/volh/pp422-433> [15/10/2021].

⁴⁸⁷ C.L.B.C.L.: K, Henry VI, 'Folios 191-200: Sept 1440 -, Folio 199', σ. 248-269. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/london-letter-books/volk/pp248-269> [15/10/ 2021].

⁴⁸⁸ Το πρωτότυπο απόσπασμα *Historia Anglicana*, II, σ. 18.

την δυστυχία σας σαν παράδειγμα μπροστά στα μάτια τους! Θα σας καταριούνται και θα φοβούνται να κάνουν τέτοιου είδους πράγματα που εσείς κάνατε.»⁴⁸⁹

Παραπομπή 322ⁿ 322: Απόσπασμα από τον ανώνυμο συγγραφέα του χρονικού *Anonimalle* που καλύπτει την περίοδο μέχρι το 1381. Στο παρακάτω απόσπασμα αποδίδονται τα αιτήματα των εξεγερμένων στο Mile End στις 14 Ιουνίου του 1381 απέναντι στο ίδιο τον βασιλιά.

“...peticione al roy et requirauntz qe nulle homme ne deveroit estre nayf, ne fair homage ne nulle maner de servys a ascune seignur, mes doner iiii d. pur une acre de terre et qe nulle ne deveroit servire ascune homme mes a sa volunte de mesme et par covenant taille.”⁴⁹⁰

«...από εδώ και πέρα κανείς δεν θα είναι δουλοπάροικος ούτε θα οφείλει φόρο τιμής ή κανενός είδους υπηρεσία σε κανέναν άρχοντα, αλλά θα πρέπει να δίνει τέσσερις πέννες για ένα στρέμμα γης. Αυτοί επίσης ζήτησαν ότι κανένας δεν θα έπρεπε να υπηρετεί κάποιον εκτός και αν το θέλει ο ίδιος και μέσω ελεύθερου συμβολαίου»⁴⁹¹.

Παραπομπή 324ⁿ 324: Απόσπασμα από το χρονικό του Henri Knighton, αναφορικά με τα γεγονότα του 1381.

“Apprenticii quoque relictis magistris suis illis accurrebant.”⁴⁹²

«οι μαθητευόμενοι εγκατέλειπαν τους μάστορές τους πηγαίνοντας με εκείνους (τους εξεγερμένους)»⁴⁹³

“Plures quoque apprenticii civitatis decollatis magistris suis abierunt cum illis;”⁴⁹⁴

«όταν οι μάστορές τους εκτελούνταν, πολλοί από τους μαθητευόμενους της πόλης ενώνονταν με τους εξεγερμένους»⁴⁹⁵.

Παραπομπή 328³²⁸: Απόσπασμα από το *Historia Anglicana* του Thomas Walsingham. Αναφέρεται στην κοινή προσπάθεια της αστικής κοινότητας, των δουλοπαροίκων και

⁴⁸⁹ Το απόσπασμα μεταφρασμένο στο Dobson Barrie Richard, *The Peasants' Revolt of 1381*, London, Macmillan, 1983 (1970), σ. 310-311.

⁴⁹⁰ Το πρωτότυπο απόσπασμα στο V.H. Galbraith (επιμ.), *The Anonimalle Chronicle*, Manchester, Manchester University Press, 1927 (1970)), σ. 144-145.

⁴⁹¹ Το απόσπασμα μεταφρασμένο στο Dobson Barrie Richard, *Peasants' Revolt*, ό.π., σ. 161.

⁴⁹² *Knighton, II.*, σ. 131.

⁴⁹³ Dobson Barrie Ricdiahard, *The Peasants' Revolt*, ό.π., σ. 136.

⁴⁹⁴ *Knighton, II.*, σ. 136.

⁴⁹⁵ Dobson Barrie Ricdiahard, *The Peasants' Revolt*, ό.π., σ. 185.

φεουδαλικών ενοίκων του μοναστηριού να μειώσουν την οικονομική και πολιτική επιρροή των μοναχών στο πλαίσιο του 1381.

“...depravarunt de injusta dominatione in suos rusticos, de oppresione communium, de retentione stipendiorum pauperum et servientium...”⁴⁹⁶

«για την άδικη άσκηση της φεουδαλικής τους εξουσίας πάνω στους χωρικούς και για την καταπίεση της αστικής κοινότητας (commons) και για την παρακράτηση των μισθών από φτωχούς ανθρώπους και εργάτες»⁴⁹⁷

Παραπομπή 329ⁿ 329: Ο Henri Knighton αποδίδει την ομάδα των εξεγερμένων που κατέστρεψε το παλάτι του Ιωάννη της Γάνδης ως «υπηρέτες του διαβόλου.

“Quod quidem manerium isti servi diaboli subverterunt”.⁴⁹⁸

«Αυτοί οι υπηρέτες του διαβόλου κατέστρεψαν αυτό το παλάτι»⁴⁹⁹

Παραπομπή 330ⁿ 330: Πηγές για την «κακία» των εξεγερμένων του 1381

Είδος πηγής/ Περίληψη	Πηγή	Αναφορά
Χρονικό. Ο ανώνυμος χρονικογράφος του <i>Anonimalle</i> αναφέρεται στο ξέσπασμα της εξέγερσης. Συγκεκριμένα αναφέρεται στη επιρροή του John Ball.	Dobson Barrie Richard, <i>The Peasants' Revolt</i> , ό.π., σ. 128. Kellie Robertson, <i>The Laborer's Two Bodies</i> , ό.π., σ. 90-91, 220	«Εκείνη την στιγμή οι απλοί άνθρωποι (commons) είχαν σύμβουλο έναν κήρυκα μοχθηρών διαθέσεων... και δούλευε μαζί τους μέρα με την μέρα ώστε να τους κάνει πιο κακούς...»
Χρονικό. Ο Thomas Walsingham αναφέρει σχετικά με τα γεγονότα στο Λονδίνο ότι το	Dobson Barrie Richard, <i>The Peasants' Revolt</i> , ό.π., σ. 170.	“...ad mitigandum ipsorum malitiam, et impediendum adventum”

⁴⁹⁶ *Historia Anglicana*, I, σ. 469.

⁴⁹⁷ Dobson Barrie Richard, *The Peasants' Revolt*, ό.π., σ. 271.

⁴⁹⁸ *Knighton*, II, σ. 134

⁴⁹⁹ Dobson Barrie Richard, *The Peasants' Revolt*, ό.π., σ. 183.

<p>μοναστήρι έστειλε τους υπηρέτες και δουλοπαροίκους του στο Λονδίνο προκειμένου να αποτρέψουν τους εξεγερμένους από το να πάνε στο St. Albans.</p>	<p>Edward Maunde Thompson (επιμ.), Auctore Monacho Quodam Sancti Albani, <i>Chronicon Angliae, ab anno domini 1328 usque ad annum 1388</i>, London, London, Longman & Co. 1874, σ. 289-290</p>	<p>«...ώστε να αμβλύνουν την κακία των εξεγερμένων και να αποτρέψουν την άφιξή τους...»</p>
<p>Χρονικό. Τα γεγονότα στο Λονδίνο από τον χρονικογράφο Henri Knighton. Αναφέρεται στην δράση των εξεγερμένων μετά την εκτέλεση του αρχιεπισκόπου.</p>	<p>Dobson Barrie Richard, <i>The Peasants' Revolt</i>, ό.π., σ. 183. <i>Knighton, II</i>, σ. 134.</p>	<p>“Capita vero illorum in lanceis et baculis transfixerunt ut a reliquis sic dinoscerentur. Inde autem progredientes et inexquisita malitia invalescente iterum viam...”</p> <p>«Οι εκτελεστές έβαλαν τα κεφάλια των δολοφονημένων σε λόγχες και παλούκια έτσι ώστε να αναγνωρίζονται από άλλους απλούς ανθρώπους (commons). Ύστερα συνέχισαν την προέλαση μέσα στην ολοένα αυξανόμενη κακία τους...»</p>

<p>Δικαστικό αρχείο. Ανακριτική διαδικασία από τους σερίφηδες του Λονδίνου στις 4 Νοεμβρίου του 1382. Ερευνά εκείνων που επέτρεψαν στις ομάδες των εξεγερμένων την είσοδο στην πόλη</p>	<p>Dobson Barrie Richard, <i>The Peasants' Revolt</i>, ό.π., σ. 221, 225-226</p>	<p>«...εν γνώσει τους και προμελετημένα με κακία, όπως και να έχει άδικα και μοχθηρά τους επέτρεψαν να εισέλθουν στην πόλη και στα περίχωρα...»</p> <p>«Αλλά αυτοί δεν ξέρουν ακόμα αν ο William Tonge άνοιξε την Aldgate από δική του κακία, επειδή είχε συμμαχήσει με τους John Horn και Walter Sybyle, ή επειδή φοβήθηκε από τις απειλές των κακοποιών από το Kent που ήταν ήδη μέσα στην πόλη»</p> <p>«...τους επέτρεψαν να μπουν από κακία...»</p>
<p>Χρονικό. Πρόκειται για τον ανώνυμο συγγραφέα του χρονικού Anonimalle. Αναφορά στην δράση των εξεγερμένων στις ανατολικές κομητείες</p>	<p>Dobson Barrie Richard, <i>The Peasants' Revolt</i>, ό.π., σ. 235, 237</p>	<p>«Εν τω μεταξύ μία ομάδα απλών ανθρώπων (commons) κατευθύνθηκαν στο Huntingdon, για να περάσουν στον Βορρά, όπου με την κακία τους σκόπευαν να ρημάξουν την γη και να σκοτώσουν καλούς ανθρώπους...»</p> <p>«...διατάζοντάς τους να σταματήσουν την κακία τους και να επιστέψουν στα σπίτια τους...»</p>

Χρονικό. Ο Thomas Walsingham αναφέρει στο <i>Historia Anglicana</i> για την δράση των εξεγερμένων στο St. Albans	<i>Historia Anglicana, I</i> , σ. 468-469. Dobson Barrie Richard, <i>The Peasants' Revolt</i> , ό.π., σ. 271.	“Fuerunt tamen quamplures alii cuadjutores malitiae suae pence ipsum” « αλλά υπήρχαν πολλοί εργάτες της κακίας που παρουσιάστηκαν στον Walter Tyler για να συκοφαντήσουν ...»
Έγγραφα που αναφέρονται στην εξέγερση των ενοίκων των μοναχών στο Worcester	Dobson Barrie Richard, <i>The Peasants' Revolt</i> , ό.π., σ. 300	«...για να καταπνίξουν την κακία αυτών των ενοίκων...»
Χρονικό. Ο Thomas Walsingham αναφέρει στο <i>Historia Anglicana</i> το πλαίσιο καταστολής της εξέγερσης.	Henry Thomas Riley (επιμ.), Thomae Walsingham, <i>Historia Anglicana, II</i> , ό.π., σ. 19. Dobson Barrie Richard, <i>The Peasants' Revolt</i> , ό.π., σ. 312	“Sed nondum statim finis post istam victoriam malitiae nebuonum.” «Αλλά ακόμα και μετά από την νίκη η κακία των ταραχοποιών δεν τελείωσε.»
Κοινοβουλευτικό αίτημα. Πρόκειται για εγχείρημα διαχείρισης της κρίσης μετά την καταστολή των εξεγερμένων.	Dobson Barrie Richard, <i>The Peasants' Revolt</i> , ό.π., σ. 328.	«...σε περίπτωση που οι απλοί άνθρωποι πάλι επιθυμούν ή ετοιμάζονται με κακία να ξανακάνουν κακό με τον ίδιο τρόπο...» «...για να βάλει τέλος στις κραυγές και στην κακία τους...»

Παραπομπή 332^η 332: Απόσπασμα από το *Historia Anglicana* αναφορικά με τους εξεγερμένους στο Essex. Αποδίδει την αναστροφή της ιεραρχίας και τον κοινωνικό φθόνο που αποδίδεται στους εξεγερμένους, αλλά και τον κοινωνικό φόβο των ελίτ.

“...majora suis concipientes viribus...et pares dominis effici, [et] nulli omnino aliqujus do caetero astringi servitio...”.⁵⁰⁰

«...προσπάθησαν να ανελιχθούν με την βία...σκόπευαν να γίνουν ίσοι με τους άρχοντες και να μην δεσμεύονται πια από καμία υπηρεσία σε κανέναν κύριο(εργοδότη)»⁵⁰¹.

Παραπομπή 335^η 335: Αξιοσημείωτη ήταν η επίκληση του κοινού καλού στο αφήγημα των εξεγερμένων.

Είδος πηγής/Περιγραφή	Πηγή	Αναφορά
Χρονικό. Ο χρονικογράφος Henri Knighton αποδίδει την δράση ενός εκ των ηγετών της εξέγερσης στο Essex.	<i>Henrici Knighton, II</i> , σ. 131. Kellie Robertson, <i>The Laborer's Two Bodies</i> , ό.π., σ. 89. Dobson Barrie Richard, <i>The Peasants' Revolt</i> , ό.π., σ. 136. Η μεταφραστική προσέγγιση του Dobson διαφέρει από αυτήν της Robertson.	“...Thomas Baker...ab artificio sic vocatus...coepit hortari et associare sibi quosdam de villa sua, et sic alios ac alios sibi associaverunt...rogantes et petentes consilium eorum et auxilium ad ea aquae communis utilitatis et necessitatis eos tam graviter urgentis errant...” «Thomas Baker...που ήταν έτσι γνωστός από το επάγγελμά του ...ξεκίνησε να συγκεντρώνει κάποιους από το χωριό του, και μετά άλλοι και ακόμα άλλοι τον ακολούθησαν...ζητώντας την γνώμη και βοήθεια τους στις προσπάθειες που το «κοινό καλό»

⁵⁰⁰ *Historia Anglicana, I*, σ. 454.

⁵⁰¹ Dobson Barrie Richard, *The Peasants' Revolt*, ό.π., σ. 132

		και η αναγκαιότητα επειγόντως απαιτούσαν...» .
Χρονικό. Ο ανώνυμος χρονικογράφος του <i>Anonimalle</i> αναφέρεται στην σύμπραξη δύο εξεγερτικών ομάδων εναντίον φοροεισπρακτόρων.	V.H. Galbraith (επιμ.), <i>The Anonimalle Chronicle</i> , ό.π., σ. 134. Kellie Robertson, <i>The Laborer's Two Bodies</i> , ό.π., σ. 89. Dobson Barrie Richard, <i>The Peasants' Revolt</i> , ό.π., σ. 124	“...de lever ovesqe eux pur profit a lour toutz;...” «να ξεσηκωθούν μαζί τους για το κοινό τους καλό»
Χρονικό. Πρόκειται για τον χρονικογράφο Froissart. Στο απόσπασμα αποδίδεται η αντιπροσωπεία εξεγερμένων στον βασιλιά.	Dobson Barrie Richard, <i>The Peasants' Revolt</i> , ό.π., σ. 141-142.	«...πως το βασίλειο της Αγγλίας δεν είχε κυβερνηθεί καλά για την τιμή του βασιλείου ούτε για το «κοινό καλό» από τους θείους του κι από τον κλήρο...»
Χρονικό. Σύμφωνα, με τον «Μοναχό του Westminster», ο όγλος των χωρικών έξω από το Λονδίνο υποστήριζε ότι δρούσε στο όνομα του βασιλιά και υπέρ του κοινού καλού».	Kellie Robertson, <i>The Laborer's Two Bodies</i> , ό.π., σ. 89	“ <i>regni commoditatem</i> ” Η κοινότητα του βασιλείου

Παραπομπή 351³⁵¹: Η σύνδεση της αίρεσης με την εξέγερση και την αντιπαράθεση για την εργασία.

1. Απόσπασμα από πολιτικό ποίημα: «κατά των Λολλάρδων» από την περίοδο βασιλείας του Ερρίκου του VI.

“An old castel draw al doun,
 Hit is ful hard to rere hit newe,
 With suyche a congregacioun
 That cast hem to be untrewē.
 When beggers now nether bake ne brewe,
 Ne have wherwith to borrow ne bie,
 Than mot riot robbe or reve,
 Unde[r]the colour of lollardie.⁵⁰²

2. Το αίτημα του 1417:

“...tielx malfefours, verrai femblables d’efre de l’opinion des Lollardes, Traitours, & Rebelx...”⁵⁰³

«...τέτοιοι κακούργοι έχουν την ίδια άποψη με Λολλάρδους, προδότες και εξεγερμένους»⁵⁰⁴

Παραπομπή 355³⁵⁵: Απόσπασμα από το *Fasciculi Zizaniorum*

“Qui etiam dixit quod erat certa comitiva de secta doctrina Wyclyff, qui conspiraverant quandam confoederationem, et se ordinaverant circuire totam Angliam praedicando praedicti Wyclyf materias quas docuerat, ut sic simul tota Anglia consentiret suae perversae doctrinae.”⁵⁰⁵

«Εκείνος (ο Ball) επίσης ανέφερε ότι υπήρχε μία συγκεκριμένη ομάδα της σέκτας και των δογμάτων του Wycliffe που συνωμοτούσε σαν μυστική αδελφότητα και κανόνιζε να ταξιδεύει σε όλη την Αγγλία κηρύττοντας τις πεποιθήσεις που δίδασκε ο Wycliffe...»⁵⁰⁶

⁵⁰² Thomas Wright, *Political Poems And Songs Relating to English History: Composed During the Period From the Accession of Edw. III. to That of Ric. III.* London, Longman, Green, Longman, and Roberts, 1810-1877, σ. 245.

⁵⁰³ *R.P.*, IV, σ. 114

⁵⁰⁴ Kellie Robertson, *The Laborer's Two Bodies*, ό.π., σ. 246

⁵⁰⁵ Walter Waddington Shirley (επιμ), Thomas Netter (1375-1430), *Fasciculi Zizaniorum Magistri Johannis Wyclif Cum Tritico*, London, Longman, Brown, Green, Longmans, Roberts, 1858, σ. 274.

⁵⁰⁶ Dobson Barrie Richard, *The Peasants' Revolt*, ό.π., σ. 378.

Παραπομπή 362³⁶² παραπάνω: Απόσπασμα από το χρονικό του Henry Knighton:

“...editum est statutum de servientibus, et ab eo die pejus servierunt magistris suis de die in diem quam ante facerant; sed per justiciarios et alios ministros emolumentum regi semper accrevit, et dominigerium ad populum.”⁵⁰⁷

«...Το διάταγμα που αφορούσε τους υπηρέτες τέθηκε σε εφαρμογή, και από εκείνη την στιγμή υπηρετούσαν τους κυρίους τους χειρότερα από μέρα σε μέρα από ό,τι πριν. Αλλά μέσα από την δράση των δικαστών και άλλων αξιωματούχων τα κέρδη του βασιλιά άρχισαν να αυξάνονται, όπως και η εξουσία του πάνω στον λαό.»⁵⁰⁸

Παραπομπή 365³⁶⁵: Απόσπασμα από το *Historia Anglicana* του Walsingham, αναφορικά με το ανατρεπτικό κήρυγμα του John Ball.

“Et ut sua doctrina plures inficeret, ad le Blaketh, ubi ducenta millia hominum communium fuere simul congregata, hujuscemodi sermonem est exorsus:-

“Whan Adam dalf, and Eve span,

Wo was thane a gentilman?”⁵⁰⁹

«Και για να διαφθείρει περισσότερο κόσμο με το δόγμα του, στο Blackheath, όπου 200.000 απλοί άνθρωποι είχαν συγκεντρωθεί, εκείνος ξεκίνησε το κήρυγμά του με αυτόν τον τρόπο: «Όταν ο Αδάμ καλλιεργούσε, και η Εύα έγενεφε, ποιος ήταν τότε το ευγενής;»»⁵¹⁰

⁵⁰⁷ Knighton, II, σ. 74.

⁵⁰⁸ Dobson Barrie Richard, *The Peasants' Revolt*, ό.π., σ. 69.

⁵⁰⁹ *Anglicana*, II, σ. 32.

⁵¹⁰ Dobson Barrie Richard, *The Peasants' Revolt*, ό.π., σ. 374.

.

.

.